

M. NETŠKINA
A. FADEJEV

NSV LIIDU AJALUGU

VII KLASSILE

M. NETŠKINA ja A. FADEJEV

NSV LIIDU AJALUGU

VII KLASSILE

5. väljaanne

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»

TALLINN 1965

Originaali tiitel:

Академия Педагогических наук
М. В. Нечкина, А. В. Фадеев
ИСТОРИЯ СССР
Учебное пособие для 7-го класса

Издание 4-е
Учпедгиз, Москва 1964

Tõlkinud

E. Kaarde (I—VIII ptk.)

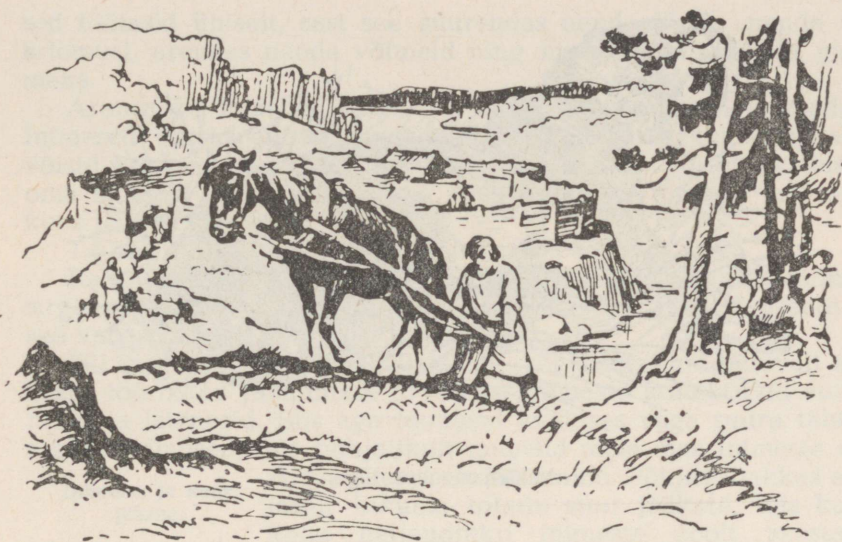
ja

E. Sõgel (IX—XIV ptk.)

Каанекujundus *E. Tali*

Ajalooõpikute avalikul konkursil ergutuspreemiaga autasustatud.

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

I

MEIE KODUMAA KAUGES MINEVIKUS.

I PEATUKK.

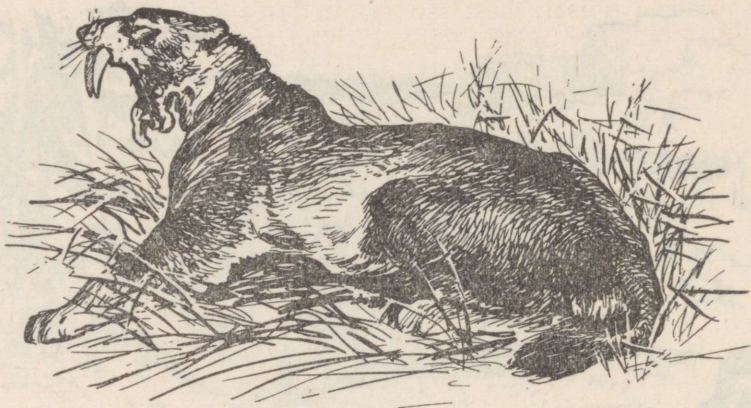
ÜRGGOKUKONDLIK JA ORJANDUSLIK KORD MEIE MAA AJALOOS. MUISTSED SLAAVLASED.

§ 1. ÜRGGOKUKONDLIK KORD MEIE MAA AJALOOS.

Meie maa
vanimad elanikud.

Esimesed inimesed meie maal ilmusid kauges minevikus — rohkem kui 500 000 aastat tagasi. Kliima oli sel ajal pehmem ja soojem kui praegu ning maad kattis rikkalik lõunamaine taimestik. Väikesed ürginimeste karjad rändlesid toidu otsinguil — korjasid taimede vilju, kaevasid välja söödavaid taimejuuri, pidasid jahti väiksematele loomadele. Ent inimeste elu oli raske ja täis ohtusid. Toitumine olenes juhusest. Sageli pidid inimesed nälgima. Vaenlased loomariigist — mõõkhambulised tiigrid, lõvid ja pantrid — varitsesid inimest, elevantid ja maod ohustasid teda ja tema lapsi.

Kuid võitluses olemasolu eest erinesid inimesed põhjalikult loomadest — nad oskasid tööriistu valmistada. Inimesed suutsid kasutada keppi ning kivi taimede viljade kättesaamiseks ja söödavate taimejuurte väljakaevamiseks, jahipidamiseks ning kaitseks metsloomade vastu. Ränikivist tahatud kivi-noaga läks inimene jahile, puhastas jahisaagi, lõikas liha ja looma-

Mõõkhambuline tiger.

nahka. Inimesed õppisid varakult tuld tundma — nad nägid, kuidas puu süttis välgust ja kuidas vulkaanid purskasid tuld. Kuid tule omandamine, et seda ise vajaduse järgi süüdata, oli raske ülesanne, mille lahendamiseks kulus inimesel sajandeid.

Aja jooksul saadi selleks kogemusi. Viimaks õppis inimene tuld saama. Ta lõi välja sädemeid üht ränikivi tükki teise vastu tagudes, kui ta kivist tööriistu valmistas. Tuli süttis ka ühe puutüki pikaajalisest hõõrumisest teise vastu. Oskus tuld saada kergendas inimese elu. Nüüd võis ta ennast lõkke juures soojendada kaitsta külma vastu. Tunduvalt paranes toit, sest inimesed hakkasid seda tulel valmistama. Ka metsloomi sai tulega eemale peletada.

Inimene ei elanud neil kaugetel aegadel üksikult, vaid teiste inimestega koos. Üksinda oleks ta hukkunud. Ta ei oleks suutnud ennast kaitsta metsloomade vastu ega toitu hankida. Inimeste kollektiiv oli sel ajal alles ürgkari. Kuid oli väga tähtis, et inime-

Inimeste vanimaid kivist tööriistu.

sed töötasid ühiselt, sest see suurendas nende jõudu, nende töö tulemusi, arendas nende võimeid ning muutis inimeste elu paremaks.

Arenes ka inimeste kõne. Ka see eraldas inimesi loomadest. Inimesed võisid ennast üksteisele arusaadavaks teha kõne abil, võisid kokku leppida ühise tegutsemise suhtes, võisid üksteisele oma mõtteid edasi anda. Kõne aitas inimestel töötada ja arenes koos tööga.

Töö tegi inimese inimeseks.

Ka inimese käsi arenes ja kujunes töös. Töö muutis inimese sirgeks ja arendas teda. Inimene omandas vertikaalse asendi — see vabastas käed käimisest töö jaoks.

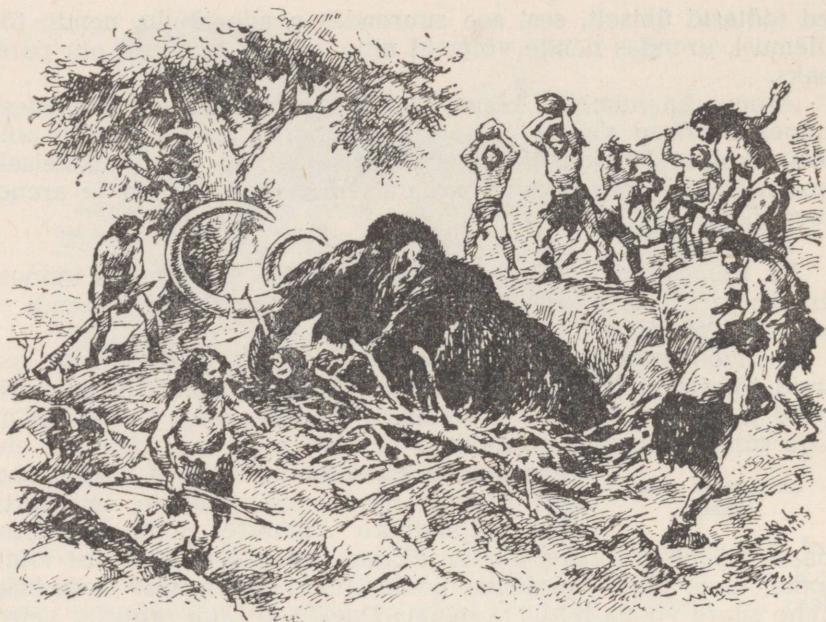
Nii möödus umbes 400 000 aastat. Aeglaselt, kuid pidevalt arenesid tööriistad ja inimese tööoskus. Inimeste kollektiivid suurenesid ja laienesid. Siis aga toimusid looduses väga suure tähtsusega sündmused, mis põhjalikult muutsid meie maa inimeste elu.

Inimene ja suur jääaeg.

Algas suur maa jäätumine. Põhjast hakkas aeglaselt liikuma tohtu suur jääkate, mis kattis kolm neljandikku inimeste poolt asustatud maast. Lääne-Euroopas ulatus jääkate praegusest Berliinist lõuna poole, meie maal aga lõuna poole Kiievi praegusest asukohast. Kahe suure voona liikus ta mööda Dnepri ja Doni orgusid, kattes kõik põhja pool olevad alad jääkihiga, mille paksus oli kohati 2—3 kilomeetrit. Suurem osa meie maast muutus jääkõrbeks, kus raevutses pakane ja möllasid lumetormid. Jääkate kord taandus, kord liikus uuesti edasi. Kõige karmim jääaeg kestis umbes 100 000 aastat. Kadusid soe kliima ja soojast armastavad taimed. Endised metsloomad surid välja või liikusid lõunasse. Nende asemele ilmusid põhjapõdrad, polaarrebased, koopakarud ja hiiglasuured karvkattega kaetud mammutid. Jääkate piiril tekkis tundra, sellest lõuna poole laiusid külmvöötme stepid, kohati tekkisid männi- ja kasemetsad. Jääkate poolt puhusid külmad tuuled. Inimestel algasid rasked ajad. Elatumiseks ja laste kasvatamiseks pidi inimene nüüd pingutama kogu oma jõudu võitluses karmi loodusega.

Ja inimene suutis tänu tööle edasi elada ja ka areneda. Võitlus raskustega karastas ja arendas teda. Varem, soojal ajal, polnud peaaegu vaja hoolitseda riidetuse eest — nüüd õppis inimene seda valmistama. Inimesed hakkasid valmistama rohkem ja paremaid kivist tööriistu. Kivikaabitsaga puhastasid nad looma nahka, kivi-noaga lõikasid karusnahku ning valmistasid rõivaid luust nõelte ja kõõlustest tehtud niidiga. Rõivasteta ei saanud enam elada. Inimesed asusid koobastesse, sest peavarjuta oli võimatu elada.

Tuli muutus nüüd eriti tähtsaks. Tuleta oleks tulnud külma käes hukkuda. Inimene õppis ära, kuidas kiiremini tuld saada, õppis seda paremini hoidma ning oskuslikult kasutama. Soe kolle muutus kogukonna elu keskpunktiks. Inimesed hakkasid ühiselt

Mammutijaht. Z. Buriani maali järgi.

Milline on jahimeeste varustus? Millist jahikavalust nad kasutasid mammuti tabamiseks?

suurtele loomadele jahti pidama, näiteks korraldasid ajujahi mammutile. Mammut andis neile juba mitme päeva toidutagavara. Ühiselt ajasid inimesed koopast välja suure karu ja võtsid koopa oma eluasemeks.

Tule suur tähtsus inimestele kajastub muistsetes pärimustes. Kas te mäletate vana-kreeka müüti Prométeusest, kes tõi inimestele taevast tule? Selles müüdis räägitakse, et jumalad aheldasid Prometeuse selle eest Kaukasuse mägede külge.

Meie kodumaa territooriumil on kõige vanemaid inimeste asulaid ning algelisi kivist tööriistu leitud Armeenias, Abhaasias, Turkmeenias, Kirgiisias, Usbekistanis, Tadžikistanis ja mujal.

**Sugukondlik
kogukond.**

Väikesed inimeste ürgkarjad hakkasid järk-järgult muutuma suuremateks ja paremini korraldatud kollektiivideks — sugukondadeks.

Sugukonnas oli kergem elada, oli võimalik hankida rohkem toitu ja rõivaid ning ehitada suuremaid eluasemeid. Sugukondlikesse kogukondadesse kuulusid nii kütid kui ka kalastajad. Ühist majanduselu tugevdasid sugulussidemed.

Sugukondlik kord arenes palju tuhandeid aastaid. Sugukonnad ühinesid hõimudeks.

Sugukondliku korra ajal hakkasid meie maa elanikud tegelema põlluharimisega. Maad hariti harulise oksa või kiviriistaga, küivati seeme maasse ja korjati saak. Toiduvalmistamiseks hõõruti terad kiviuhmris puruks. Põlluharimine oli inimeste suureks võiduks — sai ju teri kaua säilitada ning neist talvel toituda.

Põlluharimine oli algul naiste tegevusalaks. Hakkas arenema ka karjakasvatus, millega tegelesid peamiselt mehed.

Tähtsaks sündmuseks oli vibu ja noole leiutamine. Nüüd muutus metsloomadele jahipidamine palju kergemaks.

Sei ajal toimusid ka juba looduses muudatused. Jääkate hakkas aegamööda põhja poole taganema. Suured sulamisvee vood kandusid lõunapoolsetesse meredesse. Muutus soojemaks. Põhja-maade loomad lahkusid koos jääkattega ning taimestik muutus rõõmsamaks. Hakkas kasvama rohkem rohtu ja puid. Inimesele avanesid hiiglasuured alad, mis olid varem jääga kaetud.

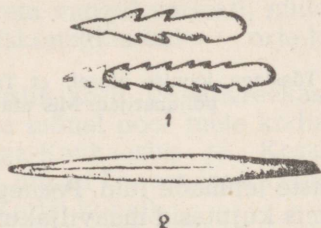
Inimese arenemises toimus nüüd kiire edasiliikumine.

Inimesed õppisid, kuidas kivi liivaga teritada ja tööriista pealt lihvida. Kivist noad, kirved ja kaabitsad muutusid käepärasemaks ja teravamaks. Õpiti kividesse auke puurima, mis võimaldas kivist tööriistadele kinnitada puust käepidemed. Puu töötlemine muutus kergemaks. Inimesed õppisid savinõusid valmistama, kangast kuduma ja kalavõrku punuma.

Vanimad põlluharijad ja karjakasvatajad.

juures).

Ukraina talupojad leidsid korduvalt Tripolje küla juures kundes vanaaegseid värvitud potikilde. Algasid väljakaevamised. Arheoloogid avastasid suure muistse asula, kus inimesed olid elanud 5000 aastat tagasi. Asula keskel oli ümmargune väljak, mille ümber seisis ühesugused savist ja õlgedest elamud. Külas elas mitu tuhat inimest, tõenäoliselt terve hõim. Asulas oli ka üks suur maja — arvatavasti terve kogukonna jaoks. Tripolje elanikud olid põlluharijad. Majadest leiti põllutööriistu, kivist uhmreid ning ilusaid värviliste kaunistustega savinõusid vilja ja piima hoidmiseks. Mõnes nõus oli nisu-, odra- ja hirsiteri. Leiti palju koduloomade — lammaste, kitsede, sigade ja erilist tõugu suuresarve-

Ürginimeste luust tööriistu.
1. Harpuuniotsad. 2. Odaots.

Kõige varasemaid põlluharijate asulaid meie kodumaal on teadlased väljakaevamistel avastanud Ukrainas (Tripólje külas), Turkmeenias (Ašhabadi lähedal) ja Armeenias (Jerevani

Tripolje asula.

Tõestage joonise alusel, et Tripolje elanikud olid nii karjakasvatajad kui ka põlluharijad. Mis antud joonisel räägib sugukondlikust korrast?

liste lehmade luid. Peaaegu igast majast leiti väikseid savikujusid, mis kujutasid maaviljakuse jumalannat.

Ašhabadi lähedal leiti muistne asula Anau, kus inimesed olid samuti elanud 5000 aastat tagasi. Ka nemad tegelesid põlluharimise ja karjakasvatusega. Et kuumas kliimas saaki saada, ehtasid nad kunstlikke kanaleid ja niisutasid põlde. Selle asula inimesed oskasi juba metalli töödelda ja telliskivist maju ehitada.

Metallide tootmine.

Viimastel aastatuhandetel enne meie ajaarvamist õppisid meie kodumaa elanikud metalli kasutama. Kõige vanemad jäljed metallide töötlemisest on leitud Uraalis, Taga-Kaukaasias, Kesk-Aasias, Altais, Kaug-Idas ja teistes paikades. Algul töödeldi looduses leiduvat puhast vaske, vahel ka kulda. Vasest valmistatud esemed olid aga liiga pehmed. Hiljem hakati vasele lisama tina ja nii saadi pronks. Kuid tõeline metalliajastu saabus siis, kui inimesed õppisid raua sulatama ja sellest esemeid valmistama. See põhjustas tõelise revolutsiooni tehnikas. Tekkis rauast sahanina ning maaharimine muutus kiiremaks ja kergemaks. Raudkirvega võis puu palju kiiremini maha raiuda kui kivikirvega. Rauast nuga muutus majapidamises igapäevaseks tarbeesemeks. Metallnõud kergendasid toiduvalmistamist. Arenesid uued töösused: inimene õppis raudnuga ja -kirvest osavalt käsitsema. Tänu uutele tööriistadele ja

oskustele muutus inimese töö tootlikumaks — inimene hakkas tootma kõike eluks vajalikku suuremal hulgal ja kiiremini kui varem.

Koos metalliga ilmus ka uus relvastus: raudmõõgad; pistodad, rauast nooleotsad. Hakati valmistama metallist kilpe, soomusrüüsid ja raudriideid.

Uue tehnika arenemisega suurenes töösaaduste hulk. Järkjärgult arenes varanduslik ebavõrdsus. Ürgkogukondlik kord hakkas lagunema.

Koos uue tehnika tekkimisega langes ära vajadus suure kogukonna ühismajapidamiseks. Hakkas arenema üksikperede majanduslik iseseisvus. Tekkis eraomandus.

§ 2. ORJANDUSLIK KORD MEIE MAA AJALOOS.

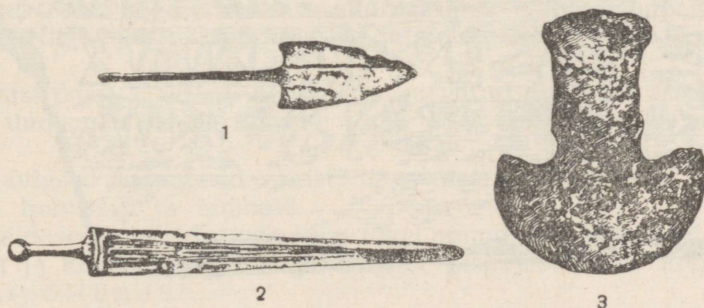
Orjanduslike riikide tekkimine. Ürgkogukondlik kord asendus orjandusliku korraga. Orjanduslik kord haaras terve ajastu inimkonna ajaloos. Seda teate te juba vanaaja ajaloo kursusest.

Uueks tööjõuks said nüüd orjad. Varem vangid surmati, nüüd aga sunniti neid töötama. Tekkisid ühiskonnaklassid — orjade klass ja orjapidajate klass.

Umbes samal ajal kui tekkis orjanduslik kord Vana-Kreekas, hakkasid orjanduslikud riigid tekkima ka mõnel pool meie kodumaal. Orjanduslikud riigid tekkisid Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias. Musta mere kaldale rajati kreeka linnad Hersonésos, Ólbia (Bugi suudmes), Pantikapáion (praeguse Kertsi kohal).

Urartu riik ja tema kultuur. Ligi 3000 aastat tagasi tekkis Taga-Kaukaasias Ararati mäe ja Vani järve ümbruses Urartu riik. Riigi ja Ararati mäe nimi pärinevad ühest tüvest.

Urartu oli orjanduslik riik. Tuhanded orjad töötasid Urartu ülikute majapidamistes, harisid maad, kaevasid niisutuskanaleid,

Urartulaste relvi.

1. Nooleots. 2. Mõõk. 3. Sõjakirves.

tootsid rauda, valmistasid tööriistu ja hoidsid orjapidajate kari-loomi. Urartus künti maad raudhõlmse adraga. Tohtu suurtest kividest ehitati kuningatele ja orjapidajatele kindlusi ja losse. Vani kaljudesse lasti orjadel raiuda määratu suured ruumid arva-tavasti Urartu kuningate hauakambriteks.

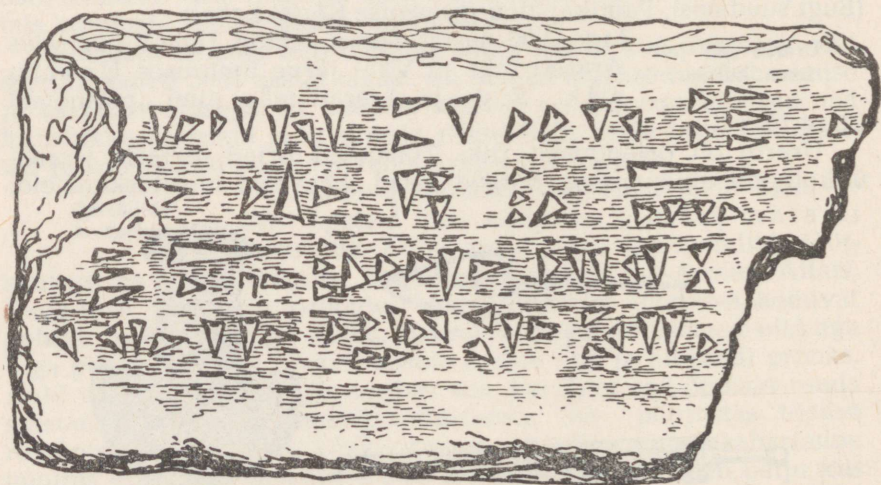
VIII sajandi keskel enne meie ajaarvamist valitses Urartus kuningas Argištis. Orjapidajad korraldasid julmi sõjaretki, et saada sõjasaaki. Kuningas Argištis käskis ühe oma sõjaretke järel raiuda kaljusse mälestuseks järgmised sõnad:

«6471 inimest osalt surmasin, osalt viisin elusatena kaasa. Viis- sin kaasa veel 236 hobust, 2251 härga ja 8205 lammast.»

Vangid muudeti orjadeks.

Urartu riigis arenes selle aja kohta kõrge orjanduslik kultuur. Seal töötasid osavad meistrid maa niisutamise, niisutuskanalite kaevamise ja suurte järvede-veehoidlate ehitamise alal. Kanal, mis varustas veega riigi tähtsamat linna Túšpat, töötab veel täna- päevalgi. Urartus arenes ehituskunst — hämmastama panevad on orjade poolt ehitatud tohtu suurte kindluste ja losside varemed. Losside seinad olid kaunistatud marmoriga, mitmevärviliste kivide ja metallilustustega. Jerevani lähedal on välja kaevatud loss, kus oli 120 tuba ja suured laoruumid, milles hoiti teravilja ja suuri veinianumaid.

Urartulased olid kuulsad metallitöötlemise poolest ning raud oli laialt kasutusel. Kuningate pronkskilbid ja karikad olid osavate

Ehituskivi Urartust kuningas Argištise kiilkirjalise pealiskirjaga.

Kivi on leitud Urartu kindluse väljakaevamistel Jerevani lähedal. Pealiskirja tõlge:
«Argištis, Menua poeg, ehtas selle kindluse neist 10 000 kivist.»

käsitööliste-orjade poolt kaunistatud suurepärase muustritega, millel oli kujutatud lõvisid, härgi, sõjavankreid ja relvastatud sõjamehi.

Ka kirjaoskus oli Urartus arenenud — paljud kivid ja kaljuveerud olid kaetud kiilkirjaliste ülestähendustega, mis jutustasid kuningate sõjaretkedest.

Julmad sõjad naabritega nõrgestasid Urartu riiki. Urartu riik püsis ligi kolmsada aastat ja hävitati naaberhõimude poolt VI sajandi alguses enne meie ajaarvamist.

Taga-Kaukaasia rahvad on Urartu kultuuri pärijad.

§ 3. IDASLAAVLASED KAUGES MINEVIKUS. 3,

Slaavlaste tegevusalad.

Slaavlased elasid Euroopas juba kauges minevikus. Slaavlased jagunevad lääne-, lõuna- ja idaslaavlasteks. Tšehhid, slovakiid ja poolakad on lääneslaavlased. Bulgaarlased ja serblased on lõunaslaavlased. Venelased, ukrainlased ja valgevenelased on aga idaslaavlased.

Idaslaavlased elasid juba väga ammu Dnepri ja tema harujõgede piirkonnas ning Ilmeni järve ümbruses. Nad jagunesid paljudesse hõimudesse: Kiievi lähedal, Dnepri parempoolsel kaldal elasid poljaanid, Dnepri vasakul kaldal ja piki Desna jõge asusid severjaanid, Pripjati-äärsetes metsades drevljaanid ning Dnepri ülemjooksul krivitšid. Okaa jõe ääres elasid vjaatitšid. Ilmeni järve ümbruses elasid ilmenislaavlased. Kõik need slaavi hõimud on vene, ukraina ja valgevene rahva ühised muistsed esivanemad.

Slaavlaste peamiseks tegevusalaks oli põlluharimine. Maaharimine oli raske, eriti metsavööndis, sest seal oli tarvis maad enne metsalt vallutada. Põlluks ettenähtud kohal raiusid slaavlased metsa ja võsa maha. Raiutud mets kuivas terve suve ning järgmisel aastal see põletati. Uus põld äestati suurte oksäketega, tuhk segati pealmise mullakihiga ning seeme külvati mulda. Niisugust maaharimisviisi nimetatakse alepõllunduseks.

Pärast paari saaki oli põld välja kurnatud ning tuli asuda uue põllu, uudismaa ülesharimisele. Vana põld jäeti mitmeks aastaks sööti.

Slaavlased kasvasid rukist, nisu, otra ja hirssi ning pidasid lehma, hobuseid ja lambaid.

Slaavlased tundsid rauda juba väga ammu, nad kasutasid raudkirvest ja kündsid raudninaga adraga. Slaavlastel oli arenenud künnipõllundus.

Slaavlaste peatoiduks oli leib. Vanaslaavi keeles nimetati leiba *хліто*, mis tulenes slaavi sõnast *хитъ*, s. t. «elama». Leivast valmistasid slaavlased ka jooki — kalja. Kalja kasutati joogiks, aga

samuti ka selleks, et suurtes nõudes leotada nahku enne nende ümbertöötamist. Kali asendas saunas pesemisel seepi, mida tollal veel ei tuntud.

Slaavlased tegelesid ka kalastamise ja küttimisega. Tol ajal leidis Dnepri ümbruskonna metsades palju metsloomi, jõgedes aga rikkalikult kalu. Vanade puude õõnsustesse kogusid mesilased aastate vältel mett. Ka inimesed raiusid puudesse mesilaste jaoks õõnsusi. Neid puid nimetati tarupuudeks. Slaavlased tegelesid ka metsmesilaste mee korjamisega.

Slaavi hõimude paiknemine VIII—IX sajandil.

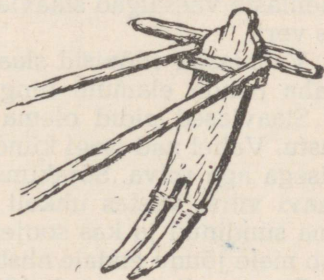

Põlluharimise arenemine slaavlastel.
Ülemistel joonistel: alepõllunduse eta-
pid (küntakse oksäkke abil). All: künd-
mine raudninaga adraga.

Muistsete slaavlaste
tavad ja uskumused.

Slaavlaste elu olenes suurel määral loodusest. Saak võis hukkuda nii vihma kui ka pikaajalise põua tagajärjel. Muistsed slaavlasted hingestasid nii päikest, tuult, äikest kui ka metsa. Slaavlasted löid endale loodusjõududest jumalad. Nende usk oli paganausk. Päikesejumalat nimetati Daždbogiks, tuulejumalat Stribogiks, äikesejumalat Peruniks. Jumalatele tuli meelead anda, neile ohvreid tuua.

Päikese auks korraldasid slaavlasted pidustusi. Kevadel pühitseti talve ärasaatmist ja kevade vastuvõtmist ning küpsetati pline, mis olid ümmargused nagu päike. Talve kujutav õlgnukk kas põletati pidulikult või uputati jõkke. Mängiti ringmänge ja lauldi:

«Tule, tule, kevad kaunis,
tule, kevad, rõõmuga.
Tule suure heldusega,
tule suure saagiga.»

Slaavlased austasid surnud esivanemaid.

Slaavlased olid pikakasvulised, tugevad ja ilusad inimesed. Nad paistsid silma suure külalislahkusega, andes külalisele parima, mis neil anda oli.

Slaavlaste ühis-
kondlik kord.

Muistsetel slaavlastel valitses sugukondlik kord. Suured sugukonnad tegelesid ühiselt majapidamisega. Hiljem hakkasid üha sagedamini eralduma üksikute iseseisvate perekondade majapidamised, mis moodustasid kogukonna. Jõgede äärde tekkisid rahvarohked taraga piiratud asulad. Edukalt arenes käsitöö. Slaavlastel oli palju osavaid seppi, pottseppi, ehitusmeistreid, puunikerdajaid ja kiviraiujaid. Järk-järgult hakkasid kujunema linnad. Kiiev ja Novgorod on slaavlaste kõige vanemad linnad.

Sugukondlik kord oli nüüd majanduse arenemisele juba takistuseks ja lagunes aegamööda. Põhja pool ja üksildastes kohtades püsis see kauem, lõuna pool, näiteks poljaanidel, lagunes aga kiiresti.

Slaavlaste hõimudes hakkasid eralduma rikkad ülemad — vürstid. Nende ümber koondusid sõjameeste salgad — vürstide družinad. Vürstid kogusid töörahvalt andamit. Vürstid rikastusid ka teiste vürstide vastu korraldatud röövretkede arvel.

Slaavi hõimudel kujunesid juba VI sajandil meie ajaarvamise järgi püsivamad liidud, mille eesotsas olid vürstid. Tekkisid esimesed riigivormid.

Slaavlased elasid pidevas ohus. Sageli tungisid neile idast kallale rändrahvad — hunnid ja avaarid. Musta pilvena tungisid vaenlaste väesalgad slaavlaste asulatesse. Tärisesid relvad ja voolas veri.

Vaenlased röövisid slaavlaste teravilja ja kariloomi, põletasid maha nende elamuid ning viisid mehi, naini ja lapsi orjusesse.

Slaavlased pidid olema alati valmis ootamatu kallaletungi vastu. Vahel nad isegi kündsid relvastatult, hoides ühe käega atra, teiseaga aga relva. Sõjakunst oli slaavlastel kõrgelt arenenud. Üks slaavi vürst vastas uhkelt avaaride väepealikule: «Kas on maailma sündinud ja kas soojendavad päikesekiired inimest, kes suudab meie jõudu endale alistada?»

Rooma oli tugev, kuid ei suutnud slaavlaste maid vallutada. Ida-Rooma keisririik — Bütsants — võitles sageli slaavlastega, kuid ei suutnud neid alistada.

Kuidas õppida tunniks?

Vaatame, kuidas on õpik üles ehitatud.

Raamat jaguneb suurteks osadeks: I. «Meie kodumaa kauges minevikus»; II. «Feodalismi tekkimine ja arenemine Venemaal» jne.

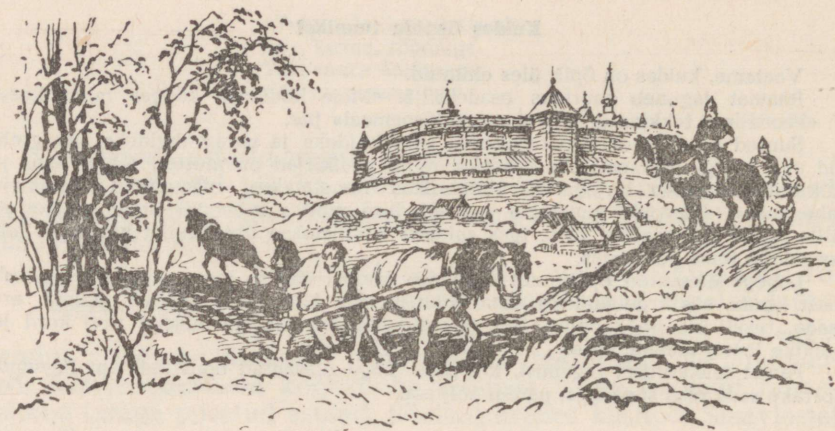
Suured osad jagunevad omakorda peatükkideks ja paragrahvideks, paragrahvid aga veelgi väiksemateks osadeks, mille pealkirjad on murtud teksti sisse ja trükitud jämedama kirjaga. Trükitehnikas nimetatakse niisuguseid pealkirju «akendeks». Edaspidi nimetame me lühiduse mõttes niimoodi kogu alajaotust, mille kohta see pealkiri käib. Igas «aknas» käsitletakse üht kindlat küsimust, mis peegeldub tema pealkirjas.

Lugege ülesantud õppetundi «akende» kaupa. Kui te loete «akna» teksti esimest korda, siis ärge püüdke seda kohe meelde jätta, vaid püüdke sellest aru saada, teksti sisusse tungida. Kui te saite kõigest aru, siis lugege veel kord ja püüdke loetut meelde jätta.

Pärast teistkordset lugemist, kui olete kogu ülesantud õppetüki läbi lugenud, korrake seda oma sõnadega, parem valjusti.

Küsimusi I peatüki kordamiseks.

1. Mispärast elasid muistsed inimesed kollektiividena?
2. Millist osa inimkonna ajaloos on etendanud töö?
3. Mille poolest erineb inimene loomast?
4. Kas te aiasite, miks muistset tiigrit nimetatakse «mõõkhambuliseks»?
5. Kus asuvad meie kodumaa territooriumil muistsete inimeste asulapaigad?
6. Mille poolest erineb orjanduslik kord ürgkogukondlikust korrast? Mispärast oli orjanduslik kord sammuks edasi inimühiskonna ajaloos?
7. Millega tegelesid idaslaavlased?

II

FEODALISMI TEKKIMINE JA ARENEMINE VENEMAAL.

II PEATUKK.

VANA-VENE FEODAALRIIK IX SAJANDIST KUNI XII SAJANDI ALGUSENI.

§ 4. IDASLAAVLASTE RIIGI TEKKIMINE KESKUSEGA KIIEVIS.

Idaslaavlaste
majanduse
arenemine.

Nagu varemgi Dnepri ääres asuvate slaavi hõimuliitude ajal, oli idaslaavlaste peamiseks tegevusalaks põlluharimine. IX—X sajandil põlluharimise arenemine jätkus. Lõunapoolsetel mustmullamaadel hakati ikka sagedamini kündma härgadega. Slaavlased harisid järjest rohkem maid põlluks, laiendades oma põlde ka põhja poole. Metsad sunniti põldude eest taganema. Üha rohkem võeti kasutusele hoburakmega atru. Põlluharijad õppisid maad paremini kasutama — külvati nii tali- kui ka suvilja. Slaavlased hakkasid saama rohkem teravilja — rukist, nisu, otra, kaera ja hirssi. Rajati ka aedu, kus kasvatati herneid, naereid ja läätsi. Talumajapidamistes suurenes kariloomade ja kodulindude arv.

Endastmõistetavalt ei saa juttu olla mingist küllusest, sest inimene oli alles nõrk võitluses loodusega ja põllutööriistad olid algelised, töö aga raske ja aeganõudev. Kuid ürgkogukondliku korraga võrreldes oli tehnika ikkagi arenenud ja ka töösaadusi oli rohkem. Elu arenes ja liikus edasi.

Uue ühiskondliku
korra iseloomuli-
kud jooned.

Majanduse arenemisega tugevnesid rikastunud kogukondlased-maavaldajad ning vana sugu-
kondlik ülemkiht. Nad jälgisid teraselt maja-
pidamise parandamist ja sirutasid üha sageda-
mini oma ahne käe peamise elatusallika — maa järele. Haarates
maa enda kätte, tugevdasid ja laiendasid nad oma valdusi. Nad
nõudsid, et neil maadel asunud talupojad alluksid neile. Vana-
Vene talupojad, keda nimetati smerdideks, sattusid järjest
sagedamini sõltuvusse maavaldajast. Vabade talupoegade maa
vähenes, ülikute valdused aga suurenesid. Suurmaavaldajat —
feodaali — nimetati tollal bojaariks.

Maavaldajate majapidamistes töötasid ka orjad, keda nimetati
sel ajal holoppideks. Holoppideks olid eeskätt sõjavangid,
kuid ka mõned smerdid müüsid ennast ise vaesuse pärast feodaa-
lidele holoppideks. Kui keegi abiellus holopiga, siis muutus ta ka
ise holopiks.

Kuid selleaegse ühiskonna peamiseks tööjõuks olid talupojad,
mitte holopid. Smerdid olid põllumajanduse põhisaaduste tootjad.
Holoppe kasutati abitöödel.

Haarates talupoegade kogukonnamaid, ei muutnud bojaarid
kõiki talupoegi holoppideks. Nad andsid talupoegadele väikse
maatüki, et need feodaali heaks töötades suudaksid ennast ja oma
perekonda ise oma tööga toita. Orjal ei olnud perekonda ega
majapidamist, kuid talupojal oli oma majapidamine ja oma pere-
kond. Muidugi andis bojaar talupoegadele halvemad maatükid,
endale aga võttis paremad.

Smerdid sattusid maavaldajatest sõltuvusse mitmel viisil. Mõni-
kord sai talupoeg isandalt laenu — «k u p a't» — rahas, teraviljas
või loomade näol. Niisugune smerd pidi isanda juures töötama ja
teda nimetati «z á k u p'iks». Teinekord sõlmiti isandaga töö-
leping — «r j a d». Selliseid töötajaid nimetati «r j a d o o v i t š i-
t e k s».

Milline oli siis see ühiskondlik kord? Me näeme toleaeelses
ühiskonnas kaht põhiklassi: 1) maaomaniku poolt orjas-
tatud ja tema heaks töötavaid talupoegi-
smerde ja 2) maaomanikke-feodaale. Talupojad ei
ole enam orjad, vaid saavad feodaalilt oma majapidamise jaoks
väikse maatüki. Selles on näha feodaalsuhteid, keskajale
iseloomulikku feodaalkorda. See on Venemaa keskaeg,
Vene feodalism.

Feodalism oli ühiskonna arenemises suur samm edasi orjandus-
liku ja ürgkogukondliku korraga võrreldes.

Vana-Vene riik.
Vürstid koguvad
andamit.

Slaavlastel hakkasid juba ammu tekkima riigi-
taolised ühendused. Dnepri-äärne Vana-
Vene riik kujunes pikkamööda. IX sajandi
lõpul, vürst Olegi ajal, toimus Kiievi ühinemine
Novgorodiga. Vana-Vene riigi keskuseks sai Kiiev. Temaga ühi-

nes mitmeid suuri slaavlaste alasid, sealhulgas poljaanide, severjaanide, drevljaanide ja teised slaavlaste hõimuliitude alad. Vana-Vene riik tugevnes ja rikastus smerdide töö arvel. Kuid riigis peremehetsesid maaomanikud — vürstid ja bojaarid.

Muistsed vürstid käisid ise neist sõltuvate inimeste käest andamit kogumas. Seepärast nimetatigi andami kogumist «inimesi mööda käimiseks» (*полюдье*). Tavaliselt siirdusid vürstid andamit koguma talve alguses. Tugeva družinaga läksid nad

Andami kogumine. K. V. Lebedevi maali järgi.

Kuni družinnikud koguvad andamit, lahendab vürst smerdidevahelisi tüliküsimusi ja mõistab nende üle kohut. Mida toovad smerdid andamiseks? Mille poolest erineb družinniku riietus ja relvastus smerdide riietusest?

slaavlaste asulatesse ja nõudsid tavaga kindlaksmääratud andameid. Elanikkond — vürsti alamad — tõi talle mitmesuguseid andameid. (Venekeelne sõna *поданный* — *alam* on tekkinud sõnast *дань* — *andam*.) Eriti hinnatud olid nugise-, piibri- ja oravanahad. Andamiseks toodi ka mett, vaha ja põllumajandussaadusi. Kogukondlased toitsid vürsti ja tema družinat oma kulul. Vürsti ja družinnikute hobustele tuli anda kaeru «nii palju kui nad iganes tahavad».

Töörahas tõusis vürsti omavoli ja väljapressimise vastu üles. Kord võttis vürst Igor, Vana-Vene riigi üks esimesi vürste, koos oma družinaga drevljaanidelt vägivaldselt rohkem andamit, kui

oli ette nähtud. Tema družiina tahtis rikastuda, uhkesti riietuda ja kalleid relvi saada. Olles kogunud rikkalikult andamit, saatis Igor suurema osa oma družinast koju. Ise ei tahtnud ta aga lahkuda. Ahnus piitsutas teda tagant. Ta läks uuesti andami järele. «Lähem tagasi ja käin veel korra,» otsustas vürst ning hakkas drevljaanidelt uut andamit nõudma. Drevljaanid aga tõusid Igori vastu üles. «Harjub hunt lammaste juurde käima, kannab ära kogu karja, kui me teda ei tapa,» ütlesid nad ja tapsid vürsti.

Igori lesk Olga, kes hakkas pärast vürsti surma valitsema, õiendas drevljaanidega julmalt arveid. Pärimused räägivad, et ta põletas nende linna ning palju elanikke elusalt. Kuid ikkagi pidi Olga kehtestama kindlad andamimäärad ja neist edaspidi kinni pidama.

§ 5. VANA-VENE FEODAALRIIGI LAIENEMINE JA TUGEVNEMINE X—XI SAJANDIL.

Vürst Svjatoslavi sõjaretked. Vana-Vene riik laienes järk-järgult. Vürstide kätte kogunesid suured rikkused. Suurenes družiinade sõjaline võimsus ja lahingukunst. See paistis juba silma X sajandil vürst Svjatoslavi, Igori ja Olga poja ajal.

Svjatoslav oli ettevõtlik ja sõjakas vürst. Ta oli julge, tugev ja väga vastupidav. Koos oma družinaga elas vürst karmi sõjamehele ega erinenud millegi poolest družinnikutest. Ta magas lageda taeva all, pannud sadula pea alla padjaks. Ta ei vedanud endaga kaasa telke ega katlaid, vaid sõi sütel küpsetatud liha. Seepärast võis ta oma väega sõjaretkel kiiresti ja «kergelt nagu panter» edasi liikuda, nagu vana kroonika jutustab. «Tulen teie peale,» hoiatas ta enne sõja algust oma vastaseid. Vene vägi oli liikuv, kogenud ja vastupidav. Vürst Svjatoslav vallutas uusi maid ja laiendas tunduvalt Vana-Vene riigi piire. Temale alistusid Okaa ääres elavad vjaatitsid. Nende juurest liikus Svjatoslav itta — Volga äärde. Seal ta purustas Volga-bulgaarlased, kes elasid praeguse Kaasani ümbruses, ning praeguse Astrahani ümbruses asuva Kasaari khaaniriigi. Pärast seda liikus ta lääne poole, Balkani poolsaarele.

Bütsantsi keiser kartis Venemaa sõjalist võimsust ja sõlmis Svjatoslaviga liidu Doonau-bulgaarlaste vastu. Svjatoslav vallutas Doonau-Bulgaaria. Vana-Vene kroonikas on Svjatoslavi sõnad üles tähendatud: «Tahan elada Perejaslavetsis Doonau ääres. Siin on minu maa keskkoht, siia tuleb kokku kõik hea: kreeklastelt kuld, kallid kangad, veinid ja puuviljad; tšehhidelt ja ungarlastelt hõbe ja hobused; Venemaalt aga karusnahad, mesi ja orjad.»

Venemaa edu erutas Bütsantsi keisrit — hakkas ju Venemaa kanda kinnitama üsna tema piiri ääres. Bütsants leppis salaja

kokku rändrahva petšeneegidega, et need tungiksid Kiieville kallale. Svjatoslav lahkus Doonau äärest, kaitses kodulinna ja läks uuesti Bulgaariasse. Kuid pärast raskeid ja kuulsusrikkaid lahinguid ei jõudnud ta enam Kiievisse tagasi. Petšeneegid varitsesid teda Dnepri karestike juures ja tapsid ta.

Ristiusu
vastuvõtmine.

Sedamööda kuidas Vana-Vene feodaalriik kasvav ja tugevnes, tuli tal üha sagedamini suhelda Bütsantsi ja teiste Euroopa riikidega. Kõigis neis riikides oli ristiusk juba võetud riigiusuks. Venemaal aga valitses veel paganausk. Slaavlaste usk oma vanadesse paganlike jumalatesse Perunisse, Daždbogi ja Stribogi väljendas nende ettekujutust loodusjõududest, kuid ei aidanud kaasa vürsti võimu tugevdamisele.

Teine asi oli ristiusuga, mis juba ammu ülistas keisri kui jumala esimese maapealse asemiku võimu. Ristiusu jumal oli kuulutatud kogu maailma ainsaks kõikvõimsaks ja kõiketeadjaks valitsejaks. See aitas kaasa maapealsete valitsejate ainuvõimule. Slaavlaste paljude paganlike jumalate juures aga ei olnud päris selge, kes neist kõige tähtsam on ja kuidas ta vürstivõimuse suhtub.

Uue, keerulisema ühiskonnakorra tekkimisega oli vaja vürstide ainuvõimu tugevdada usuga.

«Ei ole teist võimu jumala kõrval,» õpetas ristiusk. Sellest tulenes ka vajadus vastuvaidlematult alistuda vürstile ja kõigile maapealsetele võimudele, sest nemad olid ju jumala esindajad.

Ristiusk tugevdas alistumist maapealsetele võimudele ka oma õpetusega «hauatagusest» elust. Ta lubas kuulekatele pärast surma elu paradiisis jumala ja inglite kõrval. Patustele ja vastuhakkajatele töötas ja põrgut, kus valitseb kohutav kuumus ja kus kura did patuseid tulistel sütel praevad. Hirmutades töötavat lihtrahvast kõigi nende väljamõeldistega, kohutava põrguga ja meelitava paradiisiga, saavutas ristiusk töörahva kuuleka alistumise võimudele ja kannatlikkuse maises elus, lubades tasuks selle eest mingi olematu «hauataguse» elu. Harimata rahvas uskus seda ja muutus kuulekamaks. Tolleaegsed suurepärased ristiusu kirikud, pidulikud jumalateenistused laulude, küünalde ja ikoonidega peegeldasid feodaalriigi järjest tugevnevat võimsust ja pimestasid rahvast.

Svjatoslavi poeg, Kiievi vürst Vladímir võttis vastu ristiusu ja kuulutas selle 988. aastal ametlikuks usuks Vana-Vene riigis. Vanad paganausu ebajumalakujud hävitati. Kiievi elanikud aeti Dneprisse ja ristiti seal vürsti käsul.

Kiievi ülikud võtsid meelsasti vastu ristiusu, kuna see aitas neil valitseda töötavat elanikkonda. Rahvas aga hakkas paljudes kohtades uuele usule vastu, tundes, et vürst tahab neile uue ikke peale panna. Paljudes kohtades austati endiselt vanu jumalaid. Ristiusku suruti vägivaldselt peale. Novgorodis põletasid ristimist juhtivad Dobrónja ja Putjáta vastuhaku eest pool linna maha. Rahva

hulgas räägiti veel kaua: «Putjata ristas Novgorodi mõõgaga, Dobrõnja aga tulega.»

Ka teistes linnades toimus uue usu vastu ülestõuse. Kirik sai vürstidelt suuri maavaldusi ja kümnendiku riigi tuludest (kümnise).

Ristiusk tugevdas Vana-Vene riiki. Ta toetas vürstivõimu ja kergendas suhtlemist teiste riikidega, kus ristiusk oli juba vastu võetud. Seal ei saadud enam halvustavalt suhtuda paganausku slaavlastesse, sest nüüd oli neil ju ühine usk.

Ristiuse vaimulikud olid kirjaoskajad. Kirikute juures säilitati palju raamatuid, seal töötasid ümberkirjutajad ja avati koole. Elu muutus kultuursemaks kui paganausu päevil.

Jaroslav Tark.

Nõukogude teadlane ja skulptor M. Gerassimov taastas Vana-Vene vürsti näo tema pealuu järgi.

Jaroslav Tark. XI sajandi esimesel poolel valitses Kiievi riigis vürst Jaroslav, keda hüüti Targaks. Tema tugevdas Vana-Vene riiki ja hoolitses selle võimsuse eest. Tal õnnestus petšeneegid puruks lüüa ja nad loobusid kallaletungidest Venemaale.

Jaroslav tugevdas ristiuse kirikut, andes talle uusi maid ja kohustades talupoegi kiriku heaks töötama. Kloostrite juurde asutati koole, kus õpetati kirjaoskust ja valmistati ette vaimulikke.

Jaroslav ise armastas raamatuid lugeda. Kiievis püstitati tema käsul palju ilusaid ehitusi — püha Sofia peakirik, uued linnamüürid «Kuldväravaga». Kiievis töötas tema valitsemisajal palju osavaid vene ja välismaa kunstnikke ja arhitekte. Ehkki suurepärase ehituste ning ikoonide ja kirikupiltide juures valitses tugev Büt-

santsi mõju, hakkas aegamööda siiski kujunema omapärane vene maalikunst ja arhitektuur.

Jaroslav Targa valitsemisajal tugevnes Vana-Vene riik veelgi. Välisriikide kuningad püüdsid temaga liitu sõlmida. Jaroslav ise abiellus Rootsi printsessiga, oma tütre aga pani mehele Prantsuse, Ungari ja Norra kuningatele. Jaroslavi poeg abiellus Bütsantsi printsessiga.

ВЪЛѢТО ѿ + 1
 ВЪ НАПИСАНЪ БЪЗША
 ГИИГЪ ИИИ ПОВѢ
 АЪ ИИИ МЪВЪЛГОВЪ
 РИГОИИАЗАИОВЪ
 ГОРЪСЬКАГО ДМИТРИ
 ТА ИТАЖАИИИИМЪ
 БГОЛЪБНВА. АРХИ

«Vene Õiguse» esimene lehekülg.

«Vene Õigus». Jaroslav Targa, Vladimir Svjatoslavitši poja ajal pandi alus Vene kirjalikule seadusandlusele.

Selle aja Vene seadusi nimetati «Vene Õiguseks». «Vene Õigus» tugines vanadele, väga ammu väljakujunenud vene tavadele. Jaroslavi pojad täiendasid seda uute sätetega. Eriti tähtis oli veritasu, vana sugukondliku korra igandi keelamine. Varem maksid tapetu sugulased tapmise eest kätte, tappes põlvest põlve tapjate sugulasi. Nüüd kehtestati tapmise eest rahatrahv.

«Vene Õigus» kaitses eraomandust, sealhulgas ka maaomandust. Võõra piiripeenra üleskündmise eest tuli maksta 12 grivnat trahvi. Härja varastamise eest tuli tasuda 1 grivna ja härg tagastada.

Grivnaks nimetati sel ajal umbes 200 grammi raskust hõbekangi.

Smerdi tapmise eest tuli tasuda 5 grivnat. Vürsti teenija või vanema družinniku tapmise eest oli trahv palju kõrgem — 80 grivnat. Talupoja elu hinnati üliku omaga võrreldes 16 korda oda-

vamaks. Niisugused olid feodaalkorra kombed. Seadus kaitses kõigepealt feodaali omandit ja isikut.

«Vene Õigus» lahendas ka družinnikutevahelisi tülisid. Kakluses ärarebitud habemetüki eest tuli maksta vürsti kasuks 12 grivnat trahvi. Kui kakluses löödi välja hammas ja suust tuli verd (asitõend), tuli maksta vürsti kasuks 12 grivnat trahvi, kannatada-saanule — 1 grivna.

Kirjalike seaduste loomine oli suureks sammuks edasi riikliku korra kehtestamisel.

Smerdide rõhu-
mise tugevnemine.
Rahva ülestõusud
XI sajandil.

Feodalismi tugevnemisega kujunesid üha selge-
mini välja feodaalühiskonna kaks klassi —
talupojad ja feodaalid. Vürstid ja bojaarid haa-
rasid järjest sagedamini talupoegade maid ja
suurendasid talupoegade kohustusi. Kirik sai

ueeks suurmaaomanikuks ja talupoegade rõhujaks.

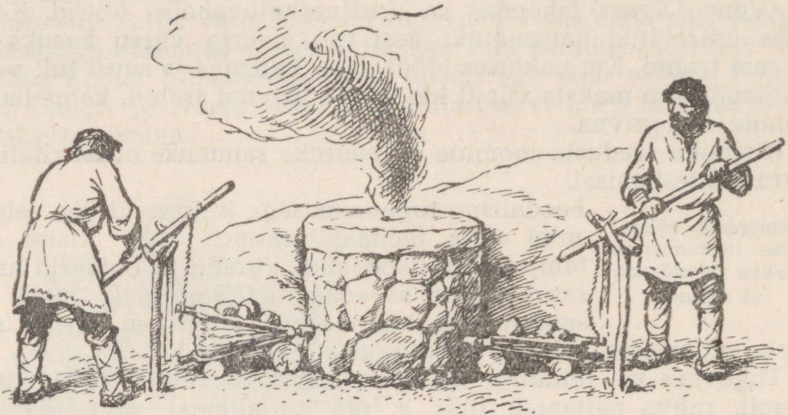
Tugevnes ka rõhutute vastupanu. Eriti teravnes see ikaldus-
aastail, rahva näljaajal. 1024. a. oli Suzdalimaal suur ikaldus,
koñalikud ülikud aga varjasid suuri viljatagavarasid. Rahva rahul-
olematust kasutasid vanad paganausu preestrid. Rahvas tõusis
leiba nõudes ülikute vastu üles, avaldades ühtlasi protesti uue
feodaalse rõhuja — ristiusu kiriku vastu. Kiievi vürst läks Suzdali-
maale karistusretkele, surus rahvaliidumise maha ja hukkas ning
vangistas palju inimesi.

1068. a. tõusis lihtrahvas Kiievis endas vürsti vastu üles. Samal
ajal ilmus idast uus Kiievit ähvardav rändrahvas — polovetsid.
Kiievi vürsti Izjaslavi väed said polovetside käest lüüa. Izjaslav
puges Kiievi müüride taha peitu ja Kiievimaa jäi sõjalise kaitseta.
Siis kutsusid linna ja ümbruskonna elanikud Kiievi Turuväljakule
kokku rahva üldkoosoleku — veetše. «Polovetsid on valgunud
laiali üle kogu maa!» karjus rahvas veetšel. «Anna, vürst, relvi
ja hobuseid; me läheme nendega võitlema!»

Vürst keeldus relvi ja hobuseid andmast. Ta kartis, et rahvas
pöörab relvad vürstide ja bojaaride vastu. Siis algas ülestõus.
Rahvas ajas vürst Izjaslavi linnast välja, vallutas tema lossi ja
jaotas tema varanduse — kulla, hõbeda ja karusnahad. Veetše
valis uue valitseja. Polovetsidele anti vastulöök.

Kuid mõne kuu pärast tuli Poolasse põgenenud vürst Izjaslav
poolakate väesalgaga tagasi ja õiendas ülestõusust osavõtjatega
julgalt arveid. Ta hukkas seitsekümmend inimest ja tegi paljud
pimedaks.

Feodaalsuhted arenesid julmas klassivõitluses.

Käsitöö kõrge arenemistase.

Vana-Vene riik oli kuulnud oma osavate käsitöölise poolest. Käsitöö arenes ka külas. Seal olid oma sepad, ehitusmeistrid, pottsepad ja kõesnerid. Kõige rohkem käsitöölisi elas siiski linnades. Linnu oli Vana-Vene riigis üle saja.

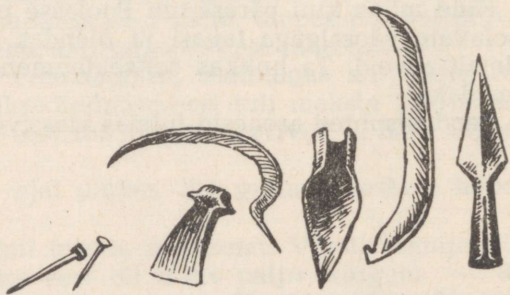
Käsitöö puhkes Vana-Vene riigis õitsele XII sajandil.

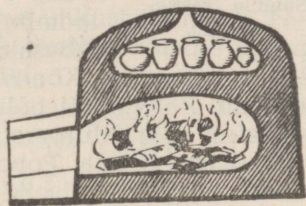
Vana-Vene riigis tunti kümneid käsitööalasid.

Pottsepad valmistasid potikedral mitmesuguseid täiusliku vormi ja ilusa kujundusega savinõusid: värvilise glasuuriga kannusid, taldrikuid, savipotte, kause ja laste mänguasju. Väikestes rauasulatusahjudes sulatati hulgaliselt metalli ning valmistati adraninasid, sirpe, nuge, naelu, hobuseraudu ja lukke. Eriti kuul-

Sepatöö Vana-Vene riigis.

Ulemisel joonisel: vanaaegne sulatusahi, millesse puhuti lõõtsade abil tuult, et kiirendada raua sulamist. Alumisel joonisel: sepp töö juures ja sepatöötöiteid. Ütelge, mis otstarve neil on.

2

Pottsepatöö Vana-Vene riigis.

Üleval: 1. Pottsepp valmistab potikedral anumat. Ühe käega keerab ta ketra, teisega vormib sellel pöörlevat anumat. 2. Ahi savinõude põletamiseks. Paremalt: pottsepatooteid (all savist valmistatud lambid).

sad olid relvameistrid. Valmistati kahteralisi mõõku, kilpe, soomus- ja raudrüüsid ning rõngassärke. Vene relvad olid kuulsad.

Kuulsad olid ka Kiievi juveliirid, kes valmistasid väärismetallidest kallihinnalisi ehteid ja nõusid. Ka müntijate, graveerijate ja kuldajate tööd hinnati kõrgelt. Kullassepakunstis tunti mitmesuguseid esemete kaunistamise viise. Tuntud oli näiteks «terakestega» kaunistamise viis. See seisis selles, et varem joonistatud muustrile joodeti imepisikesed metallkuulikesed. Ühe eseme kaunistamiseks vajati tuhandeid kuulikesi ja kõik nad tuli üksikult kohale joota. Vahel kujutasid kunstnikud kunstkäsitöoesemel keerukaid stseene. Näiteks on osav meister kujutanud hõbedaga kaunistatud härjasarvel tervet stseeni vene bõliinast. Kunstnikud märgistasid oma töö sageli ka nimega. Novgorodis leitud imeilusal taotud karikal on allkiri: «Bratila tehtud», teisel esemel aga seisab: «Kosta tehtud».

Sellid ja noored õpipoisid pidid kaua õppima meistri juures, kes andis neile edasi oma kunsti saladusi. Kiievis oli palju meistreid, kelle juures tasus õppida.

Suuline rahva-
looming.

Vana-Vene riigis arenes rikkalik suuline rahva-looming. Rahvas lõi palju laule — kurbi ja lõbusaid, võitluslaule ja hällilaule. Jutustati palju muinasjutte. Kõnes kasutati teravmeelseid kõnekäände ja vanasõnu. Rahvas lõi böliinasid — ülevaid poeeme võimsatest vägilastest Ilja Murometsist ja Dobrõnja Nikititšist, lõbusast ja taibukast Aljoša Popovitšist, rikkast Novgorodi kaupmehest Sadvõst ning tema seiklustest merekuninga veealuses kuningriigis.

Böliinad, muinasjutud ja vanasõnad peegeldavad rahva arukust, tema rikkalikku fantaasiat, mõtisklusi minevikust ja unistusi tulevikust. Selle kauge aja töörahvas väljendas oma loomingu mitte ainult oma elu kõigi murede ja rõõmudega, vaid ka oma unistusi ja mõtteid tulevikust. Sel ajal, kui hobune oli kõige kiirem liiklusvahend, unistas rahvas juba muinasjuttudes lendavast vaibast, mis kannaks inimest tuulekiirusel õhus.

Inimene unistas ka suurest tarkusest ja loodusjõudude alistamisest. «Igatses Volga suurt tarkust,» räägitakse böliinas selle kangelasest Volga Svjatoslavovitšist, kes tahtis «kotkana liuelda taevaalotuses ja havina ujuda süvameres».

Kirjaoskus.
Kroonikad.

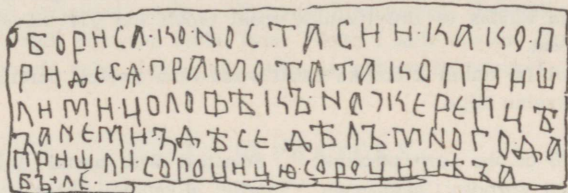
Vana-Vene riigis oli kirjaoskus tuntud juba enne ristiusu vastuvõtmist. Vanades raamatutes olid ajalooliste sündmuste pealtnägijate tunnistused üles tähendatud.

Kreeka mungad täiustasid hiljem vene tähti ja nii kujunes välja slaavi tähestik, mille abil on kirjutatud enamik tänapäevani säilinud Vana-Vene ürikuid. Need tähed ei sarnane päriselt tänapäeval vene keeles kasutusel olevate tähtedega. Tähte *A* nimetati *az*, tähte *B* aga *byku*. Nende tähtede nimetustest pärinebki aabitsa venekeelne nimetus *азбука*.

Kõik raamatud kirjutati siis käsitsi, sest trükikunsti veel ei tuntud. Ka paberit ei tuntud veel. Kirjutamiseks kasutati õhukest vasikanahka, millele kirjutati kas hanesule või pulgakeseaga. Raamatute ümberkirjutamine oli väga aeganõudev ja kallis. Vene inimesed hindasid raamatuid väga kõrgelt. Kirjutusmaterjalina kasutati ka kasetohtu, millesse tähemärgid sisse suruti või lõigati. Väljakaevamistel Novgorodis on leitud palju kirju, mida muistsed vene inimesed olid kirjutanud kasetohule ja üksteisele saatnud.

Kloostrites tekkisid esimesed ajaloolased tööd, kus kronoloogilises järjekorras, aasta-aastalt kirjutati üles tähtsamad sündmused. Taolisi üleskirjutusi nimetatakse kroonikateks. Ühe vanima vene kroonika kirjutajaks on Kiievi Koopakloostri munk Néstor. Kroonikas jutustatakse sellest, «kust on saanud alguse Vene maa ja kes Kiievis esimese vürstina valitsema hakkas». Arvukad vene kroonikud jätkasid selle kroonika kirjutamist mitmes Vana-Vene linnas. Meie ajani on säilinud väga palju kroonikaid.

Kroonikad, mis kajastavad sündmusi meie minevikust, on ajaloolisteks mälestusmärkideks, mille üle me uhkust tunneme. Nendeta me ei tunneks oma ajalugu. Meie kodumaa muistne ajalugu põhineb suurel määral kroonikate andmetel.

0 1 2 3 4 5 cr

Kirjad kasetohul.

Uleval: mehe kiri naisele. Kirja tekst: «От Бориса ко Настасии. Како приде ся грамота, тако пришли ми цоловека на жерепце, зане ми здесе дел много. Да пришли сороцицю, сороцицю забыле». (Novgorodi linna kodanik palub naist saata talle ratsateenriga särk.) All: «leht» Novgorodi koolipoisi Onfimi kasetohust «vihikust». Poiss on harjutanud tähtede kirjutamist ja on joonistanud veidraid inimkujusid. Mõlemad kirjad on 600 aastat vanad.

Kronoloogia vihiku koostamisest.

Õpikus on antud tähtsaid aastaarve, mida tuleb teada.

Nende paremaks meelespidamiseks ja neis orienteerumiseks on kasulik võtta eri vihik, kuhu kõik daatumid (sündmuste aastaarvud ja sajandid) järjekorras sisse märkida.

Sageli antakse selline tabel õpikus valmis kujul. Palju huvitavam ja kasulikum on seda aga ise teha!

Soovitame teil enestel valmistada õhuke vihik, mille suurus vastaks raamatu formaadile, nii et vihikut saaks korralikult ja hõlpsasti raamatu vahele panna. Küsige õpetajalt nõu, kuidas see tabelisse jaotada ja millises järjekorras sinna daatumid sisse märkida.

Lehitsege seda vihikut aeg-ajalt ja korrake õpitud aastaarve.

Küsimusi II peatüki kordamiseks.

Võrrelge elu Vana-Vene riigis eluga sugukondliku korra ajal. Milles nähtub siin progress, elu edasiarenemine?

Kroonika vürst Igori surmast.

Alljärgnevalt toome siin jutustuse sellest, kuidas vürst Igor drevljaanidelt andamit kogus ja kuidas ta drevljaanide maal tapeti üle jõu käivate andamite väljapressimise eest.

Vasakul pool on antud kroonika tekst vana-vene keeles, paremal pool aga selle teksti eestikeelne tõlge.

В лето 6453. В се же лето рекоша дружина Игореви: «отроци Свеньльжи изоделися суть оружьем и порты, а мы назі; поди, княже, с нами в дань, да и ты добудеши и мы». И послуша их Игорь, иде в Дерева в дань, и примышляше к первой дани, и насилиаше им и мужи его, воземав дань, поиде в град свой. Идущу же ему въспягь, размыслив рече дружине своей: «идете с данью домови, а я возвращюся, похожо и еще». Пусті дружину свою домови, с малом же дружины возвратися, желая больша имения. Слышавше же древяне, яко опять идеть, сдумавше со князем своим Малом: «аще ся въвадит волк в овце, то выносить все стадо, аще не убьют его; тако и се, аще не убьем его, то вся ны погубить»; и послаша к нему, глаголюще: «почто идещи опять? поимал еси всю дань». И не послуша их Игорь, и вышедше из града Изькорьстєня древяне убиша Игоря и дружину его; бе бо их мало. И погребен бысть Игорь, и есть могила его у Искорьстєня града в Деревех и до сего дне.

Selsamal 945. aastal ütles дружиina Igorile: «Sveneldi¹ kaaslastel on rohkesti relvi ja rõivaid, meie aga oleme paljad. Tule, vürst, meiega andamit koguma. Saad sina ja saame ka meie.» Igor võttis neid kuulda ja läks drevljaanidelt andamit koguma. Aga tema ise ja tema mehed suurendasid andami määra ja tarvitasid nende (drevljaanide) kallal vägivalda. Olles kogunud andami, läks ta tagasi oma linna. Kui ta uuesti tagasi tuli, sõnas ta oma дружиinale: «Minge andamiga koju, mina aga lähen tagasi ja käin veel korra (andamit kogumas).» Saatis nii oma дружиina koju, ise aga läks väikese kaaskonnaga tagasi veel suuremat saaki saama. Kui drevljaanid kuulsid, et ta (vürst) tuleb uuesti tagasi, pidasid nad nõu oma vürsti Mal'iga: «Harjub hunt lammaste juurde käima, kannab ära kogu karja, kui me teda ei tapa. Nii ka siin, kui me teda ei tapa, hakkame kõik.» Drevljaanid saatsid tema (vürsti) juurde saadikud teatama: «Mispärast sa, vürst, uuesti tuled, said sa ju kogu andami kätte.»

Igor aga ei võtnud neid kuulda. Ja drevljaanid tulid Iskorosteni linnast välja ning tapsid Igori ja tema kaaskonna, sest neid oli vähe.

Ja maeti Igor sinna ja seisab tema haud Iskorosteni linna juures drevljaanide maal tänase päevani.

¹ Sveneld — Igori vojevood.

1. Võrrelge katkendit kroonikast selle sündmuse lühikese ümberjutustusega õpiku tekstist. Milliseid uusi andmeid te saite kroonikast?
2. Igori sõjaretke daatum on originaaltekstis antud tingliku ajaarvamise järgi «maailma loomisest peale». Niisugust ajaarvamist kasutati Venemaal kuni XVIII sajandi alguseni, millal tsaar Peeter I selle muutis. Arvutage, milline on nende arvude vahe. Kuidas viia üks ajaarvamine üle teiseks?

III PEATÜKK.

VENE FEODAALRIIK XII—XIII SAJANDIL. /

§ 7. VENE RIIGI FEODAALNE KILLUSTATUS.

Iseseisvate vürstiriikide tekkimine.

Kuni XII sajandini oli Vana-Vene riik ühtne riik, mida valitses Kiievi suurvürst. Tõsi küll, see ühtsus ei olnud eriti tugev ja sügav, sest valitses naturaalmajandus, sidemed üksikute asulate vahel olid veel nõrgad ning maa majanduslik ja poliitiline elu ei olnud veel küllalt arenenud. Uued ühiskondlikud suhted (feodaalsuhted) hakkasid alles tugevnema.

Aja jooksul hakkasid feodaalsuhted täielikumalt välja arenema.

Milles see avaldus?

Järk-järgult süvenes üksikutes Vana-Vene vürstiriikides — Vladimiri, Novgorodi, Tšernigovi, Rjazani ja paljudes teistes vürstiriikides — feodaalne maaomandus. Vürstid, družinnikud ja bojaarid haarasid järjest rohkem smerdide maid ning seadsid sisse oma suurmajapidamised — feodaalmõisad. Kerkisid bojaaride mõisate majandushooned. Seati sisse kindel kord põllutööde tegemisel. Talupoegade uued kohustused ja nende töö isanda heaks kuulus nüüd bojaari ning mõisavalitseja karmi ning pideva järelevalve alla. Tekkisid uued sõltuvad inimesed, kes töötasid bojaari majapidamises.

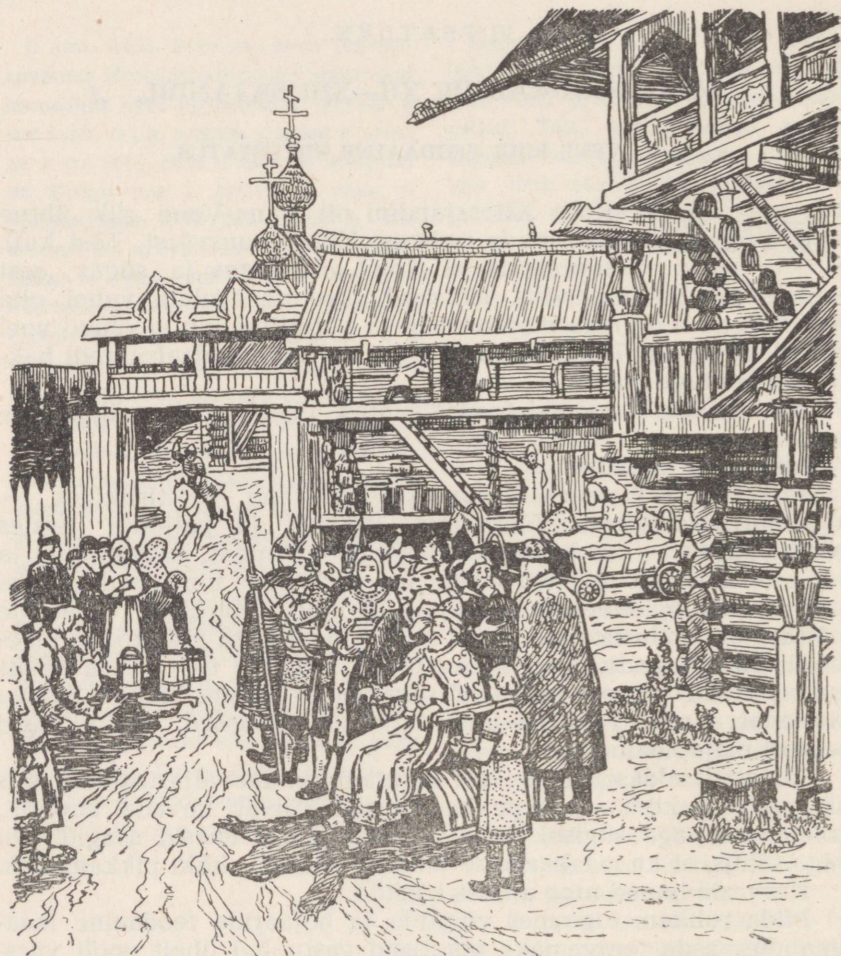
Järjest laialdasemalt hakati kasutama kolmeväljasüsteemi, kus üks põld oli kesa all ja puhkas, teisele külvati kevadel suvivili, kolmandale aga sügisel talivili. Seetõttu suurenesid saigid. Oli väga tähtis, et ka maaharimise tehnika arenes, ehkki pikkamööda.

Kasvasid linnad ning arenes käsitöö.

Mida rohkem tugevnes vürstide ja bojaaride feodaalne maaomandus, seda teravamaks muutusid vastuolud ühelt poolt vürstide ja bojaaride ning teiselt poolt talupoegade vahel. Vastamisi seisid kaks klassi — talupojad ja feodaalid. Vabade talupoegade arv kahanes järjest, feodaalist sõltuvate arv aga suurenes. Bojaaride ja vürstide ahnus kasvas ning talupoegade ekspluateerimine

tugevnes ja muutus tavaks. Talupojad olid juba mitmendat põlve bojaaridest sõltuvad. Niipea kui talupojad nende tavade vastu nurinat tõstavad, öeldakse neile, et juba nende isad ja vanaisad töötasid bojaari heaks ja maksid talle obrokit, järelikult tuleb ka neil töötada ja maksta.

Feodaalse omandiõiguse kindlustamine oli kohaliku vürsti kõige tähtsamaks mureks. Kiiev asus kaugel, kohalik vürst aga siinsamas lähedal. Ta teadis oma vürstiriigi asju paremini, andis

Vürsti õuel. A. M. Vasnetsovi maali järgi.

Millised ehitused asusid vürsti õuel? Kus on pildil vürsti valitseja? Kas pildil on kujutatud talupoegade ekspluateerimist vürsti-feodaali poolt? Mille üle käib teie arvates vaidlus talupoja ja vürsti vahel?

korraldusi, kui vaja, mõistis kohut. Seepärast tugevnes kohaliku vürsti võim, Kiievi suurvürsti võim aga nõrgenes.

See oli seaduspärane protsess. Nende vormide kaudu arenes elu edasi. Ta arenes aga vastuoluliselt.

Milles need vastuolud avaldusid?

Vürstide kodusõjad.
Feodaalse killustatuse tugevnemine.

Pärast oma maavalduse tugevdamist kohalikus vürstiriigis hakkasid feodaalid ahne pilguga vaatama naabri rikkustele. Naabri varanduse ja omandi haaramine oli üks võimalus rikastumiseks. Muidugi ei piisanud vürstile ainult maa haaramisest, sest mis on maa ilma talupoegadeta. Vürst kogus sõjaväe, tungis teise Vene vürstiriiki ja vallutas võõraid maavaldusi koos talupoegade. Üks vene vägi tappis ja lõi teist vene väge. Julmades heitlustes hukkusid inimesed ning põlesid külad ja linnad. Vürstide riid ja kodusõjad lõhestasid ja nõrgestasid Vene riiki.

Sel raskel ajal püsis rahva hulgas mõte riigi ühtsusest. Selle aja parimad ja kõige eesrindlikumad inimesed kutsusid vürste üles ühinema. Vana-Vene kirjanduse suurteose «Lugu Igori sõjaretkest» autor mõistis vürste nende kodusõdade pärast hukka. «Ütles vend vennale: «See on minu, ja see on ka minu!» Ja hakkasid vürstid väikest asja suureks puhuma ning mässu sepitsema endale hukatuseks. Rändrahvad aga tungisid Vene maadele ja olid võidukad.»

Paljust iseseisvaks muutunud riikidest olid kõige tugevamad ja tuntumad Suur-Novgorod ja Vladimiri vürstiriik.

§ 8. SUUR-NOVGOROD. 2.

Novgorodimaa. Suur-Novgorodi põhialad asusid Ilmeni järve ümbruses. Novgorodi kolooniad ulatusid kaugemale põhja — Beloje ja Oneega järve taha, Põhja-Dvinaa äärde ja Põhja-Uraali.

Novgorodimaa pealinn, muistne vene linn Suur-Novgorod asus Vólhovi jõe ääres, mis jaotas linna kahte ossa. Vólhovi paremal kaldal asuvat poolt nimetati Kaubapooleks, sest seal asusid poed ja turuväljak. Vasakul kaldal kõrgus suursugune Sofia peakirik ja seal asusid ka rikkaste Novgorodi bojaaride majad.

Bojaarid-suurmaaomanikud olid Novgorodi kõrgeimaks klassiks. Neil olid suured maavaldused üle kogu Novgorodimaa. Ka Novgorodi bojaaride maadel nagu teisteski vürstiriikides töötasid feodaalide-maaomanike alamad — smerdid-sõltlased.

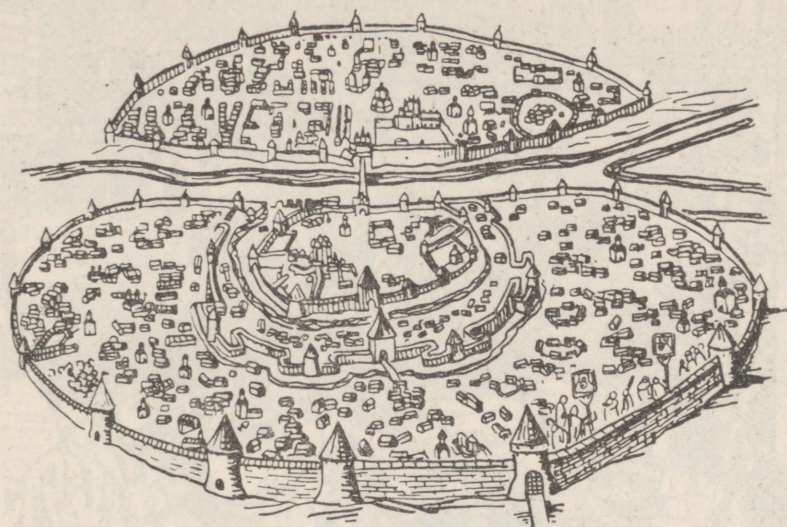
Bojaaridega ühte kilda kuulusid rikkad Novgorodi kaupmehed ja «söönud inimesed»; ka neil olid feodaalsed maavaldused, kuigi väiksemad kui bojaaridel. See bojaaride, kaupmeeste ja «söönud inimeste» rikas ladvik nimetas ennast «paremateks» inimesteks. Nende käes oli ka Novgorodimaa valitsemine. Neile allus töö-

Venemaa feodaalne killustatus XII sajandil.

Võrrelge seda kaarti värvilise kaardiga «Vana-Vene riik IX—XI sajandil». Kus on Vene riigi territoorium kahanenud, kus aga kasvanud? Millega on need muudatused seletatavad?

rahvas: talupojad-smerdid, Novgorodi käsitöölised, laadijad, paadimehed, lootsid, kaubaladude lihttöölised, kogu suure ja võimsa elupulsiga linna töörahvas. Ehkki neid tööinimesi oli palju rohkem kui bojaare ja kaupmehi, nimetati neid ometi «vähemateks» ehk «lihtinimesteks».

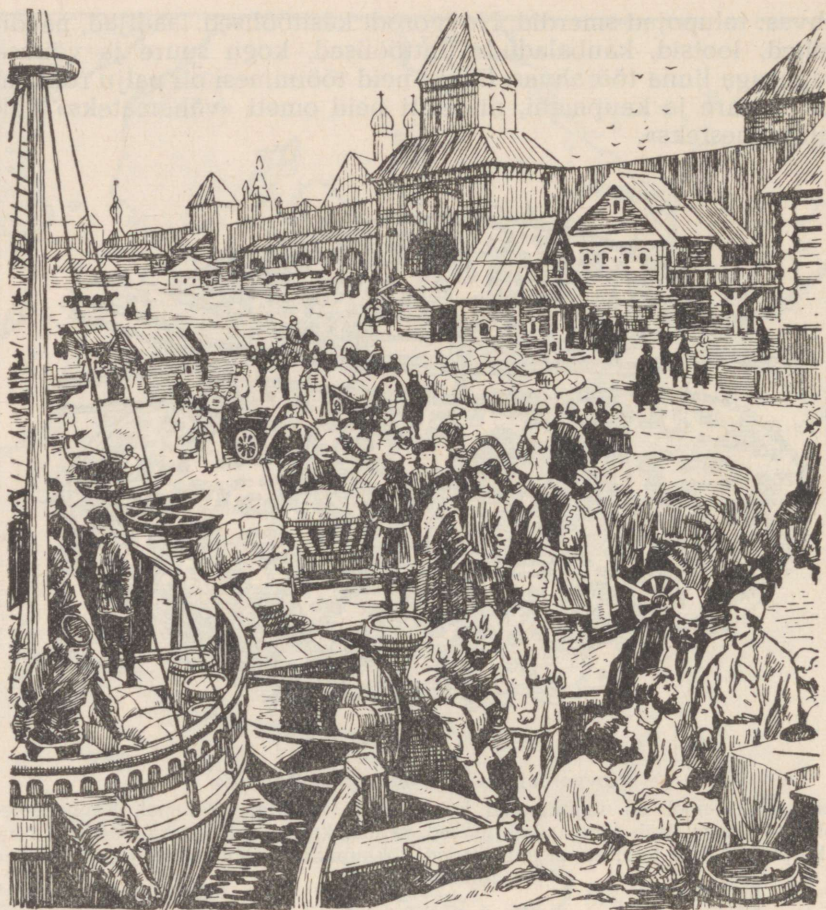

Novgorodi plaan. Vanaaegne joonistus.

Vasak, Sofia-pool on ümbritsetud kolmekordse müüri-ga. Paremäl, Kaubapoolel kohe silla taga asub taraga ümbritsetud väljak, kuhu tuldi kokku veetšele. Näidake plaanil, kus toimusid sageli ägedad kokkupõrked «vähemate» ja «paremate» inimeste vahel.

Töötava rahva töösaadusi turustati kärarikkal Novgorodi turul. Siin müüdi hulgaliselt soobli-, nugise-, orava- ja teisi karusnahku; kaubeldi hõbeda, vaha, mee, lina, kanepi, kala, vaala- ja merihoburasvaga. Novgorodimaale ei jätkunud oma viljast, seda veeti naabermaadest sisse. Novgorodi rikkaliku turu pärast sõitis sinna palju kaupmehi — «külalisi». Nende hulgas oli ka palju välismaalasi. Meretagused kaupmehed tõid turule kallist kalevit, veini, mett, tina, kuivatatud puuvilju ja maiustusi. Saksa kaupmehed ehitasid Novgorodi isegi oma kaubahoovi, mis oli piiratud kõrge püsttaraga. Tara taga asusid elumajad, õllekoda, köök ja haigemaja.

Novgorodis käisid ka Idamaade — Pärsia, India ja Afganistani kaupmehed.

Novgorodi jõesadamas. K. V. Lebedevi maali järgi.

Kus on pildil Novgorodi «vähemad» ja kus «paremad» inimesed? Leidke pildil välismaa kaupmehed. Kust on teie arvates saabunud laadungiga laev? Millised kaubad võivad olla kottides ja tünnides, mida laevalt kaldale tuuakse?

Rikkamad Novgorodi kaupmehed ühinesid Opokil asuva Ivani kiriku juures olevasse kaupmeeste seltsi. Ivani kirikus hoiti Novgorodi kaalusid, millel tuli lasta kõik kaubad tasu eest ära kaaluda. See tõi Ivani seltsi kaupmeestele väga suuri sissetulekuid.

Novgorod oli kõrge kultuuriga linn. Seal elas palju osavaid käsitöölisi. Novgorodis olid sillutatud tänavad ja veevõrk. Paljud novgorodlased olid kirjaoskajad. Väljakaevamistel on leitud palju kirju kasetohul.

Novgorodi valitsemine.

Suurt osa Novgorodi valitsemises etendas veetše — kõigi iseseisvate peremeeste-linnalannike koosolek. Täiskasvanud poegadel, kes elasid isa juures, ei olnud veetšel hääleõigust. Ka naisi ei lastud sinna.

Veetše tuli kokku Kaubapoolel Novgorodi veetšekella kutsel. Veetšel arutati tähtsaid poliitilisi küsimusi, kuulutati sõda ja sõlmiti rahu. Häáli veetšel ei loetud, enamus tehti kindlaks karjumise tugevuse järgi.

Novgorodi kõige kõrgemaks valitsejaks oli possaadnik, kes valiti ainult suurbojaaride hulgast. Temale abiks valis veetše tuhatniku — erilise Novgorodi linlaste väe — tuhatkonna ülema.

Tähtis koht Novgorodi valitsemises kuulus ülempiiskopile, kes oli suurmaaomanik ja sai suuri tulusid ka kauplemisest. See ladvik moodustas «isandate nõukogu», kes juhtis kogu Novgorodi poliitikat, sageli ainult maskeerides seda veetše otsustega.

Novgorodis oli ka vürst. Kuid ta ei saanud Novgorodi vürsti tiitlit oma pojale edasi pärandada, sest Novgorodi vürstid valiti ja kutsuti Novgorodi. Vürst oli väejuhiks ja kohtumõistjaks.

Sofia peakirik Novgorodis.

Sofia peakirik, suur kuue kupliga ehitus siledate valgete seinte ja müüri sisse raiitud kitsaste akendega, paistab silma suursuguse lihtsusega, mis on Suur-Novgorodi ehitustele iseloomustav.

Kohut pidi ta mõistma ainult Novgorodi tavade järgi. Vürsti õigused olid piiratud, sest novgorodlased ei lubanud tal maad osta ega ennast possaadniku asjadesse segada. Vürst ei tohtinud elada Novgorodi linnas, vaid selle lähedal Gorodištšes. Isegi vürsti jahipidamise tähtajad ja kohad olid rangelt kindlaks määratud. Kui vürst ei meeldinud Novgorodile, siis ajas veetše ta Novgorodist minema.

«Vähemate» inimeste ülestõusud.

Novgorodis toimusid sageli «vähemate» inimeste ülestõusud «paremate» inimeste vastu.

Vahel tuli kokku isegi kaks veetšet — üks Kaubapoolel, teine Sofia-poolel. Löödi kella kummaski linna ääres. Vaenulikud veetšed kohtusid üle Volhovi jõe viival sillal ja seal toimus äge kähmlus. Vastaseid loobiti üle silla käsipuude jökke ja uputati Volhovi, vahel «pühiti» niiviisi sild isegi tühjaks. «Vähemad» inimesed haarasid ja jaotasid omavahel «paremate» inimeste varanduse. XIII ja XIV sajandil toimus Novgorodis ligi poolsada «vähemate» inimeste ülestõusu «paremate» vastu.

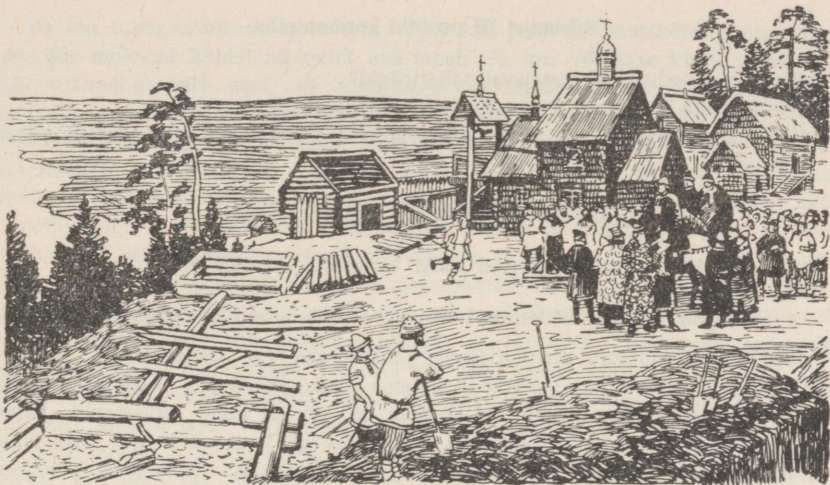
§ 9. VLADIMIRI SUURVÜRSTIRIIK. FEODAALSE KILLUSTATUSE TAGAJÄRJED. 3

Vladimiri vürstiriik.

Sedamööda kuidas Kiievi võim nõrgenes, kasvab ja tugevnes Vladimiri ehk Vladimir-Suzdali vürstiriik. Vladimiri vürstiriik asetses Volga ja Kljazma vahel; põhjas ümbritsesid tema maad Belojë järve. Seal oli palju tihedaid metsi, rikkaid kalapüügi- ja meekorjamise kohti ning viljakandvat maad. Rostóv ja Súzdal olid vürstiriigi vanimad linnad. XII sajandil sammus vürstiriigi majandus tõusuteed.

Vürstiriigi maadel hakkas kasvama Moskva, meie kodumaa tulevane pealinn. Esmakordselt mainitakse Moskvat kroonikates 1147. aastal. Kroonikas kirjutatakse, et sel aastal kutsus vürst Juri Dolgorúki Moskvasse külla oma liitlase Tšernigovi vürsti ja korraldas tema auks suure peo. Siis oli Moskva alles väike asula ja haaras enda alla osa praeguse Kremli territooriumist. Ta asus heal kohal Moskva jõe kõrgel kaldal ja koosnes väikesest kindlusest ning käsitöölise ja kaupmeestega asustatud eeslinnast. Siin oli muistsel ajal olnud slaavlaste asula. Sellest kõnelevad väljakaevamised, mille juures kõige vanematest kihtidest on leitud palju nooleotsi, nõelu ja vanaaegseid nuge.

Vladimiri vürstiriigi pealinnaks sai Vladimiri linn Kljazma ääres. Selle lähedale ehitas vürst endale Bogoljúbovi lossi (siit pärineb ka vürst Andrei hüüdnimi «Bogoljúbski»). Vladimiri linn muutus tähtsaks poliitiliseks keskuseks. Julma ja võimukat vürst Andreid, kes surus oma tahte noorematele vürstidele peale, peeti «isevalitsejaks». Kohalikud ülikud tõusid tema vastu üles ja tapsid ta.

Moskva esimeste seinte ehitamine Juri Dolgoruki ajal. A. M. Vasnetsovi maali järgi.

Pildil on kujutatud kõrge, metsaga kaetud Borovitski (sõnast *бор* — «suur tihed okaspuumets») kungas. Esiplaanil kaevatakse vallikraave, ehitatakse puust seinu ja lasketorne. Keskel asub puukirik kahel sambal seisva kellatorniga. Selle taga vürsti majapidamishooned. Vürst on tulnud koos bojaaridega ehitust vaatama.

Varsti pärast Andrei Bogoljubski surma hakkas Vladimir-Suzdali vürstiriigis valitsema Vsevolod Suurpesa (sellise hüüdnime sai ta sellepärast, et tal oli suur perekond). Ka tema tahtis «isevalitsejalikult» valitseda ja hoidis bojaare sõnakuulmises, jätkates Andrei Bogoljubski poliitikat. «Loos Igori sõjaretkest» öeldakse, et vürst Vsevolodi sõjavägi võib Volga oma aerudega tühjaks pritsida ja Doni kiivritega kuivaks kanda — nii suur on see.

XII ja XIII sajandi vahetusel kirjeldas üks Vladimiris elav õpetatud kirjamees Vene maad järgmiselt: «Oo sina valgusest valgem ja ilusatest ilusam Vene maa! Sinu uhkuseks on järvede, jõgede ja allikate rohkus, kõrged mäed ja tihedad tammesalud, viljakad põllud, loendamatud metsloomad ja linnud, suured linnad, valged külad, uhked kirikud, raevukad vürstid, ausad bojaarid, palju kõrgeid aukandjaid — neid on täis Vene maa...» Paistab, nagu oleks kõik kõige paremas korras, tegelikult aga varitseb juba oht: naabrid ei karda enam Venemaa võimsust, sest vürstidevahelised pidevad tülid ja feodaalsed kodusõjad on nõrgestanud Venemaa.

Ühtset riiki tol ajal ei olnud. Suurem osa vürstiriike olid väiksemad ja nõrgemad kui Vladimiri vürstiriik ja Suur-Novgorod. Feodaalse killustatuse arenemisega nõrgenes Venemaa jõud. See pärast ei suutnudki ta vastu panna hirmsale vaenlasele, kes talle kallale tungis.

Küsimusi III peatüki kordamiseks.

1. Mispärast moodustusid iseseisvad vürstiriigid?
2. Mida te teate üksikutest feodaalsetest vürstiriikidest?
3. Mispärast nõrgenes Vene riigi vastupanujõud rändrahvastele feodaalse killustatuse ajal?

DOKUMENTAALSET MATERJALL

Kuidas novgorodlased vürst Vsevolodi minema ajasid.

Allpool on toodud katkend «Esimesest Novgorodi kroonikast».

1136. aastal kutsusid novgorodlased pihkvalased ja laadogalased veetšele ning otsustasid oma vürsti Vsevolodi minema ajada. Pandi siis vürst koos naise, laste ja ämmaga piiskopi õuele sel maikuu 28. päeval ning relvastatud vahid (30 meest iga päev) valvasid teda seal ööl ja päeval. Istus vürst seal kaks kuud ja linnast lasti ta välja 15. juulikuu päeval ning võeti vastu tema poeg Vladimir. Süüdistati teda aga selles, et ta ei hoiu smerđe, tahtis minna Perejaslavl'i vürstiks, lahinguväljalt aga põgenes kõige ees; aga veel rohkem ja kõige enne selle eest, et käskis meid (vürst) Vsevolodiga ühineda, aga siis käsib taganeda.

Lahti ei lastud teda aga enne, kui tuli uus vürst.

Küsimusi.

1. Kas Novgorodis kuulus kõige kõrgem võim vürstile? Millega te võite oma vastust põhjendada?
2. Mispärast kutsusid novgorodlased veetšele pihkvalasi ja laadogalasi?
3. Mispärast valvas vangistatud vürsti ööl ja päeval nii palju inimesi?
4. Mispärast ei lastud vürsti ära enne, kui tuli uus vürst?
5. Ülalpool on antud tõlge ilma kroonika originaaltekstita, II peatüki lõpus oli aga antud nii originaaltekst kui ka tõlge. Kas on huvitavam lugeda originaalteksti ja tõlget või ainult tõlget?

Novgorodi kauba- ja kohtulepingust saksa ja Gotlandi «külalistega».

Novgorod kauples pidevalt välismaaga. Sageli oli tal tegemist Saksa vabalinna Lüübeki ja Gotlandi saare kaupmeestega.

1269. a. koostati Novgorodis leping, milles määrati kindlaks suhtlemise kord ja mõlemate poolte õigused. Allpool katkend sellest lepingust.

Mina, vürst Jaroslav Jaroslavitš, olles nõu pidanud possaadniku Pavša, tuhatniku isand Rátibori, ülemate ja kõikide novgorodlastega ning saksa saadiku Heinrich Wullenpundiga Lüübekist ja gotlandlaste Ludolf Dobbrissike ja Jakob Kuringiga, kinnitasime rahu ja kirjutasime kooskõlas teie kirjadega alla oma õigusele, mis on välja antud teie, Saksamaa poegade, Gotlandimaa elanike ja kõikide ladina keelte jaoks Neevalt, Kotlingist¹, kuni Gotlandi rannani ja tagasi Novgorodist Kotlingini...

¹ Kotling — Kotlini saar, kus praegu asub Kroonlinn.

Ja kui tuleb külaline Neevale ja vajab kas puid või mastimetsa, siis raiugu tema jõe mõlemal kaldal nii palju kui tahab. Ja kui võetakse kinni varas Kotlingi ja Laadoga vahe peal, siis tuleb tema viia Laadogasse ja mõista seal kohut tema süütegude eest; kui aga püütakse varas kinni Laadoga ja Novgorodi vahel, siis tuleb tema üle kohut mõista Novgorodis. Kui aga sakslased või Gotlandimaa mehed tulevad mööda Volhovit kuni kärestikuni, siis võivad nemad ilma viivituseeta nõuda lootse, võtta need head inimesed oma laevale ja maksta neile nii palju, nagu see juba vanast ajast peale kombeks on olnud, mitte aga rohkem. Kui külaline läheb Gostinoopolisse, siis maksab ta ka nii palju, nagu vanast ajast peale kombeks on olnud, mitte aga rohkem. Lootsil, kes on palgatud sõiduks Neevat mööda alla ja uuesti üles tagasi, on õigus saada 5 marka raha või üks suitsusink; kui ta oli palgatud sõiduks Novgorodist Laadogani ja uuesti tagasi, siis on tal õigus saada 3 marka või pool sinki toidu jaoks. Kui aga puruneb lodi, mis sõidab kauba järele või mis on kaupa täis laaditud, siis ei tule mitte maksta selle lodja eest, vaid lodja üürimise eest. Kui aga ülalpool nimetatud lootsid ja külalised satuvad tüli vaherkorda ja lepivad omavahel teekonna jooksul, siis olgu see leppimine lõplik; kui nad aga ei jõua kokkuleppele, siis tuleb neil püha Ivani õues astuda kohtu ette tuhatniku ja novgorodlaste ees...

Kui novgorodlane on võlgu Gotlandi poolele, siis ei tule teda mitte türmi panna, mida ei tule Novgorodis teha ka sakslase või Gotlandimaa mehega, ega tule neid ka rõivastest kinni hoida, vaid mõlemad pooled peab tuhatniku pristav välja kutsuma. Kui aga algab tüli sakslaste ja novgorodlaste vahel, siis tuleb see lõpetada püha Ivani õuel possaadniku, tuhatniku ja kaupmeeste ees. Kui aga keegi tuleb terava sõjariistaga Saksa või Gotlandi õue ja vigastab seal kedagi või võtab kaupa, siis tuleb ta tabamisel viia kohtu ette ja tema süüteo järgi kohut mõista...

Kes saabus mööda Neevat, see mingi ka tagasi mööda Neevat; kes aga tuli maismaad pidi, see mingi ka samamoodi tagasi ilma pahateota. Kui aga juhtub nõndamoodi, et seletust tuleb anda mõlemal, nii sakslasel kui novgorodlasel ja nende seletused lähevad ühte, siis tuleb neid uskuda; kui nad aga tülitsevad ja nende seletused ei lähe ühte, siis tuleb neil liisku heita, kumma seletus jääb õigeks.

Küsimusi.

1. Kuidas te arvate eespool toodud katkendite järgi otsustades, kas see leping oli võrdõiguslik mõlemale poolele või oli ta ühele neist kasulikum? Millega te võite oma seisukohta tõestada?
2. Mille jaoks võis saksa «külalistel» (kaupmeestel) teel metsamaterjali vaja minna?
3. Kui kaubanduslikud suhted välismaa kaupmeestega oleksid harvad ja juhuslikud olnud, kas siis oleks sellist lepingut vaja olnud?
4. Kus asub Gotlandi saar?
Kui te olete unustanud või ei tea seda, siis vaadake raamatukogus vastavatest käsiraamatutest järele.

Kasutage ka sõnastikku, kui leiate tekstis tundmatu või arusaamatu sõna. Juba noorena on kasulik harjuda käsiraamatuid kasutama.

On olemas spetsiaalseid sõnastikke ja käsiraamatuid, mis on pühendatud ainult ühele teadusharule. On ka selliseid, mis haaravad kõiki teadusalasid. Niisuguseid raamatuid nimetatakse entsüklopeediateks. See sõna on pärit kreeka keelest ja tähendab «teadmiste ring». See on tähtis sõna, mida on kasulik meele pidada.

Millised käsiraamatud ja entsüklopeediad on teie kooli raamatukogus?

IV PEATÜKK.

MONGOLITE-TATARLASTE SISSETUNG. VÕITLUS MONGOLI-TATARI, SAKSA JA ROOTSI FEODAAILIDE VASTU.

§ 10. MONGOLITE-TATARLASTE SISSETUNGI ALGUS. KESK-AASIA JA TAGA-KAUKAASIA RAHVASTE VÕITLUS MONGOLI-TATARI VALLUTAJATE VASTU.

Mongolite-tatarlaste sissetungi algus.

Feodaalse killustatuse perioodil toimus suur ajalooline õnnetus — Venemaale tungisid mongoli-tatari vallutajad. Kes nad olid?

Mongolite kodumaa asus Aasias. Mongoli hõimud olid rändlajad ja tegelesid karjakasvatusega. Mongolid olid osavad ratsanikud. «Kui mongol lahutada hobusest, milleks ta siis veel kõlbab?» küsis mongoli kõnekäänd.

Tsinghis-khaan.

Vanaaegne Hiina joonistus.

Kauges minevikus valitses mongolitel sugukondlik kord. Kuid XII sajandil hakkas neil sugukondlik kord lagunema ning kerkisid esile mongoli khaanid, kes olid rikkused ja võimu enda kätte haaranud. Khaanide ümber koondusid nende abilised ülikute hulgast — nojoonid. Nad ekspluateerisid töötavaid mongoleid. Nende töö põhines khaanide ja nojoonide rikkus. Töötavad mongolid pidid oma parimad kariloomad ja hobused khaanidele ning nojoonidele andma.

XIII sajandi alguses hakkas mongolitel kujunema varafeodaalne riik. Tsinghis-khaan ühendas kogu Mongoolia oma võimu alla ning seisis tohutu suure sõjaväe eesotsas. Iga täisealine mongol oli sõjamees, ratsanik, kes oli harjunud ratsutama, sest mongolid olid rändrahvas. Mongolitel oli selle aja kohta erakordselt

suur ratsavägi. Iga kümnest tuhandest mehest koosnevat väeosa nimetati musttuhatkonnaks, kelle eesotsas oli nojoon — musttuhatnik. Musttuhatnikule allusid tuhatnikud, kelle väes oli tuhat meest. Tuhatkonnad jagunesid sadakondadeks, mida juhatasid sotnikud.

Liikudes kiiretel hobustel, olles varustatud vibude ja teravate kõvermõõkadega ning kandes paksust nahast kiivreid ja pantse-reid, olid mongolid vaenlase noolterahe eest kindlalt kaitstud. Nende sõjatehnika oli kõrgel tasemel. Hiinlastelt õppisid nad linnapiiramise kunsti, kasutades selleks raskeid taraane — müüripurustajaid. Erilised viskeriistad võimaldasid neil heita linna suuri kive ja põleva õliga täidetud nõusid. Mongolite hästi relvastatud, kiiresti edasiliiuv ja ühtse juhtimise all olev sõjavägi oli tol ajal ähvardav jõud.

Algul alistas Tšinghis-khaan endale Siberi rahvad. Tema võimu pidid tunnustama Baikali järve ääres asuvad burjaadid, jakuudid ja Altai oiroodid. Seejärel viis ta oma väed kavalusega üle Suure Hiina müüri, purustas Hiina sõjaväe ja tungis Hiinasse. Siin ta sundiski Hiina insenere õpetama oma vägedele piiramistehnikat, hästi ette valmistatud Hiina riigiametnikelt aga omandas kogemusi riigikorralduse alal.

Olles haaranud Hiina ja sellega oma võimsust suuresti tugevdanud, suundusid mongoli-tatarl feodaalid eesotsas Tšinghis-khaaniga Kesk-Aasiasse ja Taga-Kaukaasiasse.

Kesk-Aasia
rahvaste võitlus
mongoli-tatarl
vallutajate vastu.

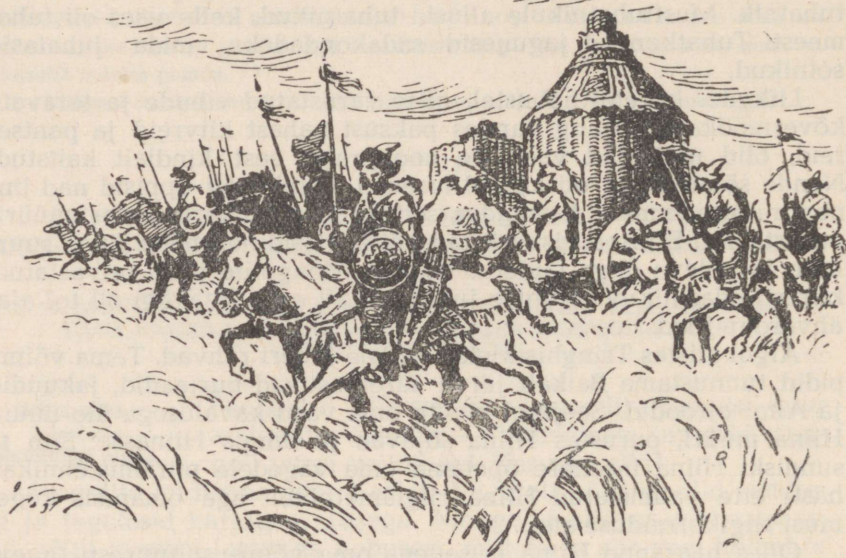
Kesk-Aasias kohtas Tšinghis-khaani sõjavägi kõrge kultuuritasemega rikkaid linnu ja asulaid. Inimesed elasid siin ammu möödunud aegadest peale jõgede viljarikastel kallastel. Juba «ajaloo isa», kreeka kirjanik Heródotos kirjeldas V sajandil enne meie ajaarvamist Kesk-Aasia rahvaste — praeguste tadžikkide, usbekkide ja turkmeenide esivanemate elu.

Kesk-Aasia rahvad tegelesid põlluharimise, karjakasvatuse ja aiandusega. Kesk-Aasia põlluharijad kasutasid juba ammu niisutuskanaleid põldude niisutamiseks. Seal olid rikkad linnad Marakânda (Samarkand) ja Merv. Kõrgesti oli arenenud kunst ja käsitöö. Kuulsad olid ka Kesk-Aasia rahvaste ehitusmeistrid ja arhitektid, kes püstitasid kordumatu ja omapärase iluga ehitusi.

Kesk-Aasia rahvaste rikkused ahvatlesid paljusid vallutajaid: Pärsia kuningaid, Makedoonia Aleksandrit (ta vallutas Kesk-Aasia IV sajandil enne meie ajaarvamist) ja araablasi.

Sel ajal kui Kesk-Aasia rahvaid ähvardas mongolite-tatarlaste sissetung, oli neil juba arenenud feodaalkord ja nad olid jõudnud feodaalse killustatuse perioodi. Elanike peategevusaladeks olid endiselt põlluharimine, karjakasvatus ja aiandus.

Kesk-Aasia rahvastel oli juba kauges minevikus suhteid kreeklaste, iraanlaste, indialaste ja hiinlastega. Kõik need rahvad õppisid üksteiselt palju kasulikku ja rikastasid oma kultuuri. Läbi Kesk-

Mongolite vägi stepis.

Aasia veeti Hiinast kaugesse Rooma siidi, Roomast ja Bütsantsist veeti Idamaadesse kristalli ja õhukesest värvilisest klaasist esemeid. Kuulsad olid Ferganá relvad ning hõbe- ja kuldnõud. Hiinlased omandasid Kesk-Aasiast viinamarjade kasvatamise oskuse. Indiast toodi Kesk-Aasiasse puuvill. Kesk-Aasias valmistatud puuvillkangaid veeti isegi Rooma. Samarkandis ehitati Rooma eeskujul veevärk, mille tinatoru oli asetatud kõrgele turuhoonete katuste ja kivist kaarte peale.

Tšinghis-khaani väed tungisid Semiretšje kaudu Horezmi riiki, vallutasid linnu ja asulaid ning röövisid rikkusi. Elanikkond tapeti või viidi orjusesse. Kesk-Aasia rahvad osutasid visa vastupanu. Kõigis linnades olid tugevad garnisonid ja Samarkandis isegi 20 sõjalevanti. Kuid Samarkandi ja mitme teise linna väravad avasid Tšinghis-khaanile reeturid, kes olid mongolite-tatarlastega salaja kokku leppinud. Samarkandis vangistas Tšinghis-khaan ligi 30 000 käsitöölise ja andis nad mongoli ülikutele orjadeks. Sama moodi toimus ta ka mujal. Rikas Merv ja paljud teised linnad vallutati ja purustati.

Nagu näeme, aitas ka siin kohalike rahvaste feodaalne killustatus mongoli vallutajatele kaasa, nõrgestas Kesk-Aasia rahvaste vastupanu mongoli-tatari sissetungile.

XIII sajandi alguseks viisid mongolid-tatarlased lõpule Kesk-Aasia vallutamise. Pärast seda suundusid Tšinghis-khaani väed Gruusiasse.

**Gruusia enne
mongolite
vallutust.**

Me teame, et Gruusia on väga vana maa. Väljakaevamised tõendavad, et siin olid juba väga ammu muistsete inimeste asulad ja sugukondliku korra aegsed asundused. Seejärel tegi

Taga-Kaukaasia läbi sellise tähtsa inimühiskonna arenemisetapi, nagu orjanduslik kord. Urartu riigi ajalugu moodustab Gruusia vanima ajaloo.

Gruusiinlased elasid mägedes ning jõgede viljakates orgudes. Nad tegelesid juba väga ammu põlluharimise, karjakasvatuse, aianuse ja viinamarjakasvatusega. Nad oskasid metalli töödelda ning kunstipäraseid tööriistu ja relvi valmistada. Gruusia taotud hõbenõud ja siid olid kuulsad. Kuulus oli Gruusia ka oma käsitöölise poolest.

Juba IV sajandil, varem kui mujal, võeti Gruusias ristiusk riigiusuks.

Gruusias arenesid varakult feodaalsuhted. Gruusia oli palju kõrgemal arenemistasemel kui mongolid. Gruusia feodaalid kehtestasid feodaalse maaomanduse ja sundisid gruusia talupoegilehhe (neid võib võrrelda Vana-Vene riigi smerdidega) enda heaks töötama. XII sajand on feodaalse Gruusia võimsuse ja õitsengu aeg.

XII sajandi alguses valitses Gruusias kuningas David, hüüdnimega Ehitaja. Tema väed ajasid polovetside abiga minema türklased-seldžukid, kes sel ajal Gruusiat orjastasid, ning vallutasid türklaste-seldžukkide käest Tbilisi linna. Davidi valitsemisajal keris palju ilusaid hooneid, tunduvalt arenes edasi kultuur.

XII sajandi lõpul ja XIII sajandi alguses valitses Gruusias kuninganna Tamaara. Tema võimu alla ühendati peaaegu kogu Taga-Kaukaasia. Gruusia piirid ulatusid Mustast merest Kaspia mereni. Tamaara oli haritud feodaalvalitseja.

Sel ajal oli Gruusias palju kirjanikke ja õpetlasi. Neil aastail elas suur gruusia luuletaja Šotá Rustaveli. Ta kirjutas kuulsa teose «Kangelane tiigrinahas». See on poeem armastusest ja sõprusest, truudusest ja aust. Rustaveli poeem koosneb küll 50 laulust, kuid paljud grusiinlased teavad seda peast. Poeemi paljud värsid on muutunud kõnekäändudeks. Siin üks kuulus värs poeemist:

«Mis sa peidad, see on kadunud, mis sa annad, see on sinu.»

**Mongolid Taga-
Kaukaasias.**

Taga-Kaukaasia rahvaste võitlus sõltumatuse eest kestis aastaid. Kuid lõpuks murti nende vastupanu. Mongoli feodaalid alistasisid Armeenia ja Gruusia rahvad. Armeenia ja gruusia kultuur oli kõrgem mongolite kultuurist. Mongolid viisid orjusesse gruusia ja armeenia osavaid meistreid, käsitöölisi ja õpetlasi. Mongoli ike andis

Taga-Kaukaasia rahvaste kultuurile tugeva löögi. Paljud linnad purustati. Vallutajad sundisid grusiinlasi ja armeenlasi rasket andamit maksma. Mongolid kogusid igal pool kümnist (kümneidiku varandusest). Sellele lisaks võtsid nad kord aastas igalt majapidamiselt erilist täiendavat andamit: 100 liitrit¹ nisu, 50 liitrit veini, 2 liitrit riisi, kolm kotti, kaks nööri, ühe hõberaha ja ühe hobuseraua. Kes ei suutnud andamit tasuda, see viidi orjusesse.

Olles oma võimu Taga-Kaukaasias kindlustanud, usaldasid mongoli khaanid andamite kogumise kohalikele vürstidele, kes andamid mongolitele edasi pidid andma.

Mongolite võimutsemine Taga-Kaukaasias kestis ligi 200 aastat, kuni XIV sajandi lõpuni.

§ 11. VENE RAHVA VÕITLUS MONGOLITE-TATARLASTE SISSETUNGI
NING SAKSA JA ROOTSI FEODAAALIDE VASTU.

Mongolid
Venemaal.

Pärast Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia vallutamist jõudsid mongolite väed üsna lähedale Vene maadele. Tšinghis-khaani väed läksid üle Kaukasuse mägede ja tungisid Lõuna-Venemaa steppidesse. Siin kohtusid nad polovetsidega. Polovetsi khaanid pöördusid abi saamiseks Vene vürstide poole. «Kui te meid ei aita, siis tapetakse täna meid, homme aga teid,» ütlesid polovetside saadikud. Vürstid otsustasid Tšinghis-khaani vägede vastu ühiselt välja astuda ja võidelda nendega polovetside maal. Nad läksid stepi abiks polovetsidele.

Lahing toimus 1223. a. maikuu Kálka jõe ääres. Kalka on väike, Doni suudme lähedal Aasovi merre suubuv jõgi. Vene väed said hävitava kaotuse osaliseks. Tatari khaanid panid laud haavatute ja vangide peale, istusid nendele ja pühisid võitu.

See oli mongolite-tatarlaste esimene sissetung Venemaale (venelased kutsusid mongoleid tatarlasteks). Seekord ei suutnud nad siin veel kindlustuda. Mongolid-tatarlased läksid Aiasse tagasi ja 12 aasta jooksul ei olnud neist midagi kuulda. Varsti pärast seda algas nende uus sissetung Venemaale.

Batu-khaani
sõjaretk
Venemaale.

Pärast Tšinghis-khaani surma sai suurkhaaniks tema poeg Ugedei. Ugedei saatis oma vennapoja Batu-khaani Euroopat vallutama. Kõiki Euroopamaid ähvardas lüüasaamine ning orjastamine.

1236. a. läbisid Batu väed Kaspia-äärsed stepid, tungisid Volga-bulgaarlaste riiki ja vallutasid selle pealinna Bólgari. Siit liikusid nad edasi Venemaale.

1237. a. talvel ületas Batu tohutu suur vägi Volga ja lähenes Rjazani vürstiriigile. Nüüd oleks Vladimiri suurvürsti Juri abi

¹ Vanaaegne liiter oli mitte ainult vedeliku, vaid ka puistainete mõõt.

Mongolid ründavad Vene linna.

Mongolid on lõhkunud taraaniga linnamüüri. Kiviheitemasin viskab linna raskeid kive. Võrrelge venelaste relvastust mongolite omaga. Pöörake tähelepanu vene sõjameeste mehisusele ja vastupidavusele.

Rjazani vürstile, Vsevolod Suurpesa pojale, väga ära kulunud. Kuid keegi ei abistanud rjasanlasi. Pärast vihast võitlust oli Rjazan sunnitud alistuma ning põletati tatarlaste poolt maha. Rjazani maast jäi järele «ainult suits ja tuhk». Nüüd tuli aga järjekord nende kätte, kes tahtsid end õnnetusest päästa eemalehoidmisega. Vallutati Vladimir ja teised Suzdalimaa linnad.

Ka Moskva põletati maha. Nüüd alustas vürst Juri Vsevolodovitš küll kogu oma sõjaväe ning suure hulga töörahva abil võitlust tatarlastega Síti jõe ääres, kuid oli juba hilja. Venelased kaotasid lahingu ja vürst ise langes võitluses.

Järk-järgult vallutas Batu kõik Dnepri-äärsed maad.

1240. a. alustasid määratu suured Batu väed Kiievi piiramist. Rataste krigina ja hobuste hirnumise tõttu polnud inimeste häält kuulda. Kiiev seisis tatarlaste ees kogu oma ilus. Kõrgusid kaunid

hooned ja päike kuldas kirikutornide kupleid. Batu tahtis selle kauni linna vallutada purustamatult. Ta tegi kiievlastele ettepaneku võitluseta alistuda. Kiievlased ei nõustunud ja otsustasid võidelda viimse meheni. Algas Kiievi piiramine. Peaaegu kogu linn põletati maha ja purustati.

8. Saksa ja rootsi feodaalide sissetung Novgorodimaale.

Kuid õnnetus ei tule kunagi üksi. Samal ajal kui Batu-khaan ähvardas oma vägedega eraldi seisvaid Vene vürstiriike idast, tungis loodest Novgorodimaale teine tugev vaenlane. Venemaale tungisid saksa rüütlid, ahnelt uusi maid ja talupoegi otsides. Nad orjastasid Baltimaade rahvad ja rajasid nende maadele oma mõisad. Liivimaale, Daugava jõe suudmesse ehitasid nad kindlustatud Riia linna. Siin asutati julmade rõhujate, rüütliite liit — Mõõgavendade ordu.

Teine feodaalne rüütliordu — Teutooni ordu, mis asus Visla jõe ääres — hakkas läänest ähvardama leedu rahvast. Peagi ühendasid Teutooni ordu rüütlid oma jõu Mõõgavendade ordu rüütli-tega ning ähvardasid naabruses asuvat Põhja-Venemaad — Novgorodi ja Pihkvat.

Seda olukorda otsustasid ära kasutada ka teised vallutajad — rootsi feodaalid. Neid rõõmustas teade mongolite-tatarlaste sissetungist Venemaale. Nad mõtlesid, et nüüd, kus venelasi ründavad tatarlased idast, on paras aeg tungida Vene maadele põhja poolt, kasutada ära Vene riigi nõrgenemist ning vallutada endale võimalikult suurem tükk.

1240. a. jõudis Rootsi valitseja Birger Jarl oma vägedega Neeva äärde. Ta oli oma võidus kindel.

Vene vägi kogunes Novgorodis Sofia peakiriku juures. Vürsti vägedega liitus hulgaliselt Novgorodi lihtrahvast, tööinimesi. Birgeri vägedele läksid vastu Suur-Novgorodi väed vürst Aleksander Jaroslavitši juhtimisel. Sõjaväed kohtusid Neeva jõe ääres. Venelased tungisid rootslastele ootamatult kallale. Algas julm taplus. Vürst Aleksander sattus võitluses Birgeriga silm silma vastu ja «vajutas ta näole oma terava odaga pitseri». Noor druzinnik Savva tungis Birgeri kullatud katusega telgini ja raius telgi tugipuu läbi. Telk vajus kõigi nähes kokku. Venelased juubeldasid. Äge võitlus lõppes venelaste võiduga. Selles Neeva jõe ääres toimunud ägedas lahingus saavutatud võidu eest nimetas rahvas vürsti Aleksander Nevskiks.

Selleks ajaks hakkasid tegutsema ka saksa rüütlid. Nad tungisid suurte sõjajõududega Venemaale. 1242. a. aprillis toimus Peipsi järve jääl kuuluis lahing, mida tuntakse Jäälahingu nime all.

Sakslased rivistusid terava kiiluna ehk «seaninana». Oma teravikuga pidi kiil Vene väed kaheks lõhestama. Sakslaste väe eesotsas olid raskeltrelvastatud raudrüüdes ratsanikud. Nende

järel tuli odade ja mõõka-
dega varustatud jalavägi,
külgedel aga oli ratsavägi.

Aleksander Nevski taipas
vaenlase taktikat. Seepärast
ei paigutanud ta oma pea-
jõudusid mitte keskkoha-
ta, mida ründas «seanina», vaid
külgedele. Ta andis vaenla-
sele meelega võimaluse läbi-
murdeks keskkohas ning
meelitas taganedes vaenlasi
edasi. Seejärel haarasid ven-
nelaste peaväed «seanina»
külgedelt. Järvel toimus nii
äge lahing, et jää oli verega
üle ujutatud. Venelaste võit
oli täielik. Palju rüütleid ta-
peti ja suur hulk neist
võeti vangi.

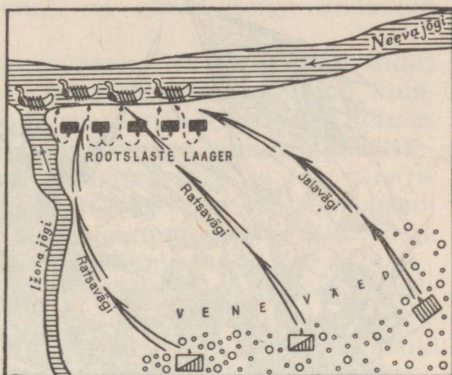
Nendel vene rahva võitu-
del, mis olid saavutatud
Aleksander Nevski juhtimi-
sel, oli väga suur tähtsus. Nad
päätsid Loode-Venemaa ras-
kel ajal orjastamisest saksa
ja rootsi feodaalide poolt.

Mongoli-tatari ike.

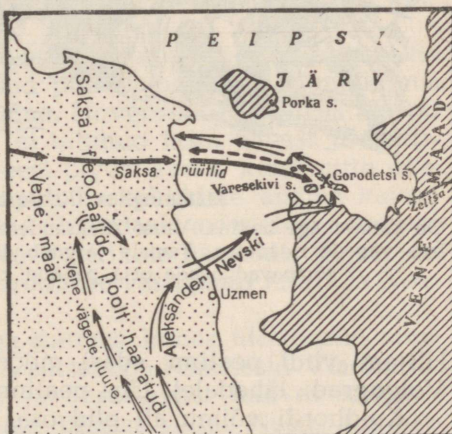
Ehkki Venemaa saavutas
loodes vaenlaste üle võidu,
oli Batu sissetungiga palju
halvem lugu. Sissetung jätk-
kus. Venemaale algasid ras-
ked ajad. Novgorodini tatar-
lased ei jõudnud, kuid ka
tema pidi mongoli-tatari val-
lutajatele andamit tasuma.

Venemaa sattus mongoli-
tatari khaanide ikke alla. See
ike kestis üle kahesaja aasta
— XIII sajandi keskpaigast
kuni XV sajandi lõpuni.

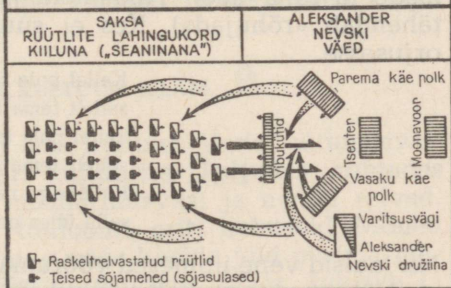
Batu-khaani poolt loodud
riiki nimetati Kuldhordiks.
Batu asutas oma uue riigi
pealinna Sarái Volga äärde
(praeguse Astrahani lähedal).

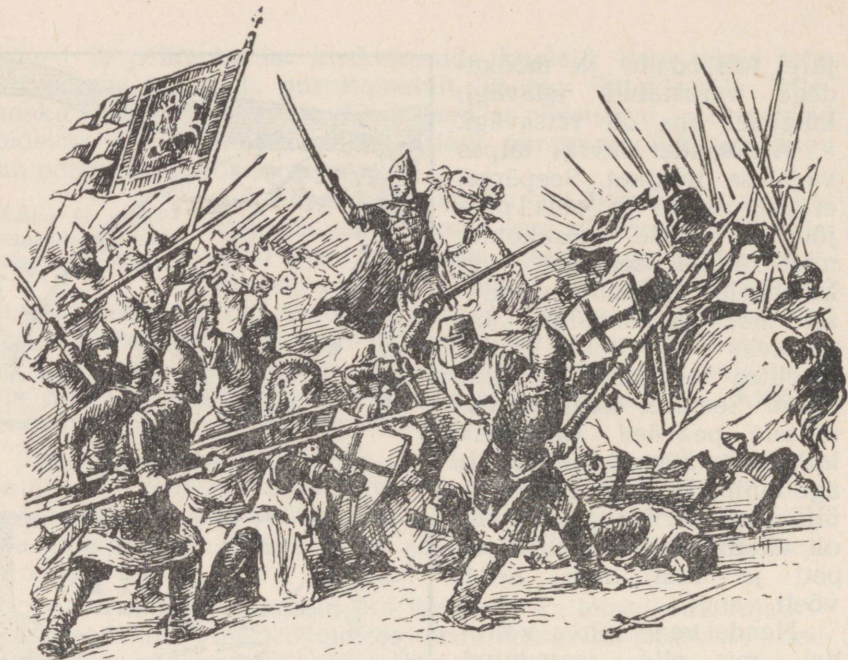
Neeva lahing.

- Saksa feodaalide sissetung Vene maadesse
- ← Aleksander Nevski vägede liikumine
- X Jäälahingu koht (5. aprillil 1242. a.)
- ← - - - Saksa rüütliite põgenemine pärast Jäälahingut

Jäälahing.

Jäälahing. A. K. Gorbunovi maali järgi.

On käimas äge heitlus. Vürst Aleksander oma valgel hobusel on tunginud vaenlase vägede ridadesse. Temale järgneb družiina vürsti lipuga. Vene sõjamehed tõmbavad odade otsa pandud konksudega rüütleid sadulast.

Hiljem viidi pealinn edasi mööda Volgat ülespoole (praeguse Volgogradi lähedale). Uus pealinn nimetati Uus-Saraiks.

Kuldhordi võimu all olid osa Kesk-Aasiast, osa Kasahstanist, Volgamaad, Krimm, Dnepri-äärsed maad ja kogu Kirde-Venemaa.

Tatari vallutajad maksustasid vene elanikkonda suure andamiga. Peale kümnnise võtsid nad täiendavat andamit teravilja, loomade ja raha näol. Andameid ja makse kogusid baskákid (see tähendab «rõhujad»). Kes ei suutnud andamit tasuda, see viidi orjusesse.

Kellel pole raha anda,
 sellelt tema lapse viib;
 kellel pole lapsukest,
 sellelt tema naise viib.
 Kellel aga naistki pole,
 selle ühes peaga viib.

Nii laulsid vene inimesed võõramaiste orjastajate kohta.

Vähimagi vastuhaku puhul rüüstasid ja röõvisid tatari khaanid maad. Mongoli-tatari ike oli verine ja raske. Kuid tatari rahvas

ei olnud selles süüdi. Ka temal endal ei olnud kerge khaanide võimu all elada.

Vene vürstid kaotasid oma iseseisvuse. Nad muutusid tatari khaani võimualusteks. Nad pidid käima Kuldhordis khaani kumardamas ja talle rikkalikke kingitusi viima. Khaan aga toimis, nagu talle meeldis — ta võis neile anda õiguse vürstiriigi valitsemiseks ja võis seda ka mitte anda. Khaan andis igale vürstile valitsemiseks erilise dokumendi — jarlöki. Vürstiks peeti ainult seda, kes sai niisuguse jarlöki. Khaan ise nimetas ka suurvürsti.

Iseseisvast Venemaast sai Kuldhordi võimualune.

Kuid võitlus Venemaaga kurnas tatarlaste jõu ja päästis Lääne-Euroopa mongoli-tatari ikkest. Tatarlased sooritasid veel mõne sõjaretke Lääne-Euroopa maadesse, püüdes neid orjastada, kuid tõmbusid uuesti Venemaa piiridesse tagasi. Tänu Venemaa vastupanule hoiti ära Lääne-Euroopa maade sattumine mongoli-tatari vallutajate orjaikke alla. Sellel oli väga suur tähtsus.

Ülestõusud mon-
goli-tatari ikke
vastu.

Venemaa tõusis mongoli-tatari ikke vastu kor-
duvalt üles.

1259. a. talvel sõitsid mongoli-tatari baskakid
Novgorodi. Nad pidid Novgorodi elanikkonna

andami määramiseks üles kirjutama. Novgorodi töörahvas alustas mongolite vastu ülestõusu. Nad ei tahtnud lasta ennast üles kirjutada ja otsustasid Novgorodi eest pigem surra, kuid mitte alistuda. Vürst Aleksander Nevski pidi baskakkidele andma kaitse-
salga, et neid ei tapetaks. Baskakid ähvardasid arveteõiendamiseks Novgorodiga tuua kohale oma väed ja linna hävitada. Bojaaridel ja vürstil tuli järele anda. Novgorodlaste vastupanu murti ja Novgorodi elanikkond kirjutati üles.

1262. aastal toimusid korraga mitmes linnas ülestõusud mon-
goli-tatari khaanide ikke vastu. Veetšekellad helisesid Vladimiris, Suzdalis, Rostovis, Perejaslavis ja Jaroslavlis. Rahvas kogunes veetšele ja ajas baskakid-piinajad linnast välja. Need, kes baskakke toetasid, tapeti. Tatarlased valmistasid ülestõusnud linnade kohutavaks laastamiseks. Vürst Aleksander Nevski aga sõitis Kuldhordi, viis khaanile meelegaheaks väärtuslikke kingitusi ja päästis linnad hävingust. Muidugi ei olnud Nevskil seda kerge teha.

§ 12. KULDHORDI KULTUUR. ISLAM. 9,

Kuldhordi kultuur.

Kuldhordis oli oma kultuur. Vene kultuur aval-
das mõju tatari kultuurile. Paljudes kohtades

võtsid tatarlased üle venelaste maaharimisviisi ja nende relvad. Venelased said tatarlastelt häid tööloomi, eriti hobuseid. Mõned vene sõnad läksid tatari keelde ning vene keelde jäid püsima mõ-
ned tatari sõnad, nagu *деньги*, *базар*, *башмак*, *халат*, *кувшин* ja teised.

Teadlased on teinud väljakaevamisi Kuldhordi pealinnade — Vana- ja Uus-Sarai asupaigas.

Lossid asetsesid linna keskel. Linna servas olid tihedalt koos kehvikute viletsad onnid.

Uus-Sarai uppus aedade rohelusse. Linna lähedal asus khaani suveloss. Seda nimetati Gūlistániks, mis tähendab «rooside aed».

Uus-Sarais oli ka veevärk. Mööda tina- ja savitorusid voolas vesi kahest suurest basseinist linna. Väljakaevamistel on leitud pool suurest raudhoorattast, mille kaal on 144 kg. Seda kasutati nähtavasti vee pumpamise juures.

Linnas elas palju käsitöölisi. Kuldhordi khaanid tõid siia osavaid käsitöömeistreid kõigist alistatud linnadest. Linnas asusid suured metallitöötlemise ja pottsepatöökojad. Kuldhordist leitud kahhelkivide mustritel on märgata ka Hiina mõju. Rikaste tatari ülikute majaseinad olid kaetud nende kaunite kahhelkividega.

Kuldhordi pealinnades oli palju alistatud maadest vägivaldselt toodud kirjanikke ja õpetlasi. Ka kirjandus oli Kuldhordis arenenud.

Kuldhordi kultuur teenis eeskätt khaane ja nende lähikondseid.

Rahvahulkade rõhumise vahendiks oli Kuldhordis XIII sajandil vastuvõetud usk — i s l a m.

Islam. Islami usk on samasugune töörahva orjastamise vahend nagu iga teinegi usk.

Keskaja ajaloo kursusest te teate, et islam ehk muhamedi usk on tekkinud mitte meie maal, vaid Idamaal, Araabias VII sajandil. Tema rajaja Muhamed oli kaupmees Meka linnas. Islamiusulisi nimetatakse m u h a m e e d l a s t e k s.

Araabia vallutajad kehtestasid VIII sajandil relva jõul islami ka Kesk-Aasias. Seal jõudis islam umbes X sajandil Volga äärde, bulgaarlaste ja kasaaride riiki. XIII sajandil võtsid Kuldhordi khaanid vastu islami ja levitasid seda oma valdustes. Umbes XVI—XVII sajandil levis islam türklaste ja pärslaste kaudu ka mõnede Kaukaasia rahvaste hulgas.

Idamaa feodaalidel oli vaja rahvast hoida pimedas alistumises. Nii oli rahvast kergem rõhuda. Islam oli suurepärane vahend selleks. Sõna «i s l a m» tähendabki «a l a n d l i k k u s». Islami esimeseks õpetuseks on, et inimene on tühine. Inimeste üle valitsevat ainujumal Allah, Muhamed aga on Allahi prohvet. Allahi «asemikeks» maa peal on kohalikud võimud, rahva ekspluateerijad. Nendele tuleb pimesi ja mõtlemata alistuda. Töörahvast kohustati rikastele makse maksma ja puudust kannatama maa peal, selle tasuks lubati usklikele pärast surma taevariiki. Muhamedi usu taevariiki ehk paradiisi kujutati paigana, kus valitseb küllus, kus võib end kõrini täis süüa, kus võib nõrkemiseni juua maa peal keelatud veini, kus asuvad varjurikkad aiad ja purskkaevud. Nälgii maapealses elus, selle eest võid ennast pärast surma täis

süüa! Niimoodi petsid töörahvast muhamedi vaimulikud — mullad.

Mullad nõudsid, et iga muhameedlane usuks Allahisse ja Muhamedi, palvetaks viis korda päevas, maksaks maksu, paastuks aastas 30 päeva järjest¹ ja sooritaks palverännaku Mekasse Muhamedi hauale.

Islam kaitses sõdu. Ta nõudis, et iga muhameedlane võitleks relvaga teistest usust inimeste — «uskmatute» vastu ja tapaks neid. Rahva sõtta sundimiseks rääkisid mullad: «Kes saab sõjas surma, see pääseb kohe paradiisi.»

Islam on teinud meie maa rahvastele palju kurja. Ta hoidis Idamaade rahvaste töörahvahulki orjuses ja rõhumise all. Eriti raske oli naiste olukord. Islam tunnistas nad mehe orjadeks. Ka töötama pidid nad nagu orjad. Islam toetas sugukondliku korra igandeid, näiteks naiste ostmist. Ostetud naise eest makstavat tasu nimetati kalõmiks. «Hirmus on mul võõrsil elada, aga minu kurbuse eest on makstud kalõm,» laulis Idamaade naine oma kibeda saatuse kohta. Naine ei tohtinud katmata näoga käia. Ta pidi näo katma tiheda riidetükiga, mida nimetati tšadraks ehk parandžaaks.

Paljudeks sajanditeks kattis islam Idamaade naiste näod. Alles nõukogude võim aitas Idamaade naistel rebida näolt selle orjuse ja alanduse märgi. Kümned tuhanded naised viskasid rõõmuga oma tšadrad ja parandžaad lõkkesse.

Mullad koorisid muhameedlasi. Nende ahnus oli kõigile tuntud. Turkmeenidel ja usbekkidel on selline vanaaegne jutuke.

Kord kukkus mulla vette ja pidi uppuma. Kaldalt ulatas talle üks mööduja käe.

«Anna käsi!» ütles ta mullale. «Ma päästan su.»

Kuid mulla ei andnud talle kätt ja vajus vee alla.

«Kas sa siis tõesti ei tea?» seletati sellele inimesele. «Mulla ei tunne ju sõna «anna». Kogu oma elu pole ta midagi andnud, ainult võtnud. «Ütle talle «võta»!»

«Noh, võta käsi!» hüüdis siis mööduja mullale. Mulla haaras kohe pakutud käest kinni ja oligi päästetud.

Küsimusi IV peatüki kordamiseks.

1. Mispärast õnnestus mongoli-tatari hordidel alistada Venemaa?
2. Milline ajalooline tähtsus oli Venemaa võitlusel mongolite-tatarlaste vastu Lääne-Euroopa jaoks?
3. Missugune tähtsus on võidul, mille saavutasid Vene väed Aleksander Nevski juhtimisel rootsi ja saksa feodaalide üle?

¹ Muidugi ei või inimene nälgidä 30 päeva järjest. Seepärast söövad muhameedlased selle paastu ajal öösel, mitte päeval. (On ju koraanis öeldud 30 päeva, räägivad nad.)

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

Mongolite sõjaväeline korraldus.

Rooma paavst saatis XIII sajandi keskpaiku katoliku munga Pláno Carpíni Kuldhordi. Plano Carpini koostas mongolite elu üksikasjalise kirjelduse. Allpool on toodud sellest kirjeldusest katkend mongolite sõjaväelise korralduse kohta.

Vägede jaotusest jutustame järgmist: Tšinghis-khaani käsu kohaselt oli iga kümne mehe kohta üks juht (ja meie keeli nimetatakse teda künnikuks), kümne künniku pealikuks oli sotnik, kümne sotniku pealikuks aga tuhatnik, kümne tuhatniku pealikuks oli neil omakorda üks (seda arvu aga kutsutakse neil must-tuhandeks). Kogu väe juhiks pandi kaks või kolm meest niimoodi, et nad kõik ühele allusid. Kui väed on sõjakäigul ja kui siis kümnest mehest põgeneb üks või kaks või kolm või isegi rohkem, siis tapetakse kõik; kui aga põgeneb kogu kümme, teised sada aga ei põgene, ka siis tapetakse kõik. Lühidalt öeldes — kui nad ei tagane kõik koos, siis tapetakse kõik. Täpselt nõndasama juhtub siis, kui üks või kaks või rohkem astuvad julgelt võitlusse, aga teised kümme ei järgne neile, siis tapetakse ka nemad. Aga kui kümnest satub vangi üks või rohkem ja teised neid ei vabasta, siis tapetakse nad kõik.

Kõigil peavad olema vähemalt järgmised sõjariistad: kaks või kolm vibu või vähemalt üks hea vibu ja kolm suurt tuppe nooltega, üks kirves ja nõör sõjariistade kokkusidumiseks. Rikastel on ka otsast teravad, ainult ühest servast teritatud, veidi kõverad mõõgad, neil on veel sääreluudeni soomuskaitsega kaetud hobused, kiivrid ja soomusrüüd...

Mõnel nende hulgast on oda, selle varrel aga konks, millega nad tõmbavad vaenlasi sadulast, kui selleks juhust on...

Kindlustusi vallutavad nad järgmisel viisil. Kui nad satuvad kindluse juurde, siis piiravad nad selle sisse ja tihti isegi nii, et keegi ei saa sealt välja tulla ega sinna sisse minna. Sealjuures nad võitlevad väga vapralt ega katkesta võitlust mitte ühekski päevaks ega ööks, nii et kindluses olijatel ei ole hingetõmbeaega. Tatarlased ise aga puhkavad, kuna üks väeosa asendab teist ja nii ei väsi nad mitte ära. Kui nad ei suuda kindlust sel viisil vallutada, siis viskavad nad kindlusesse kreeka tuld¹; sageli kasutavad nad selleks tapetud inimeste rasva ja valavad seda sulatatud olekus majadele, ning igal pool, kus tuli satub sellele rasvale, lõõmab ta takistamatult põleda... Aga kui nad ka sel viisil ei saa kindlust vallutada ja seda linna või kindlust ümbritseb jõgi, siis tõkestavad nad selle, kaevavad uue jõesängi ja uputavad kindluse. Kui ka seda ei saa teha, siis kaevavad nad kindluse alla käigud ja lähevad sealtkaudu täies relvastuses sisse. Kui nad on juba sisse saanud, siis süütab üks osa neist kindluses asuvaid hooneid, teine osa aga astub kindluse kaitsjatega võitlusse. Kui nad ka sedaviisi ei suuda kindlust võita, siis seavad nad kindluse vastas üles oma laagri või kindlustuse, et kaitsta end vaenlase odade eest, ja seisavad seal kaua aega laagris, kui nendega võitlevad väed ei saa väljastpoolt abi ja ei eemalda neid jõuga.

¹ Kreeka tuli — põlev segu tõrvast, väävlist, salpeetrist ja teistest põlevatest ainetest.

Küsimusi.

1. Iseloomustage mongoli vägede korraldust ja võitlusvõimet. Täiendage seda andmetega õpiku tekstist.
2. Millel põhines Tšinghis-khaani vägede distsipliin? Tooge oma arvamuse tõestuseks näiteid dokumendi tekstist.

Kiievi vallutamine Batu-khaani poolt.

Allpool on toodud katkend kroonikast Kiievi vallutamise kirjeldusega Batu-khaani vägede poolt 1240. a.

Selsamal aastal tuli tsaar Batu suure hulga sõjameestega Kiievi linna alla ja piiras selle ümber. Linna piiras suur tatarlaste vägi ja keegi ei pääsenud linnast välja ega linna sisse. Ja linnas ei kuulnud teineteise häält vankrite krigina, kaamelite kisa, pasunahelide, hobuste hirnumise ja tohutu suure hulga inimeste hüüete ja hädakisa pärast. Kogu maa aga oli tatarlasi täis... Palju müüripurustamismasinaid lõhkus öösel ja päeval (müüre), linnaelanikud aga võitlesid vapralt, ja palju oli surnuid ja veri voolas nagu vesi. Batu saatis Kiievisse linnaelanike juurde oma saadiku, kes andis edasi Batu sõnad: «Kui te annate alla, siis heidan teile armu, kui aga panete vastu, siis saate palju kannatada ja hukute.» Linnaelanikud ei võtnud teda kuulda ja needsid ta ära. Batu sai nende peale väga vihaseks ja käskis alustada uut ägedat pealetungi linnale. Suure hulga müüripurustamismasinade abil murtigi linnamüürist läbi ja tungiti linna, kus linnaelanikud neile sõjariistadega vastu astusid. Ja seal oli näha ja kuulda kilpide ja odade kohutavat tärint; noolterahe varjas valguse, nii et taevast polnud näha, oli pime tatarlaste nooltest ja kõikjal lebasid surnud ja igal pool voolas veri nagu vesi. Vojevood Dmitri sai raskesti haavata ja palju vapraid langes. Linnaelanikud võideti ja tatarlased läksid linnamüüridele ja istusid sinna suurest väsimusest maha. Algas öö ja linnaelanikud ehitasid selle öö jooksul uue linna¹ püha Jumalalema kiriku juurde. Hommikul alustasid tatarlased uut pealetungi ja algas julm veresaun. Inimesed olid väsimusest kokku varisemas ja põgenesid oma kimpudekimpudega kirikuvõlvide alla ja nende raskuse all varisesid kirikuseinad kokku. Nii vallutasid tatarlased Kiievi linna detsembrikuu kuuendal päeval, püha ime-tegija Nikolai mälestuspäeval. Vojevood Dmitri aga viidi haavatud peast Batu juurde ja Batu ei käskinud teda tappa tema vaprusel pärast...

Küsimusi.

1. Tuletage õpiku teksti järgi meelde, milline oli Kiiev enne tatarlaste vallutust ja milline oli tema kultuur. Kirjeldage seda kahju, mida tatarlased Kiieville tekitasid.
2. Kuidas käitusid kiievlased võitluses mongolite-tatarlaste vastu?

¹ See tähendab seda, et nad jõudsid öö jooksul ehitada linna sisse uue kindluse.

TSENTRALISEERITUD VENE RIIGI KUJUNEMINE JA ARENEMINE.

§ 13. VENE MAADE ÜHINEMINE MOSKVA ÜMBER.

Majanduse taastamine pärast tatarlaste laastamistööd.

Mongolite-tatarlaste rüüsteretked tekitasid majandusele tohtu suurt kahju. Paljud külad ja linnad olid tühjaks jäänud, maha põletatud või purustatud. Tuhanded põlluharijad olid tapetud. Palju inimesi oli vaenlane vangi viinud.

Lugematul arvul perekondi kogu Venemaal oli jäänud toitjata. Osavad käsitöölised olid viidud Kuldhordi, ei õpetatud enam välja noori meistreid. Raskesti said kannatada käsitöö ja kunst. Kogu maa jõud oli välja kurnatud.

Tatarlaste poolt võetud andam imes välja elanikkonnast viimase mahla. Andami mittemaksjaid ähvardas orjusseviimine. Mongoli-tatari ike pidurdas tugevasti Venemaa majanduslikku arenemist.

Ent vähehaaval hakkas elu siiski normaalsesse rööpasse minema. Suur tähtsus oli sellel, et vürstid võtsid andami kogumise enda kätte. Nüüd sai khaani baskakk andami vürstilt ja ilmus ise harvemini linnadesse ja küladesse.

Missugusel alusel toimus siis majanduselu taastamine? Endisel, feodaalsel alusel. Maavaldajaiks olid endiselt vürstid ja bojaarid ning talupoegade põhimass oli feodaalsõltuvuses oma isandaist.

Mõisates taastus põlluharimine nii talupoegade kui ka mõisapõldudel. Talupojad maksid mõisnikule obrok it natuuras — leivavilja, kaera, kariloomade, lindude näol ja osalt rahas — ning tegid tema põllul te g u. XIV—XV sajandil olid talupojad peamiselt obrokil.

Kasvas uute suurmaavaldajate — kloostrite osatähtsus. Väga rikkad feodaalvaldused olid Tróitse-Sérgijevi kloostri Rádoneži lähedal ja Solovétsi kloostri Valge mere ääres. Kloostrid ekspluateerisid talupoegi halastamatult.

Tekkis uus asundusvorm — slobodaad (sõnast *свобода*). Vürst vabastas teatavaks ajaks maksudest ja tööst need talupojad, kes asuvad elama ülesharimata kõnnumaale ja kutsuvad sinna uusi sulaseid.

Arenes ka uus maavalduse vorm: erilistel tingimustel andis vürst oma teenrile mõisa ainult selleks ajaks, kuni see vürsti teenistuses oli. Need, kes olid saanud mõisa, pidid tulema vürsti sõjaväkke oma väesalgaga — «hobuste, inimeste ja relvadega». Kui teenistus lõppes, võttis vürst mõisa tagasi ja andis selle teisele feodaalile.

Vähehaaval seati põlluharimises jälle sisse kolmeväljasüsteem.

Toibus ka karjakasvatus. Uuesti võttis hoogu käsitöö; rauasulatamine, sepatöö, nahaparkimine, pottsepatöö.

Majanduselu hakkas aegapidi edasi arenema. Feodalism arenes siis veel tõusuteed.

Majanduse arenemine saigi aluseks ühendatud Vene riigi tekimisele.

Moskva tõus. Pärast tulekahju ja tatarlaste rüüstamist hakati vähehaaval ka mahapõlenud Moskvat taastama. Tema ümbruses kihaskas töökas elu, suurenes tema kuulsus. Tugevnes Moskva vürstide võim. Ja peagi sai selgeks, et just Moskva muutub teiste vürstiriikide seas kõige tugevamaks ja võimsamaks, et just tema hakkab Vene maid ühendama. Mis pärast?

Moskva ümbruses kujunesid eriti soodsad tingimused majanduse taastamiseks ja arendamiseks. Siin asus juba vanast ajast künnipõllunduse keskus. Kohalikud elanikud olid kogenud põlluharijad, tegid juba ammust ajast sepatööd, valmistasid oskuslikult nahk- ja pottsepatooteid, olid omandanud kogemusi ehitustöös. Kui raske oligi tuhande üles ehitada laastatud ja mahapõletatud linna, oli siin siiski kergem kui teistes paikades.

Moskva oli tol raskel ajal elamiseks kõige kindlam koht. Tatarlaste ratsaväel oli raske jõuda linnani, mida ümbritsesid metsad. Ja naabervürstiriigid — Rjazan, Nižni Novgorod ja teised — kaitsesid Moskvat vaenlase kallaletungide eest, võttes vastu esimese hoobi. Seepärast tulid kõikjal talupojad Moskva vürstiriiki ja asusid siia elama. Siia kogunes palju töörahvast, oli võimalik edukamalt töötada ning majandus tugevnes.

Moskva asus kaubateede ristumiskohas. Ta ühendas läänepoolseid maid kaubandusliku Volgamaaga. Mööda Moskva jõe sõitsid novgorodlased paatidega Okaa jõele ja sealt Volgale ning kauplesid Kuldhordiga. Teine tee läks lõunasse mööda Doni Aasovi merre ja sealt Musta merre. Krimmis olid tol ajal rikka Itaalia kaubalinna Genua kaupmeeste asundused. Kaubalaevadelt võetavad tollimaksud läksid Moskva vürstidele. Moskva rikastus.

Moskva oli muistsete Vene maade keskus, siin kujunes välja **v e n e r a h v a s**.

Juri Dolgorúki ajal ei olnud Moskva ja tema maad veel iseseisev osastisvürstiriik, nagu siis öeldi. Ta kuulus Vladimiri vürstidele ja oli nende vürstiriigi koosseisus. Iseseisevaks osastisvürstiriigiks sai Moskva alles XIII sajandil.

Esimeseks Moskva osastisvürstiks oli Aleksander Nevski poeg vürst Daniil Aleksandrovitš. Ta laiendas vürstiriiki, vallutades Rjazani vürstidelt Kolomna linna ja liites selle Moskva vürstiriigiga. Tema poeg vallutas Smolenski vürstidelt Možaiski linna. Kolomna asus Moskva jõe suubumiskohal Okaasse, Možaisk aga tema ülemjooksul. Järelikult said Moskva vürstid XIV sajandi alguseks kogu Moskva jõe peremeesteks.

Ivan Kalita
(1325—1341).

Varsti sai Moskva vürstiks Ivan Kalitá. Sõna *калита* tähendab «rahakott». Ta oli vürst-ihnuskoj. Ta kogus suuri rikkusi. Ivan Kalita ostis üksikutelt väikevürstidelt nende osastisvürstiriigid ja laiendas oma vürstiriiki.

Kaval Ivan Kalita oskas korraldada oma suhteid Kuldhordiga. Tihti käis ta seal ning viis khaanidele ja nende naistele kingitusi. Hordis teadsid juba kõik khaanide naised: kui tuleb Ivan Kalita, siis saavad nad hõbedat ja kulda. Tema valitsemisajal tungisid tatarlased harva Vene maadele kallale. Inimesed külvasid rahulikult vilja, koristasid saaki, tegid käsitööd.

Kogu Venemaa suurvürstiks nimetasid tatari khaanid sel ajal Tveri vürsti Aleksandri. 1327. a. sõitis tatarlaste saadik Tšolhán — «Štselkan», nagu venelased ütlesid — Tveri, et andamit koguda. Tveris puhkes ülestõus ja Tšolhan tapeti. Kuldhordi khaan saatis 50 000-mehelise sõjaväe sõnakuulmatut Tveri karistama. Selle sõjaväe ülemaks määras ta Ivan Kalita.

Ivan Kalita lõi Tveri puruks. Selle eest nimetas khaan ta suurvürstiks (1328). Sellest ajast peale oli suurvürsti tiitel pidevalt Ivan Kalita järglaste käes.

Nagu me näeme, arenes elu vastuoluliselt, kuid arenes siiski. Oli raske aeg — Venemaad rõhus mongoli-tatari ike. Vürst oli feodaalsete maavaldajate poolel ja rõhus koos nendega tööinimesi. Kuid vürstiriigi tugevus ja sõltumatus oli kasulik ka töörahvale: niisuguses vürstiriigis oli rahulikum töötada ja julgem elada.

Moskva Kreml Ivan Kalita ajal.

Keskel Borovitski värav. Müüride ees on tammepuust plank müüride paremaks kaitsmiseks. Ees jõesadam Moskva jõel.

Ivan Kalita valitsemisajal muutus Moskva ka Venemaa kiriklikuks keskuseks. Ka siin avaldus kaugelenägeliku vürsti kaval poliitika. Vene vaimulikkonna kõrgeimat ülemat nimetati metropoliidiks. Kogu Venemaa jaoks oli üksainus metropoliit, kes elas Kiievis. Kui mongolid 1240. aastal Kiievi purustasid, kolis metropoliit Vladimiri linna Kljazma ääres, kus elas Vene suurvürst. Ivan Kalita lõi sõbralikud suhted metropoliit Pjotriga, kes käis sageli tema juures Moskvast külas. Seal ta surigi. Pjotri järglane, uus metropoliit asus lõplikult Moskvasse elama ja aitas Ivan Kalital alistumatut Tveri rahustada. Kõik see suurendas Moskva tähtsust.

Ivan Kalita ajal muutus Vene pealinn kaunimaks. Kalita tahtis, et Moskva ei annaks milleski alla Vladimirile. Vladimiris oli Uspenski peakirik ja ka Moskva Kremli ehitati Uspenski peakirik. Tõsi küll, see ei olnud suur ja oli ehitatud puust, kuid Moskva muutus ikkagi rohkem pealinnataoliseks.

§ 14. KULIKOVO LAHING. VENE RIIGI EDASINE TUGEVNEMINE. 3, MONGOLI-TATARI IKKE LÖPP.

Kulikovo lahing
(1380).

XIV sajandil Moskva võimsus kasvas veelgi, kuid Kuldhord hakkas nõrgenema. XIV sajandi keskel vahetus Kuldhordis 22 aasta jooksul seitse khaani ja ükski neist ei surnud loomulikku surma: kõik nad tapeti oma võistlejate poolt.

XIV sajandi teisel poolel ühendas mõneks ajaks kogu Hordi tatari väepealik Mamai. Selleks ajaks oli Moskva loobunud kuulekalt alistumast khaani korraldustele ja Mamai otsustas temaga selle pärast arveid õiendada ja teda jälle sõnakuulmisele sundida. Ta kogus tohtu suure sõjaväe ja sõlmis sõjalise liidu Leeduga.

1380. a. augustis hakkas Mamai Moskva peale liikuma.

Ivan Kalita pojapoeg, Moskva vürst Dimitri Ivanovitš hakkas vägesid koguma. Ähvardava hädaohu ees unustasid osatisvürstid ajutiseks oma tülid. Tulid kokku Rostovi, Jaroslavl'i ja Beloozero vürstide väed. Kõige tähtsam oli see, et Venemaa kaitseks tatarlaste vastu tõusis töörahvas: igalt poolt tulid kokku talupojad ja käsitöölised, kes olid relvastatud jahiodade, malakate ja kirvestega. Üldse kogunes venelastel 150 000-meheline vägi.

Vene väed jõudsid Doni äärde, ületasid selle ja asusid lahingukorda Kulikovo väljal väikese Neprjádva jõe (Doni harujõgi) suudmes. Ühe osa oma väest peitis vürst Dimitri varitsuspaika ja andis sõjameestele käsu tormata otsustaval hetkel ootamatult tatarlastele kallale, kui vaenlase peajõud hakkavad nõrkema.

Peagi ilmusid nähtavale Mamai tatarlaste väesalgad. Näis, et neil polegi lõppu.

Tatarlaste ja venelaste väed võtsid enda alla määratu, 10 ruutkilomeetri suuruse välja. Algas hirmus lahing. Veri voolas ojadena. Venelaste jõud hakkas juba nõrkema. Kuid sel hetkel tormasid varitsuspaigast tatarlaste kallale venelaste varuväesalgad ja Mamai vägi löödi puruks. Tema sõjaväe riismed põgenesid.

Vene vägi asub Moskvast teele lahingusse tatarlaste vastu.

Võrrelge seda joonist lk-1 56 asuva joonisega. Dimitri Donskoi valitsemisajal ehitati Kremli ümber esmakordselt kivimüürid (valgest kivist). Millest see erinevus räägib?

Selle lahingu eest sai vürst Dimitri aunime **D o n s k ó i**.

Kulikovo lahingus saavutasid venelased esimese suure võidu võitluses tatari khaanide vastu. See võit näitas vürstidele, et ühinemises on jõud. Ühinenult ei saa neid purustada, kuid üksikult on nende üle kerge võitu saavutada. Varemalt kohutavateks ja võitmatuteks peetud tatari khaanid ei tundunud nüüd enam sel-listena.

Kuid Kulikovo lahing ei hävitanud veel mongoli-tatari iket, küll aga lõi selle tugevasti vankuma.

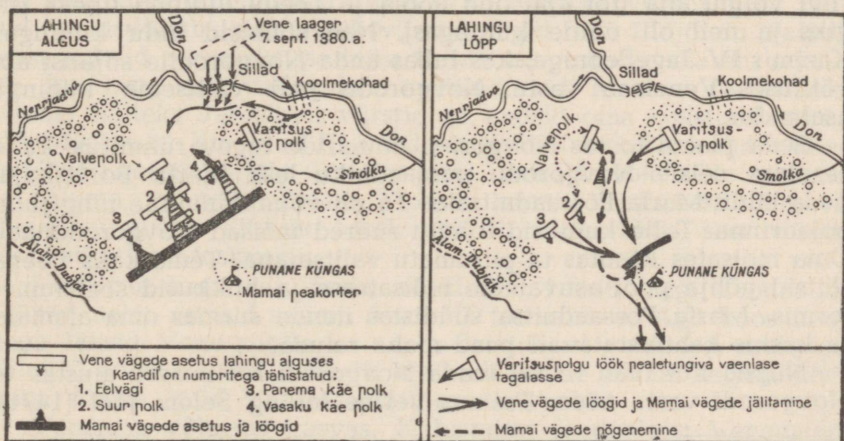
Kaks aastat pärast Kulikovo lahingut tungisid tatarlaste väed uuesti Vene maadele. Nende juhiks oli uus khaan Tohtamõs. Lihtrahvas kaitses Moskvat ennastsalgavalt, kuid ei suutnud tatarlastest jagu saada. Seekord lõppes asi Venemaale halvasti. Tatar-

Hommik Kulikovo väljal. A. P. Bubnovi maali järgi.

Lipu all seisev vürst Dimitri näitab mõõgaga vaenlase suunas. Kirjeldage pildi järgi vene sõjameeste relvastust, vägede koosseisu ja sõjameeste meeleolu enne lahingut.

laste väed tungisid linna ja rüüstasid ning purustasid seda kohutavalt. Terve Moskva oli laastatud, palju elanikke tapetud. Kokkuröövitud varandustega ära minnes süütas Tohtamõš Kremli. Peaaegu kogu linn põles maha. Ja milline häbi — Tohtamõši abistasid Nižni Novgorodi vene vürstid!

Kulikovo lahing.

Ent hoolimata tatarlaste uuest edust, mida jälle soodustasid vene feodaalide omavahelised tülid, oli olukord siiski muutunud. Midagi oli liikuma hakanud. Venemaa ei olnud enam endine. Pärast Kulikovo lahingut oli Venemaa oma jõust teadlikuks saanud. Ta taastus, tema majandus arenes, tugevnesid tema külad ja linnad. Rahvas sai aru ühinemise tähtsusest. Olid tekkinud uued tingimused kogu maa ühinemiseks.

4. Vene riigi ühinemise algus. Vähehaaval suurenesid Moskva vürstiriigi valdused. Moskva liitis endaga rikka Nižni Novgorodi vürstiriigi maad. Nüüd ei saanud Nižni Novgorodi vürstid enam Venemaad reeta, nende sõltumatusele tehti lõpp. Nižni Novgorod (praegune Gorki linn) oli tekkinud Volga kaldale kohal, kus Okaa suubub Volgasse. See oli Vene eelpostiks idas ja suur kaubanduskeskus. Siin käis palju Idamaade kaupmehi.

Ka lääne pool ähvardas Moskva vürstiriik Volhovi jõel asuva iidse Novgorodi sõltumatust. Moskva vürst vallutas mitmed Novgorodi valdused, sealhulgas ka Vologda. Moskva vürstiriigiga ühinesid ka komi rahva maad Võtšegda jõe ääres. Üha sagedamini hakkas Moskva Novgorodi sõltumatusele lööke andma, korraldades sõjakäike Novgorodi ja tema valduste vastu.

Moskva ühendas Vene maid.

Eriti suurt edu saavutas Moskva selles ajalooliselt tähtsas ürituses Ivan III¹ valitsemisajal (1462—1505). Ivan III sai kogu Venemaa täievilimiseks valitsejaks.

Suur-Novgorodi liitmine.

Ent XV sajandil ähvardas Venemaa riiklikku ühendamist suur oht. Novgorodi bojaarid tahtsid Moskvast täiesti lahku lüüa. Nad otsustasid anda Novgorodi ja kõik tema rikkad valdused Poola-Leedu riigi võimu alla (tol ajal olid Poola ja Leedu liitunud üheks riigiks ja neil oli ühine kuningas). Nad sõlmisid liidu kuningas Kazimír IV Jagellooniga, kes lubas anda Novgorodile sõjalist abi võitluses Venemaa vastu. Novgorodis pidi valitsema kuninga asehaldur.

Seda plaani toetas Novgorodi bojaaride tugev rühmitus, kelle eesotsas seisis Novgorodi possaadniku lesk Marfa Borétskaja. Teda hüüti Marfa Possaadnitsaks. Ta oli võimuhimuline ning julm bojaarinna. Talle kuulusid tohutu suured mõisad Novgorodimaal. Oma mõisates käsutas ta piiramatu valitsejana. Tema kaks poega sõitsid põhja pool asuvasse mõisatesse ja hukkusid seal lumetormis. Marfa Possaadnitsa süüdistas nende surmas oma alamaid ja käskis kahtlustatavail pead maha raiuda.

Niipea kui Ivan III sai teada Novgorodi reetmisest, alustas ta Novgorodi vastu sõda. Toimus verine lahing Šelóni jõel (1471).

¹ Ivane loetakse Ivan Kalitast alates: teda peetakse Ivan I-ks, tema poega Ivan Krasnõid (sõna *красный* tähendas vanasti ilus) Ivan II-ks.

Novgorodlaste vägi oli Moskva omast palju nõrgem. Novgorodis endas oli Moskva pooldajaid, kes toppisid Novgorodi suurtükide suud kinni ja suurtükid ei saanud tulistada.

Moskva sõjavägi lõi novgorodlased puruks.

Mõni aasta hiljem korraldas Ivan III oma viimase sõjakäigu Novgorodi vastu ja saavutas Novgorodi bojaaride üle lõpliku võidu. See aasta (1478) ongi Novgorodi lõpliku alistamise ja tema Moskvaga liitmise aastaks. Ivan III kaotas Novgorodis veetše ja possaadniku. «Et ei oleks veetšet, et ei oleks possaadnikut, aga kogu riigivalitsemine kuulugu meile,» otsustas ta. Veetšekell veeti Moskvasse. Novgorodi bojaaridelt võeti mõisad ära ja bojaarid ise asustati ümber Moskva vürstiriigi mitmetesse kohtadesse. Nende asemele aga toodi Moskva väiketeenistulasi. Nende vahel jaotatigi endised bojaaride mõisad. Ka paljudele Novgorodi kaupmeestele anti käsk asuda elama Moskvasse. Saksa kaubahoov suleti. Välismaa kaupmehed pidid nüüd kauplema mitte enam Novgorodi, vaid Moskvaga.

Vene maade
ühendamine.

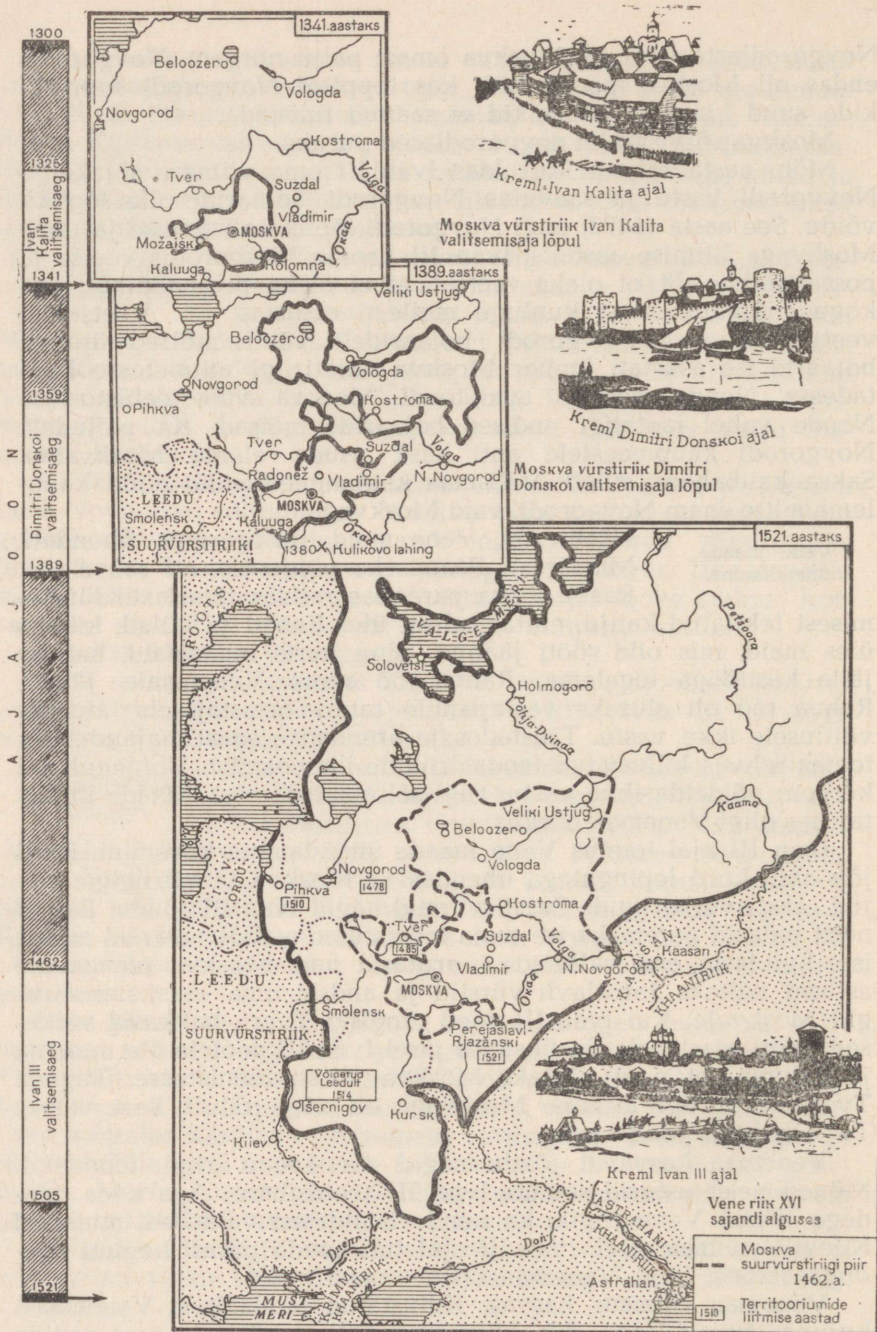
Näeme, et Vene maid järk-järgult ühendati. Mispärast? Peamiseks põhjuseks oli rahva töö.

Raske tööga parandas rahvas tatarlaste rüüstamisest tekitatud kahju, ehitas tuhandeid linnad ja külad, kündis üles maid, mis olid sööti jäänud, ning haris uudismaid, hakkas jälle käsitööga tegelema. Rahva töö andis Venemaale jõudu. Rahva töö oli aluseks vastupanule tatari orjastajatele, aluseks võitlusele ikke vastu. Taastades ja arendades edasi majanduselu, toetas rahvas killustatud feodaalriikide ühendamist. Ühinenult oli kergem võidelda ikke vastu, riigi sõltumatuse eest. Maade killustatuses oligi Venemaa nõrkus.

Ivan III ajal toimus Vene maade ühendamine kiiremini. Kord jõu abil, kord lepingutega ühendas ta Moskva vürstiriigiga paljud osastisvürstiriigid. Osastisvürstid nägid Ivan III jõudu. Paljud neist pidasid paremaks ise tema teenistusse astuda. «Parem minna ise, kui lasta end vallutada,» arutasid nad. Moskva teenistusse astusid näiteks Jaroslavl'i vürstid ja andsid oma osastisvürstiriigid Moskvale. Kui Ivan III väed tungisid Tveri, hakkasid väikesed Tveri osastisvürstid üksteise järel Ivan III poolele üle minema ja paluma, et neid võetakse Moskva vürsti teenistusse. Tugeva Tveri vürstiriigi liitmine Moskvaga oli väga tähtis, sest varem Tver võistles Moskvaga.

Venemaa kasvavat jõudu nägid ka Leedu riigi feodaalid. Mõned neist astusid samuti Ivan III teenistusse. Aga koos nendega läksid Vene riigile ka nende laialdased valdused, muistsed Kiievi-Venemaa osad. Ivan III ajal tuli nende pärast koguni Leedu sõdida, kuid Venemaa säilitas need maad.

Venemaa võimsus kasvas. Killustatud feodaalsest Venemaast kujunes tugev Vene riik. Niisugune riik ei võinud enam sallida mongoli-tatari ikke jäänuseid.

Vene maade ühendamine Moskva ümber.

Moskva Kreml Ivan III ajal. A. M. Vasnetsovi maali järgi.

Jutustage Kremli kasvust lk-l 56 ja 58 asuvate jooniste ja selle pildi järgi. Kremli on näha Uspenski peakirik ja ehitamisel olev Arhangel'ski peakirik. Ivan III ajal ehitatud Kremli müürid ja tornid on säilinud tänini, kuid selle pika aja jooksul on neid korduvalt ümber ehitatud.

Paljud vene inimesed, eriti moskvalased, nõudsid juba ammu, et Ivan III alustaks otsustavat võitlust tatari ikke vastu. Kõik tahtsid tatarlastest vabaneda.

**Mongoli-tatari
ikke lõpp.**

XV sajandi lõpuks oli Kuldhord veelgi rohkem nõrgenenud ja lagunenu mitmeks osaks.

Ivan III ajal ei maksnud Venemaa enam khaanidele andamit ega ilmutanud nende vastu mingisugust austust. Andami maksmine tatari khaanidele lõpetati juba 1476. a.

Tatari khaan Ahmed tegi katset Venemaad uuesti sõnakuulmisele sundida. Ahmedit ässitas Venemaa kallale ka Poola-Leedu riik, kes ei olnud rahul sellega, et tal ei läinud korda Novgorodi vallutada.

Suure sõjaväe eesotsas jõudis khaan Ahmed 1480. a. Okaa ja tema lisajõe Ugra äärde. Jõe teisele kaldale ei õnnestunud tal jõuda, sest Vene väed löid ta pärast neli päeva kestnud lahingut tagasi. Tatari väed seisis kaua kaldal, julgemata Moskva vägedele pealetungi alustada. Vastaskaldal seisis ähvardavalt Ivan III väed. Kumbki pool ei alustanud võitlust. Novembris

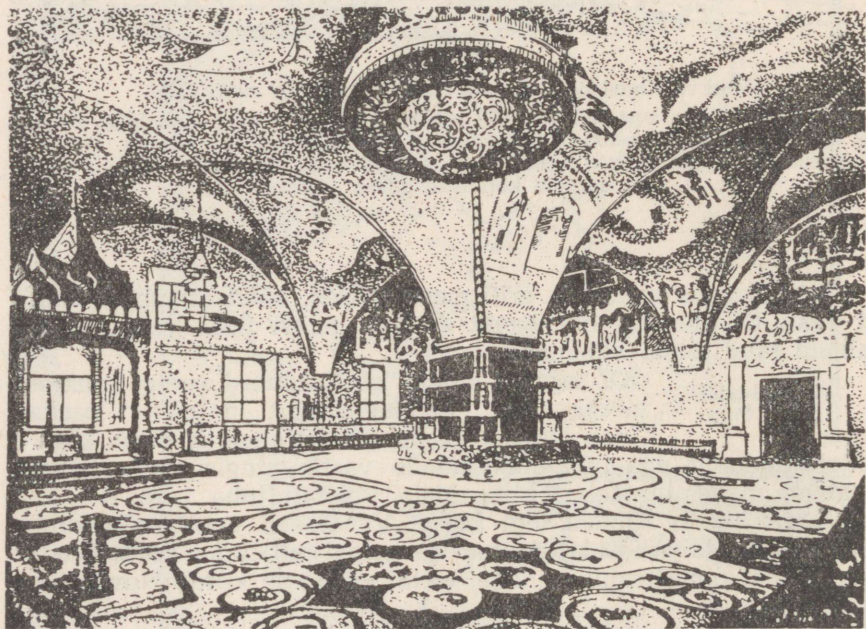
taandusid khaan Ahmedi väed ilma lahinguta ja läksid tagasi Kuldhordi. Khaan sai aru, et nüüd ei suuda ta enam Venemaad alistada. See oli tatarlaste viimne sõjakäik Venemaale andami nõudmiseks. Mongoli-tatari ikkele Venemaal oli tehtud lõpp. Venemaa sai 1480. a. lõplikult sõltumatuks.

See võis toimuda ainult sellepärast, et Venemaa oli ühinenud, tugevnenud ja rahva tööga võimsamaks muutunud.

Moskva
Ivan III ajal.

Moskva linn kasvas ja muutus üha suursugusemaks — ta väljendas tekkinud ühtse riigi väärikust. Moskvasse ehitati uus kivist loss. Kreml ümbritseti kivimüüridega.

Ivan III tellis Itaaliast kuulsa arhitekti Aristótele Fioravánti. Tema juhatusel ehitasid vene meistrid viie kupliga kivist Uspenski peakirik. Kerkisid tornid uutele Kremli kivimüüridele. Fioravanti õpilased eitasid Kremli kuulsa Granovitaja Palata välismaa saadikute pidulikuks vastuvõtuks (selle seinad on kaetud lihvitud kiviplaadidega, millest ka ta nimetus¹). Tol ajal töö-

Moskva Kremli Granovitaja Palata.

Sisevaade. Seinad ja kaared on kaetud mitmevärviliste freskodega.

¹ Sõna *гранёный* tähendab vene keeles «lihvitud».

Uspenski peakirik Moskva Kremli.

Peakirik asub Kremli keskel. Kiriku sisemuse moodustab suur hästi valgustatud saal, Krooniku sõnade järgi hämmastas peakirik tolleaegseid inimesi «suursuguse, kõrguse, valguse, hea kõlavuse ja avarusega». Ta pidi andma tunnistust Vene riigi võimsusest. Peakirikus krooniti Vene tsaare.

tas Moskvas ka palju teisi andekaid vene meistreid, kes olid pärit mitmetest Vene linnadest.

Rooma keiser lisas tavaliselt oma nimele «tseesari» tiitli. Ka Ivan III tahtis kanda seda tiitlit. Sõnast «tseesar» ongi tulnud vene sõna «tsaar».

Ivan III võttis tarvitusele ka Bütsantsi vapi — kahepäise kotka. See vapp oli tsariajal isevalitsusliku Vene riigi vapiks kuni ajani, mil 1917. aasta Veebruarirevolutsioon tegi lõpu Vene isevalitsusele.

Ivan III ja Vassili III õukonna juurde sõitsid paljude välismaa valitsejate saadikud. Saatkonnad saabusid Saksa keisri ja Ungari kuninga poolt, tulid saadikud Taanist, Veneetsiast ja Türgi sultani juurest. Neid võeti pidulikult vastu. Vastuvõtu juures püüti kogu aeg rõhutada erilist väärikust. Bojaarid sõitsid välismaa saadikuile vastu, kuid ei tulnud hobuste seljast maha — tehku välismaa saadikud seda esimestena! Moskvalased panid selga piduriided ja kogunesid hulgaliselt tänavaile — saadikud nägid otsekohe, et Moskva on rikas linn. Tsaar võttis saadikuid vastu lossis troonil istudes. Siinsamas oli hõbedast kätepesunõu ja käterätik. Pärast välismaalaste tervitamist pesi tsaar käsi, et end võõrastest mitte «roojastada».

Esimesena hakkas end tsaariks nimetama juba Ivan III. Kuid tema pojapoeg Ivan IV Groznõi laskis end Uspenski peakirikus erilise kombetalituse järgi ka esimesena pidulikult tsaariks «kroonida» ja kuulutas enda avalikult «kogu Venemaa» tsaariks.

6.
§ 15. TSENTRALISEERITUD VENE RIIK XVI SAJANDIL.

Aadli tugev-
nemine.

Saabus XVI sajand. Venemaa ühiskondlikus korras toimusid tähtsad muudatused. Ta jäi endiselt feodaalmaaks, kuid feodaalide-maavaldatajate klassis endas toimusid suured sisemised muudatused.

Varem olid peamisteks maaomanikeks suurbojaarid. Eriti rikkad ja mõjukad olid endiste osastisvürstide järglased, kellele kuulus lõviosa maast. Neid nimetati bojaarideks-vürstipoegadeks.

Kui aga kujunes ühtne riik, hakkas bojaaride-vürstipoegade olukord halvenema, kuna aadlike olukord muutus paremaks. Üksikute vürstiriikide iseseisvus oli jäänud minevikku. Bojaaride ja vürstide mõisad jäid vaeseks, jagunesid osadeks, sageli müüdi või panditi neid. Aga aadlikud said tsaarilt teenistuse eest ikka rohkem mõisaid. Bojaaride aristokraatia võistles tsaariga ja tsaar püüdis nende võimu kärpida. Tsaar toetus eelkõige aadlikele.

Ka aadlikud olid maaomanikud, kuid nende maavaldus erines bojaaride maavaldusest. Viimastel olid tohutu suured pärusmõisad, mis läksid isalt pojale. Aadlike mõisad olid esiteks tunduvalt väiksemad, teiseks ei saanud nad neid pärimise teel vanemailt, vaid Moskva tsaari käest tingimusel, et nad teenivad tsaari sõjaväes. Niiugust mõisat nimetati teenismõisaks. Kui aadlik loobus teenistusest Vene riigi sõjaväes, võeti mõis tema käest ära.

Järelikult sõltusid aadlikud Moskva tsaarist. Ja nad olid niisuguse olukorraga väga rahul. Asi oli selles, et varemalt, osastisvürstiriikide ajal oli aadlike elu palju halvem. Kes nad olid? Nad olid osastisvürstide kõige alamad, kõige tähtsusetumad teenrid, või veelgi hullem — nende teenrite teenrid. Neile anti osastisvürstiriigis väikesed mõisad vürsti või osastisvürsti bojaari teenimise eest. Vürsti valitseja (vene keeles *дворецкий* ehk *дворский*) valvas nende teenistuse järele. Aadlikke nimetatigi «teenriteks valitseja all». Sõnadest *двор*, *дворский* ongi tulnud nimetus «aadlik» (*дворянин*). Aga kui paljudel oli võimalik hästi elada kuskil osastisvürstiriigi kolgas, mis oli nagu müüri muust maailmast eraldatud?

Üksikud vürstiriigid varisesid kokku, kujunes üks tugev Vene riik ja aadlike olukord muutus põhjalikult. Moskva tsaarid hakkasid aadlikke hulgaliselt oma teenistusse võtma ja neile mõisaid andma. Aadlikel algas hoopis teine elu. Oli ju palju kasulikumu teenida rikkast ning tugevat Moskva tsaari! Ta andis suuri mõisaid, rohkem talupoegi ja ka edu oli teenistuses kergem saa-

Ivan Groznõi.

V. M. Vasnetsovi maali järgi.

lutada — avaramad võimalused, suurem kasu ja rohkem au, võrreldes osastisvürstiriikide ajaga.

Neile arvukaile teenistusaadlikele hakkaski toetuma uus tsaar Ivan IV Groznõi, kui ta hakkas looma riiklikku korda endistes osastisvürstiriikides.

Opritšnina.

Nagu nägime, oli laialdane Vene riik juba ühendanud varem sõltumatud Vene vürstiriigid. Kuid paljud neist elasid ikka veel eraldatud siseelu vana korra järgi. Endiste osastisvürstide järglased ei olnud veel kaotanud oma kohalikku võimu. Bojaaride-vürstipoegade pärusmõisad asusid pesadena endistes osastisvürstiriikides. Šuja linna lähedal elasid ikka veel tohutu suurtes mõisates vürstid Šuiskid. Odójevi linna ümbruses elasid vürstid Odójevskid. Vürstipoegadel oli ikka veel endistes osastisvürstiriikides oma sõjavägi ja nad läksid sõtta oma väe eesotsas. Nagu ennegi jaotasid vürstipojad oma suurtes osastisvürstiriikides maid oma vasallidele ja isegi annetasid neile «armukirju» ning nimetasid end «valitsejateks», olid kohtunikeks oma endistes osastisvürstiriikides. Rahvas aga pidas vana kombe kohaselt oma kõige ülemaks käskijaks ikka kohalikku bojaari, mitte Moskva tsaari. Kõik see oli vastuolus tsentraliseeritud riigikorraga.

Ka Moskvas endas segasid bojaarid-vürstipojad riigivalitsemist. «Meie oleme nimekuse poolest tsaariga võrdsed. Meie peame riiki valitsema võrdselt tsaariga, mitte aga temale alluma,» arvasid nad.

Vürstipojad kiskusid riiki tagasi, takistasid tsentraliseeritud riigi kindlustumist. See oli riigile suureks ohuks.

Ivan IV Groznõi ei tunnustanud bojaaride-vürstipoegade nõudmisi. Oma võitluses nende vastu toetus ta aadlikele. Ivan Groznõi pidas võitlust bojaaride-vürstipoegadega oma valitsemisaja algusest peale. Kuid eriti otsustavalt hakkas ta tegutsema 1564. a., kui seati sisse opritšnina.

Mis on opritšnina? Opritšnina oli isevalitsuse tugevdamiseks rakendatud abinõude süsteem. 1564. a. sõitis Ivan Groznõi järsku Moskvast ära Aleksandrovskaja slobodaasse ja teatas bojaaridele, et ei taha enam olla nende tsaar. Ta nõudis, et talle eraldataks teatav osa riigimaadest — opritšnina (sõnast *опричь* — peale, välja arvatud), kus ta korraldaks kõik omamoodi. Kõigepealt valib ta seal endale uued inimesed — jätab ainult need, kes talle sobivad.

Tsaarile eraldati opritšnina. Vähehaaval võttis ta selle alla parema osa riigist kõige rikkamate linnade ja kaubateedega.

Opritšnina maadelt ajas tsaar minema bojaarid-vürstipojad, võttes neilt ära pärusmõisad. Paljud neist laskis ta hukata. Ellu jäetud bojaarid asustati riigi teise ossa — zémštšinasse, kus säilitati veel vana valitsemiskord. Ivan Groznõi pani seal silmakirjaks troonile mõneks ajaks isegi uue «tsaari» — tatarlase Simeon Bekbulátovitši, kes värises tema ees ja täitis kuulekalt tema käske. Tsaar kirjutas talle meelega palvekirju, millele kirjutas alla alandlikult «Ivanets Vassiljev». Kuid tegelikult juhtis kõiki asju siiski Ivan IV.

Niimoodi juuriti välja bojaaride-vürstipoegade kohalik võim.

Bojaaride pärusmõisad jaotas tsaar aadlikele, tsaari opritšnikuile. Viimased rikastusid, said palju uusi mõisaid koos talupoegadega, kes pidid nende heaks töötama.

Opritšnikute määramisel ei olnud piire. Nad röövisid ahnelt bojaaride varandust, võtsid endale talupoegade hobuseid, lehma ja vilja. Kui talupojad vastupanu avaldasid, tapeti nad. Üks opritšnik kiitles: «Läksin välja ühe hobusega, kuid tulin tagasi neljakümne üheksa hobusega. Kaksikümmend kaks neist olid rakendatud regede ette, mis olid täis igasugust vara.»

Ratsa kihutasid opritšnikud mööda teid. Sadula külge olid neil seotud koerapea ja luud. See tähendas, et nad on koertena valmis purema valitseja vaenlasi ja riigist luuaga välja pühkima reetmise.

Oma ümberkorraldusi teostas Ivan IV Groznõi kohutava julmusega. Mitte asjata ei kasutatud hiljem sõnu «opritšnina» ja «opritšnik» ülekantud tähenduses isevalitsuse truude õuepenide toore omavoli kohta.

Opritšnina mõte oli selles, et ta kaotas bojaaride-vürstipoegade võimu endistes osastivürstiriikides ja asendas selle tsaari ühtse võimuga. Opritšnina tugevdas väikeaadlikest teenistumõisnikke, isevalitsusliku tsaari tuge. Mõisnikud ehitasid üles oma riiki.

Pärisorjusliku
korra kehtestamine.

Uhes aadli tugevnemisega halvenes talupoegade olukord. Suurenesid nende koormised, kasvas mõisnike võim talupoegade üle ja õigus talupoegi töötama sundida. Varemalt oli talupoegadel õigus vahetada omanikku ja teatavatel tähtaegadel aasta vältel asuda elama teise kohta. Juba enne opritšninat määrati kindlaks ainult üks äramineku tähtpäev — sügisene jüripäev (26. november); talupojad võisid ära minna üks nädal enne ja üks nädal pärast seda päeva. See oli sügiseste põllutööde lõpetamise aeg. Talupoegade äraminek sel ajal tekitas mõisnikule kõige vähem kahju.

Tühjaksjäänud küla. K. V. Lebedevi maali järgi.

Niisugused olid Ivan Groznõi valitsemisaja lõpul paljud külad. Millest oli nende laostumine tingitud?

Ivan Groznõi valitsemisaja lõpul kaotati täielikult muistne õigus jüripäeval ära minna. Vähehaaval hakkasid mõisnikud ütleva, et talupojad on «maa külge kinnistatud», nad kuulusid mõisnikele. Venemaal tugevnes pärisorjuslik kord.

Volgamaa ja
Lääne-Siberi
ühendamise
Venemaaga.

Ivan IV Groznõi valitsemisajal ühendati Vene riigiga Volgamaa ja Lääne-Siber. Mitte kaugel Vene riigi idapiiridest asus soodne ja lai Idamaadele viiv kaubatee. Selleks teeks oli Volga.

Mööda Volgat oli kerge sõita Kaspia merele ja sealt Pärsiasse ning Türgisse. Ja sealt oli võimalik veelgi kaugemale teistesse Idamaadesse pääseda. Kuid Volga ei kuulunud veel tervenisti

Vene bojaarid XVI sajandil.

Jõukate vene inimeste pidurõivaste käised olid kätest palju pikemad. Töötada oli sellises rõivastuses võimatu. Kõrget püstiseisvat kraed nimetati «trumbiks». See andis kandjale uhkustava ilme ja hoiaku.

Vene riigile. Pärast Kuldhordi lagunemist tugevnesid Volga kallastel kaks tatari khaaniriiki — Kaasani ja Astrahani khaaniriik.

Aadlikud unistasid uute mõisate saamisest Kaasani khaaniriigis. Seal oli palju viljakaid maid, mis olid tihedalt asustatud mitmesuguste rahvastega: tatarlaste, maride, tšuvašside ja mordvalastega. Aadlikud tegid plaane «paradiislike maade» (niimoodi nimetasid nad Kaasani khaaniriigi alasid) vallutamiseks.

1552. a. saatis Ivan Groznõi Kaasani vastu suure sõjaväe — 150 000 meest. Sõjaväega olid kaasas välismaa insenerid. Suurtükivägi koosnes saja viiekümnest suurtükist. Vene väed piirasid Kaasani ümber.

Vene aadliratsavägi XVI sajandil.
Tolleaegse joonistuse järgi.

Sõjamehed olid relvastatud vibude, mõõkade ja lahingupommidega. Mõnedel oli ka tulirelv. Rõngassärkide peal kandsid nad vammuseid.

Nüüd oli venelaste sõjatehnika tatarlaste omast parem. Vene väed kaevasad Kaasani müüride alla kaevikud, panid sinna tunnid püssirohuga ja lasksid müürid õhku. See oli uus võte sõjaasjanduses. Üle lõhutud müüride tungisid väed linna. Ivan Groznõi sõitis Kaasanisse sisse.

Nelja aasta pärast — 1556. a. — vallutasid Ivan Groznõi väed ka Astrahani khaaniriigi.

Niimoodi läks kogu Volgamaa Vene riigi koosseisu. Kaubatee mööda Volgat oli Vene riigi käes. Idapiiride kaitse vaenlaste vastu muutus paremaks ning kaubavahetuse tingimused paremaks.

Põhja-Kaukaasias ulatusid Venemaa piirid kuni Tereki alamjooksuni. Kabardiinid andsid end vabatahtlikult Moskva kaitse alla.

XVI sajandi keskel ühines Venemaa vabatahtlikult Baškiiria.

Ivan Groznõi valitsemisaja lõpul ühendati Venemaa ka Lääne-Siber.

Pärast Kaasani vallutamist hakkasid Volgamaale ümber asuma vene mõisnikud ja tööinimesed.

Eriti suured ja rikkad olid Stróganovide mõisad. XVI sajandil said nad tohutu suuri valdusi Kaama jõe kallastel ja Uraalis — mitu miljonit hektarit. Selleks et saada rohkem töökäsi, võtsid Stróganovid enda juurde inimesi igalt poolt. Nad asustasid oma maadele vabatahtlikke ümberasujaid ja andsid neile suuri soodustusi. Nad ostsid tatarlaste käest välja sõjavange, võtsid enda juurde jooksikuid ja isegi vanglatest põgenenud kurjategijaid. «Stroganovide juurest jooksikut üles leida on niisama hea kui heinakuhjast nõela üles otsida,» öeldi tol ajal. Tõepoolest oli võimatu Stroganovide tohutu suurtest mõisatest jooksikut üles leida.

Vabatahtlikud ja sunniviisilised sulased kündsid Stroganovide mõisates üles uudismaid, külvasid vilja, niitsid määratu suurtel heinamaadel heina. Mägedes kaevandati rauda, vaske ja hõbedat. Toodeti soola: seda saadi soolaallikaist ja -järvedest ning aurutati suurtel pannidel. Päeval ja öösel põletati metsalagendikel sütt — süsi oli vajalik metalli sulatamiseks.

Uraali mäeaheliku taga asus Siberi khaaniriik. See võttis enda alla osa Lääne-Siberist Toboli ja Irtõši jõe kallastel. Juba novgorodlased käisid siit karusnahku hankimas. XVI sajandil valitses seal tatari khaan Kutšum. Ta rõhus kohalikke elanikke, võttes neilt andamit karusnahkades.

Stroganovid aitasid Vene riigil Siberi khaaniriiki vallutada. Nad palkasid suure kasakate salga. Need olid vabad inimesed, kes olid bojaaride rõhumise eest Vene riigist ära jooksnud. Väesalga juhiks oli Jermák Timoféjevítš. Stroganovid andsid Jermaki käsutusse mitu oma väesalka, varustasid teda püssirohu, sea-tina, suurtükkide ja toiduainetega. Üldse oli Jermaki väesalgas umbes 800 meest.

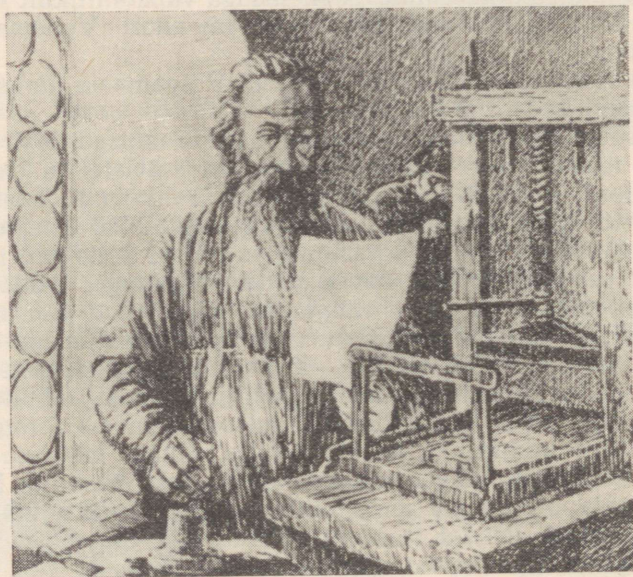
Tsaar Ivan Groznõi andis 1581. a. Stroganovidele lubakirja

Siberi vallutamiseks. Jermaki salgad laskusid alla mööda Uraali mägede idanõlvu ja tungisid kallale Siberi khaaniriigile. Tatarlased ei suutnud vastu panna Jermaki väesalkade tulirelvadele: neil olid ainult vibud ja nooled. Jermak saavutas võidu, kuid ei pöördunud tagasi. Põgenedes öösel tatarlaste jälitamise eest, uppus ta Irtõši jõkke.

Osa Siberi elanikest alistus Venemaale vabatahtlikult. XVI sajandi lõpul hakkasid Siberis tekkima vene külad.

Hiljem, XVII sajandil, vallutati ka Ida-Siber.

Vaadake kaardile. Nüüd võttis Vene riik enda alla terve Ida-Euroopa ja oli nihutanud oma piiri kaugemale Uraali taha. Venemaa oli tunduvalt laienenud ja tugevnenud.

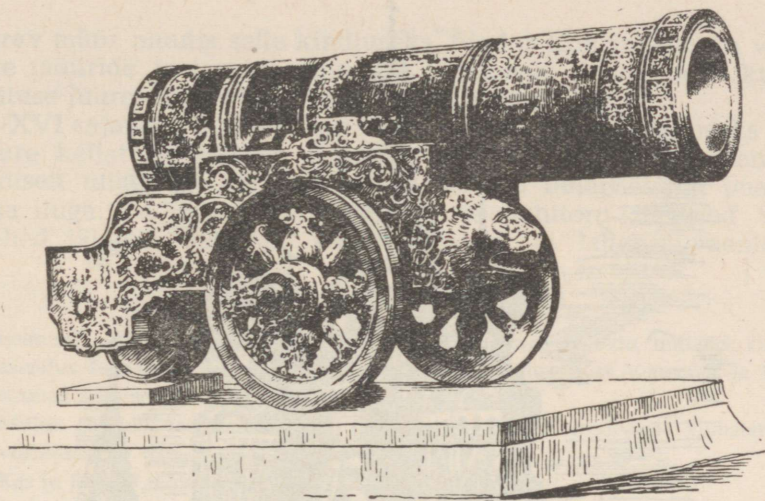
Ivan Fjodorov trükipressi juures.

8 Kultuuri arene-
mine XV—XVI
sajandil. Raamatu-
trükkimise algus.

XV—XVI sajandil arenes edasi Vene riigi kultuur. Vene kultuuri keskuseks oli Moskva. Selle aja silmapaistvaks kultuurisaavutuseks oli raamatutrükkimise algus Venemaal.

Ivan Groznõi valitsemisajal tekkis Moskvas esimene trükikoda.

Me juba teame, et varemalt kirjutati raamatuid käsitsi. Raamatute ümberkirjutamine võttis palju aega. Raamatud olid kallid ja neid oli väga vähe.

«Tsaar-suurtükk».

Esimeseks trükkaliks Vene riigis oli Ivan Fjódorov. Esimesi raamatuid, mis ilmus Moskvas 1564. a., oli kirikuraamat «Pühade apostlite teod». See oli trükitud väga hästi ilusa slaavi kirjaga — «poolustaaviga». Algustähed iga lõigu alguses olid kaunistatud erisuguste ilusate joonistega. Raamatus polnud ühtki trükiviga.

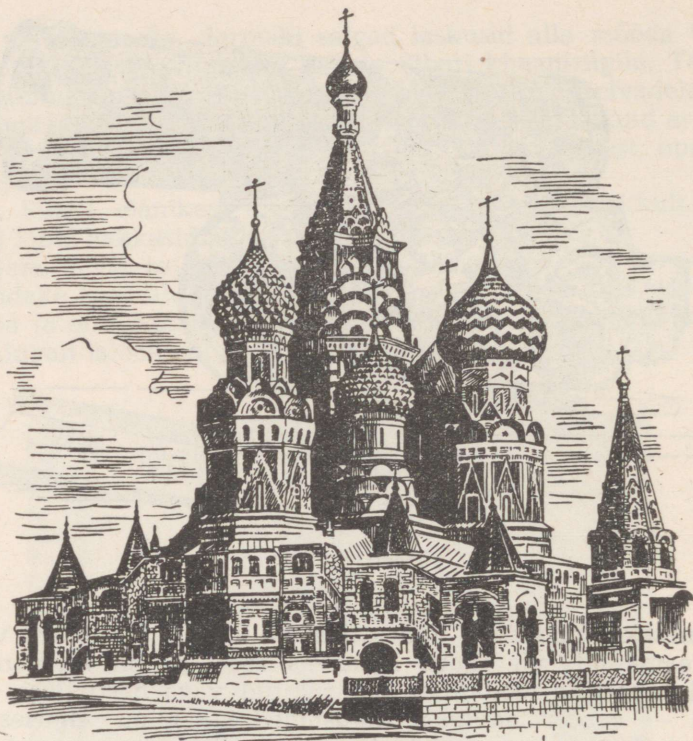
Esimene trükikoda äratas viha kõrgemas vaimulikkonnas, kes suhtus uuendustesse vaenulikult. Vaimulike ässitusel astusid raamatute ümberkirjutajad esimese trükikoja vastu välja.

Mõne aja pärast taastas Ivan Groznõi trükikoja ja tõi selle enda juurde opritšninasse, Aleksandrovskaja slobodasse.

Esimesele trükkalile Ivan Fjodorovile on püstitatud mälestussammas Moskvas Kremli lähedal, kohal, kus asus tema trükikoda.

Suurtükimeister
Andrei Tšohhov.

Uue hooga hakkas arenema vene käsitöökunst. Tuleb märkida edusamme metallivalamistöös. Eriti kuulus on XVI sajandi valumeister Andrei Tšohhov, kes töötas Moskva Suurtükikojas. Tema suurtükid valati igäüks erilisse vormi, mis oli tehtud vahamudeli järgi, ja paistsid silma kõrgete lahinguomaduste poolest. Ta valas Vene sõjaväe jaoks palju suurtükke. Igale suurtükile anti oma nimi: «Karu», «Hunt», «Rebane», «Ahhilleus». Eriti kuulus on tema «Tsaar-suurtükk», mis kaunistab veel praegugi Moskva Kremlit. See kaalub 40 tonni. Suurtükk on kaetud imeilusa tähendusliku ornamendiga. Kaunistuste keskel on kujutatud Vene tsaari hobuse seljas (sellest ka suurtüki nimi).

Vassili Blažennõi peakirik.

**Vene ehitus-
meistrid.**

Kuulsad on paljud vene ehitusmeistrid ja nende poolt XVI sajandil püstitatud ehituskunsti mälestusmärgid. Nende hulka kuulub suurepärane Vassili Blažennõi peakirik, mis kaunistab praegugi Moskva Punast väljakut. Selle ehtasid Kaasani vallutamise auks Ivan Groznõi käsul vene meistrid.

Vassili Blažennõi peakirik kujutab endast üheksat omavahel ühendatud tornikujulist kirikut, mida kroonivad kuplid. Kõik nad on omavahel võlvitud vahekäikudega ühendatud ja neid ümbritseb ringgalerii. Ükski kupli joonis ei korda teisi, kõik nad on erinevad, keerukad, läbipõimitud ning sulavad kõik kordumatuks, rõõmsaimeliseks ja maaliliselt kauniks tervikuks. See kirik äratav üldist imetlust.

Kuulus vene ehitusmeister oli Fjodor Kon, kindlustusehituduste meister. Ta ehtas Moskvast «Valge linna» müürid ja kivitornid endise sisemise bulvaritevööndi joonel. Moskva keskosa

piirav müür muutis selle kindluseks. Fjodor Kon juhatas ka võimsate müüride ja tornide ehitamist Smolenski linnas, Selle kuulsa ehituse juures töötas kuus tuhat ehitustöölist.

XVI sajandi viimastel aastatel ehitati 82 meetri kõrguseks Ivan Suure kellatorn Moskva Kremli. Rängena, suurejoonelisena ja näiliselt üllatavalt kergena äratas ta veel tänapäevalgi imetlust oma iluga. Ta oli nii kellatorn kui ka vahitorn. Erilised vahimehed jälgisid valvsalt, kas Moskvale ei lähene vaenlased.

Küsimusi V peatüki kordamiseks.

1. Eelmisel aastal te õppisite keskaja ajalugu. Tuletage meelde, millistes riikides asendus feodaalne killustatus tsentraliseeritud riigiga. Kas Venemaa ja Prantsusmaa arenemises on selles suhtes sarnaseid jooni?
2. Milles seisneb tsentraliseeritud riigi progressiivsus feodaalse killustatusega võrreldes?
3. Kas te jätkate tähtsamate aastaarvude väljakirjutamist?
4. Kes on Ahhilleus? Kui te ei tea, siis vaadake entsüklopeediast.

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

Talupoegade lahkumise õigusest jüripäeval.

Tsaar Ivan III valitsemisajal koostati 1497. aastal seaduste kogu — «Sudebnik». Allpool tuuakse sellest katkend «Talupoegade lahkumise õiguse kohta» (s. t. talupoegade lahkumise õiguse kohta endise mõisniku juurest ümberasumiseks uude elukohta).

Talupoegade lahkumise õiguse kohta. Talupoegadel on lubatud liikuda vallast valda ja külast külla nädala jooksul enne ja pärast sügisest jüripäeva. Põllumaadel maksab ta lahkudes majapidamise eest rubla, metsapiirkonnas aga pool. Kui talupoeg elab kellegi (mõisniku) juures aasta ja läheb siis ära, siis maksab ta ühe neljandiku, kui ta elab kaks aastat, siis maksab ta poole, elab ta kolm aastat, siis maksab ta kolm neljandikku. Kui ta aga elab neli aastat, siis maksab ta terve rubla.

Küsimus.

Kellel oli raskem mõisniku juurest lahkuda: kas sellel talupojal, kes oli elanud mõisniku juures kauem, või sellel, kes oli elanud lühemat aega?

Opritšnina.

Allpool on toodud väljavõtted sakslasest opritšniku Heinrich Stadeni märkmetest, mis kirjeldavad Ivan Groznõi opritšnina korda. Originaaltekst oli kirjutatud saksa keeles.

Vastavalt vandetöotusele ei tohtinud opritšnikud sõnagi rääkida zemštšinasse kuuluvate inimestega ega nendega abiellu astuda. Kui aga opritšnikul oli zemštšina isa või ema, siis ei julgenud ta neid kunagi külastada.

Suurvürst¹ jaotas Moskva kahte ossa. Endale võttis ta üsna väikese osa, linna ja Kremli jättis zemštšinalale. Aga iga kord, kui suurvürst arvas opritšnina hulka mõne uue linna või piirkonna, kirjutas ta opritšninalale ka ühe või kaks Moskva äärelinna tänavat. Nii vähenes zemštšinasse kuuluvate bojaaride ja lihtrahva hulk. Suurvürst aga, kes oli oma opritšnikutega võimas, tugevnes veelgi.

Vürst või bojaar, kes ei kuulunud opritšnina nimekirja, kanti erilisele lehele, mis saadeti vürst Ivan Dmitrijevitš Belskile ja teistele zemštšina bojaaridele selleks, et talle tema pärusmaa asemel antaks mõis mõnes teises piirkonnas. Seda juhtus siiski harva.

Läbi Moskva voolab Neglinnaja oja, mille laius ja sügavus on üks jalg. See oja oligi opritšnina ja zemštšina piiriks. Selle oja kaldale käskis suurvürst endale ehitada nii suure lossi nagu Vene maadel veel polnud nähtud. Selle ehitamine läks riigile nii kalliks, et zemštšinasse kuulujad soovisid, et ta parem maha põleks. Suurvürst sai sellest kuulda ja ütles oma opritšnikutele, et ta korraldab zemštšinalale niisuguse tulekahju, mida see niipea kustutada ei suuda. Oma opritšnikutele aga andis ta voli igas asjas zemštšinalale ülekohtu teha...

Kui opritšnikutele hakkas meeldima mõni põld või mets, heinamaa või tiik — seal, kus nende mõisad ja talud olid kõrvuti zemštšina omadega —, siis kaevasid nad üksteise kõrvale kaks auku; üks kaks sülda pikk ja lai, ning selle taga olid opritšnina valdused; teine üks süld pikk ja lai, ning see läks zemštšinalale.

Kõigil talupoegadel üle kogu maa on luba sügiseseal jüripäeval kohalt lahkuda. Nad kuuluvad sellele, kellele ise tahavad. Kes ei taha aga heaga minna zemštšina alt opritšnina alla, seda on opritšninal õigus võtta väevõimuga tähtajast hoolimata. Sellega käis kaasas talupoegade majapidamiste laastamine ja põletamine.

.

Kuigi kõikvõimas jumal karistas Vene maad nii raskelt ja julmalt, et seda keegi kirjeldada ei suuda, on praegune suurvürst siiski saavutanud seda, et kõigil Vene maadel, kogu tema riigis valitseb üks usk, üks kaal ja üks mõõt! Tema üksi valitseb! Kõik, mis tema käsib, viiakse täide, ja kõik, mis ta keelab, jääb tööpoolest keelatuks. Keegi ei räägi temale vastu — ei vaimulikud ega ilmalikud.

Aga kui kaua see valitsemine kestab, seda teab ainult kõigevägevam jumal!

Küsimusi.

1. Milliste abinõudega hävitas või õõnestas Ivan Groznõi bojaaride majanduslikku võimsust opritšnina ajal? Tooge oma väidete tõestuseks näiteid Heinrich Stadeni märkmete katkenditest.
2. Kuidas tugevdas opritšnina isevalitsust?

¹ Suurvürst — nii nimetab Staden Ivan Groznõid.

MEIE MAA RAHVASTE VÕITLUS POOLA JA ROOTSI FEODAALIDE VASTU XVII SAJANDI ALGUSES.

§ 16. Talupoegade feodaal-pärisorjusliku rõhumise tugevnemine.

Talupoegade
olukord Venemaal
XVII sajandi
alguses.

Me teame, et juba Kiievi-Venemaal tekkis IX—XII sajandil talupoegade feodaalne sõltuvus maavaldajaist. See sõltuvus aegamööda üha suurenes. XVI—XVII sajandil omandas ta talupoegade jaoks eriti raske feodaal-päris-

orjusliku sõltuvuse vormi. Sellest oli õpikus juba juttu. Kordame seda nüüd, võtame oma teadmised kokku ja süveneme sellesse küsimusse veel kord. See on väga tähtis ja väärib erilist tähelepanu. Moodustasid ju talupojad tol ajal töörahva määratu enamuse, nad toitsid ja katsid kõiki.

Mida tähendab
«pärisorjuslikud
talupojad»?

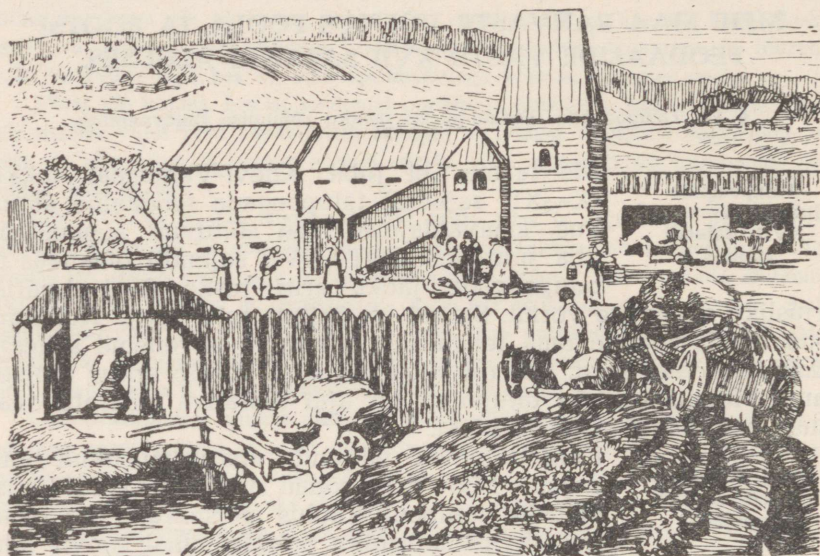
Kõik tunnevad väljendit «pärisorjuslikud talupojad». Mida need sõnad siis tähendavad? Pärisorjuslik talupoeg kuulus mõisnikule ega omanud õigust mõisniku mõisast omal soovil lah-

kuda. Ta oli «päriselt» mõisnikuga seotud, millest ka sõna «pärisori». Teda sunniti tasuta töötama mõisniku heaks. Seda tasuta tööd isanda heaks nimetati teoks. Ta oli kohustatud tasuta andma isandale oma töö saadusi või raha — maksma obrokit. Kui palju päevi ta pidi mõisniku heaks töötama ja missuguseid saadusi ja kui palju saadusi või raha talle andma, selle määras kindlaks mõisnik ise.

Mõisnik korraldas oma majapidamise nii, et tal polnud oma pärisorja tarvis toita — see muretses ise oma toidu eest. Mõisnik jaotas kogu põllumaa kaheks osaks — mõisamaaks ja talumaaks. Talumaa lõikas ta väikesteks ribadeks — «hingemaaks» — iga talupere jaoks. Pärisori haris seda hingemaad ja toitidis end oma tööga. See oli isandale kasulik, sest muidu oleks tal tulnud anda oma tasuta sulasele toiduaineid. Pärisorjal oli oma hobusekronu, oma ader ja äke — ka seda oli isandale vaja, sest selle hobuse ja selle adraga haris pärisorjuslik talupoeg nii oma maad kui ka mõisamaad. Muidu oleks tulnud isandal anda talle hobune, ader ja äke.

Mõisnik võis talupoegi ekspluateerida seetõttu, et tema käes oli maa, tolle aja peamine tootmisvahend, ta oli maavaldaja. Ta võis oma pärisorja ära müüa ja osta uue.

Pärisori ei teinud muidugi tegu ega maksnud obrokit oma vabal tahtel — mõisnikul oli õigus teda selleks jõuga sundida. Pärisori töötas sunniviisiliselt. Mõisnik karistas teda vitste ja keppega, pani ta vee ja leiva peale istuma, õiendas temaga arveid, kuidas tahtis. Järk-järgult omandas mõisnik pärisorja üle täieliku

Mõis XVI—XVII sajandil. M. M. Tšeremnõhhi maali järgi.
Kirjeldage pildi järgi mõisat ja pärisorjuslike talupoegade olukorda.

võimu — näiteks keelas tal ilma loata abielluda või sundis abielluma oma valikul. Mõisnik hoidis talupoegi harimatuses ja vaimupimeduses: kirjaoskamatu ning harimata «matsiga» oli kergem hakkama saada.

See ongi pärisorjus, pärisorjuslik kord. Vaatleme nüüd, kuidas pärisorjus kujunes.

Paljud pärisorjusliku sõltuvuse tunnused tekkisid vähehaaval juba Vana-Vene feodaalriigis. Juba siis muutus talupoeg mõisnikust feodaalselt sõltuvaks. Kuid suurema osa talupoegade pärisorjuslik sõltuvus kujunes lõplikult välja ja omandas raske vormi XVI—XVII sajandil.

Nii Vana-Vene riigis kui ka feodaalse killustatuse ajal olid paljud talupojad veel nõrgas sõltuvuses feodaalist. Nad elasid «mustadel» maadel, mida eraomanik ei olnud veel oma valdusesse võtnud, ja maksid kohalikule vürstile vaid üldist maksu. Kuid XV—XVI sajandil hakkasid mõisnikud üha enam «musti» maid enda kätte haarama ja üha enam «musti» talupoegi pärisorjastama.

Kordame, kuidas tekkis ja tugevnes pärisorjuslik kord Vene maal.

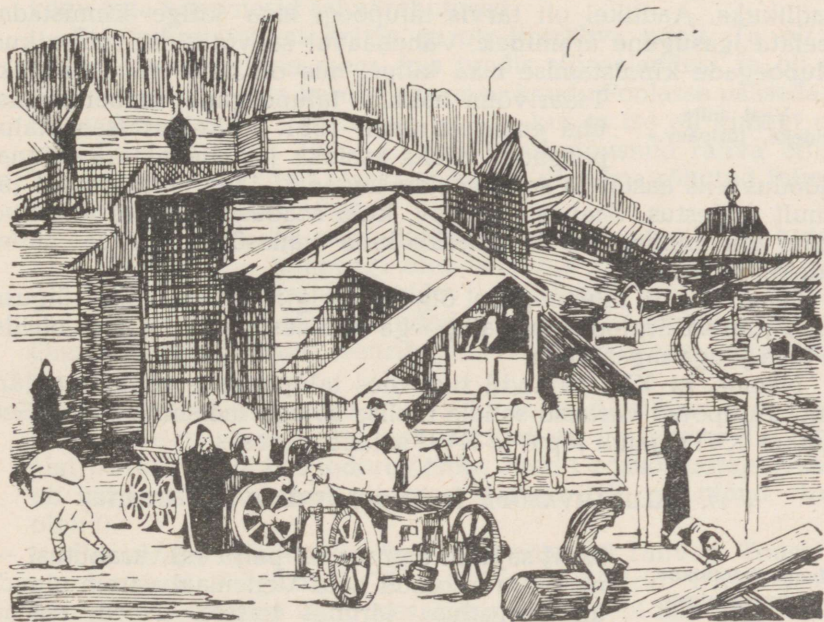
Jüripäev.

Me teame, et varasel feodaalajal oli talupoegadel veel õigus ühest kohast teise minna, mõisniku juurest lahkuda ja asuda uude kohta. Ivan III poolt väljaantud seadus määras kindlaks tähtaja, millal talupojad võisid ära minna: 26. november — jüripäev. Talupojad võisid omaniku juurest ära minna nädala jooksul enne ja nädala jooksul pärast jüripäeva, s. t. 19. novembri ja 2. detsembri vahel vana kalendri järgi. See aeg langes hilissügisele, vili oli juba ammu koristatud ja talupoja äraminek tekitas mõisnikule vähem kahju.

Kuid talupoeg võis jüripäeval ära minna ainult siis, kui ta maksis mõisnikule erilist maksu — «elatisraha». See oli üks rubla, mõnikord pool rubla. Aga tolleaegne rubla vastas ligikaudu sajale rublale kullas. Peale selle maksu oli veel teisi makse. See pärast oli talupojal väga raske mõisniku juurest ära minna.

Sageli oli talupoeg mõisnikule võlgu. Mõisnik andis talle laenuks seemnevilja, hobuse, lehma. Neid võlgu tasuda polnud kerge. Aga kellel on võlg tasumata, see ei saa ka ära minna.

Sedamööda kuidas Moskva ühendas üksikud vürstiriigid ühe riigi koosseisu, kasvas ka mõisnike arv. Moskva tsaarile oli tarvis üha rohkem sõjamehi. Me teame, et ta võttis oma teenistusse meelstasti väikeaadlikke ja andis neile mõisaid.

Kloostriõuel. M. M. Tšeremnõhhi maali järgi.

Kloostrid olid suured maavaldajad-feodaalid. Vaadake joonist ja õelge, milliseid kohustusi kandsid talupojad kloostri suhtes?

Ikka rohkem külasid muutus mõisnike omaks. Varem ei loetud neid eraomanikule kuuluvaiks, kuid nüüd said nad mõisniku omaks.

Selge, et mõisnikul oli tarvis töökäsi, oli tarvis talupoegi, kes hariksid maad. Maa ilma talupoegadeta polnud midagi väärt. Aadlikule ei olnud kasulik, et tema talupojad jüripäeval lahkuksid. Ta püüdis seda igati takistada. Ikka rohkem mässis ta talupoegi võlgadesse, hoidis neid jõuga kinni, peksis talupoegi selle eest, pani neid luku taha.

Kuid seesama mõisnik pettis enda juurde jüripäeval talupoegi teistest mõisatest, lubas neile uuel kohal igasuguseid soodustusi. Mõnikord ta isegi maksis teisele mõisnikule nende eest ära «elatisraha» ja kõik muud maksud. Aga mõnikord ta lihtsalt tungis oma sõjasulastega võõrale mõisale kallale ja viis võõraid talupoegi vägivaldselt enda juurde. Niisuguste kallaletungide läbi kannatasid enamasti vaesemad mõisnikud. Suurmõisnikel oli kergem vägivallaga võõrast mõisast talupoegi röövida: neil oli rohkem sõjasulaseid ja relvi, neil oli kergem relvastatud kallaletungi korraldada.

Talupojad avaldasid mõisnike survele vastupanu, paljud jooksid ära. Mõnikord jäid mõisad seetõttu päris tühjaks.

Pärast opritšninat said aadlikest väikemõisnikud oma võimust teadlikuks. Aadlikel oli tarvis talupoegi maa külge kinnistada, keelata igasugune äraminek. Vähehaaval saavutasidki mõisnikud talupoegade kinnistamise maa külge, mis oli neile väga kasulik.

«Vaat sulle, eideke, jüripäev.» Tsaarivõim hakkas talupoegade ümberasumist üha enam piirama. 1581. a. keelas tsaar talupoegadel viieks aastaks jüripäeval ära minna. Möödus viis aastat ja seda keeldu uuendati jälle. Jüripäevast jäi ainult mälestus. Saabus jüripäev, kuid seaduse järgi ei tohtinud enam ära minna. Siis kujuneski kibe vanasõna: «Vaat sulle, eideke, jüripäev.»

Peagi piirati talupoegade õigusi veelgi: mõisnik sai õiguse tema juurest ärajooksnud talupoega viie aasta jooksul üles otsida ja teda jõuga tagasi tuua.

Näeme, et XVI sajandil tugevnes talupoegade rõhumine järevalt. Talupojad vastasid sellele tõelise sõjaga mõisnike vastu. See puhkes XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi alguses.

§ 17. TALURAHVASÕDA IVAN BOLOTNIKOV I JUHTIMISEL.

Ivan Bolotnikov.
Rahvarahutuste
kasv.

XVII sajandi alguses oli palju rahvarahutusi — nii palju ei olnud neid Venemaal varem olnud: üks «segadus» järgnes teisele. Need aastad saidki kaasaegsete poolt «segase aja» nimetuse.

Kõige suuremaks rahvarahutuseks oli talurahva ülestõus Ivan Bolotnikovi juhtimisel.

Ivan Bolotnikovi elulugu oli ebatavaline.

Ta oli vürst Teljatevski pärisori. Noormehena jooksis ta oma isanda juurest ära, kuid langes tatarlaste kätte vanggi ja müüdi türklaste juurde orjaks. Türklaste juures oli ta mitu aastat sõudjaks suurtel sõudepaatidel — galeeridel, olles pingi külge aheldatud. Ta sai oma nahal tunda, mis tähendab olla ori. Türgist põgenes ta Itaaliasse — Veneetsiasse.

Veneetsias kuulis Bolotnikov, et Vene riigis toimuvad suured sündmused.

Mis siis toimus tol ajal Venemaal?

Just neil aastail algasid suured rahvarahutused. Rahvas hakkas mässama juba Ivan Groznõi poja tsaar Fjodori valitsemisajal. Rahutused jätkusid ka bojaar Boriss Godunovi ajal, kes valiti tsaariks pärast Fjodori surma, kellel ei olnud lapsi. Boriss Godunovi valitsemisajal puhkes Vene riigis kohutav näljahäda, mis kestis tervelt kolm aastat. Inimesed sõid puukoort, kasse ja koeri. Talupojad jooksid hulgaliselt mõisnike juurest minema. Ärajooksnud talupoegadest moodustusid terved väesalgad, kes tungisid kallale aadlikele ja kaupmeestele. Ilmusid isehakanud tsaarid: poola panide käsilane, ärajooksnud munk Griška Otrépjev nimetas end tsaar Ivan Groznõi pojaks tsareevitš Dimitriks. Selle Dimitri-Isehakanu (Vale-Dimitri) kuulutasid poola panid Vene tsaariks. Üle kogu maa tugevnesid rahvarahutused.

Bolotnikov vihkas orjust ja oli lihtrahva poolt. Ta oli tark, vapper ja energiline mees, kes tundis sõjaasjandust ja oli palju läbi elanud. Tal läks korda Saksamaa kaudu Poolasse pääseda, kust tuli vabatahtlikult Venemaale, maale, kus ta ise oli kunagi olnud vabaduseta holopp. 1606. a. asus ta ülestõusnud rahva etteotsa. Tema juurde hakkasid otsekohe kokku voolama rõhutud inimesed. Ta juhtis nende ülestõusu.

Ülestõus
Bolotnikovi
juhtimisel.

Ta saatis igale poole laiali oma kirju, kutsudes talupoegi üles võitlema mõisnike vastu. «Tulge ära bojaaride ja mõisnike juurest,» rääkis ta, «lõhkuge nende maju, võtke endale nende vara.»

Õiendage arveid tsaari teenritega — vojevoodidega —, pange neid türmi.»

Bolotnikovi salkadega ühines ka teine ülestõusu juht Ileika Múromets, kes juhtis kehviksakate ülestõusu. Ta nimetas end tsareevitš Pjotr Fjodorovitšiks, Ivan Groznõi pojapojaks (see oli välja mõeldud, sest niisugust tsareevitšit ei olnud kunagi olnud).

Samal ajal tõusid üles ka teised rõhutud rahvad. Tõusid üles mordvalased Volgamaal. Tõusid üles baškiirid Uraalimaal ja kalmõkid Astrahani ümbruses, kus puhkes veel üks suur ülestõus.

Bolotnikovi ülestõusu peamiseks liikumapanevaks jõuks olid pärisorjuslikud talupojad. Nad tõusid üles talupoegade sunnis- maiseks muutmise vastu.

Bolotnikovi sõjavägi. E. E. Lissneri maali järgi.

Pildil on kujutatud lahingu algust talurahvaarmee ja tsaarivägede vahel Moskva all 1606. a. Bolotnikov tervitab ülestõusnuid. Tagaplaanil on kujutatud lahingusse minevaid kasakaid.

Mida ülestõusnud tahtsid?

Nad tahtsid hävitada pärisorjuslikud suhted, feodaalse rõhumise.

Bolotnikov kutsus talupoegi üles oma bojaare tapma, võtma endale nende vara ja maa ning seda omavahel jaotama. Ta kuulutas, et talupojad on pärisorjusest vabad. See oli ülestõusu peamine mõte.

Bolotnikovi väed tulid Moskva alla ja asusid selle lähedale laagrisse. Uus tsaar Vassili Šuiski tahtis Bolotnikovi puruks lüüa, kuid Moskvast endas toimusid tol ajal linnakehvistu rahutused. Kehvikud olid Bolotnikovi poolt.

Kuid Moskva all langes Bolotnikovi vägi reetmise ohvriks. Tema väesalgas olid Rjazani aadlikud. Algul näitasid nad end tema pooldajatena, aga Moskva all nad reetsid ta ja läksid üle tsaar Vassili Šuiski poolele. Bolotnikovil tuli Moskva alt taganeda ja kindlustuda Tuulas. Tsaar Vassili Šuiski piiras Tuula 1607. a. juunis ümber. Möödus juuli, august, september, juba algas ümberpiiratud Tuulas nälg, kuid ta ei andnud alla. Tsaar ei suutnud kuidagi visasid Bolotnikovi vägesid alistada.

Tsaarile anti nõu tõkestada läbi linna volav Upá jõgi tam-

miga ja linn üle ujutada. Nii tehtigi — jõgi ujutas linna üle. 1607. a. oktoobris Tuula alistus.

Bolotnikovil torgati silmad peast välja ja pärast seda ta uputati. Ileika poodi üles.

Tsaar Vassili õiendas ülestõusnutega julmalt arveid. Ei jätkunud timukaid. Vanglates ei olnud enam ruumi. Inimesi hukati korraga sadade kaupa. Ülestõusust osavõtnuid pandi seisma ritta kinnikülmunud jõe äärde, löödi nuiaga uimaseks ja tõugati jääauku.

Kuid ka pärast arveteõiendamist Bolotnikovi ülestõusuga jätkusid talurahva ülestõusud.

§ 18. VENE RAHVA VÕITLUS POOLA JA ROOTSI VALLUTAJATE VASTU XVII SAJANDI ALGUSES.

Poola ja rootsi feodaalide tungimine Venemaale.

Panide-Poola tahtis ära kasutada Vene riigi raskest olukorda ning haarata Vene maid ja rikkusi. Algul tegutsesid poola panid oma agentide kaudu, kes tahtsid haarata Vene trooni seaduslike järglaste nime all. Hiljem alustas Poola avaliku sissetungi ettevalmistamist. Siis otsustas tsaar Vassili Šuiski abi paluda Rootsi kuningalt. 1609. a. kevadel tulid säravatesse terasrüüdesse rietatud välismaised sõjaväed Novgorodi. Need olid Rootsi kuninga palgasõdurite salgad — rootslased, sakslased, prantslased, inglased, šotlased — kokku 150 000 meest.

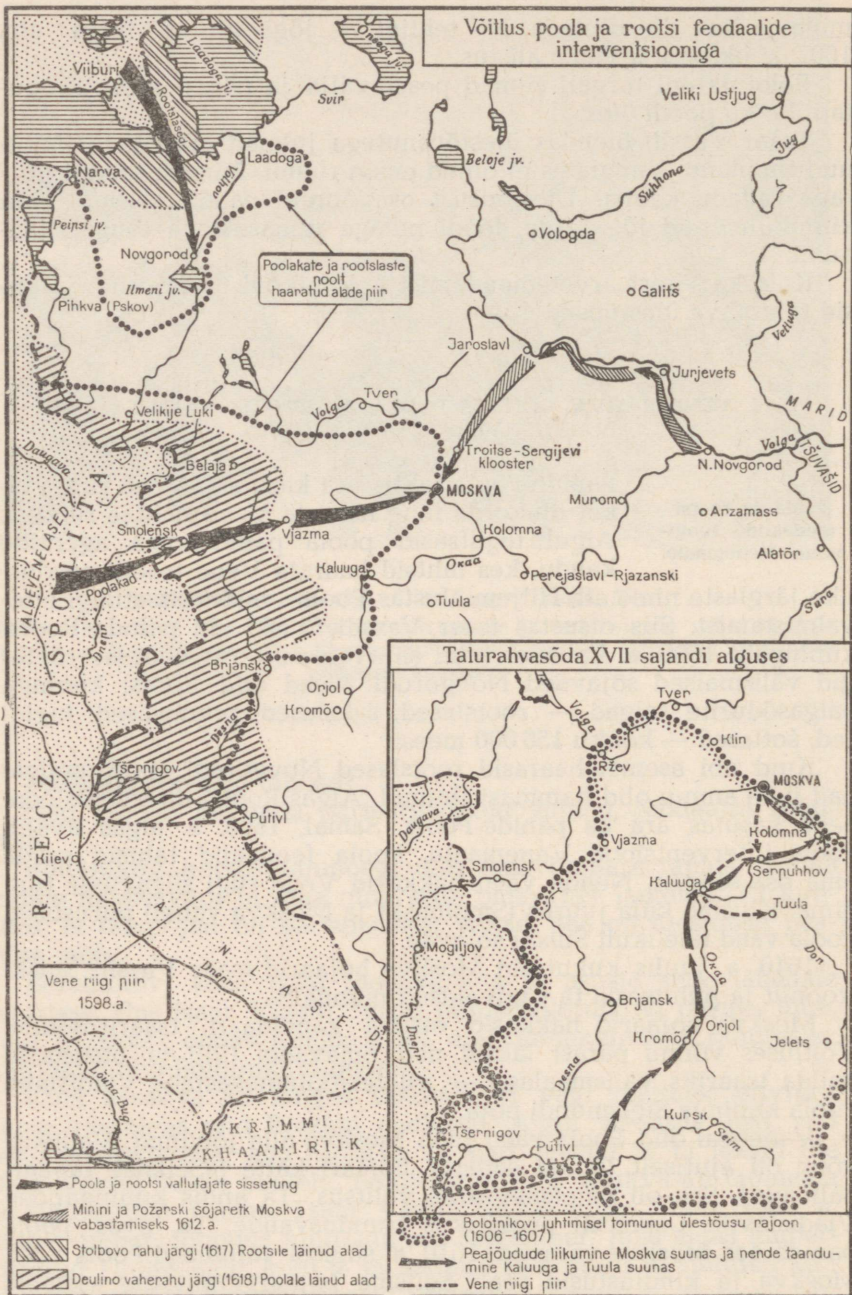
Kuid abi asemel haarasid rootslased Novgorodi maid, millele nad juba ammu olid hammast ihunud. Algas Rootsi interventsioon. Seda kasutas ära ka panide-Poola. Samal, 1609. a. algas avalik Poola interventsioon Venemaale. Poola feodaalid tahtsid saada oma osa saagist. Nende väed hakkasid Vene riigi sügavusse tungima. Klušino küla juures (Smolenski ja Moskva vahel) purustasid Poola väed täielikult Šuiski sõjaväe.

1610. a. juulis kukutasid Moskva bojaarid tsaar Vassili Šuiski troonilt ja pühitsesid ta vägivaldselt mungaks.

Moskva bojaarid hakkasid otsima kandidaati tsaaritroonile. Võitluses võimu pärast läksid nad omavahel tülli ja otsustasid valida tsaariks välismaalase — viieteistkümnendaastase Vladislavi, Poola kuninga Sigismundi poja.

Vahepeal olid Poola väed juba Moskva alla jõudnud. Valitsusvõim oli ajutiselt läinud seitsme bojaari kätte («Seitsme bojaari valitsus»). See oli haletsusväärne valitsus. Ta andis kuningapoeg Vladislavile Uspenski peakirikus truudusvande. Ta avas poola panide ees Moskva väravad. 1610. a. sügisel vallutasid Poola väed Moskva ja kindlustusid seal. Seitsme bojaari valitsuse asemele tuli Poola sõjaväevõim.

Saabus raske ja sünge aeg. Riigi pealinn Moskva oli vöö-

Talurahvasõda ning võitlus poola ja rootsi feodaalide sissetungi vastu.

Minini üleskutse Nižni Novgorodi elanikele. K. J. Makovski maali järgi.
Esiplaanil on näha raha, kuldnõud ja kallid kangad, mida Nižni Novgorodi elanikud annetavad ühisesse kassasse. Keskel Kozma Minin kõneleb rahvale.

raste vallutajate käes: poola panid kindlustusid Kremliis, seadsid igale poole oma valveposte ning võtsid linnavärvate võtmed enda kätte. Linna ei lastud Moskva ümbruse talupoegi, keelati öösel linnas liikuda. Poola väesalgad luusisid ümberkaudsetes külades, võtsid toiduaineid, kariloomi, õiendasid arveid talupoegadega. Poola panid rõvisid Moskva tsaaride varakambriist hulgaliselt aardeid ja hakkasid haarama enda kätte mõisaid Vene riigis, jagama oma pooldajatele Moskva maid.

Poola kuningas Sigismund võttis ära Smolenski ja teisi linnu läänepiiril. Rootsi võttis endale Novgorodi. Kogu riigi lääneosa oli vaenlaste käes.

Intervendid lõhkusid tükka haaval Vene riiki. Oli tarvis päästa maa — ta oli hukkumise äärel.

Rahva maakaitse-
vägi Minini ja
Požarski juhtimisel

Ainult rahvas võis riigi päästa. Ja ta päästiski. Rahvaliidumine algas põhjapoolsetes Vene linnades. Selle keskuseks sai varsti Vene linn Volga jõe ääres — Nižni Novgorod.

Rahvaliidumise organiseerijaks oli Nižni Novgorodi maa- vanem lihakaupmees Kozmá Minin. Oli tarvis koguda suur sõjavägi, et minna poola vallutajate vastu, sõjaväe ülalpidamiseks aga oli vaja palju raha.

«Ärgu olgu meil millestki kahju,» ütles Minin, «müüme maha oma majad, paneme oma naised ja lapsed panti ja kogume kokku

Mälestussammas Mininile ja Požarskile
Moskvas Punasel väljakul.

kassa, millest maksame sõjameestele palka.» Kõikjalt hakati Mininile raha, väärtesemeid ja toiduaineid tooma. Inimesed andsid ära viimase. Nižni Novgorodi üleskutse peale tulid mitmetest linnadest relvastatud väesalgad. Tuli kokku suur sõjavägi — rahva maakaitsevägi.

Maakaitseväge sõjapealikuks valiti vana ja kogenud vojevood vürst Dmitri Mihhailovitš Požarski, kes oli juba varem võitluses poola interventide vastu kuulsaks saanud. Maakaitseväge kõiki majandusasju juhtis ja kassat valitses Minin. 1612. a. hakkas maakaitsevägi liikuma algul Jaroslavl suunas. Temaga ühinesid paljud uued salgad teistest linnadest.

Peagi said Minin ja Požarski äreva teate: Moskvasse liiguvad poolakatele appi suured Poola väesalgad hetman Chodkiewicz'i juhtimisel; neil on kaasas palju sõjamoona ja toiduaineid. See sundis maakaitseväge kiiresti Moskva poole liikuma.

Moskva ümbruses oli sel ajal palju ülestõusnud talupoegade ja kasakate salku — riigis käis veel ikka talurahvasõda. Algul olid maakaitseväelased ja talupoegade salgad üksteise vastu vaenulikud. Osa ülestõusnuid läks Moskva alt minema, kuid kohalejäänud talupojad toetasid võitlust võõraste vallutajate vastu. Kasakad ja talupojad ühinesid Minini ja Požarski väesalkadega ning see otsustas asja. Chodkiewicz löödi tagasi ning Moskvas asuvad poolakad ei saanud abi.

Minini ja Požarski väed piirasid Moskva ümber. 1612. a. oktoobris vallutasid nad tormijooksuga Kitaigorodi (Moskva osa Kremli läheduses). Poolakad tõmbusid Kremli, kuid novembri lõpul löödi nad ka sealt välja.

Vallutajad olid võidetud ja minema kihutatud.

**Romanovite
valimine tsaariks.**

Pärast poola vallutajate üle saavutatud võitu sõitsid 1613. a. Moskvasse kokku bojaaride, valimulikkonna, mõisnike ja kaupmeeste esindajad kõigist linnadest, et valida uus tsaar. Niisugust kogu nimetati Maakoguks. See valis tsaariks Mihhail Románovi. Talupojad neist valimistest osa ei võtnud. Bojaaridel läkski korda oma käsilast läbi suruda. Neis tingimustes toetasid teda ka aadlikud, possaadinimesed ja kasakad.

Tsaar oli pärit jõukast Romanovite bojaariperekonnast. Ta oli alles 16-aastane ja rumalavõitu. «Valime Miša Romanovi, ta on noor ja ei hiilga oma mõistusega,» ütlesid bojaarid. Nad lootsid avaldada mõju noorele, kogemusteta ja juhmile tsaarile.

Mihhail Romanovi isa Filarét oli sel ajal poolakate juures vangis. Ta oli patriarh — kogu Vene kiriku pea (Ivan Groznõi poja Fjodor Ivanovitši valitsemisajal hakati Moskva riigis valima iseiseisvat patriarhi). Varsti tuli Filaret vangist tagasi ja hakkas koos poja Mihhailiga riiki valitsema. Ta mängis riigiasjades esimest viiulit.

Riigis puhkesid veel siin-seal talupoegade ülestõusud. Mihhaili

ja Filareti valitsus õiendas talurahvasõja järelkajadest osavõtjatega julmalt arveid.

Võitlus riigi
tervikluse taastamise eest.

Me teame, et Rootsi haaras endale Novgorodi maad ja Poola Smolenski ning Vene riigi läänepoolse osa.

Vene väed alustasid sõda Rootsiaga. 1617. a. vallutas Vene riik Novgorodi tagasi, kuid Soome lahe rannik jäi Rootsile: Rootsi hoidis enda käes Vene linnu Jami, Kopórjet, Ivángorodi ja Orešékki. Rootsi kuningas rõõmustas, et Vene riigile ei jäänud väljapääsu merele. «Venelased on nüüd sellest ojast nii ära lõigatud, et ei saa sellest ülegi hüpata,» ütles ta heameelest käsi hõõrudes.

Poola vallutajad kihutati peaaegu igalt poolt välja. Tõsi küll — Smolensk jäi veel nende võimu alla.

Kuid Vene riigi terviklus oli peaaegu täielikult taastatud.

Küsimusi VI peatüki kordamiseks.

1. Mis on pärisorjus? Kuidas see Venemaal kujunes?
2. Võrrelge õpiku teksti («aken» jüripäevast, vt. õpiku lk. 79—80) originaaltekstiga «Talupoegade lahkumise õigusest jüripäeval» (vt. lk. 75). Millega need tekstid teineteist täiendavad?
3. Millele kutsus Ivan Bolotnikov talupoegi üles? Mida ülestõusnud tahtsid?
4. Millistest hädadest ja ohtudest päästis Minini ja Požarski juhtimisel tegutsenud rahva maakaitsevägi Venemaa?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

Vürst D. M. Požarski ringkirjast.

Allpool tuuakse katkend ringkirjast, mille vürst D. M. Požarski saatis 1612. aastal Putivli. Ringkirjas seisab Nižni Novgorodi üleskutse kõikidele linnadele maakaitseväge kogumiseks, maa vabastamiseks vallutajatest ja Vene riigi taastamiseks. Niisugused üleskutsed saadeti ka teistesse linnadesse.

Putivlisse... Moskva riigi bojaarid ja vojevoodid ning kõigist seisustest inimesed, teie ees kummardab maani stolnik ja vojevood vürst Dmitri Požarski koos kaaslastega...

Nižni Novgorodis hakkasid külalised, possaadiinimesed ja valitud inimene Kosma¹ Minin omakasust hoolimata ja oma varandust säästmata sõjamehi rahapalga vääriliseks pidama ning saatsid mitu korda minu, vürst Dmitri järele, et ma sõidaksin nende juurde Nižnisse nõu pidama. Sõitsingi ma nende palvel Nižnisse ja hakkasid minu juurde Nižnisse tulema bojaarid ja vojevoodid, ja stolnikud ja kirjutajad, ja aadlikud ja bojaaride lapsed ning Vjazma, Dorogobuži ja Smolenski ja teiste linnade elanikud. Ja hakkasin mina jumalalt õnnistust paludes nende kõigi ja valitud inimese Kosma Minini ja possaadiinimestega nõu pidama, kuidas meil tuleks ühel meelel seista Moskva riigi eest ning välja astuda vaenlase ja õigeusu hävitajate poolakate ja leedulaste vastu, ja kuidas ajada

¹ K o s m a — Kozma, Kuzma.

välja varas¹, kes istub Pihkvas, ja Marina² ja tema poeg... ning valida kogu riigile üks valitseja, keda saadaks jumala õnnistus... Olles nõnda nõu pidanud, andsime meie jumalale töötuse, kõigile sõjameestele aga otsustasime heldelt rahapalka anda...

Ulesanne.

Märkige loetud tekstist välja need kohad, kus räägitakse vene inimeste üksmeelsest otsusest kaitsta oma kodumaad.

VII PEATUKK.

UKRAINA JA VALGEVENE RAHVA VABADUSVOITLUS. UKRAINA TAASÜHINEMINE VENEMAAGA.

§ 19. UKRAINA JA VALGEVENE TALUPOEGADE RÕHUMINE POOLA FEODAALIDE POOLT. ZAPOROŽJE SETŠ.

Ukraina ja Valgevenemaa poola panide ikke all.

Me teame, et IX—XII sajandil kuulusid Ukraina ja Valgevenemaa alad Vana-Vene riigi koosseisu. Ukraina praegune pealinn Kiiev on Vana-Vene riigi üks vanemaid linnu.

XIII sajandil vallutasid mongolid-tatarlased suurema osa Ukrainast. Rahval lasus tatari khaanide raske ike. Teise osa Ukrainast ja kogu Valgevenemaa haarasid leedu feodaalid. Hiljem astus Leedu Poolaga liitu ja moodustas Poola-Leedu riigi. Ukraina ja Valgevenemaa olid tema ikke all. Poola ja leedu panid rõhusid Valgevenemaad. Samuti rõhusid nad oma poola ja leedu talupoegi.

Ukrainas ja Valgevenemaal olid sel ajal ka juba oma, ukraina ja valgevene suurmõisnikud. Poola panid sobitasid nendega kiiresti kokkuleppe.

Poola panid peremehetsesid võõral maal nagu oma kodus. Vana-Vene riigi maadel kehtestati võõraste vallutajate vägivallavõim.

Meie ees laiub rohelusse uppuv Poltaava. Tema ümber asuvad kümnete kilomeetrite ulatuses ukraina külad. Paplite rohelusest paistavad valged majad, õitsvad kirsiaiad, haljendavad põllud ja veskid. Kelle maa see on? Kogu see maa on panide Wisniowieckite oma. Külad, põllud, veskid, tiigid ja jõed — kogu Poltaavamaa kuulub neile. Ainuüksi veskeid on panidel Wisniowieckitel 423. Kõige tähtsam on aga see, et neile kuuluvad pea-aegu kogu Poltaavamaa ukraina talupojad. Aga kellele kuulub Poltaava linn? Ka Poltaava linn kuulub panidele Wisniowiecki-

¹ On mõeldud isehakanut, kes nimetas end seaduslikuks tsaariks Dimitriks ning esines Ivan Groznõi pojana.

² Marina Mnischech — poola magnaadi tütar, Vale-Dimitri I naine.

tele, samuti Lubnõ, Romnõ ja Zolotonoša — kokku 53 linna ja küla. Siin kauplevad nende käsilased-kaupmehed, siin võetakse ukraina käsitöolistelt ja linlastelt makse panide Wisniowieckite kasuks. Nende käes on õigus ja kohtumõistmine ja kaevata pole kellelegi. Igas külas seisab turuväljakul võllas. Seal puuakse pan Wisniowiecki käsul sõnakuulmatuid ukraina talupoegi. Teistes Ukraina maades aga peremehetsevad panid Potockid, Kalinowskid, Konecpolskid... Panid nimetavad ukraina talupoegi orjadeks ja tööloomadeks.

Ukraina talupoeg.

Zaporožje kasakas.

Ukraina külades võib näha äralõigatud ninade ja kõrvadega talupoegi. Mõnele talupojale on laubale põletatud võlla kujutus. Kõik see on tehtud pani käsul: Poola seadused lubavad tal karistuseks talupoegadel ära lõigata nina ja kõrvu, häbimärgistada nägu. Talupoega oli lubatud karistada isegi surmanuhtlusega.

Raske oli ka poola panide rahvuslik surve. Nad mõnitasid ukraina ja valgevene talupoegade keelt, kombeid ja usku. Ukraina ja valgevene talupojad olid õigeusku, poola panid aga katoliiklased (allusid Rooma paavstile). Erinevus religioonis tugevdas rahvuslikku rõhumist.

Panide-Poola ike lasus ka linnadel. Seal rõhusid poolakaist ametnikud töötavaid käsitöölisi-kehvikuid, võtsid neilt raskeid makse ning karistasid ja mõnitasid neid. Poola kaupmees tõrjus kaubandusest välja ukrainlasest linnakodaniku ja piiras tema

õigusi. Ka linnade töötavad käsitöölised ja ukraina linnakodanikud said tunda rahvuslikku rõhumist.

Muidugi ei talunud ukraina ja valgevene talupojad vaikides oma rasket olukorda. Ka linnaelanikud ei alistunud nurisemata. Nii XVI sajandil kui ka XVII sajandi esimesel poolel puhkes järjest ülestõuse poola mõisnike ja ametnike vastu.

Ukrainas olid panide-Poola vastu võitlevaks suureks jõuks Dnepri kasakad. Neil oli Dnepri karestike taga oma organisatsioon — Zaporóžje Setš.

Kasakad
Ukrainas ja
Zaporóžje Setš.

Pärisorjastatud talupojad põgenesid sageli mõisnike rõhumise alt ääremaadele ja hakkasid kasakateks. Juba ammu ajast peale asusid kasakad Zaporóžje Setši, Alam-Dnepri saarekesetele. Seal ei olnud mõisnike võimu. Setš asus Dnepri karestike taga¹, sellepärast nimetatigi teda Zaporóžje Setšiks. Kaitseks vaenlase kallaletungide eest ümbritsesid Dnepri kasakad oma laagri raidtõketega (sellest ka nimetus Setš²).

Siin varjasid ennast põgenikud pärisorjusliku korra omavoli, mõisnike ja panide ning tsaari ja kuninga ametnike rõhumise

Poola pan ukraina talupojaga arveid õiendamas.
Koostage selle pildi järgi lühike jutustus.

¹ Vene keeles *за порогами*.

² *Сечь* — raiuma.

eest. Zaporozje Setsi põgenesid panide mõisatest ukraina ja valgevene talupojad ning ka vene talupojad, kes põgenesid bojaaride, aadlike ja tsaari vojevoodide võimu alt. Kõiki neid võttis Zaporozje Setš kasakateks vastu.

Zaporozje kasakad tegelesid jahipidamise ja kalapüügiga. Põldu nad ei harinud — teravilja ostsid nad naabritelt. Retki sõjasaagi saamiseks sooritasid kasakad kõige sagedamini Türgi valdustesse. Kogu Dnepri alamjooks, Krimm ja Musta mere äärsed stepid kuulusid sel ajal Türgile. Kasakad sõitsid siia suurtel paatidel sõjasaaki koguma.

Kasakad moodustasid poola panidele vaenuliku jõu. Nad korraldasid pidevalt ülestõuse poola feodaalide ülevõimu vastu.

4.

§ 20. UKRAINA JA VALGEVENE RAHVA SÕDA POOLA FEODAALIDE VASTU. UKRAINA TAASÜHINEMINE VENEMAAGA.

Talupoegade,
kasakate ja lin-
laste sõda panide-
Poola vastu
(1648—1654).

XVII sajandi keskel puhkes Ukrainas ja Valgevenemaal suur rahvasõja leek panide-Poola vastu. Peajõuks selles sõjas olid ukraina ja valgevene talupojad, kellega ühinesid Dnepri kasakad ning Ukraina ja Valgevenemaa linnade elanikud.

Nende juhiks oli Bogdan Hmelnitski. Hmelnitski põlvnes jõukast kasakaperekonnast. Tal oli oma majapidamine suure aia, veskite, mesipuude ja kalapüügikohtadega. Hmelnitski teenis Tšigirini linnas välja kasakasotniku auastme. Kuid ka teda puudutas poolakate omavoli. Poola mõisnik võttis ära tema majapidamise ja pekis surnuks tema poja. Hmelnitski põgenes Zaporozje Setsi. Setš oli juba ammu valmistunud ülestõusuks poola panide vastu. Hmelnitski asus seda ülestõusu juhtima. See ülestõus oli signaaliks sõja alustamiseks panide-Poola vastu kogu Ukrainas, seejärel ka Valgevenemaal. Ülestõusust võtsid osa talupojad ja linnad. Sõda algas 1648. a. kevadel.

Talupojad hakkasid arveid õiendama poola panidega, samuti kohalike ukraina mõisnikkudega. Kõikjalt hakkasid kogunema talupoegade salgad oma juhtidega. Kogu Ukraina ja Valgevenemaa oli ülestõusust haaratud. Ukrainas kerkisid esile talurahvajuhid Maksim Krivonóss, Podobáilo ja paljud teised. Valgevene talupoegade juhiks oli Martõn Nebába.

Mõne kuu jooksul puhastati Ukraina poola mõisnikest. Ukraina rahvas vabastati poola ikke alt. Panide mõisad põletati, panid kas poodi, aeti minema või põgenesid. Varsti pärast seda, 1649. a., sõlmiti Zbórovis Hmelnitski ja Poola kuninga vahel rahu.

Zborovi leping nõrgendas Poola ülevõimu Ukrainas. Kuid talupoegadele ei andnud see leping midagi. Ukrainas valitses endiselt

Bogdan Hmelnitski.

XVII sajandi portree järgi.

Hmelnitskil on käes hetmani-
kepp — hetmanivõimu sümbol.

pärisorjuslik kord, mille kaotamise eest ukraina talupojad olid võidelnud. Suur hulk talupoegi läks Hmelnitski käest aru pärima, miks ta ilma nendega nõu pidamata Poola kuningaga kokku oli leppinud. Hmelnitskit taheti isegi tappa.

Järgneval, 1650. aastal puhkes sõda poola panide vastu uuesti. Sõja käik oli ülestõusnutele ebasoodus. Talupojad ei uskunud enam Hmelnitskit. 1651. aasta suvel toimus Berestétško juures suur lahing poolakatega. Koht, kus asusid ülestõusnud, oli ebasobiv ja soine. Võit hakkas poolakate poole kalduma. Ukraina väed tahtsid soost välja pääseda ning ehitasid voorivankritest, telkidest ja isegi laipadest sildu ja parvi. See kõik oli asjatu. Berestétško juures hukkus mitu tuhat ukraina talupoega.

1651. aastal sõlmis Hmelnitski Poola kuningaga Bélaja Tsérvokis uue lepingu. Selle lepingu järgi anti poola šlahtale tagasi tema mõisad ukrainas.

Võitlus jätkus. Pärast Belaja Tserkovi lepingut hakkas Hmelnitski otsima tugevat liitlast võitluses Poola vastu. Selleks liitlaseks sai Vene riik.

Vene rahvas tundis kaasa ukrainlaste ja valgevenelaste võitlusele panide-Poola vastu. Sellest võitlusest võtsid osa Doni kasakate ning vene talupoegade ja linlaste väesalgad. Venemaa valitsus oli juba varemgi ülestõusnud Ukrainat abistanud toiduainete ja relvastusega.

Ukraina taas-
ühinemine Vene-
maaga (1654).

Hmelnitski pöördus toleaeegse Vene tsaari Aleksei Mihhailovitši (Mihhail Romanovi poja) poole palvega võtta Ukraina Vene riigi koosseisu. Seda küsimust arutati Moskvas väga kaua. Venelased mõistsid, et siis tuleb Vene riigil võidelda Ukrainas Poola vastu. Poolaga oli aga alles hiljuti peetud verist sõda.

Kuid Ukraina Venemaaga taasühinemise tähtsus otsustas küsimuse. Moskvas nõustuti Hmelnitski ettepanekuga. 1654. aastal saadeti Ukrainasse tsaari saadikuna bojaar Buturlin. Perejaslavi linna kutsuti kokku r a a d a (nõukogu) selle tähtsa küsimuse otsustamiseks.

Raadale sõitis palju osavõtjaid. Siia tulid kokku lihtkasakad ja kasakate vanemkond ning paljude Ukraina linnade ja külade esindajad. Koosolek toimus pidulikuis ja erutatud õhkkonnas. Algul pidas Bogdan Hmelnitski sütitava kõne. Ta meenutas kõigile ukraina rahva kannatusi ning tema rasket ja ohvriterohket võitlust ja rõhutas, et Ukraina ei või mitte üksinda jääda. Hmelnitski tegi ettepaneku vabatahtlikult ühineda Venemaaga. Rahvas vastas sellele üksmeelse heakskiiduga. Siis käis Perejaslavi polkovnik veel kord rahva hulgas ringi ja küsis: «On see teie kõikide soov?» Rahvas aga vastas: «See on meie kõigi üksmeelne soov.» Nii on kirjutatud ajaloolises dokumendis.

Perejaslavi raada võttis vastu otsuse Ukraina Venemaaga taasühinemise kohta, et «nad peavad igavesti ühte jääma».

Nii tuli Ukraina Vene riigi koosseisu.

Ukrainas püsis endiselt pärisorjus, rahvas ei pääsenud veel pärisorjusliku rõhumise alt. Ka vene talurahvas oli pärisorjuses. Kuid vene ja ukraina rahva ühinemise ajalooline tähtsus oli väga suur. Nüüd võisid nad koos võidelda parema tuleviku eest, neil olid ühised rõhujad-mõisnikud, ühised eesmärgid ja ühine võitlus.

Ühtses riigis oli kergem võidelda parema elu eest ja oli kergem vastupanu osutada tugevatele välisvaenlastele. Ka õigeusklike religioosne tagakiusamine katoliiklaste poolt nõrgenes. Kehtivuse kaotasid poola panide seadused, mis andsid mõisnikele õiguse talupoegi surmanuhtlusega karistada. Kogu oma julmusele vaatamata ei lubanud pärisorjuslik kord Venemaal siiski mõisnikel talupoegi surmanuhtlusega karistada.

Poola püüdis muidugi Ukrainat tagasi vallutada, kuid need katsed lõppesid ebaõnnestumisega. Kohe pärast Ukraina Venemaaga taasühinemist algas Venemaa ja Poola vahel sõda. Sõda kulges Vene riigile edukalt. 1654. aastal vallutasid Vene väed viimaks Smolenski. Hiljem vallutati Leedu pealinn Vilnius ja teisi linnu. Samal ajal vallutas Hmelnitski Lublini. Ka Rootsi tungis Poolale kallale. Sõda kestis 13 aastat. Lõppeks, 1667. aastal, sõlmiti Andrússovo külas vaherahu. Andrússovo rahu järgi sai Vene riik tagasi XVII sajandi alguses Poola poolt vallutatud alad — Smolenski ja selle juurde kuuluvad maad Venemaa edelaosas. Peale

Vene, Ukraina ja Valgevene
maad Rzec
Pospolita
võimu all

- Rzec Pospolita
- Deulino rahu järgi 1618. a.
Poolale läinud Vene maad

Ukraina ja
Valgevene maade
läänepiir

Ukraina ja valgevene rahva vabastussõda
a. 1648 - 1654

- Ukraina ja valgevene rahva
ülestõusude rajoon
- Omavalitsusliku Ukraina piir Zborovi
rahu järgi 1649. a.
- Omavalitsusliku Ukraina piir Belaja
Tserkovi rahu järgi 1651. a.
- Bogdan Hmelniitski sõjaretked

Vasakkalda Ukraina
ning teiste Vene ja Ukraina
maade taasühinemine
Venemaaga

 Vene ja Ukraina vägede
ühine tegevus poola vallutajate vastu
a. 1654 - 1655

 Territoorium, mis ühenda-
ti Venemaaga Andrussovo vahera-
hu järgi a. 1667 ja lepingu järgi
„lgavestest rahust“ 1686. a.

 Rzec Pospolita

Ukraina ja
Valgevene maade
läänepiir

Ukraina ja valgevene rahva vabadussõda.

selle sai Venemaa Vasakkalda Ukraina (Ukraina idaosa) ja Kiievi linna Dnepri paremal kaldal.

Paremkalda Ukraina (Ukraina lääneosa) jäi veel Poolale.

Küsimusi VII peatüki kordamiseks.

1. Mispärast tõusis ukraina ja valgevene rahvas üles poola panide ülevõimu vastu?
2. Milles seisab Ukraina Venemaaga taasühinemise tähtsus?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

Perejaslavi raada 1654. a.

Allpool on toodud katkend V. Buturlini juhtimisel 8. jaanuaril 1654. aastal Perejaslavi raadal viibinud Vene saatkonna aruandest Ukraina Venemaaga taasühinemise otsuse vastuvõtmise kohta.

Juba selle päeva hommikust peale, päeva teisel tunnil oli juba tund aega trumme põristatud, et kuulda rahvakoosoleku (raada) arvamist asja kohta, mida taheti teoks teha. Kogunes määratu suur hulk kõigist seisustest inimesi, kes jätsid vabaks kohad hetmanile ja polkovnikutele. Varsti pärast seda tuli ka hetman ise oma buntšukiga¹ ning temaga koos tulid kohtunikud ja jessauulid, kirjutaja ja kõik polkovnikud. Hetman jäi seisma ringi keskele ja jessauul käskis kõigil vait jääda. Kui kõik olid vaikseks jäänud, pöördus hetman kõnega rahva poole: «Panid polkovnikud, jessauulid, sotnikud ja kogu Zaporozje kaskavägi ja kõik õigeusklikud kristlased! Kõigile teile on teada, kuidas jumal vabastas meid vaenlase käest, kes kiusas taga ja ajas vihale kõiki meie õigeusu kristlasi. Juba 6 aastat elame me oma maal ilma valitsejata lõppemata tülides ja verevalamises oma vaenlastega, kes tahavad sootumaks hävitada meie kirikut, et venelaste nimigi kaoks meie maalt jäädavalt...

Selleks tulitegi täna kokku raadale, et valida nelja hulgast valitseja, keda teie ise tahate.

Esimene neist valitsejatest on Türgi sultan, kes on palju kordi meid oma käsilaste kaudu enda alla võtnud; teine valitseja on Krimmi khaan; kolmas on Poola kuningas, kes praegugi, kui me seda tahame, meid endise armuga enda alla võtaks; neljas on õigeusklik Suur-Venemaa tsaar ja suurvürst Aleksei Mihhailovitš, kogu idapoolse Venemaa valitseja, keda me juba 6 aastat järelejätmata palvetega oma valitsejaks palume. Valige nende hulgast see, keda tahate. Türgi sultan on uskmatu muhameedlane. Kõigile meile on teada, kuidas meie vennad, õigeusklikud kreeklased, häda kannatavad ja uskmatute all ägavad. Krimmi khaan on samuti muhameedlane, keda me häda sunnil sõbraks võtsime. Missugune õigeusklike vere valamine on sündinud poola panide läbi, sellest ei ole vist vaja teile rääkida...

¹ Buntšuk — hetmanikepp, hetmanivõimu sümbol, pikk (üle 2 meetri) kepp, millel on otsas kullatud kera ja narmad.

Aga õigeusklik kristlik suur valitseja, idapoolne tsaar austab meiega ühte jumalat kreeka seaduse järgi, on meiega ühte usku . . .

Kes ei ole nüüd meiega ühel nõul, sellele on igale poole tee lahti.»

Nende sõnade peale hüüdis kogu rahvas: «Tahame idapoolse õigeuskliku tsaari alla! Ennemini sureme oma jumalakartlikus usus, kui et läheme Kristuse vaenlase, pagana alla.» Pärast seda käis Perejaslavi polkovnik Teterja rahva hulgas ringi ja küsis, kas see on kõigi tahtmine. Rahvas vastas talle, et see on kõigi üksmeelne tahtmine. Siis ütles hetman: «Sündigu nii. Kinnitagu meid issand jumal tugeva käe alla.» Rahvas aga kostis ühel häälel: «Aidaku meid jumal igaveseks ühte jääda!» Seejärel käskis kirjutaja Ivan Võgovski kõigil ennast kummardada valitseja käe ja armu alla.

Küsimusi.

1. Kes võtsid Perejaslavi raadast osa? Märkige tekstist välja need kohad, kus sellest räägitakse.
2. Milles väljendus rahva üksmeel? Kinnitage oma vastust dokumendi teksti sõnadega.

VIII PEATÜKK.

PÄRISORJUSE JA ISEVALITSUSE TUGEVNEMINE XVII SAJANDIL. TALURAHVASÕDA STEPAN RAZINI JUHTIMISEL.

5.

§ 21. VENEMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE XVII SAJANDIL. ÜLEVENEMAALISE TURU KUJUNEMINE, TALUPOEGADE OLUKORD.

Uued jooned
majanduses
XVII sajandil.

XVII sajandil oli Venemaa endiselt feodaalriik. Kuid Venemaa majanduses tekkisid juba uued jooned. Majandus arenes edasi. Talurahvas kündis üles palju uusi maid. Aegamisi asustati keskrajoonidest Doni-äärne lõunastepp. Vene talupojad liikusid Baškiiria viljakatesse steppidesse. Põhjapoolsed vene põlluharijad liikusid Uraali taha ja hakkasid üles harima Siberi maid. Mida raskemaks muutus pärisorjuslik rõhumine maa keskosas, seda kiiremini toimus ääremaade asustamine.

Kasvasid linnad ja tööstusrajoonid, põhja pool laienes soola tootmine; sel alal töötas sageli tuhandeid vabapalgalisi töölisi. Tugevasti suurenes käsitöölise arv ja arenes käsitöö. Käsitöölised hakkasid nüüd töötama mitte ainult tellimuse peale, vaid ka turu jaoks.

Eriti tähtsaks jooneks oli suhteliselt suurte tööstusettevõtete — manufaktuuride tekkimine. Manufaktuuris töötas käsipinkide juures palju töölisi ja oli arenenud tööjaotus. See kiirendas tööd ja suurendas tootlikkust. Kõige vanem Vene manufaktuur oli XV sajandi lõpul rajatud Suurtükikoda. Tekkisid malmisula-

tamis-, rauatöötlemis- ja vasesulatamistehased. Esimesed raua-
sulatamistehased ehitati Tuula ja Kaluuga lähedale.

Manufaktuure oli aga siiski veel vähe — umbes 30. Ometi
moodustasid nad majanduselu uue tähtsa joone. Nad kõnelesid
tööstuse arenemise uuest põhisuunast.

Kaubandus
XVII sajandil.

Muidugi jäi endiselt valitsevaks naturaalsel
maajandusel. Kõik peamine eluks vajalik toode
deti mõisates, mitte ei ostetud. Sellele vastu-
kaaluks ilmnes ka uus nähtus — Venemaal tekkis üha rohkem
ostjaid ja müüjaid. Talupojad müüsid oma töösaadusi, et saada
raha mõisnikule raharendi maksmiseks. Käsitöölised, kelle arv
üha kasvas, tulid turule oma käsitöötooteid müüma ja toiduaineid
ostma. Ka vabapalgalised töönimesed käisid samuti turul teeni-
tud raha eest toiduaineid, rõivaid ja jalanõusid ostmas. Arenes
ka kaubandus välismaadega. Osavad kaupmehed ostsid elanikelt
kokku neid kaupu, mida oli vaja välismaale vedada.

Kaubandus hakkas XVII sajandil tugevnema ja edasi arenema.
Kauplemine muutus järjest tulutoovamaks. Mõisnikud müüsid
obroki ülejäägid turul. Niipea kui saabus saanitee aeg, hakkasid
mõisast liikuma teravilja-, lina-, peki- ja nahakoormad linna
turule. Kaubandus oli koondunud linnadesse. Kõige suuremad
kaubalinnad olid Moskva, Arhangelsk, Nižni Novgorod ja
Vologda. Astrahanist veeti teistesse linnadesse ja välismaale
kalamarja, soola ja soolakala. Novgorodist, Jaroslavlist ja Kost-
romast veeti välja lõuendit ja lina, Kaasanist nahka ja pekki,
Vologdast puunõusid ja soola ning Siberist karusnahku. Kõikjal
kaubeldi teraviljaga. Mõõda Volgat üles- ja allapoole sõitsid
suured pargased teravilja, kalamarja, soolakala ja soolalaadungi-
tega. Ühel niisugusel pargasel töötas mitukümmend inimest. Nov-
gorodis müüdi suurtel laadapäevadel sageli 1000 koormat tera-
vilja päevas.

Kaubanduslikud sidemed ühendasid kogu maa üheks majan-
duslikuks tervikuks. Kujunes ülevenemaaline turg.

Arenes kaubavahetus välismaadega. Inglismaa, Rootsi ja Hol-
landi jaoks oli Venemaa vahelüliks teekonnal Idamaadesse —
Pärsiasse ja rikkasse Indiasse. Tähtsaim väljaveosadam oli Arhan-
gelsk. Astrahanist mõõda Volgat üles, siis maismaa kaudu Volog-
dasse, sealt teisi jõgesid pidi Põhja-Dvinaale — niisugune oli tee,
mis ühendas põhjapoolseid maid Idamaadega.

Idamaadelt veeti sisse siidi, kalleid idamaiseid kangaid,
vürtse, värvaineid, kallihinnalisi nõusid, ehteid ja vaipu. Läänest
toodi Venemaale müügiks kangaid, relvi, suurtükke, püstoleid,
veini, suhkrut. Palju kaupu müüsid vene kaupmehed välismaale.
Venemaalt veeti välja karusnahku, nahka, vaha, mett, potast ja
tõrva.

Põllumajanduse ja tööstuse tähtsamad rajoonid
Vene riigis (XVII saj.)

- Teravilja tootmine
- Lina- ja kanepi tootmine
- Karusloomajahindus
- Rändkarjakasvatus

Teised tähtsamad tööstusharud

- Raudsulatamistehased
- Potasetehased
- Klaasitehased
- Soolakeetmistehased
- Sepatööndus
- Nahatööndus
- Linatööndus
- Seebikeetmise tööstus
- Merejahindus
- Tähtsamad kaubateed
- Kaubasadam Valges meres

Maasan Suured kaubanduslinnad
Tähtsamad laadad

Venemaa majanduslik arenemine XVII sajandi lõpul.

Pärisorjusliku
rõhumise
tugevnemine.

Suurem osa kaupadest, mis ringlesid ülevena-
maalisel turul, oli toodetud mõisates. Need olid
kas talupoegadelt obrokina saadud või mõisates
talupoegade teoorjusliku tööga valmistatud.

Nende kaupade saamiseks tugevdasid mõisnikud talupoegade
pärisorjuslikku rõhumist. Tsaar toetas alati mõisnikke. Ta andis
välja seadusi talupoegade pärisorjastamise kohta.

Mõisavalitsejad jälgisid rangelt talupoegade tööd ja maksude
laekumist mõisnikele. Sõnakuulmatuid peksti keppide ja nuu-
tidega, paigutati mõisa türmi ja karistati seal näljaga. Kui talu-
poeg jäi obroki maksmisel võlgu kopika, kana või kümme muna,
siis viidi ta iga päev mõisavalitseja majja «aru andma», s. t. teda
peksti seal keppidega mõõda jalgu. Sageli ei aidanud ka see. Siis
kirjutas vägisi kohaletoodud kirjatundja (maal oli kirjaoskus
peaaegu tundmatu, sageli oli isegi mõisavalitseja kirjaoskamatu)
peeruvalgel valitseja majas isandale:

«Käskisid sina, isand, Mikulino talupoegadelt obrokit koguda.
Tõingi mina nad kaks nädalat aru andma. Talupojad ütlevad, et
nad elavad näljas ja viletsuses ega pole neil vaesekestel kuskilt

Kohus Moskva riigis. S. V. Ivanovi maali järgi.

Kohtunik-vojevood istub koos oma abilisega laua taga. Paremalt on kirjutaja,
päber käes. Sisse tuuakse süüdistatav talupoeg. Timukas, kellel on käes pikk
nuut, on valmis teda piinama asuma. Kui süüdistatav ei tunnistanud oma süüd
ka pärast nuudiga peksmist, siis jätkas timukas piinamist, lüües talle küünte alla
naelu. Laest ripub silmus. Piinamise ajal tõmmati inimene kinniseotud käsi pidi
rippuma.

obrokid võtta. Tea, isand, et paljudel ei ole midagi juua ega süüa ja tahavad minna laia ilma süüa otsima.»

Nii raske oli talupoegade rõhumine mõisnike poolt XVII sajandil. Uus tsaari seadus, 1649. a. tsaar Aleksei poolt väljaantud seaduste kogu, viis talupoegade sunnismaiseks muutmise lõpule, keelates talupoegadel oma mõisnike juurest lahkuda.

§ 22. TALURAHVASÕDA STEPAN RAZINI JUHTIMISEL

6.

Stepan Razini
üleštõus.

Mõisnike ja tsaari vojevoodide võimutsemise vastu puhkes Aleksei Mihhailovitši valitsemisajal Donil ja Volgal suur üleštõus. Üleštõusu asus juhtima Doni kasakas Stepan Timofejevõtš Rázin.

Üleštõus algas Donil. Siia oli juba ammu kogunenud palju pärisorjusliku korra omavoli eest põgenenud talupoegi. Donil oli ka jõukaid, «majandavaid» kasakaid. Eriti palju oli Donil siiski kehvikkasakaid. Stepan Razinist saigi kehvikkasakate juht.

Razin oli kogenud ja paljunäinud kasakas. Ta oli kogu pärisorjusliku Venemaa jalgsi läbi käinud. Ta tundis hästi pärisorjusliku talurahva olukorda ja nägi nende kannatusi ning kuulis nende ägamist ja needusi mõisnike ja tsaari vojevoodide aadressil.

Razin tundis kehvikkasakatele sügavalt kaasa. Ta teadis hästi, millest rahvas unistas. Algul juhtis Razin kehvikkasakate retke mööda Volgat ehk «vammuste järel käimist», nagu nad ise seda nimetasid. See saigi üleštõusu alguseks.

«Vammuste järel käimine» algas 1667. aastal.

Kasakad suundusid Razini juhtimisel Donilt Volgale. Siin said nad kiiresti rikkaliku saagi. Piki Volgat ujus pikk teraviljalaadungiga kaubalaevade voo, kus oli ka tsaar Aleksei Mihhailovitšile endale kuuluvaid laevu. Voo viimasel laeval ei olnud laadungit, vaid sellel veeti tsaarivõimude poolt asumisele saadetuid Astrahani.

Razinlased tungisid laevadele kallale, võtsid kauba ja vabastasid asumisele saadetud. Tsaariametnikud kas uputati või poodi mastide külge. Töörahvaga toimiti teisiti. Laevadel oli palju laevamehi ja lihtstreletse, kes saatsid laevu. Kõikidele tööinimestele ütles Razin:

«Kes tahab, tulgu minuga! Teist saavad vabad kasakad. Ma tapan ainult bojaare ja suuri isandaid; vaese inimesega olen ma valmis nagu vennaga kõike jagama.»

Suurem osa tööinimesi läkski Razini salkadesse. Nüüd kulusid marjaks ära relvad ja püssirohi, mida saadi laevadelt.

Razinlased talvitasid Uraali jõel, mida tollal nimetati Jaiki jõeks. Kevadise suurvee ajal läksid nad Kaspia merele. Siin valutasid nad rikkaste Pärsia laevade karavani. Olles varustanud

Stepan Razin Volgal.

Õpiku ja dokumendi teksti kasutades jutustage, mida töötab Razin tema juurde tulnud inimestele.

ennast siidi, väärisesemete ja muude idamaiste kaupadega, läksid razinlased tagasi Volgale, Astrahani.

Kuuldused Razini Pärsia-retkest levisid kiiresti. Ei olnud ühtki talupoega, kes poleks temast midagi kuulnud. Need jutustused sarnanesid muinasjuttudega. Neid kuulates mõtles iga tööinimene: «Küll oleks hea Razini juurde minna! Hea oleks tema salka astuda ja vaba inimese elu elada. Oleks tore, kui Razin siia tuleks!»

Üks välismaalane nägi sel ajal Razinit ja kirjeldas teda nii: «Tema välimus on suursugune ja tema näoilme on uhke. Ise on ta pikka kasvu ja rõugearmilise näoga. Tal on võime sisendada teistesse hirmu ja ka armastust. Kõik tema käsud täideti vastuvaidlematult.»

1669. aastal tulid razinlased Donile tagasi ja hakkasid uueks retkeks valmistuma.

Ülestõus Volgal
(1670—1671).

Ühele saarele Doni jõel, Kagálniki lähedal ehitasid razinlased endale muldlinnakese. Sellest sai ülestõusu ettevalmistamise keskus.

Kõigepealt haarasid razinlased enda kätte Moskvasse viiva stepitee ja pidasid seal «valvet». Teedele panid nad tugevad tõk- ked ja püüdsid tsaari spioone. Kõikjal algasid talupoegade üles- tõusud. Talupojad kogunesid oma kohalike juhtide ümber ja läk- sid siis Razini juurde. Razini jõud kasvasid. Tambovist tuli Razini juurde koos oma salgaga ataman, keda hüüti Mikiška-kuradike-

seks. Ataman Vassili Us tuli koos sadade ülestõusnud talupoega-dega. Tema salkadel olid juba olemas kogemused võitluseks mõisnike vastu — nad olid külades juba varem ülestõusudest osa võtnud.

1670. aasta maikuus puhkes võimas ülestõusu laine. Razinlased ei läinud nüüd enam «vammuste järele». Ülestõus muutus tõsisemaks ja ähvardavamaks. Talupojad astusid välja mõisnike ja tsaari vojevoodide vastu.

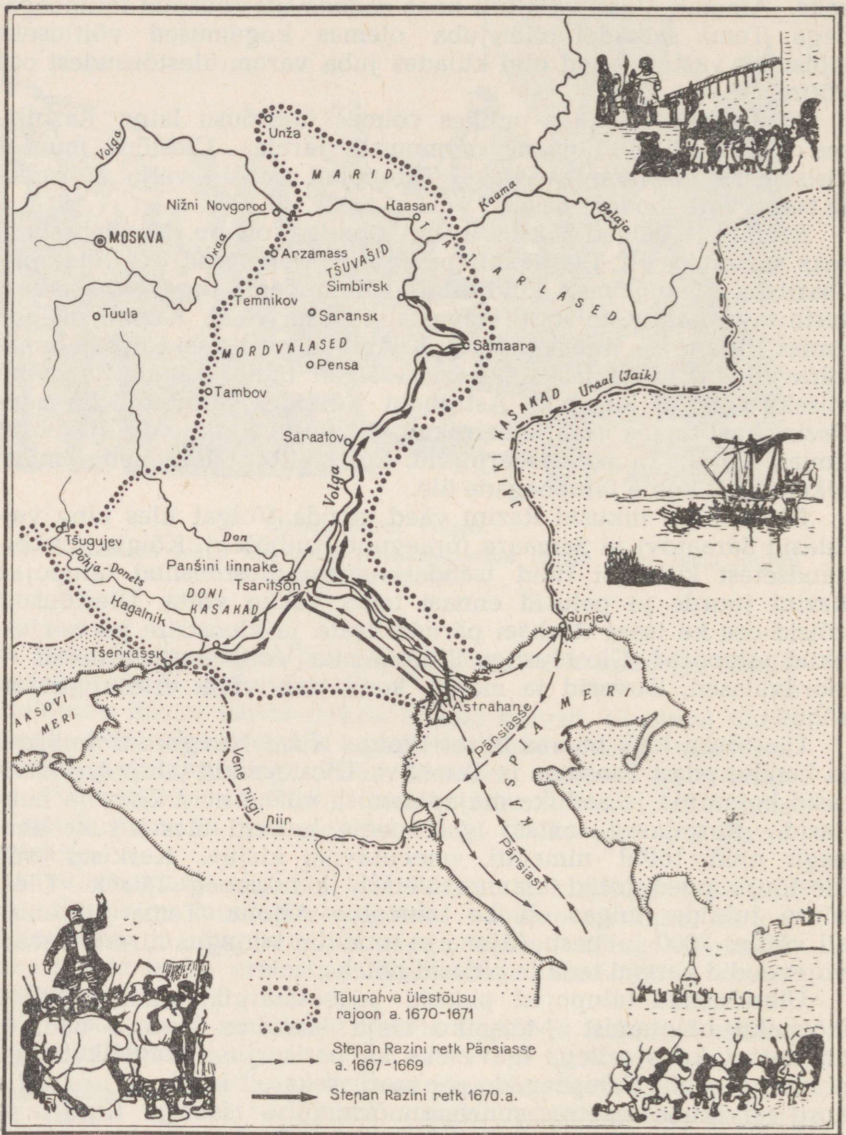
Razinlaste salgad läksid uuesti Donilt Volgale. Nende esime-seks sammuks oli Tzaritsõni (praegune Volgograd) vallutamine. Tzaritsõn oli tugevasti kindlustatud linn. Tema tugevate kindlus-tuste taga paiknesid hästi relvastatud tsaariväed. Razinil oli aga linnas liitlane — linnakehvestu. Kehvikud purustasid öösel linna-värvavate lukud ja lasksid Razini salgad linna. Tagala tugevda-miseks vallutas Razin ka Astrahani. Kõikides vallutatud linnades Razin kas tappis tsaariametnikud ja vojevoodid või ajas nad linnast välja. Ta põletas arhiivid, kus säilitati dokumente mõis-nike võimu kohta talupoegade üle.

Pärast seda liikusid Razini väed mööda Volgat üles ning val-lutasid Saraatovi ja Samaara (praegune Kuibõšev). Kõigist ümber-kaudsetest küladest tulid isandate vastu ülestõusnud talupojad Razini juurde ja palusid ennast tema väkke võtta. Ülestõusust võtsid osa ka tsaar Aleksei pärusmõisate ja kloostrite pärisorjus-likud talupojad. Ülestõusuga ühinesid ka Volgamaade rahvad — mordvalased, tšuvašid ja marid, keda tsaarivõim eriti tugevasti rõhus.

Ülestõusu leek haaras kiiresti kogu Nižni Novgorodi ümbruse ja kandus edasi Pensasse ja Tambovi. Ülestõusnud talupojad hävi-tasid bojaaride ja aadlike majapidamisi, võtsid neid kinni ja huk-kasid. Razinlased saatsid igale poole kutseid ülestõusuks ehk, nagu neid tollal nimetati, «meelitavaid kirju». Kerkisid esile ülestõusu uued juhid ataman Netsšái ja talupoeg Tširók. Üles-tõusu juhtide hulgas oli ka talunaine Aljona. Tema juhtimise all võitles 7000 inimest. Aljona ei tundnud lahingus hirmu. Tsaari vojevoodid kartsid teda ja pidasid nõiaks.

Ülestõusnud talupojad pidasid peaeesmärgiks oma kohaliku mõisniku hävitamist. Mõisniku maja laastates arvasid nad, et hävitavad koos sellega igaveseks ka pärisorjuse. Tegelikult aga polnud see nii. Talupoegade peavaenlaseks oli kogu pärisorjuslik kord tervikuna eesotsas suurima mõisniku — tsaariga. Kuid talu-pojad ei mõistnud, et nende kõige õelamaks vaenlaseks on ise-valitsus. Nad mõtlesid, et neile vaenuliku mõisnikust tsaari võib asendada mõne teise, talupoegadele «hea» tsaariga. Niisugust tsaari aga ei saanudki olla, sest tsaar oli alati mõisnike kaitsja.

Talurahva ülestõusu leek, mis ühes kohas süttis, kustus ka sealsamas. Talurahva ülestõusul puudus tõelise revolutsioonilise võitluse plaan. Ta ei olnud küllalt hästi organiseeritud. Talu-

Talurahvasõda Stepan Razini juhtimisel.

Näidake kaardil neid kohti, kus võisid toimuda joonistel kujutatud sündmused.

pojad ei olnud lahingukunsti õppinud ja olid halvasti relvastatud. Nad kasutasid võitluses vikateid, kirveid ja malakaid, kuid sellest oli vähe tsaari suurtükiväe võitmiseks.

Talupojad teadsid, et mõisnik on nende vaenlane. Aga kuidas korraldada elu uut moodi, ilma mõisnikuta — seda nad ei teadnud. Nad võtsid mõisniku varanduse ja jaotasid selle omavahel. Aga mis teha edasi, kuidas elada? Kuidas korraldada elu nii, et isandaid ei oleks ja et nad ei imeks rahva verd? Selle kohta ei osanud talupojad midagi öelda, sest nad ei teadnud, kuidas seda teha. Kuidas korraldada elu ilma rõhumiseta, seda teab vaid ainus lõpuni revolutsiooniline klass — proletariaat, kes on talurahva juht. Sel ajal aga ei olnud veel proletariaati. Ainult töölisklassi juhtimisel võib ülestõus saavutada täieliku võidu ekspluataatorite üle.

Seejärel on arusaadav, miks Razini ülestõus lõppes lüüasaamisega.

Ülestõusu mahasurumine.

Tsaarivalitsus saatis Razini vastu suured väeüksused ja kõige kogenumad vojevoodid. Ülestõusnud panid kangelaslikult vastu. Siiski surusid tsaariväed ülestõusu maha ja alustasid verist arveteõendamist ülestõusnutega.

Suurim arveteõndamine toimus Arzamassi linnas. «Kohutav oli Arzamassis ringi vaadata,» räägib üks sel ajal seal viibinud välismaalane. «Kõikjal seisid võllad ja igas rippus neli- kuni viiskümmend laipa.» Kolme kuu jooksul hukati Arzamassis 11 000 inimest.

Kohutav surm ootas ka ülestõusu juhti Stepan Razinit. Ta varjas ennast Donil, kuid jõukad kasakad andsid ta tsaarivalitsusele välja. Razin viidi Moskvasse hukkamisele. Tal kisti uhke siidkuub seljast ja ta pandi völlu puuga vankrisse, aheldati kaelast völlu puu, jalgadest ja kätest vankri külge. Tema vend Frol Razin aheldati vankri tagumise serva külge ja pidi nagu koer vankri järel jooksma. Nii mõnitasid tsaaritimukad Razinit.

Moskvas piinati Razinit kohutavalt. Teda peksti, tal väänati liikmed välja, pandi kuumadele sütele ja kõrvetati tulise rauaga. 1671. aasta juunis Razin hukati. Algul raiuti tal ära parem käsi, siis jalg ja alles pärast seda pea.

Ülestõus oli jäänud juhita. Talurahva rahutused aga jätkusid kaua aega ka pärast tema hukkamist. Rahva mälestuses elas Stepan Razin edasi.

Talurahva ülestõusud ei suutnud pärisorjuslikku korda hävitada. Kuid nad panid ta vankuma, kiirendasid tema hävinemist ja lähendasid tema kokkuvarisemist.

Küsimusi VIII peatüki kordamiseks.

1. Kuidas arenes XVII sajandil kaubandus?
2. Miks halvenes talupoegade olukord?
3. Milliseid nõudmisi esitasid Stepan Razini ülestõusust osavõtjad?
4. Milles seisab feodaalse rõhumise vastu suunatud talurahva ülestõusude tähtsus?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

Stepan Razini «meelitav kiri».

Allpool on toodud Stepan Razini «meelitava kirja» (rahvast ülestõusnute poolele kutsuva kirja) tekst.

Stepan Timofejevitš Razini kiri.

Teile, kogu lihtrahvale, kirjutab Stepan Timofejevitš. Kes tahab jumalat ja valitsejat ja suurt sõjaväge ja Stepan Timofejevitši teenida, et koos minu ja kasakatega reetureid ja ilmalikke vereimejaid välja ajada. Ja minu kasakad hakkaksid ka teie eest hoolt kandma... ja orjad ja põlualused tuleksid polku minu kasakate juurde.

Küsimusi.

1. Keda mõtleb Stepan Razin reeturite ja ilmalike vereimejate all?
2. Keda ta mõtleb orjade ja põlualuste all?
3. Milles väljendub Razini naiivne usk tsaarisse, tema ekslik arvamine, et tsaar seisab rahva eest?

Razini kavatsusest kõik tsaari toimikud «lõhki käristada».

Allpool on toodud katkend vangistatud razinlase, Astrahani pärit oleva Larioni tunnistusest.

Astrahanlane Larion... rääkis: ütles temale, Larionile Astrahani strelets Firsko Andrejev: nende isake — Stenka Razin — ei käskinud mitte ainult Astrahani Prikaasikojas kõik toimikud «lõhki käristada», vaid teeb seda ka kõige kõrgemal pool, valitseja enda juures.

Küsimus.

Razin tahtis «lõhki käristada» (puruks rebida) kõik tsaarikantseleide toimikud, et hävitada talupoegade pärisorjusliku seisundi ja mõisnike õiguste kohta käivad dokumendid. Võrrelge seda tunnistust Razini suhtumisega tsaarisse «meelitavas kirjas». Kas ei avaldu Razini suhtumises tsaarisse mitte vasturääkivus?

III

KAPITALISMI KINDLUSTUMINE LÄÄNE-EUROOPAS JA PÕHJA-AMEERIKAS. FEODAALSE VENEMAA EDASINE ARENEMINE. VENE IMPEERIUMI TEKKIMINE.

IX PEATÜKK.

KAPITALISMI ARENEMISE ALGUS LÄÄNE-EUROOPAS. VENE IMPEERIUMI TEKKIMINE.

§ 23. INGLISE XVII SAJANDI KODANLIK REVOLUTSIOON.

Kapitalismi arenemise algus
Lääne-Euroopas.

Vahepeal toimusid Lääne-Euroopas suure tähtsusega sündmused.

Feodalism oli oma aja ära elanud ja vanaks jäänud. Teda hakkas välja vahetama uus, sel ajal progressiivne ühiskondlik kord — kapitalism. Uus, kapitalistlik omandusvorm kinnitas kanda.

Lääne-Euroopas hakkasid arenema kapitalistlikud suhted.

Mida see tähendab?

Vaatleme seda Inglismaa näite varal. Inglismaa oli sel ajal eesrindlik maa, mille elu jälgides võib selgesti näha, milles on asja olemus. Nagu on teada keskaja ajaloo kursusest, hakkas Inglismaal juba XV sajandi lõpust peale kalevitootmine tugevasti arenema. Inglise kalev oli kuulus mitte ainult Inglismaal, vaid ka teistes riikides. Seda osteti järjest rohkem, sest naturaalmajapidamine vananes, tekkis ikka rohkem ostjaid, kes vajasid kaupa.

Hakkas kujunema maailmaturg. See oli samm edasi majanduslikus arenemises ja paljud inglise maaomanikud-ettevõtjad oskasid niisugust olukorda ära kasutada. Kalevi tootmiseks oli tarvis lambavilla, villa tootmiseks aga oli vaja pidada lambaid. Lambakasvatust nõudis suuri karjamaid. Kust neid võtta?

Lambakasvatamine sai nii tulusaks ettevõtteks, et kõige osavamad feodaalid-maaomanikud hakkasid oma talupoegi mõisamaadelt minema kihutama ning muutsid nende käes oleva põllumaa karjamaaks. See andis rohkem tulu. Oma tulude suurendamiseks haarasid mõisnikud enda kätte kogukondade maid ning tegid neile tara ümber. Seepärast hakatigi talupoegade maa äravõtmist nimetama tarastamiseks. Terved külad jäid tühjaks, oma maalapilt minema aetud talupojad hulkusid maanteedel ja otsisid tööd. Nendel ei olnud midagi peale töökatte, nad võisid toita ennast üksnes palgatööga. Kuningavõimu nõndanimetatud verised seadused ähvardasid töötuid ränkade karistustega.

Kalevimanufaktuurid võtsid ahnelt vastu odavaid töökäsi, nende omanikele oli vaja palgatöölisi.

Kuid mitte üksnes manufaktuuriomanik-tööstur, vaid ka mõisnik, kes oli talupojad maalt minema ajanud, hakkas oma majapidamise eelistama palgatööd. Tekkis nõndanimetatud «uusaadel». Vana aadel nõudis maad koos talupoegadega, kes täitsid feodaalkoormist. Uusaadel oli uue, kapitalistliku omandusvormi poolt: maa on tema oma, aga tööd teevad palgalised, nii on kasulik. Ja kalevimanufaktuuri peremees ei vajanud feodaalkohustusi: manufaktuur oli tema oma, masinad, tööriistad ja vill — kõik oli tema oma, töäjõud aga oli palgaline ja see oli talle kasulik.

Niisugune uus omandusvorm ei olnud enam feodaalne, vaid kapitalistlik.

**Kapitalistliku
ühiskonna
uued klassid.**

Kapitalismi tingimustes lõpeb talupoja feodaalne sõltuvus mõisnikust ning variseb kokku pärisorjus. Teotöö ja obroki asemele tuleb palgatöö, s. t. töö, mille eest makstakse palka.

Feodaalühiskonna senisteks klassideks olid talupojad ja mõisnikud. Kapitalistliku ühiskonna uuteks klassideks said proletaarlased ehk palgatöölised ning kodanlus.

Feodaalse ühiskonnakorra väljavahetamisega muidugi ei kao rõhumine, inimese ekspluateerimine inimese poolt, vaid ainult vahetab vormi ja süveneb. Ent inimkond teeb seejuures läbi veel ühe ühiskondliku astme, areneb edasi.

**Inglise XVII sa-
jandi kodanlik
revolutsioon.**

Kapitalismi arenemise algusega tutvuti keskaja ajaloo kursuses. Kursuse lõpul õpiti kapitalistlike suhete tekkimist Inglismaal XVI sajandil. On teada ka see, et Madalmaade revolutsioon oli kõige varasem kodanlik revolutsioon, mille tagajärjel tekkis Hollandi kodanlik vabariik.

Kapitalistlikule uusajale avas maailma ajaloos tee Inglise kodanlik revolutsioon XVII sajandil.

Inglise uusaadel ja kodanlus olid uue, kapitalistliku omandusvormi poolt ja neil olid ühised huvid. Neile oli vaja tugevat kesk- võimu, kes oma seadustega aitaks talupoegi nende maadelt minema kihutada, muuta maata jäänud talupojad palgatöölisteks ning hoida neid sõnakuulmises.

Inglise parlament esindas tol ajal inglise kodanluse ja uusaadli huve, kes soovisid, et kuningas täielikult alluks parlamendile.

Ent kuningad ei olnud sellega nõus ja astusid parlamendiga võitlusse. Eriti terav võitlus kuningavõimu ja parlamendi vahel tekkis kuningas Charles I ajal. Tema pooldas piiramatut ainuvõimu (isevalitsust), tahtis ise koguda ja kulutada makse ning käsutada ministreid. Kui aga kuningal oli vaja raha sõjapidamiseks Šotimaa vastu ja seda ei olnud parajasti kusagilt võtta, siis tuli tal 1640. aastal kokku kutsuda parlament uute maksude määramiseks. Parlamendi saadikud aga otsustasid selle asemel teha lõpu kuninga isevalitsusele (absolutismile) ning allutada ta parlamendile. See parlament ei läinud laiali kuni 1653. aastani ja sai seetõttu «Pika parlamendi» nimetuse. Teda toetasid mitte ainult uusaadel ja kodanlus, vaid ka rahvahulgad, kes ei olnud rahul kuningavõimuga. Talupojad tõusid üles maaomanike vastu, nõudsid maad ning keeldusid vanale aadlile renti maksmast. «Pika parlamendi» kokkukutsumine ongi Inglise revolutsiooni alguseks.

Kuningas lahkus Londonist, sõitis Põhja-Inglismaale ning kuulutas parlamendile sõja. Inglismaal algas kodusõda.

Oliver Cromwell.

Inglise kuninga Charles I hukkamine. V. A. Sinevi maali järgi.

Poodiumil näete kuningat-türanni põlvili tapapaku ees. Missugune on rahva suhtumine kuninga hukkamisse? Jutustage lk-l 125—126 toodud dokumendi põhjal, millistest kuninga Inglismaa-vastastest kuritegudest võidi kõnelda rahva hulgas sellel päeval.

Parlamendi pooldajate etteotsa asus revolutsiooniline juht Oliver Cromwell, kes oli pärit väikeadli hulgast. Ta lõi distsiplineeritud ja hästi relvastatud sõjaväe ning juhtis seda oskuslikult. Ohvitserideks võttis ta lihtsaid inimesi rahva hulgast, mida varem ei olnud tehtud. Tema sõjavägi purustas kuninga-
väed, kuningas Charles I aga võeti vangi. Kohus mõistis kuninga surma ning 1649. aastal raiuti Charles I rahva kohtuotsuse alusel pea maha ja Inglismaa kuulutati vabariigiks.

Ent mida kaugemale arenesid sündmused, seda selgemaks sai, et uusaadli ja kodanluse huvid ei lange kokku rahvahulkade nõudmistega. Rahvas nõudis võrdseid õigusi, maa ja kõigi rikkuste õiglast jaotamist, uusaadel ja kodanlus aga kartsid rahva võitu ning haarasid maa ja kõik rikkused oma valdusse.

Hakkas kehtima Cromwelli diktatuur. Cromwell kuulutati «Inglise vabariigi lord-protektoriks»¹. Tegutsedes uusaadli ja kodanluse huvides, surus ta rahvaliidumise halastamatult maha.

Inglise revolutsiooni tulemusel rikastusid uusaadel ja kodanlus. Nad said endale kuninga ja tema poolehoidjate maa, mis lasti müügile. Kodanliku Inglismaa jõud merel kasvas suureks. Ta võitis oma kaubandusliku võistleja Hollandi ning saavutas võidu ka Hispaania üle. Kodanlik Inglismaa sai suurimaks mereriigiks ning Inglise merekaubandus puhkes õitsele.

XVII sajandi Inglise revolutsioon oli kodanlik revolutsioon. See revolutsioon viis Inglismaal võidule kapitalistliku korra ja avas inimkonna ajaloos kapitalismiajastu.

§ 24. VENE IMPEERIUMI TEKKIMINE.

Feodaal-päris-
orjusliku Vene-
maa mahajäämus
Euroopa eesrind-
likest riikidest.

Paljud Euroopa riigid olid maha jäänud Inglismaast, kus toimus XVII sajandil kodanlik revolutsioon. Inglismaast jäi maha ka Prantsusmaa, kus kehtis feodaalkord ning võimu juures oli piiramatu võimuga kuningas. Inglismaast jäi maha ka feodaalne Saksamaa, kes oli paljudeks vürstiriikideks killustatud, samuti Itaalia, kes kannatas võõramaiste vallutajate ikke all.

XVII sajandi Venemaa oli Inglismaaga võrreldes mahajäänud maa. Omal ajal oli Venemaa päästnud Lääne-Euroopa mongolitari orjusest ja seejärel kandnud rohkem kui kahesaja aasta jooksul mongoli-tari iket. Pärast seda tuli vene rahval uuesti rajada linnad, mis vallutajad olid maani maha lõhkunud, uuesti luua käsitööndus, taastada mahapõletatud külad. Nagu teistel riikidel, nii tuli ka Venemaal võidelda feodaalse killustatuse vastu. Prantsusmaa ja Inglismaa olid Venemaast mitu korda väiksemad

¹ Protektor — soosija, kaitsja.

Peeter I.

ning neil oli palju kergem feodaalsest killustatusest jagu saada. Venemaal aga tuli luua tsentraliseeritud riiklik kord määratu suurel territooriumil, mis võrdus paljude Euroopa riikide pindalaga. Venemaal ei olnud häid meresadamaid ega arenenud tööstust. Tal ei olnud sel ajal hästi relvastatud sõjaväge ega laevastikku. Venemaal röövisid ja tükeldasid välismaa intervedid, kasutades ära segaseid aegu. Palju aastaid tuli pidada visa võitlust ja töötada, et taastada kõike seda, mis oli kaotatud, ajada välja võõraid vallutajaid.

Laiaulatuslik Vene riik arenes aeglasemalt, ja nagu näeme, palju raskemates tingimustes.

Kui Lääne-Euroopas algas hoogne arenemine, siis seda rohkem oli Venemaal vaja edasi liikuda, et temast võimsamad riigid ei saaks Venemaad orjastada ning tema arenemist pidurdada.

Venemaal ei olnud neil aegadel veel kujunenud tingimusi kapitalismi tekkimiseks — ta jäi feodaal-pärisorjuslikuks tsentraliseeritud riigiks. Kuid Venemaa leidis endas jõudu alustada võitlust mahajäämusega, teostada suuri ümberkorraldusi ja lahendada tähtsaid päevakorda kerkinud ülesandeid.

Peeter tugines tunduvalle osale aadlist ja kaupmeeskonnale. Aadlike ja kaupmeeste Venemaal oli vaja ümber korraldada oma riigiaparaat, mis oli vananenud ega vastanud uutele nõuetele. Oli tarvis tasa teha, mis oli tegemata jäänud kultuuri alal. Oli vaja kiiremini arendada tööstust. Oli vaja väljapääsu merele, saada soodsamaid võimalusi kaubavahetuseks ja kultuurisuhete arendamiseks Lääne-Euroopaga. Venemaal oli vaja väarikalt kaitsta

ennast naaberriikide kasvava sõjalise jõu vastu, luua regulaarne sõjavägi ja laevastik. See kõik toimus Peeter I valitsemisajal (1682—1725). Venemaa ei suutnud oma mahajäämust likvideerida, kuid tal läks korda seda vähendada. See saavutati rahva kõigi jõudude pingutamisega, vene ja meie kodumaa kõigi rahvaste määratu suure töö tulemusena. Andekal ja energilisel Peeter I-l ning tema abilistel ei olnud selles sugugi mitte väike osa.

Võitlus mere pärast.

Vene riigil oli olnud juba ammu vaja juurdepääsu merele. Kõigi Lääne-Euroopa suurriikide valduses olid ammust ajast soodsad sadamad, nad vedasid välja ja tõid sisse kaupu, neil oli oma aja kohta tugev merelaevastik. Vene riigile kuulus ainult Valge mere rannik. See meri aga külmus pikaks ajaks kinni ning oli 6—7 kuu jooksul aastas laevadele ligipääsmatu. Peale selle oli see meri peamistest mereteedest väga kaugel. Vene riigil oli vaja välja jõuda Balti mere ja Musta mere rannikule.

Balti mere rannik aga oli sel ajal vallutatud Rootsi ning Musta mere rannik Türgi poolt.

Peeter I alustas pingelist ja visa võitlust juurdepääsu eest Balti merele.

Osaliselt olid need alad vanasti kuulunud Novgorodi-Venele. Soome lahe rannik oli kunagi Suur-Novgorodi riigi koosseisus. Nagu teame, ootasid lootsid juba viissada aastat enne Peetrit Saksa kaubalaevu Kotlini saare juures (seal on nüüd Kroonlinna kindlus). Siit juhtisid lootsid neid Neevat mööda edasi Laadoga järve kaudu Volhovile. Nagu mäletate, kaitses siin juba XIII sajandil vürst Aleksander Nevski Novgorodimaad verises lahingus rootslaste vastu Neeva jõel.

Peeter sõlmis Rootsi-vastase liidu Poola ja Taaniga. 1700. a. sügisel algas sõda Rootsiga ja kestis 21 aastat (kuni 1721. a.). See sõda kannab Põhja sõja nimetust.

Esialgu osutusid sõjaks paremini ettevalmistatud rootslased tugevamateks.

Vene väed kohtusid Rootsi vägedega Narva kindluse lähedal. Lahing toimus hilissügisel — 1700. a. novembris. Vene väed olid nõrgemad Rootsi omadest — nad olid halvasti relvastatud, väljaõpetamata, soldatid nälgisid ja olid halvasti riides.

Hästi väljaõpetatud ja paremini relvastatud rootslased saavutasid võidu.

Rootsi väe eesotsas seisis noor kuningas ja andekas väejuht Karl XII.

Rootslased võtsid vangi palju välismaalasi, kes teenisid komandöridena Vene sõjaväes, ja said saagiks kogu Vene suur-tükiväe. Venelased said lüüa oma mahajäämuse pärast. Peeter tunnistas, et tema väed taganesid «konfusioonis»¹.

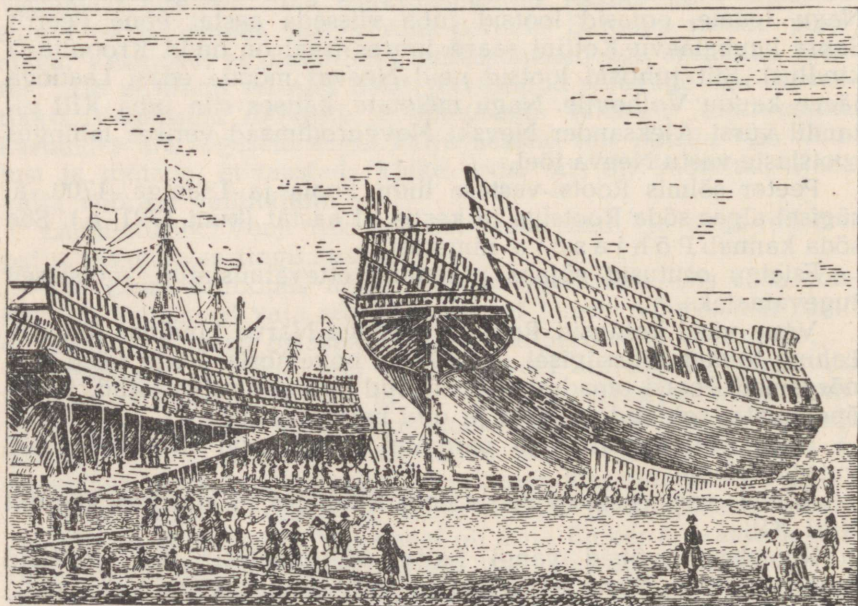
¹ Konfusioon — häbi, segadus.

Lüüasaamine Narva all andis Vene vägedele ja Peeter I-le suure õppetunni. Peeter nimetas rootslasi oma õpetajateks. Algas visa töö kõige raskemates tingimustes. Värvati ja õpetati välja uued väed. Ei jätkunud metalli kahuriteks ja Peeter käskis kirikukelli suurtükkideks ümber valada. Valati 300 uut suurtükki. 1702. a. sügisel vallutas Peeter Neeva jõe lähtel Laadoga järve ääres asuva tugeva rootslaste kindluse. Varem asus siin vana Novgorodimaa linn Orešek (Pähklilinn). «See pähkel oli väga kõva, kuid siiski, tänu jumalale, on ta õnnelikult katki hammustatud,» kirjutas Peeter rahulolevalt. Selle kindluse, mis võtmene avas juurdepääsutee merele (Neeva kaudu), nimetas Peeter Schlüsselburgiks, s. t. «Võtmelinnaks» (saksa keeles).

Uus pealinn
Peterburi.

Sõjaline võit andis Venemaale tagasi Soome lahe rannikualad. 1703. aasta mais rajati Peeter I kavandi järgi Neeva jõe parema kaldal lähedal asuvale Zajatši saarele Petropavlovskaja kindlus. Selle kindluse ümber asuvatele Neeva soistele kallastele otsustas Peeter rajada riigi uue pealinna.

Pilk tühjal lainetaval veel,
täis võimsaid kavatsusi meel,
ta seisis kaldal. Voolus vabas
jõe legendikul oli teel

Laevatehas Peterburis.

Toimub paljude suurtükkidega varustatud sõjalaevade (fregattide) ehitamine.

Peterburi rajamine. G. A. Pesise maali järgi.
Jutustage pildi ja õpiku teksti alusel Peterburi ehitamisest.

vaid vilets lootsik. Vaade tabas
tal kaugust — siin ja sääl kui mütt
muldmustalt madal suitsuhütt
soos tõusis, kus sai ulualust
kehv soome kalamees ja kütt.
Ning kandes rasket udu salust
tuul mühises.

Ta mõtles: «Nõrk
ning jäetud minu meelevalda
nüüd oled, Rootsi, naaber kõrk,
sest muudan linnaks selle kalda.
Siin looduse poolt meile antud —
Euroopasse saab aken murtud,
ning kõigist riigest lipuridu
pea piki uudseid mereteid
siis ilmub tervitama meid
ja pühitsema uljast pidu.»

Nii kirjutas Puškin Peterburi asutamisest oma poemis «Vask-
ratsanik».

Uuele pealinnale pandi alus 1703. aastal ja nimetati Peetri
linnaks — Pieterburgiks. Hiljem hakati teda nimetama Sankt-

Peterburgiks¹ ehk lihtsalt Peterburiks. Praegu on see Lenini linn — Leningrad.

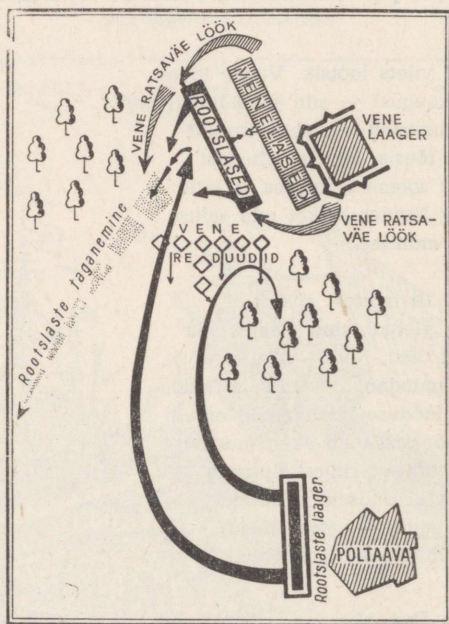
Uus pealinn ehitati pärisorjusliku Venemaa tuhandete talupoegade käte abil. Nende hulgas oli palju ukrainlasi ja valgevenelasi. Külmas ja poris, põlvini vees võitlesid tööinimesed vajuva soise pinnasega ning ehisid riigi uut pealinna. Peterburi hoonete vundamentide alt on korduvalt leitud siin haiguste, nälja ning külma läbi hukkunud tööinimeste skelette. Peterburi kasvas linnaks talupoegade ja teiste tööinimeste suure ja visa töö viljana.

Peterburi rajamisel oli määratu suur tähtsus: Venemaa sai mere-pealinna ja soodsa kaubasadama. «Aken Euroopasse» oli raiutud.

Põhjasõda aga jätkus.

Poltaava lahing
(1709).

1707. a. nihkus Põhjasõja rinne Ukrainasse. Rootsi kuningas Karl XII lõi puruks Venemaa liitlase Poola kuninga väed ja sundis Poolat rahu sõlmima. See muutis Venemaa olukorra raskemaks. Samal ajal pidas Karl XII salajasi läbirääkimisi Ukraina hetmani Mazepaga. Mazepa reetis Peetri ja kavatses Ukraina Venemaast lahti kiskuda. Karl XII liikus edasi, et ühineda Mazepaga.

Poltaava lahing.

¹ «Sankt» tähendab «püha». «Sankt-Peterburg» tähendab täpses tõlkes «Püha Peetri linn».

1709. a. juunis saavutasid Vene väed kuulsa võidu Poltaava all. Siin kohtusid Vene ja Rootsi vägede peajõud.

Enne Poltaava lahingut oli Vene armee varustatud uue sõjatehnikaga — võeti tarvitusele täiustatud tuleluku ja täägiga püssid, armee oli saanud oma aja kohta eesrindliku suurtükiväe.

1709. a. aprillis alustasid Karl XII väed Poltaava linna piiramist. Poltaava oli muistne kindlus, mille kaudu läksid teed Sise-Venemaale. Kogu elanikkonna toetusel pidas linna garnison piiramisele kangelaslikult vastu ning võitis aega, kuni Vene armee — 42 000 meest — jõudis Poltaava lähistele. Vene sõjaväejuhatuse eesotsas Peeter I-ga töötas lahingu kava hoolikalt läbi. Lahinguväljale ehitati mullast kantsid — reduudid. Alguses paisati lahingusse Vene ratsavägi, mis peagi tagasi tõmbus, et ühineda oma armee peajõududega. Niiviisi tõmbas ratsavägi enda peale vaenlase tähelepanu (Karl XII arvas ekslikult, et venelased taganevad). Venelasi jälitades olid rootslased sunnitud liikuma reduutidest mööda ning sattusid Vene vägede püssi- ja suurtükitule alla. Lisaks sellele andis Peeter I vaenlase vägedele löögi mõlemalt tiivalt. Venelased saavutasid hiilgava võidu. Peaaegu kõik Rootsi sõjaväe komandörid võeti vangi. Karl XII ja reetur Mazepa põgenesid koos vägede haletsusväärsete riisemetega lahinguväljalt üle piiri Türgisse. Põhjasõda kestis veel kaua pärast Poltaava lahingut (kuni 1721. a.). Oli ka teisi suuri lahinguid. 1714. a. sai noor Vene laevastik hiilgava võidu Hangö poolsaare juures.

Põhjasõda lõppes 1721. a. Rahu sõlmiti Soome väikelinnas Nystadis (Uusikaupunkis). Nystadi rahulepingu alusel said Liivimaa ja Eestimaa Venemaa valdusteks; Venemaa kindlustas

endale kogu Soome lahe ranniku Peterburi ümbruses ning osa Karjalast, sai soodsad sadamad Balti mere rannikul — Riia ja Reveli (Tallinna). Vene riigi ammune eesmärk — kindlustumine Balti mere kallastel — oli saavutatud. Venemaa sai suureks mereriigiks.

Peeter pühitses Nystadi rahu kärarikkalt oma uues mereäärses pealinnas «Pieterburgis». 1721. a. aprillis võttis Peeter endale kogu Venemaa imperaatori tiitli. Vene riik muutus Vene impeeriumiks (keisririigiks). Taoti trumme ja timpaneid, kõmisesid suurtükid ja paukusid püssid. «Oleme mitteolemisest tõstetud olemisse ning poliitiliste rahvaste seltskonda juurde lisatud,» kõnelesid Peetri abilised. See oli tähtis samm Vene riigi tugevnemises.

§ 25. RIIGIREFORMID PEETER I VALITSEMISAJAL.

Sõjavägi ja
laevastik.

Peetri valitsemisajal viidi ühiskondlikul ja riiklikul alal läbi palju muudatusi ja ümberkorraldusi ehk teisiti öeldes — reforme. Neid teostati raskes võitluses reaktsiooniliste bojaaride ja pappide,

vana korra pooldajate vastu. Reformid aitasid Vene riigil tunduval määral edasi areneda. Vaatleme neist tähtsamaid.

Kuni Peetrini ei olnud Venemaal regulaarset sõjaväge. See värvati ainult sõja puhul. Aadlikud tulid oma mõisatest sõtta koos relvastatud ratsameestega, kes olid värvatud talupoegade hulgast. Niisugune ratsavägi ei teinud läbi mingit õiget sõjaväeõppust ega tundnud rivikorda. Mõnel sõjamehel oli relvaks mõõk ja amb, mõnel tulirelv. Ei olnud mingit sõjaväelist korda ega ühtlast relvastust.

«Välismaise korraga» polkused oli enne Peetrit väga vähe ja needki ei olnud alalised: neid võeti õppusele ainult kord aastas või enne sõda, ja pärast lasti jälle koju.

Peeter muutis kogu Vene sõjaväe regulaarseks, kõigi reeglite kohaselt väljaõpetatuks ning alaliseks: soldateid ei lastud enam pärast sõja lõppu koju, vaid nad jäid edasi teenima. Ka hakati sõjaväge täiendama hoopis teisiti kui varem: soldateid värvati nüüd talupoegade ja linnaelanikkonna hulgast. Igast 20 talumajapidamisest pidi nekrutite värbamise ajal sõjaväkke teenima tulema üks soldat (nekrut). Kõik aadlikud olid kohustatud läbi

Peetri-aegne soldat tulistab
mortiirist.

tegema sõjaväeteenistuse. Kehtestati ühtne sõjaväevorm: Peetri aegne kaardiväelane kandis tumerohelist saksalõikelist kuube, madalat kolmnurkset kübarat, relvaks oli tal täägiga püss. Peetri valitsemisaja lõpuks oli Venemaal regulaarsõjaväge — jala- ja ratsaväge — rohkem kui 200 000 meest ning 110 000 kasakat.

Laevastikku hakkas Peeter I ehitama juba enne Põhjasõda, siis kui ta kavandas Azovi sõjaretke. Voroneži jõel ehitati 23 suurt galeeri ja üks suur 36 suurtükiga laev «Apostel Peeter». Azov vallutati uue laevastiku abil. Pärast Azovi sõjaretke jätkati laevade ehitamist ning välismaa meistrite juhatusel ehitati 50 suurt laeva.

Kuid oli tarvis õppida ka ise laevu ehitama.

Peeter I sõitis lihttöölisena ise välismaale laevaehitust õppima. Ta läks Hollandi laevatehasesse tööle puusepp Peeter Mihhailovi nime all. Seejärel õppis Peeter Inglismaal laevandusteooriat ja sai insenerikutse. Peeter saatis palju noori aadlikke välismaale õppima.

Põhjasõja alguses, kui Venemaa valduses oli juba osa Balti mere rannikust, loodi uus Balti mere laevastik. Esimene Balti mere Vene eskaader lasti vette 1703. aastal; see koosnes kokku 6 fregatist (fregatt — kolmemastiline sõjaväepurjelaev). Peetri valitsemisaja lõpul oli Vene Balti mere laevastikus 48 liinilaeva ning 800 galeeri ja muud väiksemat laeva. Mereväes teenis 28 000 meremeest.

Manufaktuuride ja kaubanduse arenemine.

Peeter tahtis võimalikult vähem sõltuda välismaast, toota kõike vajalikku oma riigis ja oma ettevõtetes. Ta tahtis, et «raha ei läheks riigist välja». Ta pidas vajalikuks võimalikult rohkem

välja vedada Vene kaupu ning võimalikult vähem sisse vedada välismaa omi.

Ehitati uued suured rauasulatamistehased Olónetsi kraisis Tuula linna lähedal ning eriti Uraalis. Kaks vastasutatud tehast kuulusid riigile, ülejäänud eraettevõtjaile. Tihti läksid riigitehased Peetri nimekate võimukandjate valdusse. Tuula relvatehastes valmistati aastas 15 000 püssi ja 1000 paari püstoleid. Ehitati ka lina- ja köie-manufaktuure. Need olid väga vajalikud laevastiku jaoks, kuna sel ajal sõitsid laevad veel purjede abil (aurulaeva ei olnud siis veel leiutatud).

Peetri käsul arvati («registreeriti») tehaste juurde tuhandeid talupoegi, selleks et tehased tööjõudu saaksid. Neid talupoegi kutsuti registritalupoegadeks. Arvati, et tehastes töötavad nad välja riigimaksud. Tehaste juurde arvati terveid külasid, mis asusid mõnikord sadade kilomeetrite kaugusel tehastest. Töö oli väga raske. Manufaktuuridesse aeti «ulainimesi», kes ei olnud maksnud riigimakse, sinna saadeti kurjategijaid, hulkureid ja kerjuseid. Ent kvalifitseeritud töölistest oli tehastes puudus. Seepärast

Maksude kogumine talupoegadelt Peeter I ajal.

Peeter I ajal suurenesid maksud mitmekordselt. Viidi läbi rahvaloendus, et makstudada kõiki tööinimesi uue kõrge maksuga, mida nimetati pearahamaksuks. Seda võeti igalt mehelt. Peetri ohvitserid oma väesalkadega käisid julmalt ümber nendega, kes hoidusid kõrvale rahvaloendusest või pearahamaksu tasumisest.

tellis Peeter välismaalt valamis-, kalevi- ja paberimeistreid ning laskis välja õpetada oma meistreid.

Kalevitootmiseks oli vaja peent villa. Peetri käsul hakati Venemaal esmakordselt aretama peenvillalisi sileesia lambaid ja rajati kalevimanufaktuure.

Kuni Peetrini oli Venemaa peamiseks kaubasadamaks Arhangel'sk. Peetri ajal sai kogu kaubanduse keskuseks Peterburi. Riigi kaubakäive suurenes. Selleks et kergemini vedada Peterburisse kaupu, kaevati kanaleid. Võšni Volotšoki kanal ühendas Neevat Volgaga. Peetri ajal alustati ka Laadoga kanali kaevamist: Laadoga järv oli tormine ja laevasõiduks ohtlik ning oli vaja kanalit, et sõita rahulikult ümber Laadoga järve Neevale.

Reformid riigivalitsemise alal.
Senat.
Kolleegiumid.

Kuni Peetrini tegutses Moskva tsaaride juures Bojaaride Duuma. See kujutas endast suure hulga bojaaride koosolekut, kus tsaari käsul arutati riigiasju. Juba XVII sajandil oli ilmne, et selline asutus on vananenud. Mahajäänud ja kivilinenud vaadetega Moskva bojaarid tulid väga suurte

raskustega toime järjest keerulisemaks muutuvate riigiasjade ajamisega. Tihtipeale ei osanud nad tähtsate küsimuste kohta midagi öelda, vaid istusid, vahtisid habemesse ning vaikisid. Peeter I likvideeris Bojaaride Duuma. Selle asemele asutas ta 1711. aastal Senati, mis koosnes kõigest 9 inimesest, kellele võis toetuda. Senatile anti tähtsamate asjade ajamine. Kui Peeter läks sõjaretkele, siis asendas Senat tsaari.

Varem nimetati Vene riigi keskasutusi prikaasideks ja neid oli ligi poolsada. Nad tekkisid juhuslikult üksteise järel, ilma mingi korrata ja üks prikaas takistas teise tööd. Peeter likvideeris prikaasid ja lõi nende asemele oma aja kohta hästi korraldatud süsteemi — kolleegiumid. Nii hakati nüüd nimetama keskasutusi. Kümme peamist kolleegiumi olid järgmised.

Kolm kolleegiumi juhtisid riigikaitset ja välisasju: Välisasjade, Sõja- ja Admiraliteedikolleegium.

Kolm kolleegiumi juhtisid rahaasjandust: Kammerkolleegium kogus makse, Staats- (Tsiiviil-) kolleegium teostas väljamakse ja Revisjonikolleegium kontrollis sissetulekuid ja väljaminekuid.

Kolm kolleegiumi juhtisid tööstust ja kaubandust: Bergkolleegium juhtis rasketööstust — mäeasjandust, metallurgiat (*Berg* — saksa keeles «mägi»). Manufaktuurikolleegium juhtis kergetööstust. Kommertskolleegium juhtis kaubandust (*Kommerz* — saksa keeles «kaubandus»).

Kümnes kolleegium juhatas õigusemõistmist (kohtupidamist) ning seda kutsuti Justiitskolleegiumiks. Hiljem kolleegiumide arv suurenes.

Haridus.

Peeter pani Moskvas tööle Kõrgema Merekooli («Navigatsioonikooli»), kus esmakordselt Venemaal hakati õpetama matemaatilisi teadusi: aritmeetikat, geomeetriat ja trigonomeetriat. Hiljem viidi see kool üle Peterburisse ning kujundati ümber Mereakadeemiaks. Seal õppisid aadlike pojad. Provintsilinnades avati 42 erilist aritmeetikakooli, neid kutsuti «tsifiirkoolideks»¹. Rajati koolid kirjaoskuse, matemaatika, mere- ja inseneriasjanduse ning arvepidamise õppimiseks. Valiti välja 30 õpilast arstiteaduse õppimiseks. Kogu õppetööl oli praktiline iseloom.

Peeter tegi koolis õppimise kõigile aadlikkudele kohustuslikuks. Tsifiirkooli pidi läbi tegema iga aadlik, sellele vaatamata, kas ta seda tahtis või mitte. Et aadlikud ei hoiaks õppimisest kõrvale, võttis Peeter tarvitusele niisuguse abinõu: kui aritmeetikat ei tunne, ära proovigi abielluda. Pappidel keelati laulatada neid aadlimehi, kes ei olnud tsifiirkooli läbi teinud.

Õpetamise juures kasutati ränki karistusviise. Mereakadeemias istus igas klassis peale õpetaja veel soldat, pikk roosk käes. Laisku või sõnakuulmatuid peksti sealsamas klassis.

¹ Tsifiirkool — arvutuskool; tsifiiriks nimetati tol ajal elementaarset matemaatikat.

Esimene teater. Esimene teater Venemaal tekkis samuti Peetri valitsemisajal.

Tõsi küll — ka enne Peetrit oli antud teatrietendusi tsaar Aleksei Mihhailovitši palees või mõnede suurte võimukandjate juures. Kuid see oli üksikute isikute lõbuasjaks. Peetri ajal aga rajati esimene avalik teater kõigi asjahuviliste jaoks, või, nagu Peeter ütles — «kõigile neile, kellel on isu vaadata». Tsaari lossist viidi teater üle Moskva Punasele väljakule. Siia ehitati 1702. a. esimene teatrihoone — puust «komöödiakoda». Algul mängis teatris saksa näitetrupp. Ent Peeter nõudis vene näidendeid. Prikaasidest hakati võtma abikirjutajaid ning neile õpetati «igasuguseid jante».

Peetrile meeldis teater ja ta oli selle sagedane külaline.

Euroopalikud kombed. Pärast esimest välisreisi käskis Peeter oma õukondlastel loobuda pikahõlmalise vene rüü kandmisest ning nõudis lühikest, euroopalikku

riietust. Habemed kästi maha ajada. Preobraženskojes toimunud vastuvõtul hakkas Peeter ise bojaaride habemeid lõikama ning vene kuubede pikki hõlmu lühemaks võtma. Ainult talupoegadel ja vaimulikel lubati habet kanda. Linnaelanikud, kaupmehed võisid oma habeme «välja osta» — pärast vastava maksu tasumist said nad erilise märgi habemekandmise õiguse kohta.

Peeter seadis sisse aadlike erilised koosviibimised — «assambleed» (see sõna tähendab prantsuse keeles koosolekut). Assambleesid korraldati rikaste võimukandjate juures kordamööda. Assamblee kuupäev ja kellaaeg teatati varakult. Sinna võis ilmuda ega väarikast seisusest või rikas inimene ilma kutsumata. Peremees ei olnud kohustatud kellelegi vastu minema ega kedagi ära saatma. Assamblee algas kell viis õhtul ja lõppes kell kümme. Assambleedel arutati asjalikke küsimusi, mängiti kabet, tõmmati piipu, vesteldi ja tantsiti. Niisugused koosviibimised olid nagu omamoodi klubid. Aadlike naised ja tütreid, kes varem istusid oma umbsetes kambrites («teremites») luku taga, hakkasid nüüd samuti assambleedest osa võtma.

Peeter hoolitses noortele aadlikele heade kommete õpetamise eest. Ta andis käsu tõlkida vene keelde välismaa käsiraamat «Noorsoo kommete peegel». Seal olid kirja pandud reeglid, kuidas noor aadlik peab seltskonnas käituma. «Söögi juures ära matsuta nagu siga ja pead ära süga.» «Ära kõnele, toit suus, sest nii teevad talupojad.» Noored aadlikud pidid omavahel kõnelema võõrkeeles, et neid oleks võimalik «teistest lollidest tolvanitest eraldada».

Peeter kehtestas Euroopa ajaarvamise. Nagu teame, loeti enne teda ajaarvamist «maailma loomisest». Peeter käskis aega arvata nii, nagu seda Euroopas tehti — «Kristuse sündimisest», s. t. kehtestas sellesama ajaarvamise, mida kasutatakse tänaseni. See uus ajaarvamine kehtestati a. 1700.

**Peetri
iseloomustus.**

Peeter oli väga pikka kasvu, ükskõik millises rahvahulgas oli ta teistest pikem. Ta oli ümmarguse näoga, tumedate silmade ja tõmmude juustega. Ta pea tõmbles tihti närviliselt, see defekt oli talle jäänud ehmatusel noorpõlves, streletside mässu ajast. Ta kõndis (vastavalt kasvule) nii pikkade sammudega, et teised said vaid joostes temaga sammu pidada. Peeter oli ebatavaliselt tugev: kerge vaevaga keeras ta rulli hõbetaldriku või painutas hobuseraua käte vahel sirgeks; ta suutis lõigata mõõgaga pooleks õhku visatud lindi. Kui ta lõbusas tujus patsutas kellelegi õlale, siis ägises see veel kaua tsaari hellitusest. Tema abilised said oma eksimuste eest Peetri enda käest malakat.

Välismaal õppis Peeter «navigatsiooniteadust» ja asus tööle laevameistri õpilasena suurde laevatehasesse. Siin ehitati laeva ja Peeter võttis sellest algusest lõpuni osa, töötades varahommikust õhtuni.

«Räägitakse, et siin tööliste hulgas on Moskva tsaar, tahaksin teda näha,» ütles kord hollandi meistrile üks tema tuttav.

«See on väga lihtne,» vastas meister. «Kellele ma ütlen: «Pieter, Saardami puusepp,» see ongi tsaar.»

Sel ajal tassisid töölisel rasket palki.

«Pieter, Saardami puusepp, miks sa ei aita palki kanda!» hüüdis meister.

Peeter jooksis tööliste juurde, pani oma õla palgi alla ning kandis seda ühes teistega.

Nii saigi meistri tuttav teada, kes töölistest oli Moskva tsaar.

Peeter õppis ahnelt kogu eluaeg. Tema pitsatile olid lõigatud sõnad: «Olen õppijate seisundis ja vajan neid, kes õpetavad.» Ta oli väga mitmekülgne. «Kord akadeemik, kord kangelane, kord meresõitja, kord puusepp,» ütles tema kohta Puškin. Käed olid tal rakkus.

Peeter tundis kõike üksikasjalikult, ilmutas lausa keeva energiat ning organiseerimisannet. Ta oli määratu suure tahtejõuga inimene. Ent ta oli mõisnike ja kaupmeeste tsaar. Puškin ütles õigesti, et mõned Peetri määrused olid nagu «nuudiga kirjutatud». Julmalt surus Peeter maha rahva ülestõuse, ilmutas isemeelse mõisniku iseloomujooni. Ta tugevdas Venemaal bürokraatiat.

**Peeter I
reformide tähtsus.**

Peeter I reformide tulemusel ei saanud Venemaa mahajäämusest veel jagu, kuid see vähenes. Venemaa arenes edasi, kuigi ta jäi veel feodaal-pärisorjuslikuks riigiks. Ent ometi oli palju ära tehtud. Venemaa sai suureks mereriigiks, impeeriumiks ja kindlustas ennast Balti mere rannikul. Loodi oma aja kohta hea sõjavägi ja laevastik. Arenes tööstus ja kaubandus, paranesid Venemaa sise- ja riiklik korraldus ja haridusolud.

Lääne-Euroopa riigid hakkasid rohkem arvestama tugevat Vene impeeriumi ning sellise võimsa riigiga liitu otsima.

Need edusammud olid saavutatud impeeriumi töörahvahulkade töö, aga mõnikord ka elu arvel. Kümned tuhanded inimesed langesid rootslaste kuulide all Põhjasõja lahinguväljadel, nad katsid oma kehadega nii Narva jõe kaldaid kui ka Poltaava võidu lahinguvälju. Nad õppisid regulaarse sõjaväe korda, ehisid nii ööd kui päevad Vene laevastikku Voroneži tehastes ja Neeval, põlvini vees ja nõrkedes näljast hukkusid sajad ja tuhanded inimesed mereäärse pealinna — Peterburi ehitamisel. Nad töötasid uutes vabrikutes ja tehastes, tootsid kaevandustes peergude valgel maaki, sulatasid metalli, väntasid tööpinke uutes vabrikutes. Nende kulul, raske pearahamaksu arvel ehitati Peetri impeeriumi, mis oli rajatud pärisorjusliku talurahva rõhumisele. Kuid tööinimeste käsutuses ei olnud midagi — kõik see, mis nad tegid, ei kuulunud neile. Tugevnev impeerium ei teeninud nende huve.

Peeter I tugevdas aadlike ja kaupmeeste rahvusriiki. Tugevnenud Vene impeerium teenis eelkõige nende klasside huve.

Küsimusi IX peatüki kordamiseks.

1. Millest on näha, et XVII sajandi Inglise revolutsioon oli kodanlik revolutsioon?
2. Millisel teel tahtis Peeter I oma valitsemisajal jagu saada Venemaa mahaäämusest? Kas see läks tal korda?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

Kohtuotsusest Inglise kuninga Charles I üle.

Allpool on antud lõpposa kõrgema kohtupalati surmaotsusest 27. jaan. 1649. a. Inglise kuninga Charles I kohta.

Käesolev kohus jõudis mõistuse ja südametunnistuse järgi arusaamisele, et tema, eespool nimetatud Charles Stuart, on süüdi sõja alustamises parlamendi ja rahva vastu, aga samuti ka selle toetamises ja jätkamises, milles teda paljastataksegi mainitud süüdistuses. Tema poliitika, nõuannete ja tegevuse suuna tõttu enne parlamenti ja pärast seda (mis oli ning on üldiselt ja laialt teada ning küllaldaselt kinnitust leidnud ametlikes dokumentides) jõudis käesolev kohus mõistuse ja südametunnistuse põhjal äratundmisele, et ta oli ja jääb süüdi märgitud süüdistuses esitatud seadusvastastes kavatsustes ja püüetes, selles et, nagu öeldud, mainitud sõda oli alustatud ja seda toetati ja jätkati tema poolt mainitud sihtide saavutamiseks, et ta on ja jääb märgitud loomuvastase, julma ja verise sõja süüdlaseks, alusepanijaks ja jätkajaks ning sellesamaga on ta süüdi riigi äraandmises, tapmistes, röövimistes, tulesüütamistes, vägivallategudes, laastamises, rahva kahjus ja õnnetuses, mis nimetatud sõjas esile kutsuti, ette võeti ja toime pandi.

Kõigi nende äraandmiste ja kuritegude eest otsustas käesolev kohus, et tema, nimetatud Charles Stuart kui türann, äraandja, tapja ning kui selle rahva heade inimeste vaenlane peab surma mõistetama pea kehast lahutamise läbi.

Küsimus.

Mille eest hukkasid Inglise revolutsionäärid kuninga?

Peeter I käskkiri Poltaava lahingu eel.

Käskkiri on antud Poltaava lahingu päeval 27. juunil 1709. a.

Sõjamehed! On kätte jõudnud tund, mis otsustab isamaa saatuse. Ja teie ei pea mõtlema, et võitlete Peetri eest, vaid te võitlete riigi eest, mis on usaldatud Peetri kätte, oma rahva eest, oma isamaa eest, oma õigeusu ning kiriku eest. Ei tohi teid segadusse viia ka vaenlase kuulsus, nagu oleks ta võitmatu, millist valet te ise oma võitudega tema üle olete korduvalt tõestanud. Olgu teil lahingus silmade ees õigus ja jumal, mis aitab meid. — Peetri kohta aga teadke, et temale ei ole elu kallis, et aga Venemaa elaks õnnes ja kuulsuses teie heaks.

Küsimusi.

1. Milline eesmärk oli niisuguse käskkirja andmisel enne lahingut?
2. Milline oli selle riiklik mõte? Tõestage oma arvamust dokumendi teksti abil.

Esimene Vene ajaleht.

Esimene trükitud Vene ajaleht oli «Védomosti» («Teataja»), mis hakkas ilmuma 2. jaanuaril 1703. a.

Avaldame katkendi selle ajalehe ühest esimesest numbrist.

— Moskvas on nüüd jälle vaskseid suurtükke, haubitsaid ja müüstreid¹ valatud 400; need suurtükid on kuuliga 24, 18 ja 12 naela. Haubitsa pommid on puudased ja poolepuudased. Müüstrid on pommiga üheksa, kolm ja kaks puuda ning alla selle. Ja veel on haubitsate ja müüstrate valamiseks valmis palju vormisid, suuremaid ja keskmisi. Ning vaske on Suurtükikojas, mis on valmis uueks valamiseks, seal rohkem kui 40 tuhat puuda maas.

— Tema Majesteedi käsu peale tuleb Moskvas koolisid juurde, ja 45 inimest õpivad filosoofiat ning juba lõpetasid dialektika.

— Stuurmannide matemaatika-koolis õpib rohkem kui 300 inimest ning nad saavad häid teadmisi.

— Moskvas tuli novembrikuu 24. päevast kuni 24. detsembrikuu päevani meeste ja naiste soost inimesi ilmale 386.

— Persiamaalt kirjutatakse. Indiamaa kuningas saatis kingituseks meie Valitsejale elevandi ja palju muid asju. Šemahha linnast saadeti ta Astrahani kuiva maad mööda.

— Kaasanist kirjutatakse. Soku jõel leiti palju naftat ja vasemulda, sellest mullast sulatati palju vaske, mis töötab suurt kasu Moskva riigile.

— Siberist kirjutatakse. Hiina riigis jesuiite üleüldse ei sallita nende kurjuse pärast ja mõned nende seast on surma mõistetud ja hukatud.

Küsimusi.

1. Määrake kindlaks iga ajaleheteate teema. Kui palju teemasid on ülaltoodud ajalehetekstis valgustatud?
2. Kas ajaleht valgustas laialt riigi jooksvat elu?

¹ Haubits, müüser (mortiir) — kahurite nimetused.

KAPITALISMI EDASIARENEMINE LÄÄNE-EUROOPAS JA PÕHJA-AMEERIKAS.

§ 26. TÖÖSTUSLIK PÖÖRE INGLISMAAL.

Tööstuslik pööre
Inglismaal.

Pärast XVII sajandi kodanlikku revolutsiooni toimus Inglismaal ennenägematu hüpe tootmise arenemises. Seda nimetatakse tööstusli-

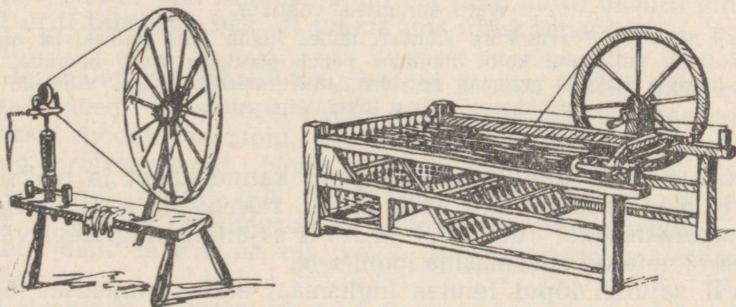
kuks pöördeks.

Tööstuslik pööre seisis selles, et masin tõrjus välja käsitööpingi ning manufaktuur (käsitsitootmine) asendus vabrikuga. Vabrikutööstuse tingimustes tekkis ja kasvas kapitalistliku ühiskonna uus klass — proletariaat.

Inglismaa oli esimeseks riigiks, kus see tekkis. Hiljem toimus tööstuslik pööre ka teistes maades. Tööstuslikul pöördel oli maailmaajalooline tähtsus.

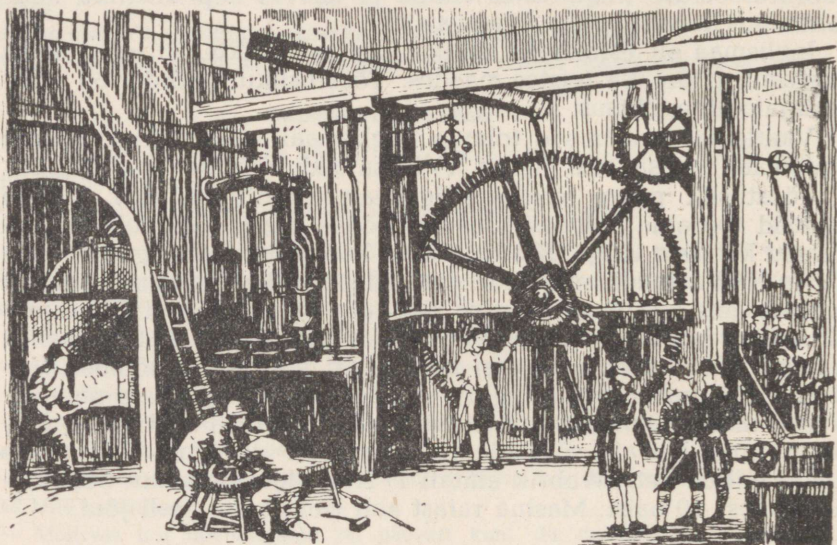
Vaatleme, kuidas see toimus Inglismaal, tööstusliku pöörde sünnimaal. See sai seal alguse XVIII sajandi viimasel kolmandikul.

Tööstuslik pööre toimus kõigepealt tekstiilitööstuses. Varem muutsid tooraine valmissaaduseks tööliste käed. Kangrute osavad sõrmed ketrasid lõnga. Käsikedrusest kooti riidet käsitelgedel. Juba XV ja XVI sajandil murdsid leiutajad pead, kuidas luua niisugust masinat, mis ise lõnga ketraks. See läks korda alles XVIII sajandil inglise leiduril John Wyattil, kes leiutas ketrusmasina. Inimese sõrmi asendasid siin mitu paari pöörlevaid tõmbesilindrikesi. 1738. aastal andis Inglise valitsus Wyatti leiutisele patendi. Wyatti masin tõmbas puuvillavatist välja korruga küll ainult ühe lõnga, kuid ketraja sõrmede töö oli juba asendatud. Esimene mehhaaniline ketrusvabrik ehitati 1741. a. Birminghamis. Seal töötas kõigest 10 naist. Masina ratast aeti ringi kahe eesli jõul.

Vokk ja mehhaaniline ketrusmasin «Jenny».

Peaaegu kolmekümne aasta pärast leiutas teine inglise leidur James Hargreaves uue ketrusmasina. See tõmbas puuvillavatist korraga välja mitte enam ühe, vaid mitu lõnga. Teiste sõnadega öeldes — see masin asendas mitut töölist. Peagi täiustas Hargreaves oma masinat, suurendades värtnate arvu 80-ni. Kapitalistid hakkasid leiutise vastu huvi tundma. Hargreavesi ketrusmasin oli esimeseks masinaks, mis sai laia leviku osaliseks. Oma tütre nime järgi nimetas leidur uue masina «Jennyks». Kuid mille abil pandi see masin liikuma? Tööliste käte abil. Ratast tuli lõputult vändaata ja vändaata... Oli võimalik rakendada ka veolooma, ent see ei olnud kasulik. Oli vaja mehhaanilist jõumasinat. Ka see leiutati Inglismaal XVIII sajandil.

Watti aurumasin vabrikus.

Pildil on näha katel (vasakul), silinder, milles liigub kolb (telliskivist alusel), tasakaalustaja, mille abil kolbi liikumine paneb pöörlema suure hooratta. Veorattaga (masina ülaosas paremal) on ühendatud ratastega võll; rihmade abil panid need rattad liikuma iga masina.

Teekann keeb pliidil. Aur kergitab kannu kaant ja plaksutab seda. Kuidas kasutada ära auru jõudu, rakendada seda masinate liikumapanemiseks? Juba XVI ja XVII sajandil ning isegi varem mõtlesid leiutajad aurumasina loomisele.

XVII sajandi lõpul leiutas Inglismaal elav prantsuse füüsik Denis Papin esimese aurumasina, kuid sellel ei olnud praktilist tähtsust.

Palju täiuslikuma aurumasina leiutas 1784. a. inglane James Watt. Ta hoidis silindri alati tulisena ja tegi palju muidki täiendusi, nii et masin töötas pidevalt. Peaasi aga oli selles, et Watt alustas oma aurumasinate hulgalist tootmist tehastes. Nii sai Inglise tööstus aurumasinad.

Nüüd oli võimalik kiiresti palju kedrust valmistada. Kuid kudumistö hakkas maha jääma, sest see toimus käsitsi nagu ennegi. Algas töö mehhaaniliste kangastelgede leiutamiseks. Mehhaanilised kangasteljed leiutas Edmund Cartwright 1785. a. Pärast tehti selle masina juures veel palju täiendusi. Nii- viisi asendus tekstiilitootmises mõnekümne aasta vältel käsitsitöö masinate abil tehtava tööga. Tekstiilivabrik vahetas manufaktuuri välja.

Alguses tehti Inglise masinaid Vene rauast. Inglismaa vedas Vene rauda sisse määratu suurtes kogustes.

Tehniline pööre metallurgias. Tähtsat osa tööstuslikus pöördes etendas metallitootmine.

Ketrus- ja kudumismasinate, uute aurumasinate ning üldse kõigi uute masinate valmistamiseks oli vaja malmi ja terast.

Malmi sulatati tol ajal puusöe abil. Väga kiiresti suurenev malmitootmine kulutas kiiresti Inglismaa metsavarusid. Tehti katset asendada puusüsi kivisöega. Kuid kivisüsi kõvastus sulatusahjus, takistas seal gaaside liikumist ning risustas malmi kahjulike lisanditega. Siis võeti tarvitusele kivisöe põletamise eriline viis, et saada sellest uut kütteainet — koksi. Koks ei kõvastu, vaid on poorne ja kerge, laseb õhku hästi läbi ning annab vähem kahjulikke lisandeid. Malmitootmine viidi puusöelt üle koksile ning sel teel saadi ummikust välja. See uus viis kindlustas metalliga uue tähtsa tööstusharu — masinaehituse. See on tehnilise pöörde väga tähtis külg.

Proletariaat. Me näeme, et XVIII sajandil tegi tehnika määratu suure hüppe edasi. Varises kokku vana, isaisadeaegne tootmisviis. Kerkisid kõrged vabrikute korpused. Ja neid ehitati üha rohkem. Kuid asi pole mitte üksnes tehnikas, vaid eriti tähtis on see, et tekkis uus ühiskonnaklass — proletariaat.

Me mäletame läbivõetust, kuidas maata jäetud talupoegade hulgas, need, keda lordid olid oma maalapilt minema ajanud, hulkusid mööda maanteid, peavarjuta ja toiduta. Need olid esimesed proletarilased. Nad hakkasid vabrikutes uute masinate juures tööle. Nende ridu täiendasid hulgaliselt endised käsitöölised — ketrajad ja kangrud —, kes tulid samuti vabrikusse tööle. Proletariaadi tekkimine oli väga suure ajaloolise tähtsusega nähtus.

Vabrikutes makstav vilets palk ei päästnud mitte alati töölisi näljasurmast. Et mitte nälga surra, tuli vabrikusse minna mitte

ainult mehel, vaid ka naisel ja lastel, sest proletaarlastel ei olnud ju mitte midagi peale kahe töökäe, ainult töö võis neile anda elatusvahendeid. Kapitalistid maksid naistele kaks korda väiksemat palka kui meestele. Lapsed aga said veel mitu korda vähem palka kui naised.

Tööpäev kestis 14, 15 ja 18 tundi nii lastel kui ka täiskasvanutel. Inglise tööliste lapsed sarnanesid kahvatute varjudega. Peened kuivanud lapsekäed väntasid ratast, tassisid lõngakorve ja kangarulle. Vabrikuvanemad peksid neid. Niisugune töö tegi lapsed kogu eluajaks vigaseks.

Kokku võttes: tööstusliku pöörde aastail tekkis uus ühiskonnaklass — proletariaat. Niiviisi alustas oma arenemisteed ainuke lõpuni revolutsiooniline klass, kes tulevikus vabastab kogu töötava inimkonna igasugusest rõhumisest ning loob sotsialistliku ühiskonna, kus ei ole inimese rõhumist teise inimese poolt.

§ 27. REVOLUTSIOON AMEERIKAS XVIII SAJANDI LÖPUL JA PÕHJA-AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE TEKKIMINE.

Ameerika kolooniate rõhumine Inglismaa poolt.

Juba XVI sajandil hakkasid paremat elu otsides paljud ümberasujad Euroopast Ameerikasse siirduma. Ameerikasse mindi Prantsusmaalt, Hollandist, Hispaaniast ja teistest riikidest ning eriti palju Inglismaalt. Põhja-Ameerikas tekkis kolmteist suurt Inglise asundust ehk kolooniat, mis allusid Inglise valitsusele.

Ümberasunud inimesed elasid rasketes tingimustes, pidasid karmi võitlust loodusega, kuid arendasid edukalt oma majapidamist. Siin oli avaraid võimalusi maaharimiseks, palju palgimetsa; rannik ja jõed olid headeks ühendusteedeks ning rikkalikeks kalapüügikohtadeks. Niisugused taimed, nagu mais, kartul, tomat ja tubakas on pärit Ameerikast. Põhjaosas olid ülekaalus talupojad-farmerid, lõuna pool — suurmaavalduste ehk istanduste omanikud — plantaatorid. Ameerikas asuvais Inglise kolooniates hakkasid kiiresti arenema kapitalistlikud suhted.

Kuid vana Inglismaa kartis võitlust, konkurentsi oma ookeanitaguste kolooniatega ning hakkas nende majanduslikku arenemist igati pidurdama. Mida edukamalt kolooniates mingi tööstusharu arenes, seda rängemalt kitsendati seda vana Inglismaa seadustega. Areneb kangaste tootmine — tuli käsk: ära keelata! Ameerika kolooniad ostku ainult Inglismaal toodetud kangaid, see toob suuremaid sissetulekuid inglise kodanlusele. Keelati rauasulatamistehased Ameerikas — kolooniad ostku ka rauda Inglismaalt. Ameerika kolooniais hakkas edukalt arenema laevaehitus — ka see pandi range keelu alla. Asi läks niikaugele, et Inglise parlament keelas Ameerikas asuvais kolooniais isegi küba-

rate valmistamise — ka neid ostetagu Inglismaalt. Äärmisi kitsendusi tehti ka kaubandusele — Põhja-Ameerika rannikule lubati kaupadega sõita ainult Inglise laevadel. Sisseveetavaile kaupadele, sealhulgas ka kõige hädavajalikumatele, nagu paber ja tee, pandi tollimaks.

Eriti raske oli maaharivate-farmerite olukord. Inglise kuningas keelas neil läänepoolsetele vabadele maadele asumise ning seal oma majapidamise rajamise. Suurmaavaldajad rõhusid kehvik-farmereid. Maavaldajate raske olukord ja maapuudus olid üheks Inglise-vastase ülestõusu tähtsaks põhjuseks.

Niisugust olukorda kauem kannatada ei olnud võimalik — see kitsendas äärmiselt noore, kiiresti kasvava ookeanitaguse maa arenemist. Kuid Inglismaa, nähes rahva rahutuste laienemist kolooniates, andis välja range «Seaduse mässu kohta» ning saatis Ameerikasse sõjaväeosad, et vastupanu maha suruda.

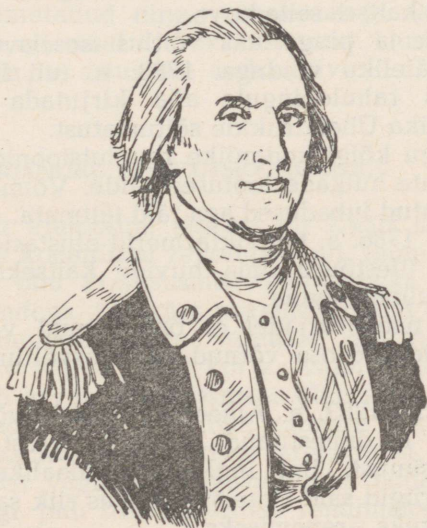
Ameerika revolutsiooni ennustajaks oli kuulus «Bostoni teejoomine». Kui 1773. a. detsembris saabus Inglismaalt Ameerika sadamasse Bostonisse kolm laeva teelaadungiga, ei lubanud ameeriklased maksustatud tee müümist ja loopisid kallihinnalise laadungi (17 000 naelsterlingi väärtuses) ookeani. Niimoodi protestisid nad rõhumise vastu. Tulivihane Inglismaa sulges kättemaksuks Bostoni sadama ning saatis mittekulekatesse koloonia-tesse täiendavalt suuri väeosasid.

Vabadussõda

a. 1775—1783.

Ameerika vabadusvõitlus — 13 Ameerika osariigi ülestõus Inglise ülevõimu vastu — puhkes kui võitlus koloniaalse rõhumise vastu vaba-

duse ja iseseisvuse nimel, kui võitlus keskaegse ikke hävitami-

George Washington.

seks, mis ahistas noort arenevat Ameerika kapitalismi. Võitlus kestis ligi 8 aastat (1775—1783) ja lõppes Ameerika võiduga ning iseseisva kodanliku riigi — Põhja-Ameerika Ühendriikide rajamisega. See oli feodaalse rõhumise vastu suunatud kodanlik revolutsioon.

Ameeriklastel tuli pidada revolutsioonilist sõda Ameerikas asuvate Inglise vägede vastu rasketes tingimustes. Ameerika revolutsioonilise armee eesotsas oli vabadustarmastav andekas väejuht George Washington, tulevane Ameerika Ühendriikide esimene president. Ta juhtis rahvasõda oskuslikult. Väljaõpetamata kolonistidest lõi Washington hästi organiseeritud ja kindla distsipliiniga armee. Kaasa tundes Ameerika rahva vabadusvõitlusele, sõitsid paljud eesrindlikud inimesed Euroopast Ameerikat abistama.

Revolutsioonilise võitluse käigus etendas suurt osa julge ja andekas poliitikategelane Thomas Jefferson. Ta koostas kuulsa Põhja-Ameerika Ühendriikide «Sõltumatuse deklaratsiooni», mille Ameerika Ühendriikide kongress 1776. a. vastu võttis. Deklaratsioon kuulutas «iseenesest ilmseks tõeks», et kõik inimesed on sündinud võrdsetena ning neil on ühesugune «õigus elada, vaba olla ning õnne poole püüda». Valitsus on olemas rahva jaoks ja rahval on õigus teda muuta, kukutada või luua uus valitsus, kui ta peab seda vajalikuks.

Revolutsioonilise armee peamise jõu moodustasid väikefarmetid. Rahvaliidumisest võtsid osa ka neegrid, kes sel ajal töötasid ameeriklaste majandites orjadena; neegrid lootsid võitluses endile vabaduse võita. Kuid revolutsioonilise võitluse juhiks, hegemooniks, oli kodanlus. Washington ise oli suurkodanluse esindaja ja kaitses selle huve.

Pikk ja pingerikas võitlus iseseisvuse eest lõppes ameeriklaste täieliku võiduga. 1783. a. tuli Inglismaal vastu tahtmist Pariisis rahulepingule alla kirjutada ning tunnustada Põhja-Ameerika Ühendriikide sõltumatust.

Nagu kõigi kodanlike revolutsioonidega, nii ei läinud ka siin töötavate hulkade lootused täide. Võimule tuli suurkodanlus, rahvale antud lubadused aga jäid täitmata.

Kui 1786. a. kehvikfarmerid alustasid Daniel Shaysi juhtimisel ülestõusu oma huvide kaitseks, surusid Ameerika väed selle julmalt maha.

Ka neegerorjadel ei õnnestunud vabaks saada. Ennastsalgavalt olid nad osa võtnud vabadusvõitlusest, kuid jäid edasi orjadesks.

1775.—1783. a. Ameerika vabadusvõitluse tulemused jäid piiratuks: ei õnnestunud hävitada orjust ega õiglaselt lahendada maaküsimust. Ent Inglise koloniaalike likvideeriti. Ameerika Ühendriigid said iseseisvaks. Uus riik sai avarad võimalused kapitalistlikuks arenemiseks.

Ameerika Ühendriikide moodustamine.

See oli tähtis saavutus.

Nagu näeme, oli võitlus vananenud feodalismi vastu tolle aja lipukirjaks. Feodalism, mis kunagi oli olnud progressiivseks korraks, oli enda tühjaks ammutanud ning vananenud ja takistas tootmise arenemist, mida ta oli omal ajal soodustanud. Uus progressiivne kord — kapitalism — astus üle ajaloo läve.

§ 28. PRANTSUSE KODANLIKU REVOLUTSIOONI ALGUS.

Prantsusmaa
XVIII saj. lõpul.
Revolutsiooni
algus (1789).

Eriti suur ajalooline tähtsus oli XVIII sajandi Prantsuse kodanlikul revolutsioonil. Enne revolutsiooni olid Prantsusmaa peremeheks aadlikud. Nendega käsikäes peremehetsid prantsuse vaimulikud, kelle valduses oli viiendik

kogu Prantsusmaa mõisatest. Nii aadlikud kui ka vaimulikud feodaalid elasid talurahva töö arvel. Prantsusmaal olid juba hakanud arenema kapitalistlikud suhted, ent igal sammul takistasid vanad feodaalsed maksukoormised majanduse arendamist. Talupoeg pidi mõisnikule tasuma väga palju igasuguseid feodaalseid makse: kui ta koristas saagi, pidi tasuma erilise rendimaksu, kui tütar läks mehele — tuli jälle maksu maksta. Mõisnikule tuli

maksta õiguse eest kúpetada leiba oma ahjus või õiguse eest võtta vett oma kaevust. Mõisnikul oli õigus jahipidamiseks talupoja põllul ning aadlike hobuste kapjade all hävis talupoja vili. Ühes külas oli talupoegadele ülesandeks tehtud öösiti konni hirmutada, et nende krooksumine ei segaks aadlimehe und. Eri maksu — kümnist — kogus talupoegadelt vaimulik-kond. Ja lisaks kõigele tuli maksta hulk maksusid kuningale — varanduse ja sissetuleku pealt, pearahamaksu, soolamaksu, teemaksu, sillamaksu ja palju muid. On arusaadav, et talupojad elasid äärmises vaesuses. «Sööge rohtu,» soovitas neile kuninga ametnik.

Aadlikud ja vaimulikud aga ei maksnud peaaegu mingisuguseid makse, vaid elasid talurahva turjal.

Sisetollid ja piiripunktid takistasid kaubanduse arenemist. Noor kodanlus ei saanud areneda, kuna feodalismi igandid hoidsid teda kammitsais. Kaubandust takistas ka raha väärtuse lausa kohutav langus. Riik oli laostumise äärel.

Samal ajal aadlikud, kuningas ning tema õukondlased lausa uppusid luksusesse. Rahva raha kulus aadlike ja kuninga lõbususteks ning pillamiseks. Asutustes ei olnud mingisugust korda, kohtunikud olid ostetavad, õukonna juures võis osta endale ükskõik millise riigiametniku koha. Suur hulk õukonna ametikohti oli välja mõeldud vaid selleks, et aadlikud saaksid kergel käel sissetulekuid. Kaks õukondlast olid kuninga ööpoti kandjateks ning said selle eest kumbki 8—10 tuhat livri¹ aastas.

Kuninga allkirjaga varustatud blanketist piisas, et ükskõik millist inimest kinni võtta kui poliitilist kurjategijat ning kuninga vanglasse — Bastille'sse heita. Selle vangla ümmargused tornid oma harvade pilutaoliste akendega kõrgusid Pariisi kohal ja meenutasid rahva õigusetut olukorda.

Kuna kuninga kassa oli tühi, otsustas kuningas Louis XVI kokku kutsuda seisuste esindajate nõupidamise ning nõuda neilt uute maksude kinnitamist. Selliseid nõupidamisi, nagu mäletate, nimetati Generaalstaatideks. 1789. a. mais ilmusid Versailles'sse — Pariisi lähedal asuvasse kuninga residentsi — aadlike, vaimulik-konna ning «kolmanda seisuse» esindajad. Viimasesse kuulusid töösturid, kaupmehed, talupojad, käsitöölised, väikekodanlus ja kodanlik haritlaskond — advokaadid, literaadid, arstid. Kolmanda seisuse esindajad teatasid, et nad esindavad kogu Prantsusmaa 96% elanike huve ning kuulutasid end *Rahvuskoguks*, s. t. kogu rahva esinduseks.

Kuningas ja aadlikud haistsid hädaohtu. Kui saadikud tulid kolme päeva pärast oma «kolmanda seisuse» saali juurde, leidsid nad, et ruumi ukсед on lukustatud. Sadas vihma. Minda juhuslikult lahti olevasse paviljoni — pallimängusaali. Pinke seal ei

¹ Livri — rahaühik tolelaegsel Prantsusmaal.

olnud. Seistes avasid saadikud koosleku ning töötasid pidulikult mitte laiali minna enne, kui on välja töötatud riigi põhiseadus ehk konstitutsioon. Konstitutsioon pidi tagama Prantsusmaale uue elukorralduse ja hävitama endise rõhumise.

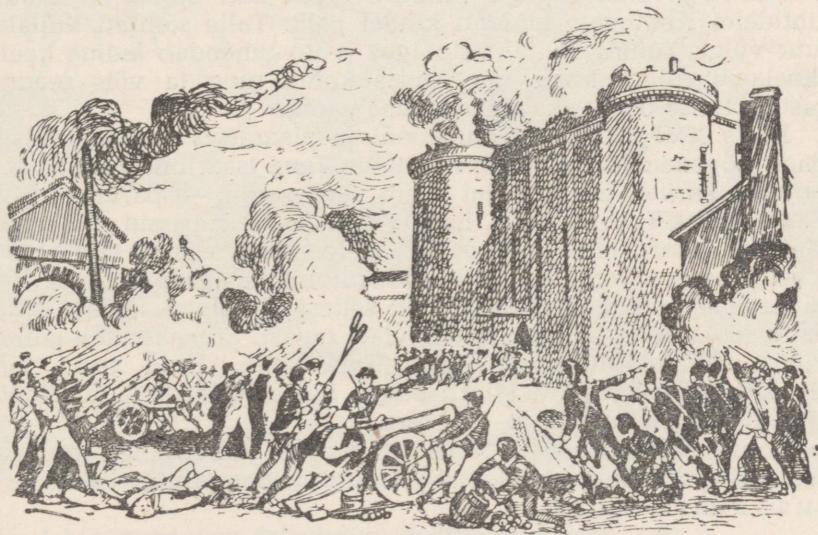
Bastille' vallutamine.

Hirmunud kuningas hakkas koondama Pariisi sõjaväge, et mittekuulekate saadikutega arveid õiendada. Kuid Rahvuskogu kaitseks tõusis üles rahvas. Ülestõusu alustasid Pariisi agulite kehvikud, töötud, töölised ja väikekodanlus. 14. juulil 1789. a. hakkasid ülestõusnute hulgad piirama kuninga kindlusvanglat Bastille'd. Bastille's hakkasid kõmisema suurtükid. Õllemeister Santerre viis rahva tormijooksule, et vallutada vanglat. Naised võtsid ülestõusust osa võrdselt meestega. Verine lahing lõppes rahva võiduga. Võitlejate hulgad tormasid üle tõstesilla Bastille'sse ja vallutasid selle. Kuningavangla kohal hakkas lehvima revolutsioonilipp. Pärast lõhuti vangla maatasa ning väljakule asetati silt: «Siin tantsitakse.»

Kuninga sabarakkudel — Bastille' komandandil, Pariisi linna-
peal ja mitmel teisel — raiuti pea maha. Nende hulgas oli ka ametnik, kes oli soovitanud rahval rohtu süüa.

Üks õukondlastest kandis kuningale ette Bastille' vallutamisest.

«Kuid see on ju mäss!» hüüdis kuningas.

Bastille' vallutamine 14. juulil 1789. a.

Bastille'l oli kaheksa torni (pildil on näha kaks), mis olid ühendatud massiivsete ja paksude müüridega. Bastille' ründamisel ühinesid rahvaga ka Prantsuse armee sõdurid (pildil paremal).

«Ei, Teie Kõrgus, see on revolutsioon,» vastas õukondlane.

Konstitutsiooniline
monarhia
Prantsusmaal.

Bastille' vallutamine sai revolutsioonisignaalliks kogu Prantsusmaa jaoks. Algasid ülestõusud paljudes linnades. Hoogustusid ja sagedasid ülestõusud maal. Põlesid aadlike lossid.

Hirmunud aadel oli valmis loobuma osast feodaalõigustest, selleks et säilitada ülejäänuid. Sellise otsuse panid aadlike esindajad kirja 4. augustil 1789. a., ent see ei rahuldanud rahvast. Ülestõus jätkus. Palju aristokraate põgenes Preisimaale, Austriasse ja Venemaale, milliste maade valitsused kaitsesid vana korda ning olid revolutsiooni vastu.

Rahvuskogu töötas välja «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni», mis oli sissejuhatuseks uuele konstitutsioonile. Deklaratsioonis kuulutati, et kõik inimesed sünnivad vabadena ja üheõiguslikena. Deklareeriti sõna- ja trükivabadust, maksustamise võrdsust, õigust rõhumisele vastu hakata. Eraomand kuulutati pühaks ja puutumatuks. Niisugused olid kodanliku revolutsiooni hüüdlauseid.

1791. a. viidi konstitutsiooni väljatöötamine lõpule. Kuid uus põhiseadus ei viinud lõpuni võitlust rahva õiguste eest, vaid tegi mitmeti järeleandmisi vanale korrale. Prantsusmaa jäi monarhistlikuks riigiks, kuid kuningavõimu piiras Rahvuskogu (sellist valitsemisvormi nimetatakse konstitutsiooniliseks monarhiaks). Rahvuskogu valimise õigus anti ainult varakatele kihtidele. Kuningale määrati kindel palk. Talle säilitati küllaltki suur võim: kuningale jäi vetoõigus (*veto* tähendab ladina keeles «keelan») esinduskogu iga otsuse kohta ning ta võis seaduse vastuvõtmise teatavaks ajaks seisma panna.

Louis XVI vihkas revolutsiooni ja plaanitses salaja Prantsusmaalt põgenemist. Selles abistas teda Vene tsaarina Katariina II valitsus. Pariisis elas tol ajal keegi vene aadlik — paruness Korf. Vene saadik Prantsusmaal hankis tema nimele passid välismaale sõiduks. Passid anti üle Louis XVI-le. Louis esines vene parunessi teenrina, tema naine Marie-Antoinette aga parunessi laste guvernandina (kasvatajana). Kuid sellest ei tulnud midagi välja. Kuningas tunti teel ära ja toimetati tagasi. Silmakirjaks pidi ta andma truudusvande uuele konstitutsioonile. Kuid tema viha revolutsiooni vastu oli täiesti selge. Louis XVI nimi sai kontr-revolutsiooni lipukirjaks.

Konstitutsiooni vastuvõtmisega lõppes Rahvuskogu tegevus. Rahvuskogu istungjärg lõpetati. Konstitutsiooni alusel valiti Seadusandlik Kogu.

«Isamaa on
hädas.»

Seadusandlik Kogu alustas oma istungeid 1. oktoobril 1791. a. Sel ajal valmistusid feodaalriigid sõjaks revolutsioonilise Prantsusmaa vastu.

1792. a. alguses sõlmisid Austria ja Preisimaa liidu Prantsusmaa vastu. Louis XVI naine Marie-Antoinette oli austerlanna ja pidas

sidet välismaaga; revolutsiooniline rahvas lausa vihkas teda. Kuningas teeskles, et ta on valmis Prantsusmaad kaitsma, kuid ise pidas salasidemeid teiste Euroopa riikide valitsejatega ning palus neid alustada sõda Prantsusmaa vastu.

Tsaari-Venemaa toetas kontrrevolutsiooni, võttis vastu valge-emigrante Prantsusmaalt ning andis neile raha.

Seadusandlik Kogu oli teadlik Preisimaa ja Austria sõjalistest ettevalmistustest ning nõudis, et Prantsusmaa kuulutaks esimesena sõja. Sõda kuulutatigi 1792. a. Prantsusmaale tungisid kallale tugevad välismaa armeed ning prantsuse valge-emigrantide väed. Prantsuse sõjaväe ridades oli reetureid. Prantsuse armee sai rängalt lüüa. Vaenlaste väed ületasid Prantsuse riigipiiri ja nende avanes tee Pariisi. 1792. a. juulis pöördus Seadusandlik Kogu rahva poole ettepanekuga luua uus sõjavägi — rahvakaitsevägi. Revolutsioon esitas uue loosungi: «Isamaa on hädaohus!»

Igalt poolt hakkas kogunema revolutsioonilisi vabatahtlikke. Revolutsioonilised väesalgad lähenesid Pariisile. Nad laulsid uut revolutsioonilist laulu — Marseille' linna pataljoni laulu «Marseljeesi»¹.

Kuningalossi Tuileries' ründamine 10. augustil 1792. a.

¹ «Marseljees» algab järgmiselt (tõlge prantsuse keelest): «Edasi, isamaa pojad! Kuulsuse päev on saabunud. Meie vastu on tõstetud türannia verine lipp. Relvade juurde, kodanikud! Koondage oma ridul Edasi, edasi! Niisutagu vaenlase veri meie põldusid!»

Rahvas võttis revolutsioonilise kodumaa kaitsmise enda hoolde ja saavutas võidu interventide üle. «Kodumaa» on prantsuse keeles *patrie*; Prantsuse revolutsiooni lõomas sündis sellest sõnast meile kõigile püha sõna «patrioot». Patrioot on inimene, kes palavalt armastab oma revolutsioonilist kodumaad ning on valmis tema heaks kõik ohverdama.

Suurt osa Prantsuse revolutsioonis etendasid revolutsioonilised klubid. Pariisis asuva endise püha Jakobi kloostri ruumides tekkis Jakobiinide Klubi. See oli rahvaga koos tegutseva revolutsioonilis-demokraatliku kodanluse poliitiline partei. Jakobiinide Klubi oli tähtis poliitiline keskus; tal oli provintsis 400 osakonda.

Jakobiinid olid sel ajal revolutsioonilise rahva juhtideks.

Rahvas ei usaldanud enam kuningat. Ööl vastu 10. augustit 1792. a. algas Pariisis rahva ülestõus kuninga vastu. Koidikul ründasid rahvahulgad kuningalossi Tuileries'd ja vallutasid selle. Kuningas põgenes, kuid peagi ta areteeriti, pandi vanglasse ning anti kohtu alla. Niiviisi kukutati Prantsusmaal monarhia. Revolutsioonilised rahvahulgad hülgasid 1791. aasta konstitutsiooni.

Otsustati luua uus rahvuskogu — revolutsiooniline K o n v e n t.

§ 29. RAHVUSKONVENT.

Sankülotid.

Rahvahulgad — Pariisi agulite kehvikud, tööliised ja käsitöölised — nõudsid otsustavate abinõude tarvituselevõtmist. Neid kutsuti «sankülottideks» (prantsuse keeles *sans-culottes* = ilma põlvpüksteta), s. t. inimesteks, kes ei kandnud külotte — erilisi lühikesi, lintide ja pitsidega kaunistatud pükse, mida kandsid aadlikud.

Sankülottide lauluks oli «Carmagnole». Selles ülistati järjekindlat revolutsioonilist tegevust ja kahurite kõma ning naerdi välja kuningannat — madam «Vetot»: «Madam Veto lubas kogu Pariisi maha tappa, kuid tema asi kukkus läbi meie kahurite tõttu. Tantsime Carmagnole'i, elagu kahurite kõmin!»

Rahvuskonvent.

Suur revolutsiooniline esinduskogu R a h v u s k o n v e n t alustas oma istungeid 1792. aasta septembris. See oli Prantsuse revolutsiooni kõige revolutsioonilisem esinduskogu, kes sai kuulsaks suurte revolutsiooniliste otsuste poolest. Konvendi kõige mõõdukamaks parteiks olid žirondiinid (oma nimetuse said nad Gironde'i maakonna järgi, kust enamik neist oli saadikuks valitud). Žirondiinid olid prantsuse kodanluse esindajaiks, kes istusid Konvendis paremal pool asuvail pinkidel. Pahemal pool istusid jakobiinid, revolutsioonilise rahva saadikud. Kõige otsustavamalt tegutsevad jakobiinid istusid Konvendis ülemistel pinkidel ja neid kutsuti m o n t a n j a a r i d e k s ehk «mäeks» (prantsuskeelsest sõnast *montagne* — «mägi»). Konvendis oli ka «soo» — selliselt nimetati kõikuval positsioonil olevaid saa-

dikuid, kes istusid keskel ja toetasid kord pahempoolseid, kord parempoolseid.

Prantsusmaa
saab vabariigiks.

Eelkõige kuulutas Konvent Prantsusmaa vabariigiks (22. septembril 1792. a.). Žirondiinid tahtsid kuningat päästa, kuid montanjaarid nõudsid kuninga viivitamatut hukkamist. Rahva rõõmuhoisete saatel hukati 21. jaanuaril 1793. a. Louis XVI giljotiinil¹.

Jean-Paul Marat.

Esiolgu olid Konvendis võimul žirondiinid. Kuid revolutsioonilised rahvahulgad ei olnud nendega rahul. Rahvas nõudis otsustavat võitlust kontrrevolutsionääride ja spekulantidega ning leiva ja teiste toiduainete hinna kindlaksmääramist.

1793. a. juunis areteeriti žirondiinide juhid. Võim läks jakobiinide-montanjaaride kätte. Revolutsiooniline demokraatia kindlustas oma võimu.

Konvent võttis vastu revolutsioonilise konstitutsiooni. Ta likvideeris kuningavõimu ja kinnitas Prantsusmaa vabariigiks. Kõik feodaalkoormised kaotati ilma mingi tagasimaksuta mõisnikele. Talupoegade maad, mille mõisnikud olid endile haaranud, anti talupoegadele tagasi.

Hakati müüma valge-emigrantide maid. 1793. a. septembris anti välja seadus esmajärguliste toidu- ja tarbeainete — leiva, puude, söe, või ja liha hinna kindlaksmääramisest.

Üks Prantsuse revolutsiooni suuri juhte oli Jean-Paul

¹ Giljotiin kujutas endast ülestõstetud nuga, mis alla langes lõikas pea maha. See oli leiutatud doktor Guillotini poolt, kelle järgi ta sai ka oma nimetuse.

Marat, elukutselt arst ja loodusteadlane. Alates 1789. a. juunist sai ta Pariisi revolutsiooniliste agulite juhiks. Marat andis välja revolutsiooniliste rahvahulkade lemmikajalehte «Rahva Sõber». Ta võitles otsustava tegutsemise eest revolutsioonis. 1793. a. juulis tungis kontrrevolutsionäär Charlotte Corday Marat' majja ning tappis ta noalöögiga rinda.

Maximilien Robespierre.

Konvendi ajal teostas revolutsiooniliste rahvahulkade diktaatori Ühiskondlik Päästekomitee. Selle komitee eesotsas oli suur revolutsioonijuht Maximilien Robespierre, elukutselt advokaat. Esimestest revolutsioonipäevadest peale näitas ta ennast rahvahulkade poolehoidjana. Peagi sai ta revolutsiooniliste rahvahulkade juhiks. Ta oli haruldaselt külmavereline ning suurte organisatsiooniliste võimetega inimene. Ta oli tagasihoidlik, käis lihtsalt riides; vaatamata sellele et ta oli Prantsuse valitsuse juht, elas ta endiselt kehvast korteris puusepp Dupleix' majas. Õiglast ning ausat Robespierre'i kutsuti «äraostmatuks».

Organiseeriti ka Ühiskondliku Julgeoleku Komitee, mille ülesandeks oli kinni püüda ja karistada spioone, reetureid, vandenõulasi, terroriste, bandiite, spekulante ning valerahategijaid. See komitee rakendas halastamatut terrorit revolutsiooni vaenlaste suhtes.

V. I. Lenin ütles: «Konvent oli . . . alamkihtide diktatuur, s. o. linna- ja külakehvikute kõige alamate kihtide diktatuur.»

9. termidoor. Vahepeal aga suurkodanlus hoopiski ei tukkunud. Ta ei olnud rahul alamkihtide diktatuuriga ning tahtis võtta võimu enda kätte. 9. termidooril (termidoor — juulikuu revolutsiooniline nimetus) areteeriti Robespierre

ja tema pooldajad valitsuses ning hukati. Kodanlik kontr-
revolutsioon oli saavutanud võidu.

1795. a. lõppes Konvendi tegevus ja võim läks kodanliku valit-
suse kätte. See valitsus koosnes viiest direktorist ning on tuntud
Direktooriumi nime all.

Prantsuse revo-
lutsiooni tähtsus.

Prantsuse revolutsioon hävitas kapitalistliku
ühiskonna arenemist takistava feodaalse rõhu-
mise. Revolutsioon pühkis minema vanad feo-
daalsuhted ning näitas sellega eeskju teistele maadele. Prantsuse
revolutsioon tegutses otsustavamalt kui teised kodanlikud revolüt-
sioonid.

Prantsuse revolutsioon oli kodanlik revolutsioon: ta hävitas
feodaalkorra ning avas tee uuele, tol ajal progressiivsele kor-
rale, kapitalismile. See oli uueks astmeks inimkonna arenemises.

Paljud teised riigid olid peaaegu samasuguses olukorras nagu
Prantsusmaa. Kõikjal, nii Preisimaal, Austrias, Itaalias kui ka
Vene impeeriumis kehtis feodaalne rõhumine, mis takistas edasi-
liikumist, pidurdas kapitalismi arenemist.

Seepärast oli Prantsuse kodanlikul revolutsioonil võimas
vastukaja teistes maades, ta sai eeskujuks ning aitas ka neil tõusta
inimkonna arenemise järgmise etapi, kapitalistliku ühiskonna-
korrani.

Küsimusi X peatüki kordamiseks.

1. Milles seisab tööstusliku pöörde tehniline külg?
2. Milles seisab tööstusliku pöörde ühiskondlik külg?
3. Miks tõusid Ameerika kolooniad üles Inglise ülevõimu vastu?
4. Millised olid Prantsuse revolutsiooni põhjused?
5. Miks nimetatakse Prantsuse revolutsiooni kodanlikuks revolutsiooniks?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

Mis on kolmas seisus?

(Katkend abee Sieyèsi brošüürist.)

1789. a. anti Prantsusmaal välja ning sai peagi kuulsaks abee Sieyèsi
(Prantsuse revolutsiooni algusjärgu silmapaistva kodanliku tegelase) bro-
šüür pealkirja all «Mis on kolmas seisus?». See brošüür levis laialdaselt
ning etendas olulist osa revolutsioonilises selgitustöös.

... Meie ees on kolm küsimust:

1. Mis on kolmas seisus? — Kõik.
2. Milleks oli ta senini poliitilises elus? — Mitte millekski.
3. Mida ta nõuab? — Saada millekski.

Küsimus.

Leidke õpikus see osa tekstist, mis selgitab kolmanda seisuse koosseisu. Kõr-
vutage seda eespool toodud tsitaatidega. Milles seisab Sieyèsi brošüüri revo-
lutsioonilisus?

INIMESE JA KODANIKU ÕIGUSTE DEKLARATSIOONIST.

«Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon» võeti vastu revolutsioonilisel Prantsusmaal 1789. a. augustis.

Esitame selle dokumendi põhilise osa.

1. Inimesed sünnivad vabadena ja võrdsetena õiguste poolest. Ühiskondlikud erinevused võivad olla rajatud ainult üldisele kasulikkusele.

2. Igasuguse poliitilise liidu sihiks on inimese loomulike ning võõrandamatute õiguste säilitamine. Need õigused on: vabadus, omand, julgeolek, rühmisele vastuhakkamine.

3. Kogu kõrgeima võimu allikas peitub alati rahvas. Mitte mingi asutus ega ükski isik ei või teostada võimu, mis ei pärine otse rahvalt.

4. Vabadus seisab õiguses teha kõike, mis ei tee kahju teisele; sel viisil ei ole ühelgi inimesel tema õiguste teostamisel mingeid teisi piire peale nende, mis tagavad teistele ühiskonna liikmetele samade õiguste kasutamise. Neid piire võib kindlaks määrata ainult seadusega.

5. Seadus võib keelata vaid niisugust tegevust, mis on kahjulik ühiskonnale. Kõik, mis seaduse poolt ei ole keelatud, on lubatud ja mitte kedagi ei saa sundida tegema seda, mida seadus ette ei kirjuta.

6. Seadus on üldise tahte väljendus. Kõigil kodanikel on õigus isiklikult või esindajate kaudu osa võtta seaduste andmisest. Seadus peab olema ühesugune kõigi jaoks, sõltumata sellest, kas ta kaitseb või karistab. Kuna kõik kodanikud on seaduse ees võrdsed, siis peab neid ühtemoodi lubama kõigi tegevusalade, kohtade, ühiskondlike ametite juurde olenevalt nende võimetest ning ilma mingsuguseid vahesid tegemata, peale vooruste ja talentide erinevuse.

7. Kedagi ei tohi süüdistada, kinni pidada ega areteerida peale nende juhtude, mis on seadusega kindlaks määratud, ning seaduses ettekirjutatud reeglite kohaselt. Need, kes nõuavad, annavad, täidavad või sunnivad täitma omavolilisi käskusid, kuuluvad karistamisele; kuid iga kodanik, kes on välja kutsutud või kinni võetud seaduse alusel, peab viivitamatult alluma; vastupanu osutamise korral muutub ta süüdlaseks.

8. Seadus peab kindlaks määrama ainult rangelt ja ilmselt vajalikud karistused; kedagi ei või karistada teisiti kui seaduse järgi, mis on maksma pandud ja teatavaks tehtud kuni kuriteo sooritamiseni ning seaduslikult ellu rakendatud...

10. Kellegi rahu ei tohi rikkuda tema veendumuste, ka religioosete tõekspidamiste pärast, kui need veendumused ei riku ühiskondlikku korda, mis on seadusega kindlaks määratud.

11. Vaba mõtte- ja veendumuste vahetamine on kõige väärtuslikum inimese õigustest; järelikult võib iga kodanik vabalt rääkida, kirjutada, trükkida; ainult selle vabaduse kurjasti tarvitamise eest vastutab ta seaduses ettenähtud korras.

12. Inimese ja kodaniku õiguste garanteerimiseks on vaja avalikku võimu; see võim peab olema kehtestatud kõigi üldiseks kasuks, mitte aga nende isikliku kasuks, kellele ta on usaldatud...

14. Kõigil kodanikel isiklikult on õigus oma esindajate kaudu kindlaks määrata ühiskondlike maksude vajadus, vabalt nende suhtes kokku leppida, jälgida nende kasutamist, määrata kindlaks maksude määrad, maksustamise ning maksude sissenõudmise viis ning nende kehtestamise tähtaeg.

15. Ühiskonnal on õigus nõuda aru oma administratsiooni igalt ametiisikult.

16. Ühiskond, kus õiguste garanteerimine ei ole kindlustatud ning võimu jaotamine ei ole kindlaks määratud, ei oma konstitutsiooni.

17. Kuna omand on puutumatu ja püha õigus, siis kellelki ei või seda ära võtta peale nende juhtumite, kus seda ilmselt nõuab seaduses kinnitatud ühiskondlik paratamatus, ning õiglase ja eelneva hüvituse väljamaksmise tingimusel.

Küsimusi.

1. Millise korra muutis ära «Deklaratsioon»?
2. Kuidas suhtub «Deklaratsioon» kodanlikku omandisse?
3. Milles on «Deklaratsiooni» progressiivne tähtsus?

Dekret feodaalõiguste likvideerimise kohta.

1793. a. juulis võttis Prantsusmaa revolutsiooniline valitsus vastu dekreeidi feodaalõiguste likvideerimise kohta. Avaldame väljavõtteid sellest dekreedist.

1. Kõik senised senjoriaalandamid ja rendid, mis on seotud feodaalõigustega, nii alalised kui ka juhuslikud, kaasa arvatud möödunud aasta 25. augusti dekreediga jõusse jäetud kokkulepped, likvideeritakse kahjutasu maksmata.

...3. Tsiviil- ja kriminaalprotsessid, mis on algatatud 1. punktis märgitud äramuudetud õiguste põhjal maksmata või täitmata jäänud kohustuste asjas, katkestatakse; kohtukulusid ei panda ühegi poole kanda...

...6. Endised senjöörid, feudistid¹, maakomissarid, notarid ja teised nii-suguste dokumentide valdajad, millega kehtestati või kinnitati neid õigusi, mis käesoleva dekreediga või eelmiste esinduskogude poolt väljaantud dekreetidega ära kaotati, on kohustatud kolme kuu jooksul käesoleva dekreeidi avaldamisest esitama need dokumendid kohaliku munitsipaliteedi² sekretariaadile. Need dokumendid, mis on esitatud 10. augustiks, põletatakse samal päeval kõigi kodanike ja kommuuni kõrgema nõukogu juuresolekul; kõik ülejäänud dokumendid peavad olema põletatud 3 kuu jooksul.

7. Isikuid, kes on süüdi selles, et varjasid või peitsid eelnevas paragrahvis märgitud põletamisele kuuluvate dokumentide originaale või ärakirju, karistatakse 5-aastase sunnitööga.

Küsimus.

Milles oli feodaalõigustega seotud dokumentide hävitamise mõte? Millisel eesmärgil neid põletati?

¹ Feudist — jurist, feodaalõiguse spetsialist.

² Munitsipaliteet — kohaliku omavalitsuse organ.

PÄRISORJUSLIKU KORRA LAGUNEMINE JA KAPITALISTLIKE
SUHETE ARENEMINE VENEMAAL XVIII SAJANDI KESKEL
JA TEISEL POOLEL.

§ 30. UUED JOONED MAJANDUSELUS. PÄRISORJUSLIKU RÕHUMISE
SUURENEMINE PÄRISORJUSLIKU KORRA LAGUNEMISE PERIOODIL.

Pärisorjusliku
majanduse
lagunemise algus.

Venemaal toimus sama ajalooline protsess nagu Lääne-Euroopaski. Ainult Venemaa maha-
jäämise tõttu arenes see aeglasemalt. Feodaal-
pärisorjuslik majandus oli ka Venemaal nagu
teistes maadeski iganenud. Feodaal-pärisorjusliku majandussüs-
teemi rüpes hakkasid kujunema uued, kapitalistlikud ma-
jandussuhted.

Milles see ilmnes?

See ilmnes eelkõige tööstuses tekkivais uutes nähtustes. Kas-
vas suurte manufaktuuretevõtete arv, nii eraisikute, aadlike kui
ka riiklike manufaktuuride arv. Manufaktuurides töötasid pea-
asjalikult nende juurde kinnistatud sunnismaised talupojad. Suu-
renes ka teiste, kaupmeestele ja isegi talupoegadele kuuluvate
manufaktuuride arv. Neis töötasid vabapalgased töölised. Nii-
viisi põimusid tööstuses uued, kapitalistlikud ning vanad, päris-
orjuslikud jooned: ühelt poolt oli tegemist pärisorjusliku sund-
tööga ning teiselt poolt vabapalgalise tööga. Niisugune asjaolu
andis tunnistust pärisorjusliku majanduse lagunemisest. Eriti
huvitavad olid nähtused, kus talupoja väiketootmine kasvas mõni-
kord tööstusettevõtteks. Mõned jõukad pärisorjuslikud talupojad
palkasid tööle vabu inimesi (kõige sagedamini mõisniku poolt
obrokile lastud talupoegi) ning muutusid aja jooksul manufak-
tuuri omanikeks. Sellise manufaktuuri omanik oli ise pärisori
ning samal ajal kapitalist, kes palkas töölisi. See oli väga suur
vastuolu. Näiteks Moskva-lähedases Ivanovo külas, mis kuulus
krahv Šeremetjevile, oli XVIII sajandi lõpul üle kaheksa töös-
tusettevõtte, peamiselt sitsitootmise alal. Neis töötasid vabapal-
gased töölised, manufaktuurid aga kuulusid pärisorjuslikele
talupoegadele.

Talupoeg Jefim Gratšov palkas XVIII sajandi lõpul oma ma-
nufaktuuri tööle rohkem kui sada inimest. Kogunud palju raha,
ostis Gratšov enda peremehe käest vabaks, makstes talle 130 000
rubla. Vabrikant palkab sadu töölisi, aga ise on pärisori. Sellised
nähtused olid vastuolus pärisorjusliku korraga ning kõnelesid
selle lagunemisest.

XVIII sajandi keskel ulatus tööstusettevõtete üldarv Venemaal
ligi 650-ni ja neis töötas üle 80 000 töölise. Arenes metallurgia,
kus kasutati peamiselt pärisorjade tööd. XVIII sajandi lõpul töö-

tas Venemaal juba 109 malmisulatusahju, kus toodeti ligi 10 miljonit puuda malmi. Mõnda aega oli Venemaa metallitootmises eesisegi Inglismaast.

Koos sellega kasvasid Venemaal linnad. Neisse koondus tööstus ja käsitöö. Linnad vajasisid üha rohkem toiduaineid, kuna linnaelanike arv pidevalt suurenes. Ainuüksi Moskvas elas talvisel ajal XVIII sajandi lõpul ligi kolmsada tuhat inimest.

Kaubanduse laienemine ning ülevenemaalise turu edasiarenemine. Venemaal tekkis ikka rohkem ostjaid ja müüjaid. Miks? Eelkõige sellepärast, et üha suurenes see osa töötavast elanikkonnast, kes ise ei tootnud endale vajalikkeprodukte, vaid tegeles ainult teatud kaupade tootmisega ning sai töö eest palka. Sellised inimesed pidid neile vajalikke toiduaineid ja muid kaupu ostma, kuna teisiti nad ei oleks saanud elada.

Ja tõepoolest kujuneski nii, et tööstusettevõtte tööline tootis siiski, kalevit, lõuendit või metalli ning ostis oma palga eest põllumajandussaadusi — leiba, tangu, võid, samuti rõivaid, nõusid jms. Sest ise ta ju ei tegelnud põllutööga ega saanud ennast varustada leivaga või kududa endale särki. Kõik see tuli tal osta turult. Nii pärisorjuslikud kui ka vabad töölised olid ostjateks turul, teisiti nad ei olekski saanud töötada.

Ja obrokile lastud talupojad olid samuti ostjad. Nende talupoegade arvu kasv kõneles ka turu laienemisest.

Käsitöölised viisid samuti oma kaubad turule ning olid oma kauba müüjateks, samal ajal olid nad aga ka ostjateks, kuna vajasisid neidprodukte, mida nad ise ei valmistanud.

Ostis ja müüs oma kaupu ka uus, kodanlik klass — kaupmehed ja vabrikandid.

Ka feodaalmõisnikud hakkasid müüma põllumajandussaadusi, mis tõi neile järjest suurenevaid sissetulekuid. Et müüa rohkem toiduaineid, mida nad said talupoegadelt, suurendasid nad pärisorjade rõhumist, lausa pressisid neilt välja üha rohkem põllumajandustooteid.

Niiviisi hakkas järk-järgult lagunema vana, feodaalne majandus, kus inimesed ise tootsid endale kõik eluks vajaliku ning peaaegu mitte midagi ei ostanud. Nüüd hakkas müüjate ja ostjate arv aasta-aastalt suurenema, järelikult arenesid turusuhted, laienes turg.

Lisame siia veel väliskaubanduse. Välismaalt toodi meile palju tööstuskaupu ning veeti välja kõigepealt just põllumajandussaadusi. Inglismaa, kus eriti kiiresti kasvas proletariaat, ei suutnud teda oma viljaga toita ning vedas põllumajandussaadusi sisse.

Eespool toodust selgub, kuidas vähehaaval lagunes naturaalmajandus ning kuidas hakkas kujunema ülevenemaaline turg. Ülevenemaalise turu laienemine oli XVIII sajandi teisel poolel

juba teravas vastuolus vanade, pärisorjuslike suhetega ning need vastuolud aina teravnemiseks.

2. Talupoeg tahab vabadust.

See vastuolu teravnemine väljendus pärisorjusliku rõhumise tunduvas suurenemises. On arusaadav, millest see välja kasvas. Vili ja teised põllumajandussaadused muutusid ikka enam kaubaks, mille järele nõudmine turul pidevalt suurenes. Et saada oma pärisorjuslikelt talupoegadelt rohkemprodukte, tugevdas mõisnik pärisorjuslikku ekspluateerimist, pressis talupojalt ikka rohkem välja.

1762. a. avaldas tsaarivalitsus seaduse «Aadli vabadustest». Aadlikud võisid nüüd oma soovi kohaselt kas teenida riigiteenistuses (kaasa arvatud sõjaväeteenistus) või seda mitte teha. Suur hulk aadlikke kolis oma mõisatesse.

Mõisniku viibimine majapidamises muutis talupoja elu senisest veel raskemaks ning karistused karmimaks. Arenes kaubandus ning mõisnik tahtis saada järjest rohkem raha. Endist viisi käis mööda talusid mõisavalitseja, tagus kepiga uksele ning ajas tegu tegema või nõudis obrokit. Kuid nüüd nõudis ta kõike rohkem kui varem ning eriti tahtis saada raha. Ka mõisniku vajadustes toimus muutus. Sada-kakssada aastat tagasi kandis bojaar kodukootud rõivaid, nüüd aga tahtis ta osta palju igasuguseid kaupu.

Sellega seoses mõtles mõisnik välja igasuguseid vahendeid, et sundida talupoega rohkem töötama. Näiteks mõisnik Tatištšev koostas majapidamise juhtimiseks reeglid, kus oli öeldud: on vaja suurendada mõisa künnimaad talupoja maa arvel, on vaja õpetada talupojale käsitööd — kuduma peent kalevit ja laiu lina-seid kangaid, võösid ja sukki. Kõigi niisuguste toodete müümisest võib mõisnik saada suuri sissetulekuid. Kõige tähtsam on, rõhutas Tatištšev, sundida talupoega kiiremini tööd tegema, nad on ju, nagu näete, väga laisad. Ta kirjutas variserlikult: «Jõude-elust tuleb talupoegadele haigus peale, nad üldse surevad selle kätte — magavad isu täis, söövad palju, ei viitsi ennast liigutada.» Oli selge, et mida kiiremini talupoeg töötab, seda rohkem tulu saab mõisnik. Just neil aegadel levitati laialt aadelkonna laimujuttusid vene rahva «sünnipärasest laiskusest». Kuid kellel oli tahtmist teha tööd mõisahärra jaoks?

Et sundida talupoegi rohkem tööd tegema, võttis mõisnik tarvitusel julmad karistused. Peks mõisatallis oli tol ajal kõige levinum nuhtlusviis. Mõisates oli ka vangikonge. «Kes töös laisk on, need panna kartsa ja mitte anda leiba kahe või kolme päeva jooksul,» soovitas seesama mõisnik Tatištšev. Talupoegadel oli karmilt keelatud kaebuste esitamine mõisniku peale. 1760. a. said mõisnikud õiguse saata talupoegi-pärisorje Siberisse. Ja selleks ei olnud mingisugust kohut vaja, kõik olenes lihtsalt mõisniku soovist.

Въ 9 часпи, на Самошкѣ, церкви Николая Чудотворца въ домѣ Священника у Офицера продаются 2 дѣвки по золтшѣ, знающія готовить кушанье, шить бѣлье и всю черную работу. Тутъ же продаются Холмогорскія коровы. — 3.

Kuulutus pärisorjade müümise kohta ajalehes «Moskovskije Vedomosti».

Laialt tuntud õel talupoegade piinaja oli mõisaproua Darja Saltõkova ehk «Saltõtšihha». Talle meeldis ise piinata pärisorje, eriti aga naisi ja tüdrukuid. Saltõtšihha peksis neid piitsa, nuudi, pressraua või puuhaluga, pani neil juuksed peas põlema, kiskus inimestelt tuliste tangidega ära kõrvu, valas keeva vett näkku, tagus pead vastu seina. Ta aheldas talupoegi rasketesse jalapakudesse ning sundis neid nii töötama, ajas inimesi alasti külma kätte ning sidus neid terveks ööks posti külge. Ta andis otsese käsu surnuks peksta talunaine Praskõvja Lariõnova.

«Pekske, kuni sureb,» karjus ta hullunult. «Küll ma ise vastutan. Ma ei karda kedagi. Keegi ei saa mulle midagi teha.»

Praskovja Larionova pekstigi surnuks. Et peita jälgi, otsustati ta salaja maha matta. Öösel sõitis mõisast välja regi laibaga. Surnud ema juurde pandi tema rinnalaps. Laps külmus teel surnuks.

Saltõtšihha peksis ja piinas surnuks üle saja inimese. Nende hulgas oli kaks tütarlast — üks üheteistkümne-, teine kaheteistkümneaastane.

Ei olnud enam võimalik sellist rõhumist välja kannatada. Talupojad tahtsid elada uut moodi — ilma mõisnikuta, pidada ise oma majapidamist, olla ise oma maa peremeheks. Nad nõudsid pärisorjusest vabastamist. XVIII sajandi lõpul, pärisorjusliku majanduse lagunemise tingimustes haaras see taotlus üha laiemaid talurahva hulki ning juhtis nad võitlusse.

3.
Pugatšovi
ülestõusu algus.

Uraalis ja Volgamaal valitses juba ammust ajast ärev meeoleu. Näis, et piinatud talupojad nagu ootaksid mingit märguannet. Rahutu õhk-kond valitses ka Jaiki (Uraali) jõe piirkonnas, kus sada aastat tagasi oli tegutsenud kuulus Razin. Neil aladel liikus talupoegade ja kasakate hulgas ringi salapärane kuuldus. Teati jututada, et hiljuti tsaarina käsul tapetud tsaar Peeter III ei olevat üldse surnud, vaid elab ja varjab ennast kusagil Uraalis või Volgamaal. Ja et varsti ta «ilmutab ennast» ning läheb sõtta tsaarina Katariina II, talupoegade rõhuja vastu. Niisugused jutud olid puhas väljamõeldis. Me teame, et Peeter III oli samasugune pärisorjapidaja ning talupoegade rõhuja nagu teisedki tsaarid. Katariina II tappis ta selleks, et pääseda tsaaritroonile. Kuid salapärase surma tõttu oli tema nime ümber tekkinud legend. Talupojad arutlesid, et kui mõisnike tsaarina oli tema vastu, siis järelikult oli tsaar tahtnud midagi ette võtta «lihtrahva» olukorra kergendamiseks. Kuid selles nad eksisid.

Ennast keiser Peeter III-ks nimetanud Jemeljan Ivanovitš Pugatšov oli tegelikult vaene kasakas Doni-äärsest Zimovéiskaja staniitsast. Ta jooksis ära tsaarisõjaväest, viibis paljudes paikades ning nägi palju oma rändlemise ajal.

Pugatšovi ülestõus algas 1773. aastal. Tema juurde hakkasid kogunema talupojad ja kasakad, kes ei olnud rahul pärisorjusliku

Jemeljan Pugatšov.

korruga. Kaugeltki mitte kõik Pugatšovi poolehoidjad ei uskunud, et ta on tsaar Peeter III. Kuid kõik nägid, et Pugatšov on talupoegade ja kehvikute kaitsja ning mõisnike ja tsaarivõimude vaenlane. Oma üleskutsetes ehk «manifestides» lubas Pugatšov kõik pärisorjad-talupojad vabastada mõisahärradest, anda neile igavese vabaduse, maa, metsad ja veed. Ta kutsus ülestõusule aadlike ning tsaari käsilaste vastu. Ta käskis aadlikke kui talurahva «laostajaid» «kinni võtta, hukata, üles puua».

Pugatšovi sõjavägi vallutas mitu tsaarikindlust ning piiras ümber Uraalimaa keskuse Orenburgi. Pugatšovi väed vallutasid Samaara ja Krasnoufinski linna ning piirasid Tšeljabinskit. Kui Pugatšov ei suutnud vallutada Orenburgi, taganes ta Baškiiriasse.

Pugatšovi sõjaväkke astus massiliselt ülestõusnud pärisorje. Ülestõusuga ühinesid ka Volgamaa ja Uraali rahvad, keda tsaarivalitsus eriti rõhus — baškiirid, tatarlased, kalmõkid, kasahhid, tšuvašid, marid, mordvalased ja teised. Pugatšovi üleskutsed («meelitavad kirjad») olid kirja pandud mitte ainult vene, vaid ka tatari, baškiiri ja teistes keeltes. Ülestõusnud rahvaste hulgast kerkisid esile oma juhid. Baškiiride juhiks oli noor Salavát Julájev. Ta oli ka luuletaja, kes lõi laule ülestõusnute jaoks.

Töölised-pärisorjad etendasid Pugatšovi väes tähtsat osa. Uraalis oli sel ajal palju raua- ja vasesulatamistehaseid. Tehastes valmistati suurtükke ja kuule. Ülestõusnud töölised ühinesid Pugatšoviga ja varustasid tema sõjaväge suurtükkidega. Kes aga oskas suurtükke valmistada, see oskas neist ka lasta. Juba Orenburgi piiramisel tulistasid Pugatšovi võitlejad suurtükkidest nii täpselt, et tsaarikindralid imestasid. «Ei osanud seda maamatsidelt oodatagi,» ütlesid nad.

Ülestõus laieneb. Orenburgi alt taganedes suundus Pugatšov Baškiiriasse ning peagi ilmus ta tsaarivägede ette veelgi tugevamana ja ohtlikumana. Ta ületas Kaama jõe ning vallutas Iževski ja Votkinski tehased. Nüüd avanes tal võimalus minna otseteed Kaasani peale.

Kaasan oli sel ajal Volgamaa suuremaid linnu. Põgenevate mõisnike tollad ummistasid kõik tänavad, linnas valitses kohutav segadus.

Kuberner saatis Pugatšovi vastu oma väeosad, kuid need läksid Pugatšovi poolele üle.

Kaasani piiramist juhtis Pugatšov ise, kes oli hea suurtüki-väelane. Linn vallutati, ainult käputäis aadlikke ning tsaariväge eesotsas kindral Potjomkiniga sulgus Kaasani kremlisse, värisedes hirmust. Linnakehvistu ja palju sõdureid ühinesid vaimustatult Pugatšoviga. Aadlike vara jaotati ülestõusnute vahel.

Valitsusel kulus palju jõudu, et Pugatšovilt Kaasanit tagasi võtta, kuna kogu Volgamaa ja Uraal olid ülestõusu lekidest haaratud.

Ka Moskvas endas olid ärevad ajad. Moskva tööinimesed olid

Talurahvasõda Pugatšovi juhtimisel.

Millised rahvad elasid talurahva ülestõusu piirkonnas ja võtsid sellest osa?

valmis ühinema Pugatšoviga, kuid ülestõus ise ei küündinud Moskvani.

Ülestõus saab lüüa. Igasugune talurahva ülestõus ebaõnnestub, kui seda ei juhi proletariaat. Talurahvas pidas enda jaoks kõige tähtsamaks oma küla asjade kordaajamist. Ta ei saanud veel aru, et on vaja võidelda mitte ainult oma mõisniku, vaid kogu pärisorjusliku korra ning tsaari vastu.

Juhtus sama mis Razini ülestõusugagi. Ülestõusnud talupojad tapsid oma mõisniku, süütasid tema mõisa ja jaotasid mõisavara. Pärast seda näis neile, et nad olid kõige tähtsama töö ära teinud. Talupojad ei mõistnud, et kuni säilib pärisorjuslik kord, tuleb ühe tapetud mõisniku asemele uus.

Nad ei mõistnud, et tsaar on aadlike huvide esimene kaitsja, et mitte ükski tsaar ei saa olla «heaks keisriks»; talupojad ei teadnud, kuidas ümber korraldada elu uut moodi, nii et mitte keegi ei saaks paisena istuda talupoja turjal, et ekspluateerijad ei saaks imeda talupoja verd. Ekspluateerimist saab hävitada ainult proletariaat, talurahva juhtija. Kuid sel ajal proletariaati veel ei olnud.

Kaasani alt taganedes liikus Pugatšov lõuna poole. Sarepta all toimus otsustav lahing. Ülestõusnud võitlesid vapralt, kuid tsaariväed olid neist tugevamad. Rikkad kasakad andsid Pugatšovi tsaarikindralitele välja. Pugatšov aheldati ja pandi raudpuuri.

Teatakse jutustada, et krahv Pánin, kes juhtis tsaarivägesid Pugatšovi vastu, läks puuri juurde ja esitas kokutades Pugatšovile küsimuse:

«Kuidas sa, var... as, julgesid astuda oma valitseja vastu?»
Sõna «varas» kõlas Panini kokutamises nagu «vares».

Pugatšov vastas:

«Ma ei ole vares. Olen varesepöeg. Aga vareseid lendab ikka veel ringi.»

Pugatšov mõtles, et talurahva ülestõusud ei lõpe ka pärast tema surma.

Aadlikud pühitsesid võitu. Nad viisid puuri aheldatud Pugatšovi Moskvasse hukkamisele.

Pugatšov hukati Moskvas Bolotnaja väljakul. Hukkamispäigale lasti ainult aadlikke. Algul raiuti tal maha pea, seejärel käsi ja jalg. Samal ajal hukati ka Pugatšovi võitluskaaslased.

Julmalt piinati Salavat Julajevit — baškiiride laulikut ja ülestõusnute juhti. Teda veeti mööda neid Baškiiria asulaid, kus ta oli olnud ülestõusu eesotsas, ning peksti nuudiga. Viimases asulas kisti tal lõhki ninasõõrmed ning põletati tulise rauaga tema kehale sõnad «varas» ja «tapja». Pärast seda saadeti ta eluajaks rängale sunnitööle kaugel sünnimaast.

Nii lõppes Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahva ülestõus. Kuigi ülestõus suruti julmalt maha, oli tal ometi suur tähtsus.

Uraali töölised toovad Pugatšovile suurtükke. M. I. Avilovi maali järgi.

Ülestõus näitas aadli-Venemaale, et ka siin kypsevad pärisorjusliku rõhumise vastased võimsad rahvajõud.

Talurahva ülestõusud kõigutasid pärisorjusliku korra aluseid ning lähendasid tema langust.

§ 32. VENEMAA VALISPOLIITIKA XVIII SAJANDI TEISEL POOLEL.

Vene-Türgi sõjad
XVIII sajandi
teisel poolel.

Venemaa jäi XVIII sajandi teisel poolel endiselt aadliimpeeriumiks. Aadli ning samuti aadlikaupmeeskonna huvid nõudsid riigi territooriumi laiendamist. Pärisorjuslik kord oli lagunemas ning aadel püüdis kõigest jõust seda lagunemisprotsessi seisma panna ja vana süsteemi kaitsta. Ta tahtis kindlustada ennast uute maade saamise teel. Eriti meelitasid teda Musta mere ääres asuvad maad. Võitlus Musta mere ranniku pärast vastas ka kaupmeeskonna nõudmistele — kaupmehed olid huvitatud kaubanduse arendamise ja turu laiendamise jaoks vajalike soodsaate mereteede saamisest.

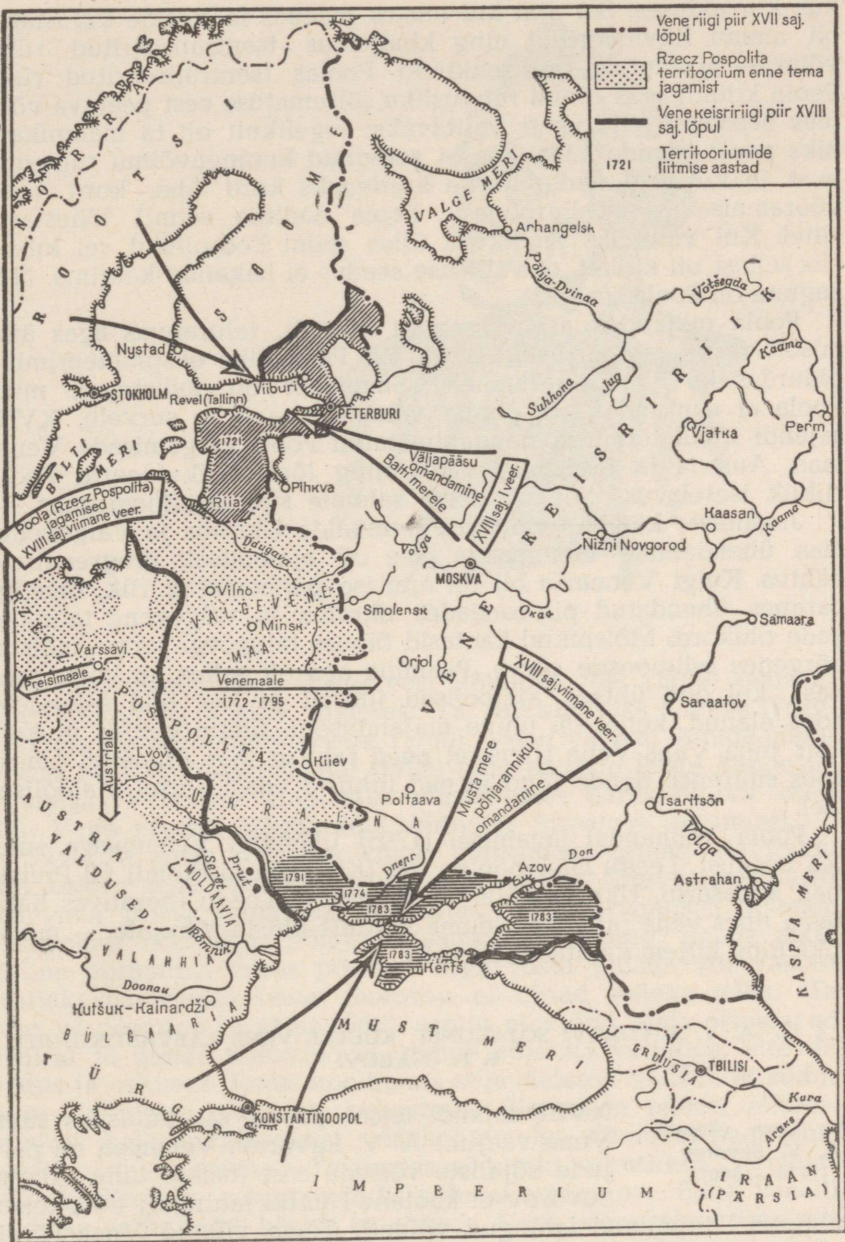
Ka riigi arenemise ning tema piiride julgeoleku huvid seadsid ülesande kindlustada Venemaa merepiire. Selle ülesande täitis osaliselt juba Peeter I Balti mere rannikualade vallutamiseks. Kuid Musta mere rannik ei kuulunud veel Vene impeeriumile. Alaline oht Türgi poolt häiris pidevalt.

1768. a. tungisid Türgi vasalli Krimmi khaani väed Venemaa lõunavaldustesse. Algas Vene-Türgi sõda. Vene väed saavutasid silmapaistvate väepealikute Pjotr Aleksandrovitš Rumjantsevi ja Aleksander Vassiljevitš Suvórovi juhtimisel suuri võite. Sõda lõppes 1774. aastal Venemaale kasuliku rahulepinguga (rahuleping sõlmiti Kutšúk-Kainardži külas ning sai seepärast Kutšúk-Kainardži rahu nimetuse). Rahulepingu järgi sai Venemaa endale suure osa Musta mere rannikualast. Kuid Krimm ei kuulunud veel Venemaa koosseisu. Türgi koondas Krimmi kallastele oma laevastiku ja ähvardas uuesti sõjaga. Krimmi khaan, kes tegelikult ei omanud iseseisvust, loobus lõpuks 1783. a. oma võimust. Krimm liideti Venemaaga. Seega sai Venemaa väljapääsu Mustale merele ja kindlustas end selle rannikualadel.

Paremkalda Ukraina,
Valgevenemaa ja
Leedu ühendamine
Venemaaga.

Teil on veel meeles, et Ukraina Venemaaga taasühinemise ajal 1654. aastal jäi Paremkalda Ukraina ja Valgevenemaa veel Poola koosseisu. Ka Leedu ühines sellal Poolaga (nad moodustasid ühise riigi — Rzecz Pospolita).

XVIII sajandi lõpuks oli Poola riik tugevasti nõrgenenud. Poolas kehtis feodaalkord ning ta jäi tugevasti maha eesrindlikest Euroopa riikidest. See mahajäämus oli eriti märgatav Poola riikli-

Vene impeeriumi laienemine XVIII sajandil.

kus korralduses. Sel ajal kui teistes maades feodaalne killustatus oli ammu likvideeritud ning kindlustus tsentraliseeritud riigivõim — absolutism, ei tekkinud Poolas tsentraliseeritud riiki. Poola kuningas ei olnud rahvusliku sõltumatuse eest peetava võitluse eesotsas, teda peeti valitavaks; tegelikult oli ta mängukaniks poola panide käes, kes ei soovinud kuningavõimu tugevnemist ja kutsusid enda juurde kuningaks kord ühe, kord teise võõramaise printsi Euroopast. Poola aadlike seimi¹ lõhestasid riidud. Kui vaid üks saadikuist ütles seimi koosolekul «ei luba», siis sellest oli küllalt, et valitsuse seadus ei hakanud kehtima. Nii-sugune oli Poola seadus.

Poola majandus arenes samuti nõrgalt, talurahvas ägas äärmiselt raske pärisorjusliku ikke all. Feodaalne eksploateerimine pidurdas ka linnade arenemist. Seepärast on mõistetav, miks Poola ei suutnud vastu panna võimsate naabrite survele. XVIII sajandi lõpul toimusid nõndanimetatud Poola «jagamised» Venemaa, Austria ja Preisimaa vahel ning lõpuks likvideeriti Poola riiklik iseseisvus.² See oli poola rahvale suureks õnnetuseks.

Jagamiste käigus toimuski Paremkalda Ukraina ja Valgevenemaa ühendamine Venemaaga. See oli ajalooliselt progressiivne nähtus. Kuigi Venemaa oli tol ajal ise pärisorjuslik riik, ometigi paranes ühendatud piirkondades ukraina ja valgevene talupoegade olukord. Mõisnikud kaotasid õiguse talupoegi surma mõista, nõrgenes religioosne surve. Peamine aga oli selles, et kolm rahvast, kel olid ühtsed ajaloolised juured ja kes olid sajandeid koos elanud, kellel oli ühine majanduselu, ühine võitlus ja kultuur juba Vana-Vene riigis, et need rahvad taas ühinesid. Üheskoos suurenes nende jõud ja nad liikusid edasi ühisel ajaloolisel teel.

Poola kolmandal jagamisel (1795) ühendati Venemaaga suur osa Leedust. Leedu läänepoolne osa (Klaipeda piirkond) jäi Preisimaa koosseisu. Ukraina, Valgevenemaa ja Leedu töörahvas hakkasid ühes vene rahvaga pidama võitlust ühiste rõhujate — mõisnike ning hiljem kapitalistide vastu.

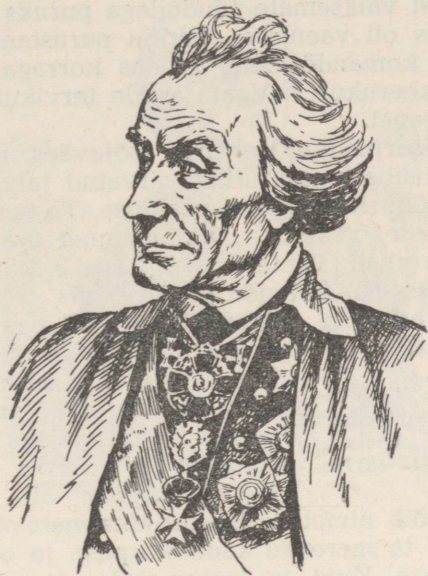
§ 33. A. V. SUVOROVI SÕJAKUNST. KUULUS VENE LAEVASTIKUJUHT
F. F. UŠAKOV.

Suur Vene väejuht
A. V. Suvorov
(1730—1800).

XVIII sajandi teisel poolel sai kuulsaks suur Vene väejuht A. V. Suvorov. Venemaa on paljude sõjaliste võitude eest temale tänu võlgu. Suvorov ei kaotanud ühtki lahingut; kõik tema juhtimisel toimunud lahingud võideti. Tema võidud Vene-Türgi

¹ Nii nimetati Poolas kõrgeimat riigivõimu organit, mis koosnes peamiselt suurnikest ja aadlikest.

² Üldse oli Poola jagamisi kolm — 1772. a., 1793. a. ja 1795. a.

A. V. Suvorov.

sõjas said üldtuntuiks; võidu eest Rõmniki jõel (1789) omistati talle Rõmnikski austav nimetus. Ta sai kuulsaks tugeva Türgi kindluse Izmaili vallutamise (1790), Vene vägede Alpide-ületamisega Šveitsi-sõjakäigu ajal (1799) ning paljude teiste kangelastegudega. Venemaa kindlustus Musta mere ääres suurelt osalt tänu Vene vägede hiilgavatele võitudele Suvorovi juhtimisel.

Suvorov pidas sõjaväes kõige tähtsamaks armee elavjõudu ning oskust seda juhtida. Tol ajal olid paljud sõjaväelased, eriti aga vana preisi koolkonna esindajad, teisel arvamisel. Nende seisukohalt olid sõjas kõige tähtsamaks kindlused, nende pikaajaline piiramine, oskus pikemat aega vastu pidada või vastast «väljakurnamisega» võita. Suvorov ei olnud sellega nõus. Ta ütles, et peamine on sõjas sõdur, armee elavjõud. Asja otsustavad sõdurid ja nende komandörid, nende sõjaline väljaõpe, ettevalmistus ja oskused. Preisi koolkonna sõjaväelased väitsid, et sõdur ei pea mõtlema, vaid on kohustatud ülemusele pimesi alluma, Suvorov kaitses vastupidist seisukohta: «Iga sõjamees peab oma manöövrüst aru saama.» Ta õpetas sõdureid oskuslikult, harjutas relva käsitlemise oskust, nõudis pidevat treeningut. Enne Izmaili kindluse vallutamist käskis ta ehitada Vene sõjaväelaagrisse niisama kõrged kindlusemüürid, lõi Izmaili «mudeli» ning tegi sõduritega proovi-tormijooksusid ning niiviisi treenis neid. «Sõditakse mitte arvu, vaid oskusega,» õpetas ta. Suvorov oskas rünnata endast palju tugevamat vaenlast, tabada teda ootamatult ning

vaenlast väiksemate jõududega puruks lüüa. Suvorovi peamiseks reegliks oli vaenlase elavjõu purustamine kiirete löökidega. Ta õpetas komandöridele, kuidas korraga mõista kogu lahinguolukorra keerukust. «Vaata asjale tervikuna» — niisugune oli tema tark reegel.

Pärisorjusliku Venemaa sõjaväes, mis koosnes pärisorjadest, sunniviisiliselt nekrutiks värvatud talupoegadest, oskas Suvorov võita sõdurite täieliku usalduse. Ta suutis sisendada neisse usku iseendasse, väärikust, uhkustunnet usaldatud ülesande üle. «Te olete kotkad. Olete imevägilased,» kõneles Suvorov sõdureile. «Olete isamaa kaitsjad ja päästjad.»

Paljud oma sõjakunsti reeglid pani Suvorov kirja sõjaväemäärustikus, mida nimetatakse «Võitmise teaduseks».

Kuulus Vene laevastikujuht admiral
F. F. Ušakov
(1744—1817).

Vene sõjakunst sai kuulsaks mitte ainult maal, vaid ka merel. Vene meresõjakunsti silmapaistvaks esindajaks oli kuulus Vene laevastikujuht Fjodor Fjodorovitš Ušakov. Ušakov oli Suvorovi mõttekaaslane.

Teda võib nimetada Suvoroviks merevæes. Kehva aadliku pojana lõpetas ta merevæe kadetikorpuse ja oleks võinud teha karjääri õukonnas. Kuid ta loobus õukonna jõudeelust, teda ahvatlesid meri ja kangelasteed lahinguis.

Ušakov võttis osa paljudest merelahingutest Mustal merel ja Vahemerel. Tema võidud merel koos Suvorovi omadega maal tõid võidu sõjas Türgi vastu. Kuulsaks sai Korfu kindluse ründamine Ušakovi poolt (1798). Selle tulemusel vallutasid venelased kindluse ning kogu saare, kus kindlus asus, ning vabastasid Joonia saared prantslaste võimu alt.

Ušakov oli purjelaevastiku merelahingute suur meister. Ta töötas välja vaenlase laevastiku ründamise uue taktika, ühendades kiiruse ja ootamatu manöövri suurtükitle kasutamisega. Ta koondas oma jõud pealöögi suunas ning andis harilikult suurtükitle-löögi vaenlase lipulaeva pihta. Lipulaeva rivist väljalöömisega tekitas ta segaduse vaenlase laevastikus, uputas vaenlase laevu ning püüdis vaenlase laevastikku täielikult hävitada.

Sellised suured väejuhid olid Venemaal XVIII sajandi teisel poolel.

XVIII sajandil kerkisid esile ka vene kultuuri suurkujud.

6. § 34. VENE KULTUUR XVIII SAJANDIL.

Suur vene teadlane
M. V. Lomonossov
(1711—1765).

Mihhail Vassiljevitš Lomonossov sündis 1711. aastal Holmogorõ linna lähedal asuvas külas. Tema lapsepõlv möödus Valge mere rannikul. Isa võttis teda tihti merele kalapüügile kaasa. Virmalised, jääpankade mürinal kokkupõrka-

M. V. Lomonossov.

mine, mere tõus ja mõõn — kõik see õhutas noore Lomonossovi uurivat teadmishimu. Poiss tahtis tungivalt õppida, kuid õppida ei olnud kusagil. Suurte raskustega muretses ta raamatuid, oli väga rõõmus, kui sai õpikuid — grammatika ja aritmeetika raamatu; ta luges neid ahnelt palju kordi.

Kui Lomonossov sai 19-aastaseks, otsustas ta iga hinna eest õppima minna. Kohalikud kalurid läksid kalavooriga Moskvasse ning nõustusid Lomonossovit kaasa võtma. Naabrimees andis talle kolm rubla teerahaks. Oli paukuv pakane.

Teda lubati külast välja ainult üheks aastaks, kuid Lomonossov ei tulnud enam tagasi. Moskvas õnnestus tal õppima asuda tolle aja parimasse õppeasutusse — Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemiasse. Sinna talupoegi ei võetud, kuid Lomonossov varjas oma päritolu ning seletas, et ta on aadliku poeg Holmogorõ linnast. Lomonossov võis kulutada ainult kolm kopikat päevas; poole kopika eest ostis ta leiba, teise poole eest kalja ning ülejäänu jäi paberi ja jalanõude jaoks. Nooremad õpilased naersid neist palju vanema uustulnuka üle. «Kaege tola, kahekümneaastaselt tuli ladina keelt õppima,» pilkasid nad. Lomonossov aga ei pööranud neile tähelepanu, õppis innukalt ning lõpetas ühe aastaga kolm klassi.

1736. aastal saadeti Lomonossov välismaale; seal õppis ta matemaatikat, füüsikat, keemiat, mehhaanikat ning võõrkeeli.

Lomonossovi geniaalsus ilmnis paljudel teadusaladel. Tema looming oli imestamapanevalt mitmekülgne. Ta oli andekas keemik ja füüsik, astronoom, geoloog, geograaf, keeleteadlane, aja-

loolane, luuletaja, maalikunstnik ja insener. Ta asutas Venemaa esimese keemialaboratooriumi.

1748. a. avastas Lomonossov keemiliste protsesside puhul keh-tiva aine massi jäävuse seaduse. Ta kirjutas oma sõbrale, suurele matemaatikule Eulerile sellest lihtsalt ja arusaadavalt: «Kõik loo-duses juhtuvad muutused toimuvad nii, et kui ühele kehale midagi lisandub, siis sama palju võetakse ära teiselt.» Nelikümmend üks aastat pärast Lomonosovit avastas sellesama seaduse prantsuse teadlane Lavoisier (1789. a.).

Lomonossovi teaduslikus tegevuses oli teooria tihedalt seotud praktikaga. Ta pidas võitlust maapõuevarade kasutuselevõtmise eest, tegeles energiliselt uute maakide otsimisega. «Mineraalid ise päevavalgele ei tule,» ütles ta. Ta juhatas värvilise klaasi valmistamise töökoda; krahv Šuvalovi poole pöördudes ülistas ta oma värssides värvilist klaasi: «Ei õigesti mõtle klaasist need, Šuvalov, kes klaasi mineraalidest madalamaks peavad. Laulan sinu ees vaimustatud kiidulaulu, ei kalliskividele ega kullale, küll aga klaasile.»

Ta riskis eluga teadusliku tõe leidmisel. Kord tegi ta koos oma sõbra professor Richmaniga väga ohtlikke katseid elektri-laengutega äikese ajal. Välgulöökk tappis Richmani. Lomonossov it ähvardas samuti surmaoht, kuid juhuse tõttu jäi ta ellu.

Lomonossov tegi mitmeid väga tähtsaid avastusi. Tema tööd astronoomia alal viisid järeldusele, et planeet Veenus on ümbritsetud atmosfääriga. Ta leiutas seadeldise, mis on lähedane täna-päeva helikopterile.

Lomonossov on suure tähtsusega õpperaamatute autor, nagu näiteks esimene vene metallurgia õpik ja esimene vene keele grammatika.

Lomonossov tunti tsaari õukonnas, kuid teda ei mõistetud ning tema teaduslikku tööd ei hinnatud nagu kord ja kohus. Tihti-peale juhiti tema tähelepanu tühisematele asjadele, ta pidi kirju-tama oode (pidulikke ülistuslaule) tsaarina Jelizaveta auks ning komöödiaid õukonna teatri jaoks.

Lomonossov töötas Teaduste Akadeemias. Tulise patrioodina võitles ta mahajäänud vaadetega sakslastest teadlaste ülevõimu vastu Akadeemias, kes seal käsutada püüdsid.

Lomonossov hoolitses rahvahariduse eest. Ta etendas suurt osa esimese Vene ülikooli — Moskva ülikooli asutamisel.

Lomonossov suri 1765. aastal. Surma eel avaldas ta kahetsust, et ei suutnud lõpule viia alustatud teaduslikke töid.

Terve eluaja jooksul taotles Lomonossov, et teadus teeniks tootmist. Ta põles soovist likvideerida Venemaa mahajäämus ja tuua ta esikohale maailmas.

Moskva ülikool
(1755).

1755. a. avati Moskvas esimene Vene ülikool.
See oli suure tähtsusega sündmus. Varem ei
olnud Venemaal ülikoole, aga vajadus haritud

inimeste järele kasvas iga aastaga.

Ülikoolis oli kolm teaduskonda — filosoofia-, õigus- ja arsti-
teaduskond. Koosseisude järgi oli ülikoolis ette nähtud kokku
10 professorit. Nende hulgas oli ka ajaloo professor — «univer-
saalse ja Venemaa ajaloo andmiseks» (universaalne — üldine).
Iga professor pidi õpetama üliõpilasi kaks tundi päevas, laupäev
välja arvatud. Laupäeviti olid ette nähtud professorite koosole-
kud «ülikooli asjade arutamiseks».

Ülikooli juures avati kaks gümnaasiumi. Üks aadlike jaoks,
teine aga mitteaadlikest vabade seisuste, näiteks kaupmeeste las-
tele. Kuid ei gümnaasiumi ega ülikooli pärisorjuses olevaid talu-
poegi ei lastud.

Ülikool asutati Lomonossovi algatusel. Ta oli selle poolt, et
kõigil seisustel oleksid võrdsed õigused ülikooli astumiseks. Kuid
pärisorjusliku Venemaa valitsus talitas nii, kuidas tema soovis.

Moskva ülikoolis ei olnud usuteaduskonda. Selle poolest eri-
nes ta kõigist ülikoolidest maailmas.

Moskva ülikoolist sai vene teaduse ja kultuuri suurim keskus.

I. I. Polzunovi
«tule abil töötav
masin».

XVIII sajandi pärisorjuslikul Venemaal oli an-
dekaid leidureid, kes nägid kaugele ette. Üks
neist oli Ivan Ivanovitš Polzunov
(1728—1766), pärisorjast töölise poeg. Tema isa

töötas Jekaterinburgi (praegu Sverdlovsk) mäetehases. Polzunov
lõpetas soldatilastele määratud tehasekooli ja hakkas samuti tööle
tehases. Ta õppis tundma aurumasinate kohta käivat kirjandust,
teadis Papini ja teisi leidureid ning arendas nende ideid edasi.

Polzunov leiutas oma originaalse aurumasina. Suure innuga
töötas ta selle loomiseks mitu aastat. See oli väga keerukas ja
julgelt kavandatud masin — vastastikku liikuvate kolbidega
kahesilindriline pidevalt töötav aurumasin. Polzunov kohandas
selle suure õhupuhumiseadeldise töölerakendamiseks, mis andis
õhku sulatusahjule. Ta lausa põles töös, viibis oma leiutise ehitamisel
päevad ja ööd, hoolimata oma kehvast tervisest — tal oli
tuberkuloos. Lõpuks sai määratu suur masin valmis. Ta võttis
enda alla puust hoone, mis oli viiekorruselise maja kõrgune.

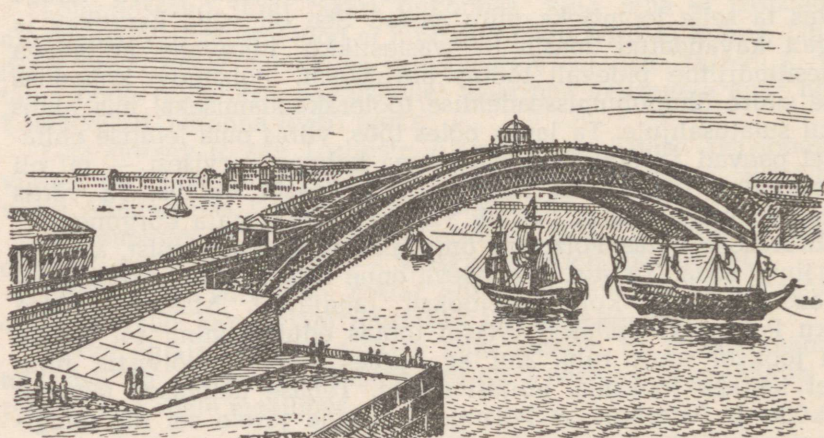
Erutusega ootas Polzunov oma masina käikulaskmist, kuid ta
ei näinud seda. Ta suri neli päeva enne masina töölerakendamist
38 aasta vanuses kopsuverejooksu tagajärjel. Masina lasksid
käiku Polzunovi õpilased. Masin töötas edukalt ning tõi mitme
kuu jooksul suurt tulu. Kui aga põles läbi ahjuvõlvistik ning
katel hakkas jooksma, hüljati masin. Tehase ülemused teatasid
ükskõikselt Peterburi, et Polzunovi masina järele «ei ole mingi-
sugust vajadust»; kahe aasta pärast lõhuti masin täielikult. Tema
kaks silindrit vedelesid veel kaua tiigi kaldal. Seda paika, kus

masin oli seisnud, hakati rahvas hulgas kutsuma «Polzunovi tuleasemeks». Ometi oli see masin leiutatud enne Watti! Mahajäänud maa pärisorjuslik kord pidurdas tehnilise leiunduse arenemist ja Polzunovi masin hävis.

Leidur Ivan Petrovitš Kulibin (1735—1818).

Silmapaisteve vene leidur Ivan Petrovitš Kulibin oli Nižni Novgorodi linnakodaniku poeg, kes omal käel õppis mehhaanikuks ja sai andekaks inseneriks. Tolle aja suured leidurid pühendasid palju tähelepanu kellamehhanismide uurimisele. Ka Kulibin töötas hulga aastaid erilise konstruktsiooniga kella loomiseks. See kell oli hanemunakujuline, mistõttu Kulibin andis sellele «munafiguuri» nimetuse. Kella löömise ajal avanesid väikesed ukсед, mille taga inglid veeretaski kivi «Jeesuse kalmult» ja muusika mängis: «Kristus on üles tõusnud.» Kulibini kell oli omaaegse tehnika ime. Oma kella kinkis ta tsaarinnale mänguasjaks.

Kulibin ehitas Neeva jõe silla projekti. See oli suurepärase ühekaarelise silla projekt, s. t. sild toetus ainult kallastele, vahepealseid sambaid ei olnud. Sel ajal olid tarvitusel kõrgete mastidega purjelaevad ja seepärast oli väga tähtis niisuguse silla ehitamine, mille alt laevad võiksid takistamatult läbi minna, nii et silda poleks vaja lahti võtta. Kulibini sillamudel oli 30 meetrit pikk. Õpetatud ametnikud Teaduste Akademiast väitsid, et «niisugune kaadervärk ei pea suurele raskusele vastu, vaid variseb kokku». Jõudis kätte mudeli katsetamise päev. Sillamudelile paigutati rohkem kui 5500-puudane raskus ja ta pidas vastu. Kõik õnnitlesid Kulibinit. Ta ootas kannatamatult, millal ehitatakse tema mudeli järgi tõeline sild üle Neeva. Kuid see osutus maha-

I. P. Kulibini ühekaarelise puusilla projekt üle Neeva jõe.

jäänud Venemaa jaoks liiga keerukaks ülesandeks. Sild jäigi ehitamata. Suurepärasest sillamudelit kasutati hiljem ühe suurniku aia ilustusena.

Nelikümmend aastat töötas Kulibin niisuguse purjedeta laeva leiutamiseks, mis liiguks vee jõul vastu voolu. Laeva eesotsast heideti vastu voolu pikk kõie otsas olev ankur, vesi pani liikuma rattad ning sellest liikus laev «omal jõul» ankru suunas. Kulibin nimetas oma leiutist «iseliikuvaks veelaevaks». Laev sai valmis 1782. a. ning pidas katsetamisele edukalt vastu. Kuid keegi ei hinnanud leiutist. Lõpuks üks ametnik ostis laeva endale küttepudeks ja laev lammutati. Kulibin jäi murest haigeks.

Rakendamist leidsid Kulibini leiutistest vaid mõned õukonna tarbeks ehitatud asjad. Ta leiutas peegelprojektorid lossi koridori valgustamiseks ning tugitooli, mis liikus vindi abil üles ja alla; see oli omamoodi lift, mida korpulentne tsaarina Katarina II kasutas lossi kõrgematele korrustele tõusmiseks.

Kulibin suri vaesuses. Ta oli vanas eas kõigi poolt unustatud. Niisugune oli pärisorjuslikul tsaari-Venemaal leiutajate saatus.

§ 35. ESIMENE REVOLUTSIOONILINE ÜLESKUTSE VÕITLUSEKS PÄRISORJUSE JA ISEVALITSUSE VASTU.

Pärisorjus ja ise-
valitsus takistavad
Venemaa arene-
mist.

Näis, et XVIII sajandi lõpul oli pärisorjuslik Vene impeerium oma võimsuse ja edu tipul. Vene keisririik ulatus nüüd Valgest ja Balti merest kuni Musta mere kallasteni lõunas. Endisest paremini töötas riigiaparatuur. Venemaal

oli lahingutes kuulsaks saanud võimas armee ja laevastik. Katarina II (1762—1796), kes istus üle kolmekümne aasta Venemaa troonil, oli sõna otseses mõttes aadlitsaarina, kes rangelt kaitses mõisnike huve. Tema ajal tugevnesid pärisorjuslik kord ja aadli eesõigused rohkem kui kunagi varem. Surunud maha Pugatšovi ülestõusu, andis ta peagi välja «Aadli armukirja» (1785), kus võeti kokku ja kinnitati kõik aadli eesõigused. Armukirjas deklareeriti «vankumatult», et aadlikud on erilised «õilsad» inimesed, kellel on eesõigus omada inimesi (talupoegi) võrdselt asjadega ning olla oma maa peremeheks. Riigiteenistuses olemine ei olnud kohustuslik. Kohut aadliku üle võis mõista vaid aadlikohus.

Aadlik tundis end oma mõisas keisrina. Ta võis talupoegadega ümber käia nii, kuidas soovis, neid müüa ja kinkida või maha mängida kaardimängus...

Kuid ajalooline arenemine ise õõnestas seda aadli-Venemaa võimsust ja õitsengut seestpoolt. Pärisorjuslik kord pidurdas tööstuse arenemist, uute vabrikute ja tehaste tekkimist, masinate tarvituselevõtmist. Pärisorjus takistas vabapalgalise töö kasvu ja

segas kultuuri arenemist. Pärissorjuses olevaid inimesi ei lastud ülikooli. Andekate inimeste — Polzunovi, Kulibini ja teiste leitud hukkusid kasutult.

Inglismaa ja Prantsusmaa olid läbi teinud kodanliku revolutsiooni. Seal arenes kapitalistlik palgatöö, tekkis uus klass — proletariaat. Eesrindlikes riikides oli antud hoop absolutismile, Venemaal aga võimutses endiselt isevalitsus, kes hoolitses eeskätt vana, pärisorjusliku feodaalaadli huvide eest.

Ometi oli Venemaa täis sisemist jõudu ning arenes teda takistavate pärisorjuslike ahelate kiuste. Arusaamine vajadusest võidelda pärisorjusliku korra ning isevalitsuse vastu tungis üha sügavamalt Venemaa parimate, eesrindlike inimeste teadvusse.

A. N. Radištšev
ja tema «Reis
Peterburist
Moskvasse».

1790. aastal toodi Katariina II-le Venemaal vastilmunud raamat, mis kandis lihtsat pealkirja: «Reis Peterburist Moskvasse». Raamatu kaanel ei olnud autori nime. Selle raamatu lehekülgedelt paiskus Katariinale näkku revolutsiooni leek.

Millest jutustas see raamat? Raamatu autor jutustas jõuliselt ja kirklikult pärisorjusliku korra ebaõiglusest ning kahjulikkusest. Ta nimetas mõisnikke «ahneteks metsloomadeks, täitmatuteks kaanideks». Lugege, mida ütles ta mõisniku kohta, kes oli rikkaks saanud oma talupoegade higi ja vere hinnaga: «Metslane! sa pole väärt kodaniku nime kandma... Selle vereimeja vara ei kuulu temale. See on omandatud röövimisega... Hävitage tema põlluharimisriistad; põletage maha tema rehed, küünid ja aidad, puistake tulekahju tuhk laiali põldudele, kus ta on toime pannud piinamisi, tehke talle külge märk kui ühiskonna vargale...»

A. N. Radištšev.

ПУТЕШЕСТВІЕ.

ИЗЪ

ПЕТЕРБУРГА ВЪ МОСКВУ.

„Чудище обло, озорно, огромно, спозывно,
и адно.“

Триасмахида. Томъ II Кн. XVIII. стр: 514.

1790.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ.

A. N. Radištševi raamatu «Reis Peterburist Moskvasse» esimese trüki tiitel-leht.

Kus ja millal ilmus Radištševi raamat? Mida teie arvates mõtleb Radištšev oma raamatu tiitellehele trükitud epi-graafiga: «Peletis paks, tembutav, suur, sajasuine ning haukuv»?

Autor kutsus üles täielikult hävitama pärisorjuslikku korda ja vabastama talupojad. Ta tunnustas, et talupojal on õigus tõusta üles mõisnike vastu.

Raamat oli suunatud isevalitsuse vastu. Tema autor oli vabariiklane. Ta arvas, et kõrgeim võim riigis peab kuuluma rahvale. Temale oli tsaar «kurjategija, kõige jõhkram kurjategija».

Tundmatu autor kutsus üles isevalitsuse hävitamisele.

«See on mäss!» hüüdis Katariina II pärast raamatu läbilugemist hirmunult. «Selle autor on mässaja, hullem kui Pugatšov!»

Katariina andis käsu areteerida raamatute müüja. Tema käest saadi teada autori nimi. Osutus, et raamatu on kirjutanud A. N. Radištšev.

Aleksander Nikolajevitš Radištšev sündis 1749. aastal aadliku perekonnas. Ta saadeti õppima välismaale, kus ta viibis hulga aastaid. Ta valdas nelja võõrkeelt ja oli lugenud palju välismaa revolutsioonilisi raamatuid. Venemaal teenis ta lihtsa tolliametnikuna.

Katariina II pani Radištševi vanglasse. Kohus mõistis ta surma, kuid Katariina ei julgenud seda otsust täide viia. Ta oli tuttav Euroopa filosoofidega ning mängis «valgustatud» tsaarinnat. Mis oleks tema kohta öeldud Euroopas? Katariina muutis Radištševi

kohta käiva surmaotsuse ning saatis ta kümneks aastaks asumisele Ida-Siberisse, kauge Ilimski kindlusvanglasse.

Radištšev elas asumisel kuus rasket aastat. Peterburis kostsid Radištševi eest sõbrad. Nii läks korda teda enne tähtaega vabastada. Pärast asumiselt saabumist astus Radištšev teenistusse seaduste koostamise komisjoni. Siin kirjutas ta niisuguse vabadust taotleva seaduseelnõu, et ülemused ähvardasid teda teist korda Siberisse asumisele saata. Hingeliselt murtud ja haige Radištšev ei pidanud sellele ähvardusele vastu; ta võttis mürki ja suri 1802. a. septembris.

Küsimusi XI peatüki kordamiseks.

1. Milles ilmnes uute, kapitalistlike suhete arenemine feodaalühiskonna rüpes?
2. Mille poolest erinevad kapitalistlikud suhted feodaalsuhetest?
3. Millised olid Pugatšovi ülestõusu nõudmised? Milline on selle ülestõusu ajalooline tähtsus?
4. Millal ja kuidas läks Venemaa valdusse Musta mere rannik?
5. Milliseid Suvorovi sõjakunsti reegleid te teate? Millised Suvorovi reeglid on oma tähtsuse säilitanud ka praegu?
6. Loetlege teile teada olevaid tähtsaimaid nähtusi XVIII sajandi vene kultuuris. Kuidas te arvate — kas need nähtused tekkisid ja arenesid tänu feodalismile või feodalismist hoolimata?
7. Mida arvas Radištšev isevalitsusest ja pärisorjusest?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

Pugatšovi ukaas.

Esitame Pugatšovi ukaasi (käskkirja) 31. juulist 1774. See oli antud keiser Peeter III nime all (teatavasti esines Pugatšov selle nime all).

Oma vormilt jäljendab Pugatšovi ukaas ehtsat keisri ukaasi. Anname selle teksti lühendatult.

Jumala armust Meie, Peeter Kolmas, Kogu Venemaa Keiser ja Isevalitseja ja nõnda edasi ja nõnda edasi.

Antakse teadmiseks kogu rahvale.

Sellesinase ukaasiga näitame oma valitsejalikku ja isalikku armu kõigile, kes on talupoja seisuses ja mõisnike alamad, käsime olla meie trooni truud alamad ja anname vana risti ja palve, pea ja habeme¹, igavese priiuse ja vabaduse kasakatele, ei nõua nekruitiandmist, pearaha või muud rahamaksu, anname maa, metsa, luhamaad ja kalaveed ja soolajärved ilma rahata ja ilma obrokita ja vabastame kõik, kellele on seni kurja teinud mõisa ja linna isandad.

... Sellesamase ukaasiga käsime: kes olid enne aadlikud oma mõisates, neid meie võimu ja riigi vastu ässitajaid ja talupoegade röövijaid kinni võtta, ära hukata ja üles puua ja talitada nendega niisama nagu nemad, usukaotanud, tegid

¹ «Vana risti ja habemega» autasustamine kajastab vanausuliste, habemete mahaajamise vastaste nõudeid.

teiega, talupoegadega. Nendesinaste vaenlaste ja kurjategijate ärahävitamisest võib igamees saada tasase ja rahuliku elu, mis saab kestma igavesti.

Antud 1774. aasta juulikuu 31. päeval.

Peeter.

Küsimusi.

1. Kirjutage Pugatšovi ukaasist välja need lubadused, mis on suunatud päris-orjusliku korra vastu. Paigutage nad tähtsuse järgi ritta.
2. Näidake nende alusel, milliseid nõudmisi püstitas ülestõus. Millest on näha, et ülestõus oli suunatud feodaalse ühiskonnakorra vastu?

A. Suvorovi «Võitmise teadusest».

«Võitmise teaduses» esitas Suvorov sõduritele oma sõjakunsti peamised reeglid. Allpool esitame katkendi selle kohta, kui tähtsad on sõjaväelasele teadmised ja oma ülesande täielik mõistmine.

... Vägilased, vaenlane on hirmul teie ees, kuid on vägevamaid vaenlasi jumalast endast: neetud mitteteadja, mõistumata, valetaja, sõnadetegija, jutujuttaja, silmakirjateenija, viisakat mängija, taibutu, tühi nimi... Mitteteadja teeb palju kahju. Tema pärast saab ohvitser aresti, aga staabiohvitserist vanema staabiohvitserini — koduse aresti...

... Teadmine on valgus, mitteteadmine — pimedus; töö kardab tegijat, ja kui talumees ei oska atra hoida, leib ei sünni. Ühe teadja eest antakse kolm mitteteadjat; meile on kolmest vähe, anna meile kuus, anna meile kümme ühe vastu — ja meie lööme kõiki, tõukame ümber, võtame vangi...

Küsimus.

Miks Suvorov ei sallinud vastust: «ei tea»?

A. N. Radištšev talupoegade rõhumisest mõisnike poolt.

Esitame katkendi A. N. Radištševi teosest «Reis Peterburist Moskvasse».

Esimest korda silmitsesin ma tähelepanelikult talutare kogu sisustust. Esimest korda pöörasin oma südame selle poole, mis tänini oli temast mööda libisenud. Neli seina poolest saadik, nagu ka kogu lagi, nõega kaetud; põrand pragudes, millel vähemalt verssokipaksune porikiht; ahi ilma korstnata, kuid siiski hea kaitse külma vastu, ja suits, mis igal hommikul nii talvel kui suvel tarre tungib; aknaaugukesed, mille ette loomapõied tõmmatud, lasevad keskpäeval hämarat valgust läbi; kaks-kolm potti (õnnelik on see tare, kui üheski neist üga päev palja vee peal keedetud kapsaid leidub). Puust kauss ja kettad, mida taldrikuteks nimetatakse; kirve abil valmistatud laud, mida pühade eel kraabiga puhastatakse. Küna sigade ja vasikate söötmiseks, kui sääraseid loomi on; magada nendega koos, neelata õhku, milles põlev küünal paistab nagu läbi udu, nagu eesriide tagant. Õnneks on astja kaljaga, mis hapu nagu äädikas, ja õues saun, milles, kui seal parajasti ei vihelda, magavad loomad. Takune särk ja kuresaapad, väljakäimiseks jalarätid ja viisud. Niimoodi elavad need, keda õigusega peetakse riigi külluse, jõu ning vägevuse allikaks; kuid samas on näha seaduste nõrkust, puu-

dusi ja nende kuritarvitamist, nende nõnda-ütelda karedat külge. Seal võib näha aadli ahnust, röövimist, talupoegade piinasid ja kaitsetut kerjuslikku seisukorda... Ahned metsloomad, täitmatud kaanid, mis me jätame talupojale? Seda, mida me ei saa neilt võtta — õhu. Jah, ainult õhu. Sageli me võtame temalt mitte ainult maa annid, leiva ja vee, vaid isegi valguse... Seadus keelab temalt võtta elu. Kuid ainult korraga. Kui palju võimalusi on aga võtta see temalt pikkamisi! Uhel pool on peaaegu täielik võim, teisel pool — kaitsetu nõrkus. Sest mõisnik on talu poja kohta seadusetegija, kohtunik, otsuse täideviija ja soovi korral nõudja, kelle vastu kostja mitte midagi ütelda ei tohi. See on ahelaise needitu saatus, see on haisvasse vangikongi heidetu saatus, see on ikkes härja saatus...

Ülesanne.

Iseloomustage selle katkendi põhjal Radištševi suhtumist pärisorjuslikku korda.

XII PEATÜKK.

1812. AASTA ISAMAASÕDA. DEKABRISTID.

§ 36. 1812. AASTA ISAMAASÕDA.

Napoleoni vallutuslikud eesmärgid. Revolutsiooni tulemusel tuli Prantsusmaal võimule suurkodanlus. Ta pettis rahvahulkade lootusi ning jättis revolutsioonilistest saavutustest alls ainult selle, mis oli kasulik suurkapalistidele. Just nende huvisid esindaski Napoleon Bonaparte. Ta alustas oma karjääri Prantsuse revolutsioonilise armee kindralina, ent peagi sai temast Prantsuse revolutsiooni lammataja. 1804. aastal kuulutas ta enda prantslaste keisriks ning asus juhtima noore Prantsuse kapitalismi võitlust selle peavõistleja — kapitalistliku Inglismaa vastu.

Tolleaegne Inglismaa oli, nagu me juba teame, «maailma töökoda» ja «merede valitseja». Inglismaa oli asunud esimesena kapitalistliku arenemise teele ning oli jõudnud haarata oma valdusse kõige soodsamad positsioonid maailmaturul ning kõige rikkamad asumaad. Inglise laevad sõitsid peremeestena kõigil ookeanidel ja meredel, vedades inglise tööstuskaupu. Inglismaa käes oli ülevõim maailma kaubanduses, ta ei lasknud ühtki võistlejat oma tuluallikate lähedale.

Napoleon tegutses prantsuse kodanluse huvides ning kavatses teha lõpu Inglismaa tööstuslikule võimsusele ja ülevõimule meredel. Ta tahtis Inglismaa asemele seada kapitalistlikku Prantsusmaad.

Kuidas seda saavutada? Andeka väejuhina oli Napoleon suurte revolutsiooniliste kogemustega Prantsuse armee eesotsas, oskas seda suurepäraselt tugevdada ja organiseerida. Algul tahtis ta Ing-

lismaale merd kaudu kallale tungida, paisata võimas dessant laevadel üle La Manche'i. «Mul on vaja ainult kolm udust päeva, ja ma saan Londoni, parlamendi ja Inglise Panga valitsejaks,» teatas Napoleon. Kuid see kavatsus ei õnnestunud — Inglismaa organiseeris Euroopa mandri riikidest võimsa liidu (kuhu kuulus ka Venemaa), mis hakkas ähvardama Napoleoni tagalat. Siis muutis Napoleon oma plaani. Ta seadis eesmärgiks saada kogu Euroopa peremeheks, alistada kõik Euroopa riigid ning keelata neil kaubavahetus Inglismaaga. Napoleon lootis, et uhke Inglismaa lämbub blokaadirõngas ja kaotab oma võimsuse.

Napoleon tahtis saada maailmavalitsejaks.

Tema sõjaväe kõrged lahinguomadused ning alistatud maade rikkuste oskuslik ärakasutamine suurendasid päev-päevalt Napoleoni jõudu. Inglise-Prantsuse sõda algas 1803. a., aga juba 1805. aastal võitis Napoleon Austria, kelle liitlaseks oli Venemaa; järgmisel aastal (1806) purustas Napoleon Preisimaa ja 1807. aastal sundis ta Venemaad — Preisimaa liitlast — alla kirjutama raskele Tilsiti rahulepingule. Selle rahulepingu tingimuste järgi pidi Venemaa sõlmima Napoleoniga liidu Inglismaa vastu, katkestama Inglismaaga diplomaatilised ja kaubanduslikud suhted ning osa võtma Inglismaa-vastasest blokaadist. Venemaa ei olnud sellest huvitatud — see tegi kahju tema majandusele ning riigi prestiižile; kasulik oli see ainult kodanlikule Prantsusmaale.

Kui lisada, et Napoleon alistas Itaalia, Belgia ja Hollandi, siis on selge, et oma sõjaretke eel Venemaa vastu oli Napoleon peaaegu kogu Euroopa valitseja.

Napoleoni maailmavallutusplaanide teostamise peamiseks takistuseks oli Venemaa. Napoleoni plaan oli järgmine: purustada Venemaa lühiajalises võidukas sõjas, suruda ta põlvili ning muuta Prantsuse keisririigi kuulekaks teenriks. Aga pärast tungida Venemaa kaudu Indiasse, Inglismaa kõige rikkamasse kolooniasse, ning see alistada. Napoleoni vallutusplaanidel ei olnud piiri.

Napoleoni sissetung Venemaale (1812).

Ööl vastu 24. juunit 1812. a. tungisid Napoleoni väed sõda kuulutamata ja sõnamurdlikult Venemaa territooriumile.

Prantsusmaa nõndanimetatud «suur armée», mis tuli üle Vene riigipiiri, ületas sõja alguses oma arvult Vene sõjajõudusid. Napoleon tõi Venemaale ligi 600 000 meest, kelle vastas seisis läänepiiridel vaid 200 000 Vene sõjameest. Seejuures olid Vene polkudest formeeritud kolm armeed, mis paiknesid eri kohtades, ja see nõrgendas Venemaa vastupanujõudu.

Napoleon liikus kiiresti sisemaa suunas ning vallutas linna linna järel. Kuid tal ei õnnestunud lahutada esimest ja teist Vene armeed ning purustada neid ükshaaval. Esimene Vene armee, keda juhatas Barclay de Tolly, ja Bagrationi juhatusel tegutsev teine armee ühinesid Smolenski all. Napoleon lootis, et Smolenski lahing saab selles sõjas pealahinguks, ehk nagu siis

kõneldi, generaallahinguks¹, kus ta purustab vastase põhilise elavjõu. Kuid ka see plaan ei läinud tal korda: Vene sõjaväge ei saanud purustada, see säilitas oma lahingujõu ka pärast raskeid lahinguid, jättes maha lõõmava Smolenski. Napoleon sööstis Vene vägedele järele, lootes pealahingule, kus ta hävitab Vene armee ning võidab sõja.

Sõja rahvalik
iseloome.

Kohe algusest peale omandas see sõda rahvaliku iseloomu, sai kogu rahva ühise võitlusseks.

See väljendus eelkõige sõjaväe võitlusvaimus. Sõdurid pidasid välismaiste vallutajate väljaajamist oma eluliseks asjaks, nad tegutsesid teadlikult ning tundsivad, et nende ülesandeks on — nagu märkisid kaasaegsed — «suures asjas kaasa aidata».

Koos vene rahvaga võtsid kangelaslikust võitlusest osa ukrainlased, valgevenelased, baškiirid ja paljud teised Venemaa rahvad. Nad andsid suure panuse vaenlase üle võidu saavutamiseks.

Okupeeritud piirkondade talupojad keeldusid kaubavahetusest vaenlasega ning tema varustamisest toiduainetega. Rahvas ise püüdis kinni luurajaid ja spioone. Vaenlase lähenemisel ajasid talupojad ära oma karja, süütasid tared põlema ning läksid metsadesse.

Rahvas aitas aktiivselt sõjaväge.

Talupojad moodustasid suurel arvul partisanisalkasid. Kuulus viietuhandeline partisanisalk, mis tegutses talupoeg Gerássim Kúrini juhtimisel Moskva lähedal, varustas ennast tapetud prantslastelt võetud relvadega. Sellel partisanisalkal läks korda põgenema lüüa suuri Prantsuse ratsaväeüksusi. Kuulsaks sai partisanisalk, mida juhtis naispartisan Vassilissa Kóžina. Kóžina tegutses Smolenski läheduses, võttis ise vangid prantslasi ja hävitas neid hulgaliselt.

Kutuzovi määramine
ülemjuhatajaks. Borodino
lahing.

Pärast Vene armeede ühinemist Smolenski all nimetas Aleksander I ülemjuhatajaks Mihhail Illariónovitš Kutúzovi, kuulsat Vene väejuhi ning Suvorovi õpilase. Keiser ise küll ei sallinud Kutuzovit, kuid rahvas oli tema poolt ning keisril tuli järele anda. Rahvas hulgas võeti Kutuzovi määramise teade vastu vaimustusega, sõjaväes aga tõusis võitlusmeeleolu. «Kutuzov tuli prantslasi peksma,» räägiti sõdurite hulgas.

Napoleon liikus hoogsalt Moskva suunas. Kutuzov valis lahingupaigaks Možaiskist 12 kilomeetri kaugusel asuva Borodino välja. Vene armee parem tiib (Barclay de Tolly juhtimisel) toetus Kolotša jõe kõrgele künklikule kaldale, vasak tiib (Bagrationi juhatusel) paiknes Semjonovskaja küla juures asuval lah-

¹ Sõna «generaalne» tuleneb prantsuse sõnast *général*, mis tähendab peamine, pea-.

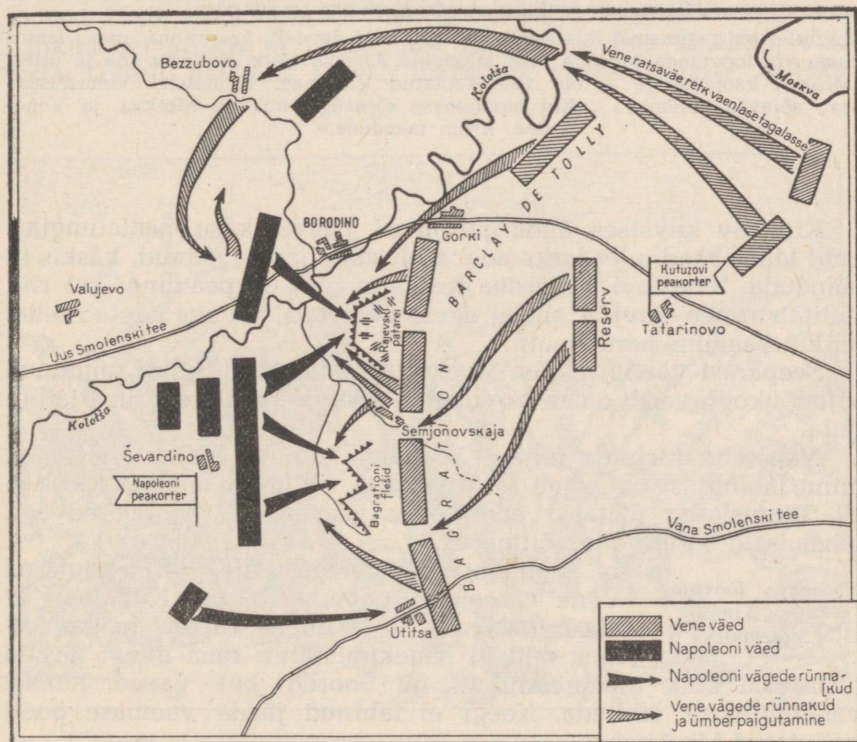
tisel tasandikul. Siia kaevati muldkindlused (nõndanimetatud flešid) suurtükkide jaoks; see tiib oli nõrgem kui parem tiib.

Lahing algas 1812. a. 7. septembri koidikul (26. augustil vana kalendri järgi). Prantslaste 130 000-mehelise väe vastas seisis 120 000-meheline Vene sõjavägi.

Algul paiskas Napoleon väed venelaste vasakule tiivale, kus asusid muldkindlustused. Ta märkas õigesti, et siin on venelaste nõrk koht. Pärast ägedaid lahinguid vallutasid prantslased Semjonovskaja flešid. Bagration sai surmavalt haavata. Kuid Vene väed pidasid müürina vastu ning prantslased ei suutnud lahingut võita.

Siis andis Napoleon löögi tsentrisse ning pärast suuri pingutusi vallutas kindral Raževski patarei. Kuid tal ei läinud korda tsentris läbi murda, Vene väed seisis endiselt nagu müür. Napoleonil ei õnnestunud ka siin oma plaane teostada.

Lahing rauges õhtu saabumisega. Prantslased kaotasid 58 000 meest surmasaanutena. Napoleoni 47 parimat kindralit olid rivist välja langenud.

Borodino lahing.

Sõjanõukogu Filis. A. D. Kivšenko maali järgi.

Kindralid on kogunenud talutarre. Nad vaidlesid ägedalt, kas minna uuesti lahingusse või loovutada Moskva ilma lahinguta. Lõpuks tõstis Kutuzov käe ja ütles: «Moskva kaotamisega ei ole veel kaotatud Venemaa. Esimeseks kohustuseks pean sõjaväe hoidmist... Kui hävitatakse sõjavägi, hukkub Moskva ja Venemaa. Käsin taanduda.»

Kutuzov kavatses anda järgmisel päeval käsu pealetungiks, kuid teada saades, et laskemoona oli vähe järele jäänud, käskis ta taanduda. Suvorovi õpilasena teadis ta, mis on peamine: kui riik säilitab armee elavjõu, siis ei ole ta võidetud, kui aga kaotab selle, on lüüasaamine paratamatu.

Seepärast võetigi pärast Moskva-lähedases Filí külas toimunud sõjanõukogu vastu otsus loovutada Moskva vaenlasele ilma lahinguta.

Napoleon kirjutas hiljem Borodino lahingu kohta: «Kõigist minu lahinguist on kõige hirksam see, mille ma andsin Moskva all. Prantslased näitasid end võidu väärilistena, venelased aga omandasid õiguse olla võitmatud.»

Moskva loovutamine. Linna põlemine.

14. septembril päikesetõusu ajal jätsid esimesed Vene väesalgad maha Moskva. Kuuldus, et väed lahkuvad, levis linnas kiiresti ja siis toimus midagi ennekuulmatut: ilma mingi käsuta otsustasid kõik linna elanikud, nii noored kui vanad, linnast vabatahtlikult lahkuda. Keegi ei tahtnud jääda vaenlase poolt vallutatud Moskvasse.

Niipea kui vaenlane oli jõudnud Moskvasse, hakkas suur linn leegitsema. Grandioosne tulemõll Moskvas tegi vaenlasele palju

muret, hävitas palju varusid ning armee paigutamiseks vajalikke hooneid.

Vene armee
vastupealetung.

Kutuzovil nagu kõigil vene inimestel oli raske jätta Moskvat vaenlase kätte. Kuid veelgi kohutavam oli kaotada armee, sest siis oleks Napoleoni võit olnud paratamatu.

Armeel oli vaja pärast veriseid lahinguid koguda jõudu, täiendada koosseisu ning õpetada uut täiendust, välja töötada plaan vaenlase väljapeksmiseks kodumaalt. Vene armee eesotsas Kutuzoviga tuli selle keeruka ülesandega hiilgavalt toime.

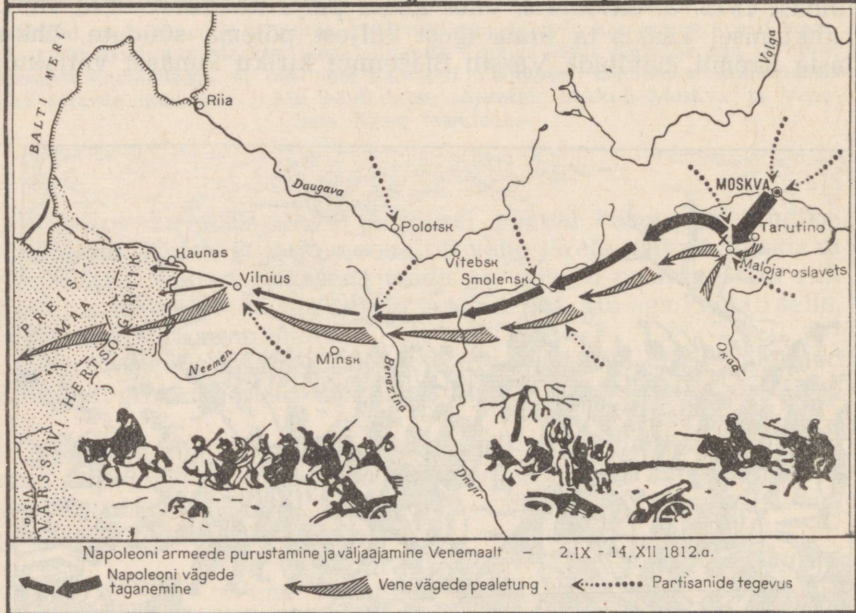
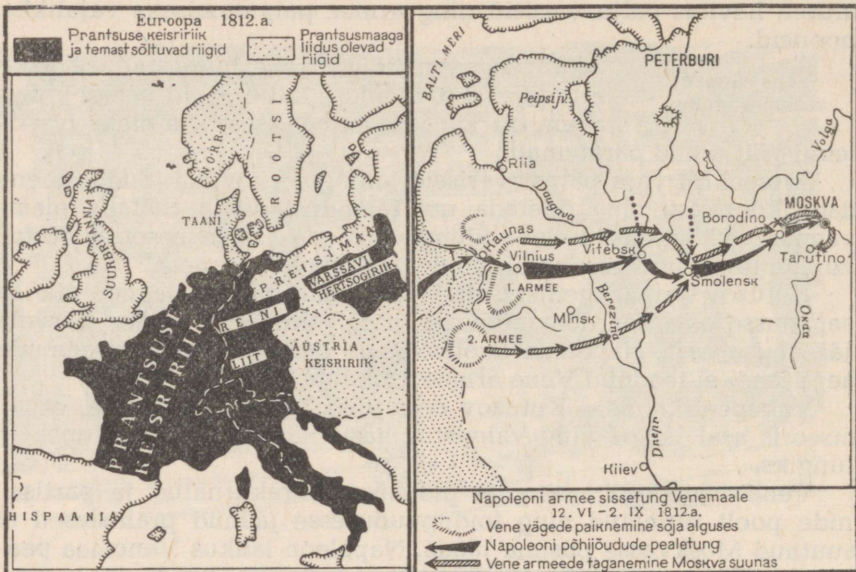
Kutuzov taipas geniaalselt Napoleoni edasisi plaane, viis ta segadusse oma haardemanöövriga ning juhtis oma armee kõrvale jälitamise eest. Napoleon kaotas Vene armee jäljed ning mõnda aega isegi ei teadnud Vene armee asukohta.

Vahepeal koondas Kutuzov oma jõud Tarútino lähedale, organiseeris seal laagri ning valmistus hästi läbimõeldud vastupealetungiks.

Vene vägedega lahingute pidamisest ärakurnatud ja partisaanide poolt rünnatud ning toidupuudusesse jäänud prantslased ei suutnud Moskvasse püsima jääda. Napoleon lahkus Venemaa pealinnast 1812. a. oktoobris, viies kaasa palju kokkuröövitud vara. Lahkumisel käskis ta linna igast küljest põlema süüdata, õhku lasta Kremli, hävitada Vassili Blažennõi kiriku Punasel väljakul.

Prantsuse armee põgenemine Venemaalt. Kleini joonistuse järgi.

1812. aasta Isamaasõda.

Kuid vene patriootide tegevuse tulemusel hoiti ära suur oht, kustutati tulekahjukolded ning kisti puruks lõhkelaengute süütenöörid. Kreml sai siiski õhkulaskmise tagajärjel kannatada, kuid täielikult teda hävitada ei suudetud. Terveks jäi ka Vassili Blažennõi kirik, vene ehituskunsti uhkus.

Vene armee liikus taganeva Napoleoni kannul, jälitades ning lööke jagades. Partisanid, kes tegutsesid samuti Kutuzovi juhtimisel, abistasid sõjaväge. Nad tegid äkkrünnakuid vaenlase väeosadele, võtsid prantslasi vangi ning said tagasi nende poolt röövitud vara. Tarutino lahing 1812. a. oktoobris lõppes venelaste võiduga. Verine lahing Malojaroslávetsi all näitas Napoleonile Vene vägede jõu kasvamist.

Novembri keskpaiku jõudis paljudest lahingutest ning kaotustest kurnatud Prantsuse armee Bereziná jõe äärde. Jõe ületamisel kaotas Napoleon armee tuhandeid inimesi veristes lahingutes ja jõevoogudes.

Detsembri algul põgenes Napoleon salaja oma armee riismete juurest lihtsas veokis, peites nägu karusnahkse krae varju, et keegi teda ära ei tunneks. Ta sõitis kiiruga Pariisi, et moodustada uut armeed, sest armeed Napoleonil enam ei olnud. Ta tõi Venemaale ligi 600 000 meest, Venemaalt tagasi viis kõigest umbes 30 000... Nii kuulsusetult lõppes Napoleoni sõjakäik Venemaale ning varisesid kokku tema maailmavallutamise plaanid.

1812. aasta Isamaasõda oli õiglane, rahvalik sõda. Selles sõjas kaitses rahvas oma maad sõnamurdlikult kallaletunginud vaenlase vastu ning päästis selle orjastamisest.

Vene rahvas sirgus ja tugevnes võitluses, sai aru oma jõu suurusest. Ta läks vaenlase vastu lootusega saavutada endale pärast võitu vaba elu. Ent rahva lootus ei täitunud.

§ 37. VENE REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE ALGUS. DEKABRISTID.

Esimeste revolutsiooniliste salahingute tekkinine Venemaal.

1812. aasta Isamaasõda lõppes võiduga. Sõjaretked välismaale 1813. ja 1814. a. viisid Napoleoni purustamise täielikult lõpule. Kuid sõda süvendas klassivastuolusid Venemaal. Pärisorjuslikud talupojad, kes olid ennastsalgavalt võidelnud vaenlase vastu, lootsid asjatult oma olukorra kergene-
mist. Külas võimutsesid endiselt mõisnikud-pärisorjapidajad. «Me päästisime kodumaa türanniast, meid aga türanniseerivad jälle härrased,» nurisesid sõjast tagasipöördunud sõdurid. Mõisnikevastased talurahva rahutused jätkusid. Kui enne Isamaasõda toimus 7—9 rahutust aastast, siis nüüd puhkes igal aastal 17—25 rahutust. Eriti võimsad rahutused toimusid Donimaal aastail 1818—1820.

Käärimine kasvas ka tsaariarmees.

Tähtsaks isikuks riigis sai pärast sõda juhm ja toores omavolit-

seja Araktšéjev, tsaar Aleksander I sõber number üks, «kogu Venemaa rõhuja», nagu ütles tema kohta Puškin. «Täis kurjust, täis kättemaksuiha, ilma mõistusest, ilma tunneteta, ilma autas,» kirjutas Puškin oma epigrammis Araktšéjevist.

Armees möllas julm kepinuhtlus — Araktšéjev käskis sõdureist «vabamõtlemise» välja peksta. Paljud külad Novgorodi ja Harkovi ümbruses viidi erilisse sõjaväeolukorda. Talupoegi sunniti teenima sõjaväes ning tegema mundris ja sõjaväelise komando järgi kõiki põllutöid. Vähimagi sõnakuulmatuse eest peksti julmalt. Peks ootas ka talunaisi küll selle eest, et ahi ei olnud õigeks ajaks köetud, või tule süütamise eest öösel. Kärbiti talupoegade maid ning neil keelati kauplemine. Külased, kus oli kehtestatud niisugune kord, nimetati «sõjaväelisteks asulateks».

Ühesõnaga — pärast vaenlase üle võidu saavutamist ei läinud rahva elu paremaks, vaid halvenes veelgi. Pärisorjuslik reaktsioon võidutses.

Niisuguses olukorras tekkisidki Venemaal esimesed revolutsioonilised salaühingud.

Nende asutajateks olid noored aadlikest ohvitserid, Napoleoni vastu peetud sõdadest osavõtjad. Isamaasõda äratas nende poliitilise teadvuse. Kuigi nad ise kuulusid aadli hulka, ei lubanud nende mõistus, au ja südametunnistus kaitsta pärisorjuslikku korda, mida nad pidasid oma kodumaa suurimaks paheks. Nad mõistsid, et pärisorjusliku korra ning isevalitsuse likvideerimine on Venemaale aktuaalne ülesanne, mille teostamiseta ta ei saa edasi areneda. Nad arvasid õigesti, et seda ülesannet ei ole võimalik lahendada ilma revolutsioonilise võitlusega. Noored aadlikud asusid revolutsiooniteele. On endastmõistetav, et kuulumine mõisnike klassi piiras nende revolutsioonilist teadlikkust ning ei lasknud neil saada järjekindlateks võitlejateks rahva vabastamise eest. Nad olid hirmus kaugel rahvast, nagu ütles Lenin, kuid nad etendasid suurt osa võitluses vana korra kukutamise eest, nende töö ei olnud asjata. Lenin nimetas neid «aadlikest revolutsionäärideks».

Esimene salaühing — «Päästeliit» — asutati 1816. a. Selle eesmärgiks oli võitlus pärisorjusliku korra ja isevalitsuse vastu. Ühingu liikmed püüdsid pidevalt tõmmata kaasa rohkem liikmeid, paremini välja töötada ühingu programmi. Seepärast nad muutsid korduvalt selle põhikirja ja organisatsioonilist struktuuri. Mõne aasta pärast kujunes kaks revolutsioonilist salaühingut: Põhjaühing keskusega Peterburis ja Lõunaühing Ukrainas, Kiievi lähedal. Seal paiknes tol ajal II armee, kus teenisid paljud ühingu liikmed.

P. I. Pestel.

**Mida taotlesid
revolutsioonilised
salauhingud?**

Põhja- ja Lõunaühingu liikmed olid tulised patrioodid. Nad unistasid uuest korrast, mis asendaks iganenud feodaal-pärisorjusliku korra nende kodumaal. Sõjaväele tuginedes tahtsid nad organiseerida revolutsioonilist väljaastumist, kutsuda isevalitsuse, kaotada pärisorjusliku korra ning üldrahvalikult vastu võtta revolutsioonilise konstitutsiooni — riigi põhiseaduse, mis määrab kindlaks uue korra. Põhjaühingus töötas revolutsioonilise konstitutsiooni välja Nikita Muravjov, Lõunaühingus — Pavel Péstel. Mõlemas projektis oli ette nähtud pärisorjuse kaotamine, kuid paljude muude küsimuste lahendamisse suhtuti erinevalt.

Nikita Muravjov eeldas, et Venemaa saab konstitutsiooniliseks monarhiaks ning kujutab endast föderatsiooni nagu Põhja-Ameerika Ühendriigid. Keiser muutub palgaliseks ametnikuks. Valimisest osavõtu õigus ning õigus saada valitud saadikuks on vaid neil kodanikel, kes omavad kapitali või kinnisvara. Talupojad vabastatakse pärisorjusest ja neile antakse väike maatükk (kaks tiinu pere kohta); ülejäänud maa jääb mõisnikele. Niisugune oli Nikita Muravjovi projekt. Nagu näeme, nähti selles ette pärisorjuse kaotamine, anti hoop isevalitsusele ja avati tee Venemaa kapitalistlikule arenemisele. Seepärast oli see projekt progressiivne. Kuid selles on ilmselt näha ka autori kui aadliku piiratus: ta ei sõandanud täielikult lahti öelda monarhiast, anda talupoegadele kogu maa ja teistega võrdsed poliitilised õigused.

Pesteli projekt oli tublisti kaugeleulatavam. Pestel oli vabariiklane ja pooldas monarhia täielikku likvideerimist. Venemaa pidi saama vabariigiks. Pestel pani ette anda talupoegadele pool

K. F. Rõlejev.

maast ühiskondliku omanduse alusel, teisele poolele maast aga säilitada eraomandus. Kõrgeimaks seadusandlikuks organiks riigis peab olema parlament, mida nimetatakse muistse nimetusega Rahvaveetše. Selleks et omada õigust valida ja saada valitud saadikuks, ei nõuta mingit varandust, piisab sellest, kui ollakse Venemaa vabariigi kodanik. Kuigi ka Pesteli projektis esines piiratust (ta ei otsustanud anda talupoegadele mitte kogu maad, vaid ainult poole sellest), läks see ometi kaugemale Nikita Muravjovi omast: ta nõudis vabariiki ning kõigi inimeste poliitilist üheõiguslikkust olenemata rikkusest või vaesusest, andis talupoegadele maad rohkem, kui seda oli talupoja hingemaa pärisorjusliku korra tingimustes.

Aadlike-revolutsionääride projektid, kui need oleksid ellu viidud, oleksid olnud suureks sammuks edasi. Nad oleksid andnud võimsa hoobi aadlivõimule, pärisorjusele ja isevalitsusele ning oleksid avanud tee kapitalismi arenemisele Venemaal.

Vahepeal kasvas salaühingu liikmete arv; sellesse astusid väärrikad ja tuntud inimesed. Nii näiteks astus ühingu liikmeks luuletaja Kondráti Rõléjev, Araktšejevi vastu suunatud julge satiiri «Soosikule», luuletuskogu «Duumad» autor, kes ülistas võitlejaid despotismi ja isevalitsuse vastu. Olles astunud ühinguusse, kirjutas Rõlejev koos selle organisatsiooni teise liikme Aleksander Bestúževiga rahvale vaimustavaid revolutsioonilisi laule. Rõlejev oli vabariiklane.

Oma kodumaa revolutsioonilise ümberkujundamise nimel korraldasidki esimesed vene revolutsionäärid 1825. aasta detsembris relvastatud väljaastumise. Detsembrikuu järgi (vene keeles *декабрь*) nimetataksegi neid dekabristideks. Nende ülestõus on esimene tsarismivastane revolutsiooniline ülestõus. Hiljem nimetati neid ka «vabaduse esiklasteks».

1825. a. 14. detsembril ülestõus.

1825. a. novembris suri äkki tsaar Aleksander I. Riigis tekkis ootamatult ärev olukord, kus tsaari ei olnud: surnud tsaaril ei olnud lapsi ning päri-

misõiguse kohaselt pidi troonile saama tsaari vanem vend Konstantin. Kuna Konstantin oli juba varem salaja troonist loobunud, sai tsaariks Konstantini järgmine vend Nikolai, jõhker despoot, keda armees vihati. Kuivõrd aga Konstantini troonist loobumine oli omal ajal jäänud avalikult välja kuulutamata, siis andis sõjavägi ja elanikkond vande Konstantinile, mõne aja pärast aga määrati uus vandeandmine juba teisele keisrile — Nikolaile. Elanikkonnas ja sõjaväes oli juba ammu tekkinud käärimine, «Ümbervannutamine» aga suurendas veelgi ärevust ja rahulolematust.

Samal ajal said dekabristid teada, et valitsuse nuhid on neile jälile saanud ja et nende areteerimine võib toimuda iga hetk. Tõepoolest, ülestõusu eelõhtul areteeriti Pestel. Kõik kõneles selle poolt, et oli vaja alustada ülestõusu. «Juhus on soodne, juhused on selline, et seda ei tohi lasta mööda minna,» kõnelesid nad ise.

Töötati välja järgmine plaan.

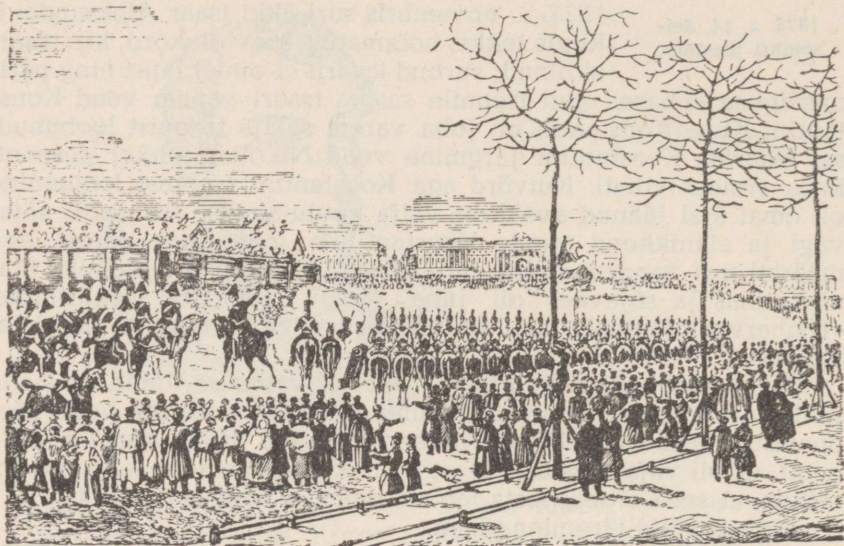
Nikolai I-le vandeandmise päeva — 14. detsembril varahommikul alustavad salaaüingu liikmed oma polkudes ülestõusu ning toovad ülestõusnud väed Senati väljakule. Miks just Senati väljakule? Selleks et takistada Senatil uuele tsaarile vandeandmist ning Senati kaudu üldiselt teatavaks teha revolutsiooniline manifest vene rahvale. Selles manifestis pidi kuulutatama, et pärisorjus on kaotatud ja vana valitsus kukutatud. Oli ette nähtud Asutava Kogu kokkukutsumine, et otsustada, kas Venemaa saab vabariigiks või piiratud konstitutsioonilise monarhiaga riigiks, seejärel aga võtta vastu konstitutsioon ja valida uus valitsus. Manifestis nähti ette vene rahvale sõna-, trüki- ja usutunnistuse vabaduse andmine ning kohustusliku sõjaväeteenistuse aja lühendamise.

Ülestõusu Peterburis pidi toetama relvastatud ülestõus Lõuna-Venemaal.

Niisugused olid kavatsused, kuid neid ellu viia ei õnnestunud.

Senati väljakule kogunes ligi kolm tuhat ülestõusnud sõdurit dekabristidest ohvitseride juhtimisel. Kogunes määratu suur rahvahulk, kes tundis kaasa ülestõusnutele. Kuid Nikolai I viis Senati vannet andma juba enne valget ning dekabristid ei saanud oma manifesti teatavaks teha. Ei saadud teostada ka ülestõusu organiseerimise plaani. Juba ülestõusu eel valisid dekabristid diktaatoriks vana salaaüingu liikme vürst Trubetskói. Kuid too ei ilmunudki väljakule, pettes oma seltsimehi ja reetes ühise ürituse. Olles asjatult kaua oodanud, valisid dekabristid lõpuks uueks juhiks vürst Obólenski.

Kuid oli juba hilja. Nikolai I haaras initsiatiivi enda kätte. Kui

Dekabristide ülestõus Senati väljakul Peterburis 14. det. 1825. a.

Ülestõusnud polgud rivistusid Senati väljakule. Väljaku keskel on näha Peeter I mälestussammas, tagaplaanil Senati hoone. Väljakule kogunes määratu rahvahulk. Paljud rahva hulgast väljendasid avalikult poolehoidu ülestõusnutele. Iisaku kiriku ehitustöölised (vasakul) loopisid kive ja puuhalge Nikolai I pooldajate sekka.

pimenes, andis uus tsaar käsu tulistada kartetsiga, ning ülestõus suruti maha.

Saanud teada 14. detsembri ülestõusust, organiseeris dekabristide Lõunaühing uue väljaastumise — Tšernigovi polgu ülestõusu. See kestis mitu päeva, kuid purustati peagi tsaarivägede poolt.

Dekabristid said kaotuse osaliseks, kuid nende võitlus ei olnud asjata. Nad panid aluse Vene revolutsioonilisele liikumisele. Nad tõusid revolutsioonilisele võitlusele pärisorjuse ja isevalitsuse vastu. Seda võitlust jätkasid kangelaslikult neile järgnevad vene revolutsionääride põlvkonnad.

§ 38. TAGA-KAUKAASIA JA MOLDAAVIA ÜHENDAMINE VENEMAAGA.

Gruusia ja Põhja-Aserbaidžaaani ühendamine.

XVIII sajandi lõpul hakkasid vene mõisnikud hoolega laiendama oma valdusi lõunapoolsetes steppides ning vene kaupmehed arendama kaubavahetust Idamaadega. Oma impeeriumi piiride laiendamiseks ning Aiasse minevate kaubateede omandamiseks taotles tsarism Kaukaasia vallutamist.

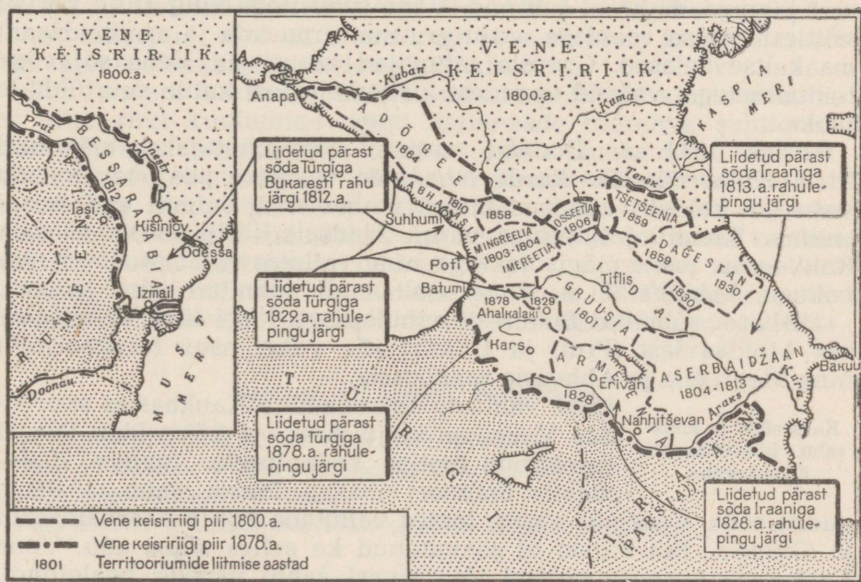
Peale selle kartis tsaarivalitsus, et pärsia ja türgi feodaalid, kes samuti teostasid vallutuspoliitikat Kaukaasias, võivad temast ette jõuda. Kaukaasiat tahtsid lõpuks muuta oma asumaaks ka inglise kapitalistid. Nad sõlmisid Pärsia šahhiga lepingu, mille järgi lubasid talle uute vallutusretkede teostamiseks relvi ja raha.

Kaukaasias ei olnud tugevat riiki. Põhja-Kaukaasias elasid mitmesugused mägilaste hõimud. Ainuüksi Dagestani territooriumil kõneldi 30 erinevat keelt. Taga-Kaukaasia oli killustatud paljudeks feodaalvaldusteks: Gruusia koosnes kahest kuningriigist ja neljast vürstiriigist, Aserbaidžaan — kaheksast khaaniriigist ja üheteistkümnest pisivaldusest. Armeenia oli jaotatud pärsia ja türgi feodaalide vahel.

Taga-Kaukaasia rahvad kaitsesid mehiselt oma iseseisvust, kuid omakasupüüdlike vürstide ja khaanide vastastikused sõjad nõrgendasid nende vastupanu. Surve võimsate lõunanaabrite poolt aga üha tugevnes. See sundis kohalikke valitsejaid juba ammu abi paluma Vene tsaaridelt.

1795. aastal tungis julm šahh Agha Muhammed Pärsiast Taga-Kaukaasia piiridesse ning muutis varemeiks Gruusia pealinna Tiflisi (gruusia keeles — Tbilisi). Pärslastest vallutajad viisid tuhandeid inimesi orjusse.

Pärast seda hakkasid grusiinlased ja armeenlased veelgi suu-

Bessaraabia ja Taga-Kaukaasia ühendamine Venemaaga.

rema visadusega otsima kaitset Venemaalt. Neid lähendas vene-
lastele ka ühine usk. Nad olid nagu venelasedki ristiusulised.

Veidi enne surma saatis Gruusia kuningas Georgi XII Peterburi
saatkonna palvega võtta ta Venemaa alamaks. Tsaar Aleksan-
der I teatas 1801. a. septembris Ida-Gruusia ühendamiseks Vene
impeeriumiga, kõrvaldas Georgi järglased Gruusia valitsemisest
ning andis Gruusia Vene väeülemale võimu alla. Peagi läks Vene
riigi koosseisu ka Lääne-Gruusia.

Pärsia šahh ei tahtnud loobuda niisugusest maiusroast, nagu
seda oli Gruusia. 1804. aastal alustas ta sõda Venemaa vastu.
Vene sõjaväe peajõud viibisid sel ajal riigi läänepiiril ning olid
seotud Napoleoni-vastase võitlusega. Vene-Pärsia sõda kestis ter-
velt üheksa aastat. Alles 1813. aastal tunnistas šahh oma lüüa-
samist ning nõustus alla kirjutama rahulepingule, millega ta loo-
bus oma nõudlustest Taga-Kaukaasia suhtes. Venemaa ja Pärsia
riigipiiriks määrati Araksi jõgi. Sellest põhja pool asuvad Põhja-
Aserbaidžaaani alad läksid Venemaa koosseisu.

Bukaresti rahu
1812. aastal ja
Moldaavia
ühendamine.

Venemaaga sõdival Napoleonil oli kasulik tõm-
mata enda poole Türgi sultan.

Lubades Türgile anda Krimmi ja Gruusia, saa-
vutas Napoleon, et sultan kuulutas Venemaale
sõja. See sõda kestis kuus aastat (1806—1812).

Väiksearvulised Vene väed tõrjusid tagasi türklaste katseid tun-
gida Moldaaviasse (Bessaraabiassa) ja Gruusiasse, kuid ise vaenla-
sest jagu saada ka ei suutnud. Vene sõduritega külg külje kõrval
võitlesid ühise vaenlase vastu gruusia, armeenia ja aserbaidžaaani
maakaitseväelased. Gruusia talupojad varustasid Vene sõjaväge
toiduainetega, valasid vanadest kirikukelladest kuule suurtükkide
jaoks.

Alles 1811. a. Doonau armee ülemjuhatajaks määratud
M. I. Kutuzovil läks korda meelitada vaenlase peajõud Doonau
vasakule kaldale, kus nad piirati ümber ning sunniti end vang-
i andma. Samal ajal teostas vabariikliku kindrali Kotljarevski väesalk
Kaukaasias raske mägisõjakäigu ning vallutas ootamatu öise rün-
nakuga Ahhalkaláki kindluse. Sultan oli sunnitud rahu paluma.

1812. a. sõlmitud Bukaresti rahulepingu järgi läks Venemaale
osa Moldaaviast (Pruti ja Dnestri jõe vahel asuv territoorium)
ning Megreelia ja Abhaasia rannikuala.

Kaks sõda ja kaks
rahu. Ida-Armeenia
ühendamine.

Uute valduste omandamine Kaukaasias suuren-
das Venemaa mõju Kesk- ja Lähis-Idas. See ei
meeldinud inglise kodanlusele. Inglise diplo-
maatia ässitusel alustas Pärsia šahh 1826. a.

uuesti sõda Venemaa vastu, lootes vallutada Põhja-Aserbaidžaaani
ja Gruusia. Ent Pärsia ei saavutanud ka selles sõjas edu. Vene
Kaukaasia korpuse polgud lõid tagasi šahhi vägede pealetungi,
ületasid Araksi ja liikusid Pärsia pealinna Teherani suunas. Hir-
munud šahh ruttas 1828. a. rahu sõlmima, nõustudes loovutama

Venemaale Nahhitševani ja Jerevani khaaniriigid, kus elasid armeenlased. Nii teostus Ida-Armeenia ühendamine Venemaaga.

See sõda jõudis vaevalt lõppeda, kui algas uus Vene-Türgi sõda. Ka see lõppes Venemaa võiduga. Vene väed ületasid Balkani mäed ja jõudsid välja Konstantinoopoli lähistele; Taga-Kaukaasias vallutasid nad Karsi ja Erserumi. Uue rahulepingu järgi läks Venemaa valdusse Doonau suue ja Musta mere rannikupiirkond Kaukaasias (välja arvatud Batumi, mis liideti Venemaaga 1878. a.).

Koos vene rahvaga
Vene tsarismi vastu. Venemaaga liitumine vabastas Kaukaasia ja Moldaavia rahvad võõramaistest kallaletungidest, feodaalsõdadest ning orjakaubanduse õudustest. Väline julgeolek ning kaubandussidemete laienemine Venemaa tööstuskeskustega soodustasid uute ääremaade majanduselu elavnemist. Tänu Venemaaga ühendamisele võisid rahvad hakata omandama Euroopa kultuuri saavutusi.

Tõsi küll, ääremaid valitsevad tsaari väeülemad-asevalitsejad sundisid kohalikke elanikke metsadesse ja mägedesse teid rajama, sõdurite jaoks kasarmuid ehitama, koormaid vedama ning andamina vilja ja raha tooma. Tööle mitteilmumise või maksude mitetasumise eest võeti talupojalt kariloomad ja muu vara või pandi ta vangi. Need, kes püüdsid vastupanu osutada, hukati või saadeti Siberisse. Võimude omavoli üle kaevata ei olnud kusagile, kuna ametiasutustes ja kohtutes istusid tsaari tšinovnikud. Kogu asjaajamine toimus ainult vene keeles, mida kohalikud elanikud ei osanud. Tsaarikindralid kohtlesid jämedalt ja kõrgilt isegi kohalike valitsejaid. «Sul on koera hing ja eesli aru,» kirjutas tsaari asevalitseja Kaukaasias ühele mägifeodaalile.

Ent rahvaid lahtutada püüdva tsarismi poliitika kiuste soodustas ühte riiki kuulumine ometi ääremaade töörahva suhtlemist vene rahvaga. Ääremaade töörahvas võttis omaks vene ühiskonnas levinud vabadusideed. Rõhutud rahvaste ülestõusud tsarismi ja kohalike feodaalide vastu said sama vabadusvõitluse koostisosaks, mis toimus Venemaal. Vene eesrindlikud inimesed tundsid palavalt kaasa ääremaade rahvastele ja paljastasid tsaristlike kolonisaatorite omavoli. Suur vene poeet A. S. Puškin nimetas vabadustarmastavaid mägilasi «Kaukaasia uhketeks poegadeks».

Küsimusi XII peatüki kordamiseks.

1. Miks Napoleon astus 1812. a. sõtta Venemaa vastu?
2. Miks nimetatakse 1812. a. sõda Isamaasõjaks, rahvasõjaks?
3. Mille vastu võitlesid dekabristid?
4. Miks nimetas V. I. Lenin dekabriste aadlikest revolutsionäärideks?

1812. a. sõda kui rahvasõda.

Esitame katkendi 1812. a. sõjast osavõtnud dekabristi I. D. Jakuškini «Märkmetest» sõja iseloomu kohta.

1812. a. sõda äratas vene rahva ja moodustab tähtsa perioodi tema poliitilises eksisteerimises. Valitsuse korraldustest ja jõupingutustest ei oleks piisanud selleks, et välja ajada Venemaale tunginud gallialased (= prantslased) ja nendega koos tulnud kaksteist rahvust, kui rahvas oleks endiselt jäänud tardumusse. Mitte ülema korraldusel ei läinud elanikud prantslaste lähenedes metsadesse ja rabadesse, jättes oma eluhooded tuleroaks. Mitte ülemuse korraldusel ei läinud kogu Moskva elanikkond koos sõjaväega välja põlisest pealinnast. Rjazani teel nii paremal kui vasakul olid väljad kaetud kirju massiga ja mulle tulevad veel nüüdki meelde minu kõrval kõndinud soldati sõnad: «Jumalale tänu, kogu Venemaa on sõjakäigule tulnud!» Soldatite hulgas ei olnud neid, kelle tegevus oleks olnud mõttetu, igaüks tundis, et tema kohuseks on anda oma osa suures võitluses.

Küsimus.

Milles näeb I. D. Jakuškin 1812. a. sõja peamisi iseärasusi?

Dekabrist P. I. Pesteli «Vene Õigus» pärisorjusliku korra hävitamise vajadusest.

«Vene Õigus» oli dekabristide Lõunaühingus P. I. Pesteli poolt välja-töötatud juhend revolutsioonilise valitsuse jaoks. Avaldame sellest dokumendist katkendi, kus kõneldakse pärisorjusliku korra hävitamise vajadusest.

Õigus omada teisi inimesi kui omandit, müüa, pantida, kinkida ja pärida inimesi võrdselt asjadega, kasutada neid oma voli järgi ilma nende eelneva nõusolekuta ja ainult oma kasuks, hüveks ja lustiks on häbiväärne tegu, on vastukäiv inimlikkusele, on vastukäiv looduseadustele, on vastukäiv pühale ristiusule, on lõppude lõpuks vastukäiv kõige kõrgema looja käsutahtele, mis ütleb pühakirjas, et kõik inimesed on tema ees võrdsed ja et ainult nende teod vooruses teevad vahet nende vahel. Ja sellepärast ei või Venemaal edaspidi olla lubatud ühel inimesel omada ja nimetada teist oma pärisorjaks. Orjus peab olema täielikult hävitatud ja aadel peab tingimata lahti ütleva jälgist eesõigusest omada teisi inimesi. Ei saa oodata, kuni viimane kuritahtlik aadlik saab aru, et on vaja tegutseda kõigi jõududega selleks, et hävitada orjus ja pärisorjuslik olukord Venemaal. Kui aga üle ootuste leiduks värdjas, kes sõna või teoga mõtleks niisugusele tegevusele vastu panna või seda hukka mõista, siis kohustab Ajutine Ülemvalitsus¹ igasugust sellist kurjategijat ilma erandita kohe vahi alla võtma ja andma talle kõige rängema karistuse kui isamaa vaenlasele ja kodaniku esimese põhiõiguse reetjale. Orjuse ja pärisorjusliku olukorra hävitamine pannakse Ajutisele Ülemvalitsusele, see on tema kõige püham ja vajalikum kohustus.

¹ Ajutine Ülemvalitsus — tulevane revolutsiooniline valitsus.

Küsimusi.

1. Miks oli dekabrist P. I. Pestel pärisorjusliku korra vastu?
2. Millisel teel kavatses Pestel hävitada pärisorjusliku korra?
Tooge tekstist näiteid, mis kinnitavad teie vastuseid neile küsimustele.

IV

TÖÖLIS- JA RAHVUSLIKU VABADUSLIIKUMISE TÕUS.

TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE. PÄRISORJUSE KAOTAMINE VENEMAAL.

XIII PEATUKK.

KAPITALISMI ARENEMINE JA REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE TÕUS XIX SAJANDI KESKEL. TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE.

§ 39. EUROOPA PROLETARIAADI ESIMESED KLASSILAHINGUD.

Vabrikusuurtööstuse kasv.

Mitte ainult Inglismaal, kus tööstuslik pööre oli toimunud juba XVIII sajandil, vaid ka Euroopa mandril tuli XIX sajandi esimesel poolel käsitsitöö asemele masinaline tootmine, kasvas vabrikute ja tehaste arv, rajati söe- ja rauamaagikaevandusi.

Peamiseks maailma töökojaks jäi endiselt Inglismaa. Kuid ka teistes riikides tekkisid tööstuspiirkonnad — Prantsusmaal Lille'i ja Lyoni linna ümbruskonnas ning Saksamaal Ruhri piirkonnas. Taeva poole kõrgusid vabrikute korstnad, suitsupilved viirutasid taevast. «Musta maa» nimetuse andsid inglased oma peamisele tööstusrajoonile Birminghami linna piirkonnas.

XIX sajandi 30-ndaist aastaist algas raudteede ehitamine. Raudteed lähendasid eri maid, kiirendasid kaupade transportimist ja elustasid kaubandust. Purjekate asemele astusid aurikud, mis võimaldasid kiiremini ületada ookeanide avarusi ja paremini varustada Euroopa maade tööstust puuvilla, villa ning muu mere-tagustest asumaadest sisseveetava toorainega.

Käsitsitöö asendumine masinalise tootmisega võimaldas suurendada tööstuskaupade toodangut. Euroopa linnades tekkisid suured kauplused ja sadamates kerkisid hiiglalaod. Kaupmeeste ja pankurite kontoreis istusid tuhanded ametnikud ning pidasid hommikust õhtuni arveid oma peremeeste sissetulekute kohta. Linnakeskuste tänavatele kerkisid suurejoonelised ehitused. Neis elasid mitte hertsogid ja krahvid, vaid vabrikute, tehaste ja raudteede omanikud.

Ent kaupluste säravate vaateakende juures seisid närudes ja nälginud inimesed, käsi välja sirutatud armuanniks. Linnaservades uppusid porri ja mustusse viletsad asulad, mille elanikud elasid hüttides ja muldonnides. Kõik see, mis ilutses kaupluseriuleil või lebas ladudes, kõik, mis oli ehitatud, valmistatud ja toodetud, oli miljonite lihtsate tööinimeste kätetöö. Kuid töölised ei saanud kasutada seda, mida nad ise olid loonud. Nende töö saadused ei

Lapsed tööl tekstiilivabrikus Inglismaal.

Vabrikutes töötasid 6—7-aastased lapsed. Tööpäeva pikkus oli 12 tundi ja rohkem. Üle jõu käivast tööst piinatud lapsed jäid tihti masinate juures magama. Vähi­magi hooletuse või eksimuse eest karistasid meistrid neid julmalt.

kuulunud neile, vaid masinate ja aurikute, vabrikute ja tehaste peremeestele.

**Tööstus-
proletariaat.**

Vabrikusuurtööstuse arenemisega kasvas Euroopas kiiresti tööliste arv. XIX sajandi keskel moodustasid nad Inglismaal elanikkonna enamiku, Prantsusmaal, Belgias ja Saksamaal aga suure osa sellest. Nende read täienesid pidevalt kas laostunud käsitöölise või vaesunud talupoegade arvel. Töölised erinesid teistest ühiskonnaklassidest selle poolest, et neil ei olnud tootmisvahendeid ja nad pidid palgalistena müüma oma tööjõudu, et mitte nälga surra. Nad olid uus ühiskonnaklass — tööstusproletariaat.

Vabriku- ja tehaseomanikud võtsid endale töölisi ja maksid neile palka. Kuid see palk oli väiksem tööliste poolt toodetud kaupade väärtusest. Tööliste töövilja omastamine saigi vabrikantidele kuuluva kapitali suurenemise allikaks. Selles ongi tööliste kapitalistliku eksploateerimise olemus.

Püüdes saada rohkem kasumeid, alandasid kapitalistid tööliste palka ning pikendasid tööpäeva. Töölised töötasid 14—16 tundi päevas ja said selle eest nii palju, et võisid osta vaid 300—400 grammi leiba ja rohkem mitte midagi. Ka nende naised ja lapsed olid sunnitud tööle minema. Muidu oleks neid ähvardanud näljasurm.

Masinate purustamisest streikideni, streikidest ülestõusudeni.

Raskete töö- ja elutingimuste tõttu meeleheitel viidud töölised hakkasid mõnikord lõhkuma masinaid, purustasid vabrikuehitusi, peksid peremehi. Kuid peagi said nad aru, et sellega ei saavuta midagi. Selleks et edukalt võidelda, oli vaja ühineda. Töölised hakkasid looma ametiühinguid, esitama ühiseid nõudmisi palga tõstmiseks, korraldasid streike, s. t. jätsid kõik korraga töö nii kauaks seisma, kuni vabrikant neile järeleandmisi teeb. Juhtus ka seda, et vabrikandid ei nõustunud ning vastuseks tööliste nõudmistele lasksid nad töölt lahti. Siis kogunesid töölised tänavaile ja korraldasid miitinguid. Kui võimud püüdsid neid laiali ajada, ehtasid töölised tänavaile barrikaade, hankisid endile relvi ja hakkasid vastu.

Nii juhtus näiteks 1831. aastal Prantsuse linnas Lyonis, kus ülestõusnud kangrud pidasid kolm päeva tänavalahinguid ja tõrjusid kuningaväed linnast välja. Lyoni kangrute lipule olid tikitud sõnad: «Elada töötades või surra võideldes!»

Ülestõusnud töölised uskusid, et kuningas Louis-Philippe kaitseb neid kapitalistide omavoli eest. Kuid kuningas saatis nende vastu sõjaväeosad koos suurtükiväega ning ülestõus suruti maha.

1834. a. kevadel toimus uus Lyoni kangrute ülestõus. Sel korral keetsid lahingud linnas kuus päeva. Töölised ei uskunud enam kuningat. Nad heiskasid barrikaadidele punased lipud ja hüüdsid: «Vabariik või surm!» Suure vaevaga läks võimudel korda murda ülestõusnute vastupanu.

Lyoni tööliste ülestõus.

Lipul sõnad: «Elada töötades või surra võideldes!»

1836. aastal esitasid inglise töölised oma nõudmised petitsioonis (märgukirjas), mis sai «rahva harta» nimetuse (inglise keeles *charter*). Tšartistid kogusid oma petitsioonile üle miljoni allkirja ning esitasid selle parlamendile. Seal istuvad kodanluse esindajad aga lükkasid tööliste nõudmised tagasi. Võimud hakkasid tšartistide taga kiusama. Töölised astusid politseiga võitlusse. Kaks päeva oli Birminghami linn tööliste valduses.

Niisugused olid Euroopa proletariaadi esimesed iseseisvad väljaastumised. Need näitasid, et töölistel on küllalt julgust ja mehisust, kuid puudub organisatsioon ja ühtne juhtimine. Proletariaat alles hakkas tunnetama oma klassihuve. Tal ei olnud veel oma revolutsioonilist parteid, kes oleks võinud näidata talle õiget teed kapitali ikkest vabanemiseks.

§ 40. 1848. AASTA REVOLUTSIOON PRANTSUSMAAL.

Monarhia kukutamine ja vabariigi väljakuulutamise.

Kaks aastat järjest (1845. ja 1846. a.) oli paljudes Euroopa riikides viljaikaldus. Leiva ja teiste toiduainete hinnad tõusid tugevasti. Tööraha elu muutus veelgi raskemaks. Kulutades rohkem raha toiduainete ostmiseks, vähenesid elanikkonna võimalused tööstustoodete muretsemiseks. Laod olid kuhjaga kaupa täis, ostjaid aga ei leidunud. Vabrikandid hakkasid vähendama tootmist ja vallandama töölisi. Kui juba töö käiv tööline elas poolnäljas, siis töötud otse nälgisid.

1848. a. talvel algasid paljudes Prantsusmaa linnades rahutused. Inimesed tulid tänavale ning nõudsid tööd ja leiba. Kuninga valitsus jäi ükskõikseks töörahva vajaduste ja viletsuse suhtes. Mitte asjata ei kutsunud Louis-Philippe'i «pankurite kuningaks» — tema hoolitses ainult rikaste eest.

22. veebruaril toimusid Pariisi tänavail demonstrantide kokkuperked politseiga. Teisel päeval avasid politsei ja sõjavägi tule relvitu rahvahulga pihta. Verevalamine ajas rahva vihale. Kõikjal hakati ehitama barrikaade ning otsima relvi. Pealinna tänavail mõllasid rahvahulga. Kõlas «Marseljees». Kuninga väed taganesid ja rahvas tungis peale.

Ülejärgmisel päeval põgenes kokkunud Louis-Philippe Pariisist. Peagi sõitis ta Inglismaale. Juubeldavad pariislased vallutasid kuningalossi. Noor tööline puhastas kuningatrooni atlasspadjaga oma poriseid saapaid. Siis viidi troon väljakule ja põletati. Revolutsioon oli võitnud.

Selle revolutsiooni peamiseks liikumapanevaks jõuks oli tööliklass. Kuid prantsuse töölistel ei olnud siis veel revolutsioonilist proletaarset parteid. Seepärast läks kodanluse parteide esindajail korda haarata võim. Sel ajal kui töölised võitlesid barrikaadidel, moodustasid kodanlikud tegelased ajutise valitsuse.

Ainult töölishulkade survele nõustus see valitsus Prantsusmaal vabariigiks kuulutama. Valitsusel tuli arvestada tööliklassi, kes oli veebruaripäevadel demonstreerinud oma jõudu. Et töölisi rahustada, deklareeris valitsus tööpäeva lühendamist ühe tunni võrra, andis dekreeidi õiguse kohta tööle ning lubas

tööpuuduse likvideerimise eesmärgil avada «rahvuslikud töökojad». Selleks et nõrgendada tööliste valvsust ja juhtida nende tähelepanu kõrvale revolutsiooniliselt võitluselt, moodustas valitsus töölisküsimuse komisjoni. Selle etteotsa sai ajakirjanik Louis Blanc, kes pooldas kokkulepet tööliste ja kapitalistide vahel. Niisuguse juhi tõttu ei suutnud see komisjon midagi olulist ette võtta tööliste töö- ja elutingimuste parandamiseks. Karl Marx nimetas seda komisjoni irooniliselt «õilsate soovide ministeeriumiks».

Pariisi tööliste juunilülestõus.

Niipea kui kodanlus oli jõudu kogunud, püüdis ta võtta töölistelt kõik, mis need olid saavutanud veebruaripäevadel. Üksteise järel suleti demokraatlikud klubid ning areteeriti tööliste poolt armastatud revolutsioonitegelased. Pariisi koondati sõjaväge.

Organiseerides «rahvuslike töökodade» sildi all mullatöid töötute jaoks, suurendas valitsus talupoegade maksusid. Sellega tahtis ta külvata vaenu tööliste ja talupoegade vahele, et jätta töölisklass ilma talupoegade toetusest. Eriti tähtis oli see veel sellepärast, et enamik sõdureid oli pärit maalt.

22. juunil teatas valitsus «rahvuslike töökodade» sulgemisest. Noortel töölistel soovitati astuda sõjaväkke, ülejäänutel aga lahkuda pealinnast. Pariisi proletariaat vastas sellele ülestõusuga.

Neli päeva, 23.—26. juunini, võitlesid töölised kangelaslikult barrikaadidel. Ülestõusnuid oli ligikaudu 45 000. Nende vastu saadeti 250 000-meheline armee. Armeed juhatas sõjaminister kindral Cavaignac.

Ülestõusnud töölised olid vaenlasest nõrgemad nii arvuliselt kui ka relvastuse poolest. Endiselt ei olnud neil vajalikku organisatsiooni ega ühtset juhtimist. Neil ei olnud ka liitu talurahvaga. Kõige selle tõttu suruti ülestõus maha. Kõik, kes võeti kinni relvastatult, heideti vanglasse. Paljud neist saadeti hiljem meretagustesse asumaadesse sunnitööle.

Pariisi tööliste ülestõus 1848. a. juunis oli esimene suur lahing proletariaadi ja kodanluse vahel.

Prantsusmaa järel arenes 1848. aastal revolutsiooniline võitlus ka teistes Euroopa riikides. Saksamaal, mis oli sel ajal killustatud 39 üksikuks riigiks, astus rahvas välja feodaal-monarhistliku korra vastu, Saksamaa ühendamise ning ühtse demokraatliku Saksa vabariigi loomise eest. Paljurahvuselise Austria keisririigi rahvad tõusid võitlusse neid rõhuva Habsburgide dünastia vastu. Itaallased, ungarlased, rumeenlased ning Taga-Karpaatia ja Bukoviina ukrainlased nõudsid oma rahvusliku sõltumatuse tunnustamist. Budapestis moodustati Ungari valitsus, Prahast avasid tšehhid oma rahvuskogu. Ülestõus puhkes ka Austria pealinnas Viinis.

Ent kõikjal astus töörahvas välja üksi, kodanlus ei tahtnud monarhiast ja mõisnikest täielikult lahku lüüa. Seepärast ei saavutanud 1848. aasta revolutsioon mitte ühelgi maal täielikku

Töölised võitlevad sõjaväega Pariisi tänaval 1848. a. juunis. Pilt kujutab ülestõusu esimese päeva sündmusi, kui töölised püüdsid tungida kesklinna.

võitu, olgugi et mõnedes riikides kaotati pärisorjus. See revolutsioon näitas, et töörahval ei ole midagi loota kodanluselt, kes on hirmust rahvaliidumise ees alati valmis kokku leppima aadlike ja monarhidega. Ainult töölisklass on võimeline selleks, et viia revolutsioon võiduka lõpuni ning anda vabadus töörahvale ja sõltumatus rõhutud rahvustele.

«Kommunistliku partei manifest». Käputäie kapitalistide rikastumine miljonite palgatöölise raske töö arvel oli niivõrd ilmne, et see ei saanud jääda märkamatuks tolle aja eesrindlikele mõtlejatele. Tundes siiralt kaasa töörahvale, paljastasid nad kodanlust ning unistasid õiglasest ühiskonnakorrrast, kus kõik inimesed on täiesti vabad ja võrdsed ning töötavad üldise hüve nimel. Sellist ideaalset korda nimetasid nad sotsialistlikuks (ladinakeelsest sõnast *sociális* — ühiskondlik) või kommunistlikuks (ladinakeelsest sõnast *commúnis* — ühine).

Ent need mõtlejad ei suutnud näidata töölistele seda, kuidas saavutada ühiskonna ümberkorraldamist sotsialistlikuks, kuidas hävitada klassiline ebavõrdsus ning ühe inimese ekspluateerimine teise inimese poolt. Mõned neist püüdsid varakaid veenda, et võõra töö omastamine ning kehvikrahva raske elu arvel elamine on häbiväärne. Nad kutsusid kodanlust üles oma varandusest loobuma. Kuid nagu võiski arvata, kapitalistid jäid kurdiksi niisugustele üleskutsetele. Seepärast olidki sotsialistlikud õpetused kaua aega elust lahus ning säilitasid utoopilise, see tähendab teostamatu, unistusliku iseloomu.

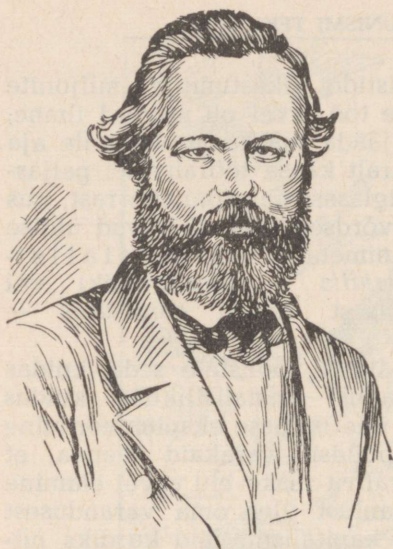
Esimestena näitasid õige tee kehtiva ühiskonnakorra ümberkujundamiseks Karl Marx ja Friedrich Engels. 1847. aastal löid nad Londonis eesrindlike tööliste rahvusvahelise revolutsioonilise organisatsiooni — Kommunistide Liidu. Selle organisatsiooni ülesanded ja eesmärgid esitasid Marx ja Engels raamatus, mis anti välja 1848. a. alguses pealkirja all «Kommunistliku partei manifest».

Proletariaat on see ühiskondlik jõud, kes kukutab kapitalismi ja kehtestab kõigi töötajate toetusel oma riigivõimu ehk diktaatori, selleks et üles ehitada klassideta, kommunistlik ühiskond, kus ei ole eraomandust ega ühe inimese ekspluateerimist teise inimese poolt. Niisugune oli «Manifesti» peamine mõte. «Manifest» lõppes üleskutsega ühinemiseks ja koondumiseks: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» Need sõnad on ka praegu kõigi kommunistlike parteide võitlusloosungiks.

K. Marx ja
F. Engels —
proletariaadi
õpetajad ja juhid.

Nende kahe suure inimese kujud on meile tuttavad juba lapsepõlvest. Tavaliselt on nende portreed kõrvuti. See ei ole sugugi juhuslik. Nad olid ka elus koos, andes sügavalt hingetatud sõpruse eeskuju.

Nad mõlemad on sündinud Saksamaal, Marx 1818. aastal, Engels — 1820. aastal. Nad kohtusid juba noorpõlves, 1844. aastal, ning jäid sõpradeks ja võitluskaaslasteks elu lõpuni. Engelse ventalik toetus aitas Marxil korduvalt jagu saada puudusest ja viletsusest, kui teda jälitasid ja kiusasid taga kodanlikud valitsused.

Karl Marx noores eas.

Friedrich Engels noorusaastail.

Marxil oli suur perekond. Elamine võõrsil aga oli üpris raske. Kui suri tema ainuke pisipoeg, siis ei olnud majas raha isegi matusse jaoks.

Kuid ükskõik kus Marx ka elas — kas Saksamaal, Prantsusmaal, Belgias või Inglismaal —, igal pool võttis ta aktiivselt osa revolutsioonilisest võitlusest. Viimased rohkem kui 30 aastat elas ta Londonis, ühendades revolutsioonilise töö teadusliku tööga.

Koos oma sõbra ja mõttekaaslase Engelsiga põhjendas Marx kapitalismi hukkumise ja kommunismi võidu paratamatust. Niisugusele järeltulele tuli ta kapitalistliku ühiskonna arenemiseaduste põhjaliku tundmaõppimise tulemusena.

Marx oli väga haritud inimene. Uurides ajalugu, filosoofiat ja poliitilist ökonomiat, armastas ta tegelda ka matemaatikaga, eriti algebraga. Suurt naudingut pakkus talle ilukirjanduse lugemine. Vene kirjandusest hindas ta eriti Puškini, Lermontovi, Gogoli ja Turgenevi teoseid. Marx tundis kõiki Euroopa keeli, sealhulgas ka vene keelt, Inglise ja prantsuse keelt valdas ta niisama vabalt kui oma emakeelt (saksa keelt).

Marx suri oma kirjutuslaua taga 1883. a. Engels elas temast 12 aastat kauem ja suri 1895. a.

Nende kahe suure proletaarse revolutsionääri ajalooline teene on selles, et nad ühendasid kommunistliku õpetuse

töölisliikumisega. Nad juhtisid proletariaadi revolutsioonilist võitlust oma eluajal ja nende poolt loodud teadusliku kommunismi teooria näitas ka pärast nende surma kõigi maade töölistele ainuõige tee vabanemiseks. See kulgeb sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri kaudu kommunistliku ühiskonna ülesehitamisele. Seda teed mööda sammus võidule ka meie kodumaa tööliklass.

§ 42. TSAARI-VENEMAA XIX SAJANDI KESKEL.

**Manufaktuuri-
vabrikuni, käsitsi-
töölt masinalise
tootmiseni.**

Venemaa oli XIX sajandi keskel määratu suur mandririik. Ta võttis enda alla 16 miljoni ruutkilomeetri suuruse territooriumi Ida-Euroopas ja Põhja-Aasias. Venemaa elanikkond ulatus ligi 70 miljoni inimeseni. Tema maapõues peitus suuri maavarasid. Steppide avarus näis piirituna. Läbimatu seinana seisis põline taiga. Lainetasid kuldsed viljaväljad, mis olid loodud põlluharijate kätetööga.

Kuid oma suurusest ja loodusrikkustest hoolimata jäi Venemaa majanduslikus arenemises tugevasti maha Lääne-Euroopa riikidest. Tööstusettevõtteid oli vähe. Põldu hariti isaisade kombel. Maad künti puuadraga. Teed olid halvad. Kaupu veeti hobuste või veohärgadega läbipääsmatus poris või hangedes.

Poleks muidugi õige mõelda, et Venemaa majandus oli täieliku seisaku olukorras. Ka pärisorjuslikul Venemaal võis tähele panna mõnesugust edasiminekut majanduselus.

XIX sajandi 30-ndaist aastaist algas Venemaal masinate laialdane rakendamine tööstuses. Manufaktuur hakkas muutuma vabrikuks. Masinaline tootmine hakkas välja tõrjuma käsitsitööd. Suurtööstuse kogutoodangust valmistati XIX sajandi keskel juba kaks kolmandikku masinate abil.

Masin nõudis töölise kvalifikatsiooni tõstmist. Kuid kepihirmu all töötav pärisori ei olnud sellest huvitatud. Seepärast tõi masinate kasutuselevõtmine, nagu me juba teame, pärisorjusliku sundtöö asendumise vabapalgalise tööga. XIX sajandi keskel olid neli viiendikku töötleva suurtööstuse töolistest juba vabapalgalised. Ettevõtted, mis põhinesid palgalise tööjõu ekspluateerimisel, olid oma iseloomult kapitalistlikud. Nad kuulusid kaupmeestele või rikastunud talupoegadele.

1837. aastal avati Venemaal esimene raudteeliin Peterburi ja Tsarskoje Selo (praegune Puškin) vahel. Selle pikkus oli ainult 27 kilomeetrit. Kuid 1851. a. ehitati raudtee juba Peterburi ja Moskva vahele. Jõgedel ja Venemaad ümbritsevail meredel hakkasid sõitma aurulaevad. Uued transpordivahendid soodustasid sisekaubanduse laienemist ning kaubavahetust välismaaga.

Rong Peterburi—Moskva raudteeliinil.

Muudatused põllumajanduses.

Tööstuse arenemine kutsus esile osa elanikkonna siirdumise maalt linna, vabrikutesse ja tehastesse. Linnaelanikele oli vaja üha rohkem leiba ja teisi toiduaineid. Vabrikud vajasid toorainet. Suurenes vilja ja tooraine väljavedu Venemaalt Lääne-Euroopa maadesse. Sellistes tingimustes oli vene mõisnikel kasulik laiendada oma majapidamist, et toota müügiks võimalikult rohkem teravilja, villa, lina ja kanepit.

XIX sajandi esimesel poolel laienes külvipind üksnes Euroopa-Venemaal 20 miljoni tiinu¹ võrra. Hakati üles harima viljakaid steppe Musta mere ääres, Põhja-Kaukaasias ja Volgamaal. Hakati külvama rohkem lina ja kanepit. Tekkisid ka hoopis uued põllumajandusharud. Ukrainas hakkasid haljendama suhkrupedipõllud. Lõuna-Venemaa steppidesse ilmusid tuhandepealised peenvillalammaste karjad.

Ent maal oli veel valitsev käsitsitöö. Mõisnikud ei tahtnud osta kalleid masinaid, sest pärisorjuses olevad talupojad harisid nende

¹ Tiin — vana vene maamõõduühik, mis võrdub 1,09 ha.

maad tasuta ning oma tööriistadega. «Kui hakkame tarvitama masinaid, mis jääb siis teha meie talupoegadel,» arutlesid mõisnikud.

«Tahe on sundusest kangem». Et saada rohkem sissetulekut, suurendasid mõisnikud tegu ja obrokit. Kuid raske, kurnav töö võttis talupojalt jõu ning tal ei jäänud aega nagu kord ja kohus oma maatükki harida. Selle tagajärjel laostusid talupoegade majandid, talupoegade põldude viljakus langes, kariloomad hakkusid sööda puudusel ning talupojad ise nälgisid.

Poolnäljas talupoegadel ei jätkunud jõudu, et hästi töötada mõisapõllul. See viis langusele ka mõisamajanduse. Tuli välja nii, et mida rohkem mõisnik oma talupoegi rõhus, seda vähem sai ta sissetulekuid pärisorjuslikul sundtööl põhinevalt majapidamiselt.

Aegamööda hakkasid mõisnikud ise veenduma selles, et pärisorjuslik töö ei ole kasulik. Üks mõisnik avaldas ajalehes artikli pealkirja all «Tahe on sundusest kangem». Ta tõestas, et palgatöö on sunniviisilisest tööst tootlikum, et vaba tööline teeb sama aja jooksul rohkem kui pärisori.

Üksikud mõisnikud hakkasid kasutama palgatöölisi. Eriti praktiseerisid seda lõuna- ja kagukubermangud, sest seal oli pärisorje vähe, aga maad palju.

Talupojad tõid mõisnikule obrokit. M. Zaitsevi maali järgi.

Mõisniku linnamaja õu. Paremalt on näha mõisahärra maja. Mõisnik seisab trepil. Talupojad laadivad maha koormaid.

Kuid enamik mõisnikke oli pärisorjusliku korra säilitamise poolt ning tahtis elada ja majandada vana moodi.

Pärisorjuslik kord — Venemaa majandusliku arenemise peamine pidur. Püüame nüüd varemõeldust kokkuvõtet teha. Tööstuse ja põllumajanduse edasise kasvu huvid nõudsid üleminekut palgatööle ning masinate tarvituselevõtmist. Kuid nii ühte kui teist takistas pärisorjuslik kord, sest kust võtta vaba tööjõudu, kui enamik talupoegi ja töölisi oli pärisorjuslikus sõltuvuses.

Tööstuse arenemist pidurdas ka see, et Venemaal ei jätunud ostjaid. Vabrikandid kurtsid tööstussaaduste turustamise raskuse üle. Kellele müüa tööstussaadusi, kui elanikkonna põhimassi moodustavad pärisorjuses olevad talupojad, kes käivad viiskudes ja kodukootud särkides ning kellel pole raha, et osta saapaid ning vabrikus kootud sitsi ja kalevit?

Lõpuks takistas pärisorjuslik kord ka kapitalide kogunemist. Kui mõnel talupojal koguneski raha, siis kartis ta avada poodi või sisse seada töökoda, sest mõisnik võis temalt siis rohkem obrokit nõuda. Ja kui rikas talupoeg avaski töökoja ning pärast tahtis end vabaks osta, siis pidi ta jätma selle töökoja koos kogu sisseseadega oma mõisnikule.

Tähendab, Venemaa edasine majanduslik kasv sõltus üleminekust kapitalistliku arenemise teele. Seda aga takistas pärisorjuslik kord. Selles seisiski tolle aja Venemaa ühiskondliku ja majandusliku elu peamine vastuolu.

Kuid miks ei saanud kaotada pärisorjust? Sellepärast, et võimul oli tsaar, kes nimetas ennast ise esimeseks mõisnikuks riigis. Mõisnikud aga pidasid pärisorjust oma klassivõimu aluseks, aadliseisuse peamiseks eesõiguseks. Tsarism nägi oma peaülesannet pärisorjusliku korra säilitamises. Seepärast surusid tsaariväed julmalt maha pärisorjuslike talupoegade rahutused ning tsaari sandarmid panid vangi igauhe, kes julges häält tõsta pärisorjusliku korra vastu.

Samuti nagu mõisnik oma mõisas, nii ka tsaar oma riigis hoidis võimu enda käes toore jõu ja hirmu abil. Tsaariisevalitsus oli lahutamatu seotud pärisorjusliku korraga. Kui pärisorjuslik kord oli Venemaa majandusliku arenemise peamiseks piduriks, siis tsarism oli samasuguseks piduriks ühiskondliku ja kultuurilise arenemise teel, oli hariduse ja vaba mõtte vaenlane.

Selleks et edasi liikuda, tuli vene rahval hävitada pärisorjus ja kukutada tsaariisevalitsus.

Rahvalikumine. Pärisorjusliku rõhumise ja mõisnike omavoli tugevnemisele vastas talurahvas uute rahutustega. Juba Nikolai I esimesel valitsusaastal toimus ligi 50 talurahva rahutust.

Aastail 1830—1831 veeres üle kogu Venemaa niinimetatud «kooleramässude» laine. Neid kutsus esile tsaari tšinovnikute

omavoli kooleraepideemia ajal. Kehtestades karantiini, keelasid võimud elanikel liikumise. Normaalne elu oli häiritud. Linnades tekkis toiduainete puudus. Rahva hulgas levis kuuldsus, et inimesed ei sure mitte koolerast, vaid et mõisnikud annavad inimestele meelega mürki. Ärritatud kehvikud ründasid politseijaoskondi ja kroonuhaglaid. Need stiihilised mässud väljendasid oma olemuselt rahvahulkade protesti pärisorjusliku korra vastu.

Kui ohvitser küsis ühelt niisugusest mässust osavõtjalt: «Kas sa tõesti usud, et härrased meelega mürgitavad vee kaevudes?», sai ta vastuseks: «Mis siin rääkida! Mürk ja koolera on lollide jaoks, meile aga on vaja, et teie aadli-sokusugu ei oleks!»

Kooleramässude mahasurumiseks võeti mitmes linnas tarvitusele relvajõud. Peterburis saadeti mässavate linnakehvikute vastu kaardiväepolgud.

Mõisatalupoegadega koos tekkisid rahutused ka riigitalupoegade hulgas. Koos venelastega astusid Volgamaal ja Uraalis välja ka tatarlased, tšuvašid, udmurdid ja teised rahvad. Ukrainas pidasid talupojad kohati päris tõelist partisanisõda mõisnike vastu. Podolski kubermangus ajasid mitme aasta jooksul ukraina ja poola magnaatidele hirmu nahka need ülestõusnud, keda juhtis rahvasuaja *Ustím Karmeljúk*, armeest ärakaranud soldat. Seitse korda püüti ta kinni, heideti vanglasse ning saadeti sunnitööle ja seitse korda ta põgenes ning astus jälle võitlusse mõisnike vastu. Ta langes võitluses aadlike kuulist.

Palju talupoegi põgenes maad ja vabadust otsides sisekubermangudest Volga taha ja Kaukaasiasse. Muidugi ei saanud nad ka seal vabadust; algul võtsid tšinovnikud nad arvele ning seejärel anti nad uute mõisahärrade meelevalla alla. Tihti osutasid talupojad sellele visa vastupanu. Rohkem kui pool aastasada taotlesid vabadust Máslov Kúti küla talupojad Stavropolis. Tsaar kinkis nad mõisnik Zótovile, kuid nad keeldusid mõisnikule allumast, öeldes: «Raiutagu kas või pea maha, aga mõisniku all me olla ei taha!» 1853. a. saadeti nende vastu väesalk ja neli suurtükki. Talupojad ehtasid külatänavatele barrikaadid. Toimus tõeline lahing. 340 talupoega sai surma ja haavata. 556 talupoega saadeti Siberisse ja 64 pandi vangi. Tsaari kuberner nimetas Maslov Kuti talupoegi «parandamatuteks vabaduseotsijateks». Visalt võitlesid vabaduse eest ka vaprad Kaukaasia mägilased. Dagestanis ja Tšetšeenias oli veerand sajandit nende juhiks kuulus *Šamiil*. «Rahvad, õppige neilt, milleks on võimelised inimesed, kes tahavad jääda vabaks,» kirjutas mägilastest Marxi ja Engelsi poolt juhitava Kommunistide Liidu ajakiri.

**Revolutsioonilis-
demokraatlik
intelligents.**

Kui pärisorjuslikul Venemaal olid varem haritlasteks tavaliselt aadlikud, siis kapitalistlike suhete arenemisega hakkas haritlaste hulgas ikka sagedamini esinema ka mitteaadlikke.

Need olid talupoegadest, linnakodanikest, kaupmeestest, väike-

ametnikest või vaimulikkonnast põlvnevad inimesed. Neid kutsuti sel ajal segaseisuslasteks (raznotšiinetsiteks), s. t. eri seisustest inimesteks. Tihti sattusid nende ridadesse ka vaesunud aadlikud.

Segaseisuslased olid pärit rahva hulgast, nad olid tihedamalt seotud rahvaga kui aadlikest haritlased. Seetõttu reageerisid nad elavamalt riigis toimuvatele rahvalikumistele ning suutsid täielikumalt väljendada rahvahulkade püüdlusi.

Palju segaseisuslasi oli Moskva ülikooli üliõpilaste hulgas. XIX sajandi 30-ndail aastail tekkisid seal üliõpilasringid. Nende liikmed arvustasid tsaarivalitsust, mõistsid hukka pärisorjusliku korra, tuletasid meelde dekabriste, lugesid saksa filosoofide ja prantsuse utopistlike sotsialistide töid, õppisid pähe keelatud revolutsioonilisi luuletusi. Neist ringidest võrsus palju vene intelligentsi eesrindlikke inimesi.

Üks selliseid oli Aleksander Ivanovitš Hérzen. Koos oma sõbra Nikolai Ogarjõviga andsid nad juba noormeestena töötuse pühendada oma elu rahva vabastamiseks.

Kadalipukaristuse¹ eel.

T. G. Sevštšenko joonistuse järgi.

Pärisorjuslikul Venemaal rakedati soldatite suhtes julmi ja alandavaid kehalisi karistusi. Neid, kellele oli määratud kadalipukaristus, talutati aeglaselt läbi rivi ja iga soldat pidi andma talle kadalipukepiga paljale seljale hoobi. Kolmest tuhandest löögist piisas, et peksta inimene surnuks, kuid juhtus, et Nikolai I ja tema kindralid määrasid 12 000 lööki.

¹ Vene keeles nimetati seda *унищуютен*, mis pärineb saksakeelsest sõnast *Spießrute* (*Spieß* — oda, piik, *Rute* — varb, vits); nagu sõna, nii ka see peksuvorm on laenatud Preisimaalt. Sellist peksu rakendati ka talupoegade ülestõusust osavõtjate karistamisel Venemaal ja Eestis (meenutage Mahtra sõda). (*Tõlkija märkus.*)

A. I. Herzen.

Nad töotasid seda ühel jalutuskäigul tolaegse Moskva lähedal Varblaste (praegu Lenini) mägedel, seal, kus nüüd kõrgub Moskva ülikooli uus hoone.

Herzen ja Ogarjov olid pärisorjusliku korra ja tsaariisevalituse vastased. Nad pidasid end dekabristide ürituse jätkajaiks. Kuid nad mõistsid, milles oli dekabristide peamine viga. Neile oli selge, et ühiskonna revolutsiooniline ümberkorraldamine ei ole võimalik ilma rahva aktiivse osavõtuta.

Herzenit ja tema sõpru eraldas dekabristidest ka see, et nad olid sotsialistid. Tõsi küll — nende vaated olid utopilised.

Vene külas eksisteeris kogukondlik maavaldus. Teades seda, arvasid Herzen ja Ogarjov ekslikult, et mõisniku võimu alt vabastatud külakogukond võib tagada töörahvale võrdsuse ning saada sotsialistliku ühiskonna algeoks.

Üliõpilasringi liikmeks oli ka Vissarion Grigorjevitš Belinski. Selle vaese sõjaväearsti poja elu oli lühike ja täis raskusi; ta suri noorena tuberkuloosi.

Juba üliõpilasena kirjutas Belinski dramaatilise jutustuse «Dmitri Kalinin», mille sisuks oli kirglik protest pärisorjuse vastu. Selle eest heideti ta ülikoolist välja. Peagi sai ta tuntuks kirjanduskriitikuna.

Belinski oli esimesi revolutsioonilisi valgustajaid. Ta kirjutas kuulsat «Kirja Gogolile». Selles kirjas rõhutas Belinski, et Venemaad ei saa päästa palvetamisega, vaid pärisorjusliku korra kaotamise ja rahva haridustaseme tõstmisega.

Sandarmid tahtsid heita Belinskit Petropavlovskaja kindlus-

V. G. Belinski enne surma. A. A. Naumovi maali järgi.

Raskesti haige Belinski voodi juures on kirjanikud N. A. Nekrassov ja I. I. Panajev. Kõik on ärevil. Korterisse on ilmunud sandarmid (sandarmi kuhu on näha uksele). Belinski taheti tsaari käsul kindlusvanglasse heita.

vanglasse ning ainult tema surm takistas neil selle kavatsuse teostamist.

Sandarmid areteerisid Herzeni ja saatsid ta asumisele algul Vjatkasse (praegune Kirov), siis Vladimiri ja lõpuks Novgorodi. Kolides linnast linna, tutvus ta lähemalt vene rahva eluga ning kirjutas sellest oma jutustustes. «Kes on süüdi?» — niisugune on ühe jutustuse pealkiri. Ja igaüks, kes seda luges, võis veenduda, et rahva viletsustes ja kannatustes on süüdi teda rõhuvad päris-orjapidajad-mõisnikud.

Tsarism Euroopa sandarmina.

Tsaarivalitsus õiendas revolutsionääridega juimalt arveid mitte ainult oma maal. Ta oli alati valmis saatma vägesid revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks ükskõik millisesse välisriiki. Sellepärast nimetati Vene tsaari «Euroopa sandarmiks».

1789. a. Prantsuse kodanlik revolutsioon andis purustava löögi feodaalkorrale Prantsusmaal, kuid pärast Napoleoni keisririigi kokkuvarisemist tuli sellel maal uuesti võimule vana kuningadünastia. Omal ajal revolutsiooni poolt minemakihutatud feodaalaristokraadid tulid tagasi võimu juurde. Nad püüdsid taastada oma endisi eesõigusi. Nende huve kaitsva kuningavalitsuse poliitika takistas kapitalismi arenemist. Seepärast küpses Prantsusmaal veel üks revolutsioon.

1830. a. juulis kukutas ülestõusnud prantsuse rahvas troonilt Bourbonide dünastia viimase esindaja kuningas Charles X. Ees-

rindlikud vene inimesed tervitasid Prantsusmaal toimunud revolutsiooni. Tsaar Nikolai I aga saatis otsekohe oma kindralid Viini ja Berliini, et kokku leppida Austria ja Preisi monarhiga ühiseks sõjakäiguks Pariisi vastu. Poolas puhkenud tsarismi ülevõimu vastu suunatud ülestõus takistas nende plaanide teostamist. Kuid see-eest õiendas tsaar julmalt arveid ülestõusnutega Poolas.

Kui saabus 1848. aasta ning Euroopa kohal kõmas taas revolutsiooniäike, astus tsarism jälle välja rahvusvahelise sandarina. Nikolai I sai teate uuest revolutsioonist Prantsusmaal parajasti siis, kui tema lossis toimus õukonnaball. Tsaar andis märku ja muusika vaikis. Pöördudes teda ümbritsevate ohvitseride poole, ütles ta: «Saduldage hobused, härrased! Pariisis on jälle alanud revolutsioon.»

Varsti saatis Nikolai I oma väed maha suruma revolutsionist liikumist Ungaris ja Rumeenias. Ungari ja rumeenia mõisnikud aitasid tsaari kindralitel kõigiti revolutsionääridega arveid õiendada. Eesrindlik vene haritlaskond mõistis kategooriliselt hukka Vene tsaari liidu Euroopa revolutsiooni timukatega. Herzen tundis rõõmu iga edusammu üle, mida saavutasid Poolas toimunud ülestõusust osavõtjad. Vene ohvitser Aleksei Gússev poodi sellepärast, et ta Ungari-sõjakäigu ajal kutsus oma seltsimehi üles pöörama relvi monarhide — Ungari revolutsiooni kägistajate vastu.

§ 43. VENEMAA KULTUURIELU XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

Tsarism — hariduse ja kultuuri vaenlane.

Pärisorjuslik kord takistas hariduse levikut tsaari-Venemaal. Oldi arvamusel, et aadlikud peavad olema haritud. Alkkoole oli vähe, keskkooles (gümnaasiume) veelgi vähem. Ülikooles aga oli XIX sajandi keskel kogu Venemaal kõigest kuus. Neisegi suhtus tsaarivalitsus kahtlustavalt, nimetades ülikooles «vabamõtlemise taimelavadeks». Aleksander I ajal vallandati ainuüksi Kaasani ülikoolist ühekorraga üksteist paremat professorit. Neid süüdistati «poliitilises ebaustavuses». Nikolai I ajal tugevnes veelgi eesrindlike professorite jälitamine.

Pärisorjuses olevatel talupoegadel oli võimalik pääseda ainult algkoolidesse. Gümnaasiumide ja ülikoolide ukсед olid tsaari erilise ukaasi põhjal neile suletud.

Kõik trükitooted olid allutatud rangele tsensuurile. Kui ajakirjas ilmus artikkel, mis ei olnud valitsusele meeltemööda, võidi ajakiri keelata, toimetajat trahvida, areteerida või asumisele saata. Nii keelati ära populaarsed vene ajakirjad «Teleskop» ja «Moskovski Telegraf». Kontrollides raamatuid enne trükis ilmu-

mist, tõmbasid tsariametnikud sealt maha iga «vabamõttelise» sõna.

Halastamatult õiendas tsarism arveid eesrindlike vene kirjani-kega. Rõlejev poodi, Odojevski ja Bestužev saadeti algul Sibe-risse ning hiljem Kaukaasiasse. Ka luuletaja Poležajev anti sol-datiks ning saadeti Kaukaasiasse.

Teadus. Vaatamata politsei survele ning tagakiusami-sele, jätkasid vene teadlased kodumaise teaduse edasiarendamist.

Vene riigi piiride laiendamine ning kaugete ääremaade asu-tamine äratasid vene teadlastes erilise huvi maadeuurimise vastu. Julged vene meresõitjad sooritasid mitmeid tähelepandavaid uuri-misreise, avastasid Antarktise mandri, uurisid Vaikse ookeani avarusi, õppisid esimeste eurooplastena tundma Kaug-Ida rannikut.

Vene tööstuse üleminek käsitsitöölt masinalisele tootmisele suunas teadusemeeste tähelepanu mehhaanikale ja energeetikale. Füüsik V. V. Petrov leiutas kaarleegi, mis sai tuntuks Volta kaare nime all. P. L. Schilling konstrueeris esimese elektro-magnetilise telegraafi maailmas. Mehhaanikaga tegelemine eeldas head matemaatika tundmist ning just vene teadlane N. I. L o b a t š e v s k i töötas välja uue geomeetriasüsteemi. Väljapaistvate teaduslike avastuste eest nimetasid kaasaegsed teda «geomeetria Kopernikuks».

A. S. Puškin.

M. J. Lermontov.

Kuid tsaari-Venemaal ei aidatud teadlastel nende avastusi ja leiutisi ellu rakendada. Seetõttu teadis neist tihtipeale ainult väike ringkond inimesi ja nad ei leidnud laialdast tunnustust. Nii näiteks Schillingi telegraafiaparaadist teadsid vaid üksikud. Kui aga hiljem samasuguse aparadi ehitas inglane Wheatstone, levis see kogu maailmas.

N. V. Gogol.

Kirjandus ja kunst. Ühiskondlik aktiivsus, mille kutsus esile 1812. a. Isamaasõda ning sellele järgnenud dekabristide liikumine, avaldas suurt mõju vene kirjandusele. Vene kirjanike teostes hakkasid üha jõulisemalt kõlama võitluse ja protesti motiivid rahva rõhumise vastu. Kõik, mis erutas eesrindlikku vene intelligentsi, kajastus A. S. Puškini ja M. J. Lermontovi luuletustes ja poemides ning A. S. Gribojédovi komöödias «Häda mõistuse pärast». Oma eesrindlike vaadete pärast said nad korduvalt kannatada tsarismi tagakiusamise läbi.

Vene kirjanduse paljastav suund ilmnis eredalt N. V. Gogoli teostes. Tema komöödia «Revident» naeris välja tsaari bürokraatia, aga tema proosapoeem «Surnud hinged» paljastas mõisnikest pärisorjapidajate ebainimlikkust ja kiskjalikkust.

Parimad vene kunstnikud taotlesid tegelikkuse tõetruud kujutamist. Vene maalikunsti andekas meister P. A. Fedótov mõistis karmilt hukka pärisorjusliku elulaadi.

Suure vene helilooja Mihhail Ivanovitš Glinka muusikaloomingu elustavaks lätteks oli rahvalaul. Temalt on pärit suurepärase väljendus: «Muusikat loob rahvas, meie, kunstnikud, ainult arranžeerime (s. o. «töötleme») seda.»

Glinka patriootiline ooper «Ivan Sussánin» peegeldab helilooja sügavat usku rahva jõusse ning tema võimetesse jagu saada kõigest vaenlastest ja orjastajatest.

Eesrindlik vene kultuur avaldas viljastavat mõju teiste Venemaa rahvaste kultuuri arenemisele. Ukraina rahvaluuletaja Tarass Grigorjevitsš Ševtšenko pidas kalliks dekabristide mälestust ning oli vene revolutsiooniliste demokraatide ustav sõber ja mõttekaaslane. Gruusia luuletaja Aleksander Tšavtšavadze ja armeenia uue kirjanduse rajaja Hatšatúr Abovján kaitsesid veendunult sõprust ja koostööd vene kultuuritegelastega.

§ 44. KRIMMI SÕDA.

«Ida-küsimus». XIX sajandi keskel sai üheks kõige teravamaks rahvusvahelise poliitikaelu probleemiks nõnda nimetatud «Ida-küsimus». Selle olemus seisis Euroopa riikide võitluses Vahemere piirkonnas. Igaüks neist tahtis ära kasutada vanadusest nõdraks jäänud Türgi monarhia nõrkust ning haarata enda kätte võimalikult soodsaid positsioone.

Vene tsarism tahtis saada oma kontrolli alla Bosporuse ja Dardanellide väinasid, et kindlustada Vene laevastikule vaba väljapääs Mustalt merelt Vahemerele. Inglismaa ja Prantsusmaa valitsus aga kartsid Venemaa mõju tugevnemist Lähis-Idas, püüdsid sulgeda Vene laevastikku Musta merre ning kiskuda ära Venemaa küljest Kaukaasia ja Krimm.

Vene armee voorid, mis takerdusid Sevastopoli all.
Millega seletada taolisi nähtusi Sevastopoli kaitse ajal?

Tsarism lootis aadlile kasulike uute vallutustega kindlustada kõikuma löönud pärisorjuslikku korda ning pikendada selle eluiga. Ta lootis, et edukas sõda nõrgaks jäänud Türgi vastu tõmbab rahvahulkade tähelepanu kõrvale sisepoliitika küsimustelt, eelkõige aga pärisorjusliku korra probleemidelt.

1853. a. nõudis Nikolai I sultanilt endale kasuliku lepingu sõlmimist. Et muuta sultanit järeleandlikumaks, saatis ta väed Doonaule. Kuid sultan, keda õhutasid Inglise ja Prantsuse saadik, ei andnud järele ning kuulutas Venemaale sõja.

Niikaua kui tsaari-Venemaa vastaseks oli ainult mahajäänud Türgi sultaniriik üks, arenesid asjad venelaste poolle hästi. Vene väed purustasid türklased Armeenias. Vene eskaader hävitas Türgi laevastiku peajõud Sinópe juures. Kuid peagi sõitsid Mustale merele Inglise ja Prantsuse eskaadrid ning Inglismaa ja Prantsusmaa kuulutasid Venemaale sõja. Hiljem ühines nendega Põhja-Itaalias asuv Sardiinia kuningriik.

Sultani liitlastel olid muidugi omad vallutuseesmärgid. Nad astusid välja mitte Türgi kaitseks, vaid selleks, et suurendada oma mõju Türgile. Venemaa segas nende ülevõimu kehtestamist Lähis-Idas. Seepärast tahtsidki nad Venemaad välja suruda Kaukaasiast ja Krimmist ning tõrjuda ta eemale Musta mere rannikult.

Sevastopoli kaitsmine.

Pärast ebaõnnestunud katseid purustada Kroonlinn ning vallutada toetuspunkte Baltimaade, Koola poolsaare ja Kamtšatka rannikul, maandasid Venemaa vastased suure dessantarmee Krimmis. Nad tahtsid vallutada Sevastopoli ning hävitada Vene Musta mere laevastiku.

Tsaari kindralid püüdsid Sevastopoli lähistel vaenlasele teed tõkestada. Kuid Vene ja Inglise-Prantsuse vägede kokkupõrkel Alma jõe ääres selgus, et viimased on palju paremini relvastatud. Nende uued vintrauaga püssid lasksid kaugemale ja täpsemalt. Vene sõduritel olid vanad sileda rauaga püssid, millega oli raske märki tabada isegi 300 sammu pealt.

Alma lahing lõppes venelaste taganemisega. Vaenlase väed jätkasid edasiliikumist Sevastopoli suunas. Nad teadsid, et see linn on kaitstud mere poolt, kuid maa poolt kaitseta. Jõudes Sevastopoli lähistele, nägid vaenlased seal uusi kindlustusi. Ilmnes, et sõdurid, madrused ja linna elanikkond olid jõudnud kaitseks ette valmistuda. Uutele bastionidele olid asetatud laevadelt mahavõetud suurtükid, laevad ise aga olid uputatud Sevastopoli lahe sissepääsu juures, et takistada vaenlase laevastikul mere poolt linna tungida.

Algul tahtsid inglased ja prantslased türklaste abiga vallutada Sevastopoli tormijooksuga. Kuid saanud vastulöögi, asusid nad pikaajalisele piiramisele. 349 päeva oli Sevastopoli all määratu suur liitlaste armee.

Sevastopoli kaitsjad võitlesid vapralt ja oskuslikult. Neid juhtisid kogenud väejuhid — admiralid *N a h h í m o v*, *K o r n í l o v* ja *I s t ó m i n*. Nad taotlesid võitlejate võitlustahte säilitamist. «Võitleme viimse meheni,» rääkis Kornilov madrustele. «Kui keegi ülemus käsib anda signaali võitluse lõpetamiseks, siis torgake niisugune ülemus läbi!» Kõik kolm admiralilangesid bastionidel. Vapruse imesid ilmutas julge luuraja madrus *P j o t r K o š k a*.

Kuid tsaarivalitsus ei andnud sevastoopollastele vajalikku abi. Sevastopoli kangelased sõid roiskunud kuivikuid ja vaenlase iga kolme lasu peale said vastata vaid ühega — padroneid ei jätkunud. Andis tunda pärisorjusliku Venemaa mahajäämus. Krimmil ei olnud riigi keskosaga raudteeühendust, Vene laevastik koosnes purjekatest. Vene armee ülemjuhatus oli andetute kindralite käes, kes olid kõrgetel ametikohtadel mitte oma võimete ja sõjaliste teenete pärast, vaid oma kõrge päritolu või läheduse tõttu tsaari õukonnale.

Ümberpiiratud linna elanikud abistasid kaitsjaid kõigea, kuidas suutsid. Naised tõid bastionidele toitu ja vett, hoolitsesid haavatute eest. Eriti kartmatu oli tütarlaps nimega *Daša*. Nii teda hakatigi kutsuma *Darja Sevastopolskajaks*.

Linna kaitsjaid abistasid ka Sevastopoli poisid. Nad tassisid padroneid, kandsid laiali raporteid, käisid isegi luurel. 12-aastane *Maksim Rõbaltšenko* teenis *Kornilovi* bastionil. 10-aastast *Kolja Pištšenkot* autasustati vapruse eest ordeniga.

Rahva suured ohvid osutusid asjatuiks. Sevastopoli kaitsjate kangelaslikkus ei suutnud tasa teha kõiki Vene tsaaririigi sõjaväesüsteemi puudusi. 11 kuu pärast lasksid sevastoopollased bastionid õhku ning taganesid väejuhatuse käsul lahe põhjakaldale. Peagi oli selge, et sõda on kaotatud. Tsaari diplomaadid astusid läbirääkimistesse Inglise ja Prantsuse valitsusega. Kuid pärast Sevastopoli all kantud kaotusi muutusid need riigid oma nõudlustes mõõdukamateks. 1856. a. Pariisis allakirjutatud rahulepingu põhjal jäid *Krimm* ja *Kaukaasia Venemaale*. Tal keelati ainult sõjalaevastiku omamine *Mustal merel*.

Krimmi sõda näitas vene rahva mehisust ja vastupidavust, kuid ühtlasi ka pärisorjusliku Venemaa mädasust ja jõuetust. Sõja ajal muutusid töörahva hädad ja viletsus veelgi teravamaks. Kõikjal toimusid talurahva ülestõusud. Kõigile sai selgeks, et niiviisi enam edasi elada ei saa.

Pärisorjusliku korra säilitamine ei ole majanduslikult kasulik.

Kaotus Krimmi sõjas näitas, kuivõrd palju oli tsaari-Venemaa maha jäänud majanduslikult arenenud Lääne-Euroopa kapitalistlikest maa-dest. Selle mahajäämuse likvideerimist takistas pärisorjuslik kord.

Me juba teame, et seni kui talupojad olid pärisorjuslikus sõltuvuses mõisnikust, ei saanud Venemaal levida palgatöö, ei saanud kujuneda proletariaat ning järelikult ei võinud edukalt areneda kapitalistlik tööstus. Seni kui külas valitses sundtöö, ei saanud tõsta ka põllumajanduse tootlikkust. Ja lõpuks — kuni säilis pärisorjuslik kord, ei olnud loota siseturu laienemist, elanikkonna ostuvõime tõusu.

Pärisorjuslik kord oli lootusetult vananenud, tal ei olnud enam mingit võimalust edasi areneda. Mitte ainult vabrikantidele ja kaupmeestele, vaid ka mõisnikele endile ei olnud pärisorjusliku korra säilitamine kasulik.

Revolutsiooniline olukord.

Pärast Krimmi sõda hakkasid talupojad veelgi tungivamalt taotlema oma vabastamist. Nad keeldusid tegu tegemast, ei kuulunud mõisnikku, osutasid vastupanu nende vastu saadetud väeosadele. Ühesõnaga — rahvas ei tahtnud enam elada vana moodi.

Aadlikud-mõisnikud tundsid, et maa nende jalge all põleb. Kartes talurahvamasse, kolisid paljud mõisnikud linna. Mõned eelistasid aegsasti sõita välismaale. Ärev olukord valitses ka pealinnas. Tsaar ja tema ministrid said aru, et riiki ei ole enam võimalik vana moodi valitseda. Kõikjal kõneldi ümberkorralduste vajadusest.

Oma kõnes Moskva aadlikele ütles uus keiser — Nikolai I poeg Aleksander II: «Parem kaotada pärisorjus ülaltpoolt, kui oodata seni, kuni talupojad ise kaotavad selle altpoolt...»

Kuid isegi pärast niisugusele otsusele jõudmist tsaar ei rutanud. Ta püüdis eelseisvat talurahvareformi läbi viia niimoodi, et see tooks võimalikult vähe kahju pärisorjapidajatele-mõisnikele. Sajad tsaari tšinovnikud koos aadlike esindajatega tegelesid reformi projekti koostamisega. Talupoegi muidugi selle töö ligi ei lastud.

Vahepeal aga kujunes Venemaal revolutsiooniline olukord. Kasvava talurahvaliidumise mõjul elavnes eesrindlike vene haritlaste revolutsiooniline tegevus.

Välismaal viibiv Herzen rajas Londonis «Vaba vene trüki-koja», kus ta trükkis revolutsioonilisi lendlehti, brošüüre ja kogumikke. 1857. a. hakkas ta seal välja andma ajakirja «Kólokol» («Tornikell»). See oli esimene vene revolutsiooniline ajakiri. Herzeni kaasvõitlejad tõid selle ajakirja numbreid salaja Venemaale ning levitasid neid laialdaselt revolutsiooniliselt meelega.

N. G. Tšernõševski.

tud haritlaste hulgas, «Kolokolis» avaldatud üleskutsed talupoegade viivitamatuks vabastamiseks tugevdasid pärisorjusevastast ühiskondlikku liikumist.

Venemaal sai sel ajal eesrindliku intelligentsi häälekandjaks ajakiri «Sovremennik» («Kaasaegne»). Seda ajakirja juhtisid suur vene teadlane ja revolutsionäär Nikolai Gavrilovitš Tšernõšévski, silmapaistev kirjanduskriitik Nikolai Aleksandrovitš Dobroljúbov ja demokraatlik luuletaja Nikolai Aleksejevítš Nekrássov.

Nagu Herzen, nii propageeris ka Tšernõševski utopistliku sotsialismi ideid. Kui Herzen vahetevahel esines mõttega, et ühiskonda on võimalik ümber kujundada rahulikul teel, siis Tšernõševski pidas niisuguse ümberkujundamise ainsaks vahendiks talurahvarevolutsiooni. «Varsti tuleb meil mäss,» rääkis ta oma pruudile, «ja mina võtan sellest tingimata osa.»

Tsaari tsensuuri osavalt ninapidi vedades kutsusid Tšernõševski ja tema sõbrad oma artiklites vene haritlasi üles organiseerima rahvast võitlusse tsaariisevalitsuse ja pärisorjuse vastu. «Sovremenniku» mõjul tekkisid õppiva noorsoo hulgas revolutsioonilised ringid, levisid salaja trükitud lendlehed. 1862. a. areteeriti Tšernõševski. Ta oli ligi 20 aastat vanglates või asumisel

külmas Jakuutias, kuid ei loobunud oma revolutsioonilistest veendumustest.

Venemaal kujunenud revolutsiooniline olukord sundis tsaarivalitsust reformiga kiirustama. Hirmunud kasvavast revolutsioonipuhangu ohust, oli ta sunnitud pärisorjuse kaotama.

1861. a. 19. veebruari reform.

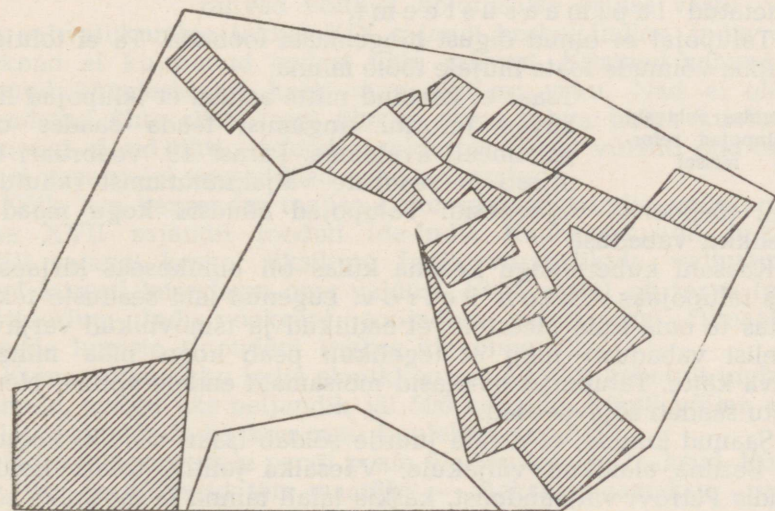
Tsaar Aleksander II kirjutas alla pärisorjuse kaotamise manifestile ning selle reformi tingimuste kohta käivatele seadustele 19. veebruaril

1861. a. Kuid rahvale teatati sellest alles kahe nädala pärast — 5. märtsil, siis, kui kogu politsei ja sõjavägi olid võitlusvalmis. Eelmisel ööl ei maganud tsaaripalees keegi, peasissekäigu ees seisis tõld parimate traavlitega juhuks, kui tsaariperekonnal tuleb pealinnast põgeneda.

Mispärast tsaar siis nii väga kartis teatada pärisorjuse kaotamisest? Ta kartis sellepärast, et reformi tingimused olid talupoegadele väga rasked.

Talupojad ootasid, et nad vabastatakse koos maaga ja ilma igasuguse väljaostuta. 19. veebruari seaduse järgi aga vabastati nad isiklikust sõltuvusest ning hingemaa tuli neil välja osta. Väljaostusumma ületas hingemaa väärtuse, aga hingemaa ise oli ühe neljandiku, kohati koguni poole võrra väiksem sellest, mis oli talupojal kasutada enne reformi.

Talupoegade hingemaaade küljest äralõigatud maad jäid mõisnikele. Neid hakatigi kutsuma «lõikudeks». Need paiknesid talu-

□ Mõisamaad
▨ Talupoegade maad

Lapimaasüsteem (Nikulino küla Moskva kubermangus).

Talupoegade mahalaskmine Bezdna külas.

poegade maa vahel, lõikasid selle tükkideks, tekitades nõnda-nimetatud lapimaa süsteemi.

Talupojal ei olnud õigust hingemaast loobuda. Ta ei tohtinud ka ilma võimude loata mujale tööle minna.

Kuidas suhtusid talupojad reformisse?

Tsaar ei kartnud mitte asjata, et talupojad hakkavad reformi tingimusi teada saades oma pahameelt avaldama. Pärast 19. veebruari manifesti ja seaduste väljakuulutamist rahutused

maal tõepoolest tugevnesid. Talupojad nõudsid kogu maad ja täielikku vabadust.

Kaasani kubermangu Bezdna külas oli ainukeseks kirjaoskajaks talupojaks Anton Petrov. Lugenud läbi seaduste teksti, teatas ta oma küla meestele, et aadlikud ja tšinovnikud varjavad «tõelist vabadust» ning et tegelikult peab kogu maa minema rahva kätte. Talupojad hakkasid mõisamaid endale võtma. Nende vastu saadeti sõjaväeosad.

Saanud kuulda, et nende juurde sõidab tsaari saadik, kogunesid Bezdna elanikud väljakule. Väesalka juhtiv tsaari kindral nõudis Petrovi väljaandmist, käskis laiali minna ja mõisnike sõna kuulata. Talupojad ei nõustunud sellega ning seisid endiselt koos tiheda müürina. Kindrali käsu peale kõlas kogupauk. Üle 350 talupoja sai surma ja haavata. Anton Petrov võeti kinni, anti sõjakohtu alla ja lasti maha.

Samasugused sündmused toimusid ka paljudes teistes paikades. Talupojad keeldusid mõisnike heaks töötamast, nõudsid, et neile antaks kogu maa. Kui neid ähvardati relvade käikulaskmisega, vastasid nad üksmeelselt: «Kuni viimse meheni sureme, kuid alla ei anna!»

1861. a. reformi tähtsus.

Pärisorjuse kaotamine andis tõuke kapitalismi kiiremaks arenemiseks. Tehnika vabanes seisaku olukorrast. Üleminek käsitsitootmiselt masinalisele tootmisele hakkas kiirenema. Sundtöö loovutas oma koha palgatööle. Ühiskonna elus hakkasid etendama oma osa uued klassid — tööstuslik kodanlus ja proletariaat. Venemaal hakkas kujunema kodanlik monarhia.

Ent reformi läbiviijaiks olid pärisorjapidajad. Seetõttu jäi alles suur hulk pärisorjuse igandeid. Peamisteks neist olid mõisnike maavaldus ja tsaariisevalitsus. Pärisorjuse igandid aeglustasid kapitalismi arenemist ning teravdasid klassivastuolusid. Venemaa töörahvas kannatas nii kapitali rõhumist kui ka mõisnike võimu ning tsaari despotismi iket.

§ 46. RAHVA ÜLESTÖUS INDIAS.

India Inglise ülevõimu all.

Samal ajal kui Venemaa töörahvas võitles pärisorjusliku ikke vastu, pidasid Idamaade rahvad võitlust koloniaalse orjuse vastu. Võimas rahvaliikumine tekkis XIX sajandi keskel Indias. India elanikkond ei kujutanud endast ühte rahvast. Kümned rahvad ja hõimud kõnelesid eri keelt ning olid eri usku. Nad ei olnud ühendatud ühte riiki. Isegi ühe ja sama rahva hulka kuuluvad inimesed elasid tihti eri feodaalvaldustes. Sajad vürstid olid omavahel vaenujalal ning sõdisid vahetpidamata.

Kõik see kergendas inglise kolonisaatoritel India vallutamist. Juba XVII sajandil loodud Ida-India Kaubakompanii hakkas XVIII sajandi keskel üksikute India vürstiriikide vallutamise arvel kiiresti laiendama oma valdusi. 1849. aastal oli terve India territoorium India ookeani soojadest vetest kuni Himaalaja mägede lumiste tippudeni Inglise ülevõimu all.

Kolm neljandikku India elanikkonnast allutati vahetult inglaste võimule, umbes üks neljandik jäi 500 kohaliku vürsti võimu alla, kellest said Ida-India kompanii kuulekad vasallid.

India talupoegadele pandi peale üle jõu käivad maksud. Kündsid üles ja külvasid täis maatüki — maksa maamaksu, panid supile soola — maksa soolamaksu.

Inglise kaupmehed vedasid Indiast välja puuvilla, džuuti ja roosuhkrut ning tõid Inglismaalt valmiskangaid ja muid tööstuskaupu. Kohalikud käsitöösaadused ei suutnud vastu panna konkurentsile odavate vabrikutoodetega. India käsitöölised muutusid

kerjusteks ja surid nälga. «India tasandikud valendavad kangrute luudest,» kirjutas üks inglise ametnik.

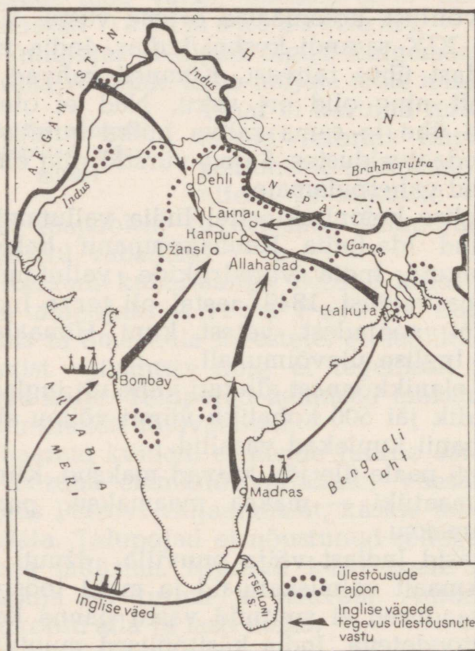
Inglased ei hoolitsenud niisutuskanalite ja tammide eest, india-lastel endil aga ei jätkunud selleks aega ega raha. Selle tagajärjel hävisid niisutusseadmed, vett ei jätkunud, põud hävitas saagi ja põllud muutusid viljatuteks kõrbeteks. India külas valitses nälg. Katk ja koolera niitsid maha tuhandeid kurnatud inimesi.

Kolonialismi-
vastane ülestõus.

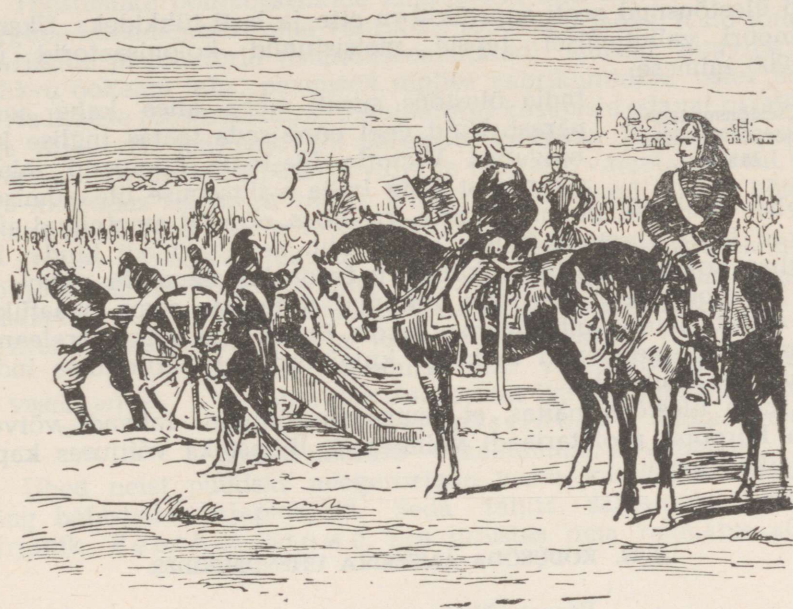
Ida-India kompanii pidas suurt armeed, mis koosnes 45 000 inglise ja 230 000 india sõdurist ehk sipoist.

1857. a. toimus sipoide ülestõus. Nad löid maha hulga inglise ohvitseri ning vallutasid põlise India pealinna Dehli. Nendega ühines hulgaliselt linnakehvikuid ning ümberkaudseid talupoegi. Ülestõus levis kiiresti mööda Gangese orgu nagu džunglitulekahju. Inglise ülevõimu vastu astusid välja ka mõned vürstid (radžad), kellelt inglased olid võtnud nende valdused. Nii näiteks üks India valitsejate järglasi N a n á - S a h í b oli ülestõusu eesotsas Kanpuri linnas. Endine vürstinna L a k š m í - B a i juhtis ülestõusu Džansi linnas. Ent enamik India vürste jäi ustavaks kolonisaatoreile.

Rahvas tõusis üles üksmeelselt, kuid neil ei olnud ühtset tege-

Rahva ülestõus Indias.

Inglise kolonisaatorid lasevad maha rahva ülestõusust osavõtjaid Indias.

vuskava. Kihutanud vihatud inglased välja oma kodukohast, jäid kohalikud elanikud sellega rahule. Ka need vürstid, mullad ja preestrid, kes olid liitunud ülestõusuga, ei tegutsenud otsustavalt ning olid tihtipeale omavahel tülis. Kui üks ülestõusnud talurahva juhte **M a u l e v í - A h m á d** hakkas kritiseerima ülestõusu juhtivaid feodaale ning nõudis nendelt otsustavat pealetungi inglastele, siis heitsid vürstid ta vanglasse.

Nana-Sahib loobus võitlusest pärast esimesi ebaõnnestumisi. Paljud ülemkihi ja vaimulikkonna esindajad järgnesid tema eeskujule.

Ainult vapper Lakšmi-Bai ei tahtnud alla anda. Kui Inglise väed tungisid Džansisse, laskus ta kõie abil kindlusemüüritl alla ja sõitis ratsahobusel džunglisse ning jätkas partisanisõda. Ta langes lahingus.

Mehiselt võitles ka vanglast vabanenud Maulevi-Ahmad. Üks india vürstidest andis ta välja ja inglased hukkasid ta.

Kolonisaatorid õiendasid ülestõusnutega julmalt arveid. Palju linnu rüüstati ning hulk külasid põletati maha. Inglise kindral Neill andis sõduritele käsu: «Igaühele, kes tabatakse relvastult — surm, haavatuile — surm, vange mitte võtta.» Vangivõe-

tud ülestõusnud seoti suurtükitoru ette ja lasti tükkideks. Üksnes Kanpuri vallutamisel tapsid metsistunud kolonisaatorid üle 10 000 inimese.

Ülestõusu tagajärjed ja selle tähtsus.

India ülestõus suruti maha alles kahe aasta pärast. Kuid veel enne seda teatas Inglise kuninganna Victoria Ida-India kompanii laiali-
saatmisest ning India valitsemise üleandmisest

Inglise valitsuse ametnike kätte. Ta lubas, et need ametnikud austavad India vürstide õigusi ja omandit. Sellega loodi kindel liit inglise kolonisaatorite ja kohaliku feodaalse ülemkihi vahel.

Talupoegadele, kes olid rentinud ühte ja sama maatükki 12 aastat järjest, anti «alalise rendi» õigus. See väike järeleandmine ei kergendanud kuidugi kuigivõrd paljumiljonilise india talurahva olukorda.

India ülestõus näitas, et asumaade rõhutud rahvad võivad olla Euroopa proletariaadi võimsateks liitlasteks võitluses kapitali ikke vastu.

§ 47. KODUSÕDA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES.

Kapitalismi arenemine Põhja-Ameerikas.

Pärast sõltumatuse saavutamist hakkasid Ameerika Ühendriigid laiendama oma territooriumi nii lääne kui ka lõuna suunas. Maa põliselanikud — indiaanlased — tõrjuti mägedesse või

hävitati. Istanduste töölisteks veeti Ameerikasse orjadeks muudetud neegreid Aafrikast.

Hea külvimaa rohkus ning pehme kliima soodustasid põllunduse arenemist. Rikkalikud kivisõe, nafta, väävli ning raua- ja vasemaagi varud soodustasid tööstuse arenemist. Euroopast ümberasujate näol saadi tööstusele töökäsi. Euroopa kapitali juurdevoolul ning kullaleiukohtade avastamisel Kalifornias oli samuti suur tähtsus. Kõige selle tulemusel arenesid Ameerika Ühendriigid majanduslikult hulga kiiremini kui Lääne-Euroopa vanad kapitalistlikud maad. Peale selle ei ähvardanud noort Ameerika riiki mingi välisoh. Vastupidi, ameerika kodanlus ise oli valmis elama oma nõrgemate naabrite arvel. Kõnelemata juba indiaanlaste hävitamisest, pidas ta vallutusõdasi Mehiko vastu, kiskudes temalt endale terveid piirkondi.

XIX sajandi keskpaiku ulatus Ameerika Ühendriikide elanikkond 30 miljoni inimeseni. Kõige kiiremini kasvas elanike arv riigi põhjaosas, kus oli palju suuri, omavahel raudtee abil ühendatud tööstuslinnu. Riigi lääneosa elanikkond oli sel ajal veel hõre. Siin oli valitsev põllumajandus. Ümberasujad harisid üles väikseid maatükke, rajades endale niiviisi farme. Maa lõunaosas oli valitsev orjapidajate suurmajapidamine. Puuvilla- ja suhkruroostandustes töötasid neegerorjad.

Tööstuslike põhjaosariikide kapitalistid olid huvitatud müügiturgude laiendamisest oma vabrikute toodangu jaoks. Kuid lõunaosariikide plantaatorid (istanduseomanikud) müüsid puuvilla ja suhkru ookeani taha, peamiselt inglise vabrikantidele, ostes neilt vastu Inglise tööstussaadusi. Plantaatorid kasutasid odavat orjatööd ega vajanudki masinaid või paremaid tööriistu. Laiendades oma istandusi, tõrjusid orjapidajad välja ja laostasid väikefarmereid, see aga kitsendas siseturgu veelgi. Püüdis ju vaesunud farmer kõiges kokku hoida ning vähem tööstuskaupu osta.

Orjuse olemasolu takistas seega tööstuskapitalismi arenemist. Põhjaosariikide kodanlus ning ameerika farmerid astusid selles küsimuses koos välja lõunaosariikide orjapidajate vastu. See oli võitlus kahe süsteemi — orja- ja palgatöö vahel.

Võitlus orjuse vastu.

Orjuse kaotamise eest väljaastuvate inimeste arv suurenes Ameerikas iga aastaga. Neid nimetati abolitsionistideks (ladinakeelsest sõnast *abolitio* — kaotamine, hävitamine).

Ühed neist püüdsid neegerorjade vastu kaastunnet äratada ning häbistada orjapidajaid. Seda tahtis saavutada näiteks kirjanik Beecher-Stowe, kes jutustas oma raamatus «Onu

Neegerorjad puuvillaistanduses puuvilla kogumas.

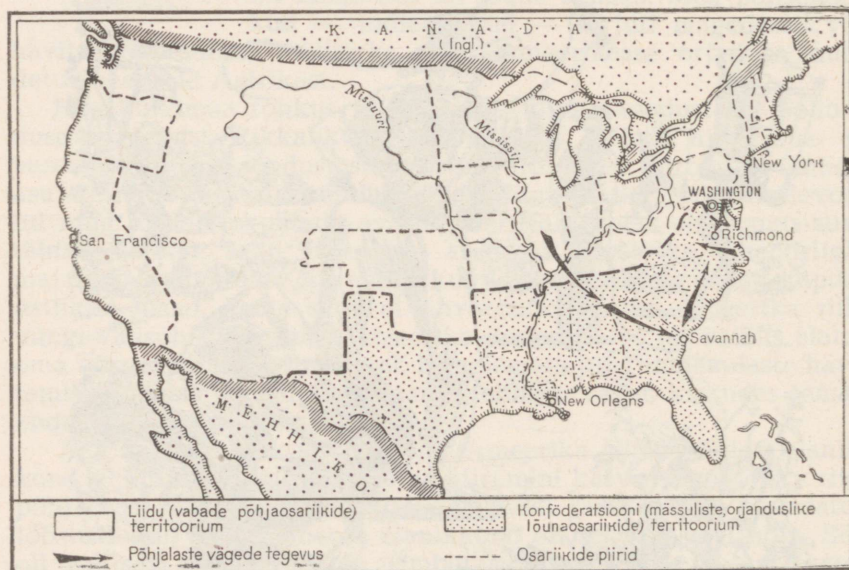
Tomi onnike» neegrite raskest saatusest. Teised orjuse vastased tegutsesid teistmoodi. Nad püüdsid orje ülestõusule õhutada.

Kord sombusel õhtul 1859. a. oktoobris vallutas 23 julgest meest koosnev salk Virginia osariigis Harpers Ferry väikelinnas asuva arsenali (relvalao). Seda salka juhtis farmer John Brown. Ta lootis, et ümberkaudsete istanduste neegrid temaga otsekohe ühinevad. Ent kuni ta püüdis nendega ühendusse astuda, piirasid valitsusväed tema väikese salga ümber. Ebavõrdne võitlus ei kestnud kaua. Osa ülestõusnuid langes, ülejäänuid võeti relvad.

John Brown saadi kätte raskesti haavatuna. Kandraamil viidi ta kohtusse ning mõisteti poomissurma. Enne hukkamist ütles see ameerika rahva mehine poeg, et kui ta varem veel uskus võimalusse kaotada orjus ilma verevalamiseta, siis nüüd on ta veendunud vastupidises. Brown paiskas oma timukatele näkku sõnad: «Ainult veri peseb maha selle patuse maa suure kuriteo!»

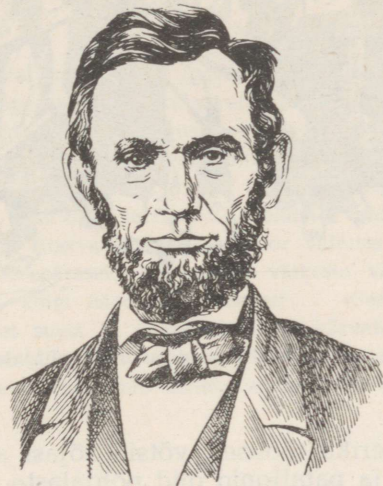
Browni kangelastegu innustas abolitsioniste. Farmerid ja töölised löid laulu, milles olid sõnad:

Browni keha märjas mullas puhkab,
kuid ta vaim meid lahingusse viib.

Kodusõda Ameerika Ühendriikides 1861—1865.

1860. a. valiti Ameerika Ühendriikide presidendiks Abraham Lincoln. Ta oli vaese farmeri poeg ja tema elu ei olnud kerge; tööd otsides rändas ta läbi palju osariike ega põlanud ühtki tööd. Tal tuli olla tisleri abiliseks, poeselliks, palgiparvetajaks Missisipil ning raudteetööliseks. Hariduse omandas ta iseõppimise teel ja sooritas advokaadieksami, kuid pühendus ühiskondlik-poliitilisele tegevusele. Temast sai silmapaistev orjuse vastu võitleja.

Abraham Lincoln.

Sõda Põhja ja Lõuna vahel.

Niipea kui orjapidajad said teada, et Lincoln on valitud presidendiks, otsustasid nad moodustada oma eri riigi. 1861. aasta alguseks lõid kuus lõunaosariiki teistest lahku ning moodustasid oma konföderatsiooni (ühenduse), mille keskus oli Richmondi linnas. Peagi algas põhjalaste ja lõunalaste vahel sõjategevus.

Algul said põhjalased kaotuste osaliseks. Kahel korral lähenesid lõunalaste väed Washingtonile. Inglismaa abistas lõunalasi relvade ja rahaga. Ainult Euroopa proletariaadi otsustavad protestiavaldused takistasid Inglise vägede saatmist Ameerikasse lõunalastele abiks. Endastmõistetavalt tundsid kõigi maade töölised kaasa põhjalastele.

Kui sõda oli täies hoos, saabus Ameerika rannikule sõbraliku visiidiga kaks Vene eskaadrit, üks New Yorki, teine San Franciscosse. Tsaar saatis need kaks eskaadrit Ameerikasse tõenäoliselt selleks, et teha meelehärmi inglastele, kuna Inglise-Vene suhted olid pärast Krimmi sõda väga pingelised. Vene meremehed, kes saabusid Ameerikasse, tervitasid vaimustatult põhjalasi, neegrite vabastamise eest võitlejaid.

Neegrid astuvad põhjalaste armeesse.

Ameerika töölised võtsid sõjast aktiivselt osa. Tööliste rügemendid ja pataljonid olid põhjalaste armee parimad väeosad.

Kui Lincoln teatas, et igale kodanikule antakse õigus saada riigifondist maad, astus armeesse tuhandeid farmereid. Ja kui ta kuulutas välja orjuse kaotamise, tuli armee ridadesse kümneid tuhandeid neegreid.

Rahva toetus tugevdas ja innustas põhjalaste armeed. Minnes üle pealetungile, vallutas põhjalaste armee 1865. a. kevadel Richmondi ning sundis lõunalaste armee riismed relvad maha panema.

Rõõmu võidu üle aga tumestas president Lincolni surm. Viis päeva pärast sõja lõppemist viibis ta ühel pidulikul teatrietendusel. Seal tappis rahva vaenlaste poolt äraostetud mõrvar Lincoln.

1861.—1865. a. kodusõda taastas Ameerika Ühendriikide riikliku ühtsuse ning tugevdas seda, laiendas siseturgu ja andis võidu palgatööle, puhastades tee kapitalismi edasiseks arenemiseks. Farmer sai keskseks kujukaks Ameerika põllumajanduses.

Orjus kaotati. Kuid neegrid ei saanud tõelist vabadust. Neile ei antud maad. Nad olid sunnitud töötama sulastena või rentima maad rikastelt plantaatoritelt. Kuni tänapäevani on neegrid Ameerika Ühendriikides jäänud mittetäieõiguslikeks, neid kiisatakse taga ja jälitatakse. Põhja kapitalistid leppisid kokku endiste orjapidajatega ning takistasid orjuse tagajärgede täielikku likvideerimist.

Küsimusi XIII peatüki kordamiseks.

1. Milles seisis 1848. a. revolutsiooni ajalooline tähtsus?
2. Kuidas takistas pärisorjuslik kord Venemaa majanduslikku arenemist?
3. Miks kaotati Venemaal pärisorjus?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

1. Esitame katkendi A. I. Herzeni teosest «Minevik ja mõtted». See katkend kirjeldab Herzeni mälestusi 1848. a. juuniülestõusust Pariisis, mille pealtnägijaks ta oli.

Kahekümne kolmandal kuupäeval kella nelja paiku enne lõunat kõndisin ma Seine'i kaldal... Teisel pool jõge, kõigil põiktänavatel ja uulitsatel ehitati barrikaade. Näen nagu praegu nende süngeid nägusid, kes tassisid kive, lapsed ja naised abiks. Uhele barrikaadile, mis nähtavasti oli valmis saanud, ronis noor polütehnik, heiskas lipu ja hakkas vaikselt kurva ning ühtlasi piduliku häälega laulma «Marseljeesi», kõik, kes olid barrikaadil töötanud, laulsid kaasa ning selle barrikaadide kivide tagant kostva suure laulu koor vallutas hinge...

26. juuni õhtul kuulsime... korrapäraseid kogupauke väikeste vaheaegade järel... Vaatasime üksteisele otsa, kõigi näod olid rohekad... «See on ju mahalaskmine,» ütlesime nagu ühest suust ja pöörasime näod kõrvale. Surusin lauba vastu aknaklaasi. Selliste minutite eest vihatakse kümme aastat, maksatakse kätte kogu eluaeg. Häda sellele, kes annab andeks sellised minutid!

Küsimusi.

1. Milleks ehitasid töölised barrikaade?
2. Kes laskis maha töölisi?
3. Kellele tundis Herzen kaasa? Kellele ta tahtis kätte maksta?

2. Lugege läbi katkend rikka mõisniku A. I. Košeljovi artiklist «Tahe õn sundusest kangem», mis ilmus 1847. a. «Zemledéltšeskaja Gazetas».

Heidame pilgu teotööle. Talupoeg tuleb tööle võimalikult hilja, vahib ja vaatab ringi võimalikult tihti ja kaua, töötab aga võimalikult vähe. Talle pole tähtis mitte töötegemine, vaid päeva surnukslöömine... Võrrelge nüüd selle tööga artellitööd¹, isegi tööd hea tööettevõtja² juures. Siin keeb kõik: ei jõua materjali ette anda, ajaliselt töötavad nad vähem teomehest, puhkavad temast rohkem, kuid teevad kaks-kolm korda rohkem. Mispärast? — Tahe on sundusest kangem.

Minge manufaktuuri, kus töö käib komando järgi... Mis te seal näete? Instrumendid on tingimata viletsas seisukorras, sest töölised ei hoiu neid, nad ei vastuta nende eest; neid inimesi võib karistada, kuid ei saa minema ajada.

¹ Artell — palga alusel ühendatud tööliste rühm.

² Tööettevõtja — inimene, kes on võtnud teha mingi töö palgata tööliste jõududega. Komando järgi töö — antud juhul tähendab see pärisorjade sundtööd omaniku ülesandel.

Selsamal põhjusel tehakse tööd halvasti ja hooletult, mis aga puutub töö hul-
gasse, siis seda on vaevalt pool vaba töölisega võrreldes. Milline vahe, kui
astuda manufaktuuri, mis on seatud tõeliselt kommertsalusel! Kui esimeses
üks kardab teisest rohkem tööd teha, siis siin nad õhutavad ja virgutavad üks-
teist. Mahaarvamine sunnib valjemalt kui igasugune ülevaataja jälgima töö
puhtust. Omaenda kasu äratav ta enne valget ning valgustab teda pimedas. —
Tahe on sundusest kaugem.

Küsimusi.

1. Miks pärisorjuses olevad talupojad ei tundnud huvi selle vastu, et toota teo-
tööl rohkem saadusi?
2. Miks võis pärisorje karistada, kuid ei olnud võimalik minema ajada?

3. 1847. a. iseloomustas V. G. Belinski oma kirjas N. V. Gogolile päris-
orjuslikku Venemaad järgmiselt:

«Ta kujutab endast kohutavat pilti maast, kus inimesed kauplevad inimes-
tega, ilma et neil oleks isegi seda õigustust, mida kavalalt kasutavad ameerika
plantaatorid, kes väidavad, et neeger ei ole inimene; maast, kus inimesed ise ei
nimeta end nimede, vaid hüüdnimedega: Vankadeks, Vaskadeks, Stjoškadeks,
Palaškadeks; maast, kus lõpuks ei puudu mitte ainult igasugune isiku, au ja
omandi garantii, vaid kus pole isegi politseikorda ning on ainult mitmesuguste
kroonuvaraste ja -riisujate hiiglakorporatsioonid¹! Kõige elavamaiks, kõige kaas-
aegsemaiks rahvuslikeks küsimusteks Venemaal on praegu: pärisorjuse kaotamine,
ihunuhtluse keelamine, kas või juba olemasolevategi seaduste võimalikult
range täitmine. Seda tunneb ka valitsus ise (kes hästi teab, mida teevad mõisnikud
oma talupoegade ja kui palju viimased igal aastal tapavad esimesi), mida tõen-
davad tema arglikud ja viljatud poolikud abinõud valgete neegrite kasuks...»

Küsimusi.

1. Keda mõtles Belinski, kui ta rääkis «kroonuvarastest ja -riisujatest»?
2. Keda nimetas Belinski «valgeteks neegriteks»?

¹ Korporatsioon — ühendus.

KAPITALISMI ARENEMINE JA REVOLUTSIOONILINE VÕITLUS XIX SAJANDI TEISEL POOLEL. VENEMAA KAPITALISMI PERIOODIL.

§ 48. KAPITALISMI ARENEMINE VENEMAAL PÄRAST PÄRISORJUSE KAOTAMIST.

Kapitalistliku tööstuse kasv.

Pärast 1861. a. reformi hakkas Venemaal kiiresti kasvama suurte vabrikute ja tehaste arv. Masina-
line tootmine saavutas võidu käsitsitootmise

üle. Peterburis hakkasid suitsema uute masinaehitustehaste ning Moskvas ja selle lähistel uute tekstiilivabrikute korstnad. Raudteed ühendasid Venemaa keskosa ääremaadega. Donetsi stepis hakati hoogsalt tootma kivisütt, Krivõi Rogi rajoonis aga rauamaaki. Varem tühjades Lõuna-Venemaa steppides kerkisid Súlini, Júzovka, Dnepróvski ja teised suured metallurgiatehased. Nende ümber tekkisid terved linnad.

Bakuu lähedusse kerkis terve naftatornide mets. Hiljem hakati naftat tootma ka Gróznõi linna ümbruses.

Kolme esimese reformijärgse aastakümne jooksul kasvas Venemaal malmi tootmine kolmekordseks, puuvilla töötlemine neljakordseks, kivisöe tootmine 20 korda. Kuid Venemaa jäi ikka veel maha vanadest kapitalistlikest maadest. Inglismaal tuli ühe elaniku kohta üle 6 puuda malmi, Venemaal aga vaid veidi üle ühe puuda.

Kapitalism põllumajanduses.

Tehased ja vabrikud vajasisid toorainet, kiiresti kasvavad linnad — leiba, liha ja teisi toiduaineid. Raudteed kergendasid ääremaade asu-

tamist. Elanikkonna juurdevool ääremaadesse kiirendas uute põllumaade kasutuselevõtmist Musta mere äärseis piirkondades, Põhja-Kaukaasias ja Taga-Volgamaal.

Teravilja kogusaak suurenes kolme esimese reformijärgse aastakümne jooksul 2 miljardilt puudalt $3\frac{1}{3}$ miljardi puudani. Veelgi kiiremini kasvas kartuli, lina ja suhkrupeedi tootmine.

Mõned mõisnikud rajasid oma mõisates piiritus- ja suhkruvabrikud, ostsid masinaid ning palkasid töölisi, korraldasid oma majapidamise ümber kapitalistlikuks. Paljud mõisnikud aga eelistasid anda oma maa väikeste tükkidena talupoegadele rendile. Teravas maanäljas olevad talupojad nõustusid mistahes renditingimustega. Raha neil ei olnud. Rendiraha tegid nad tasa tööga mõisapõllul või andsid mõisnikule poole kogutud saagist. See meenutas väga teorenti ja obrokit.

Seega säilitas talurahva ekspuaterimine maal valitseva mõisniku maaomanduse tõttu ka reformijärgsel perioodil pool-

pärisorjusliku iseloomu ning kapitalistlik majandussüsteem põimus läbi teoorjuslikuga.

Vene talupoeg, keda rõhusid väljaostu- ja riigimaksud ning kes oli seotud lapimaasüsteemiga ja orjastavate renditingimustega, ei suutnud muretseda masinaid ega parandada maaharimist. Tal ei olnud võimalust kasvatada uusi teraviljasorte ja uusi loomatauge.

Talupoja põldude viljakus jäi endiselt madalaks ning loomad kidurateks ja kõhnadeks. Leiba ei jätkunud uue lõikuseni. Paljud talupojad elasid poolnäljas. Nende kurnatud organism ei suutnud haigustele vastu panna. Tüüfus ja koolera niitsid maha terveid külasid.

Niiviisi pidurdasid pärisorjuse igandid Venemaa majandusliku arenemist ning tõid rahvahulkadele raskeid kannatusi.

Meenutame, et peamiseks pärisorjuse igandiks reformijärgses külas oli mõisniku suurmaaomandus. «Lõigud», s. t. mõisniku kasuks äralõigatud maatükid olid talupoegade orjastamise vahendiks. Mõisamaa rentimine talupoegadele orjastava teokohustuse tingimusel kandis samuti poolpärisorjuslikku iseloomu.

Maksuvõlgade kogumine. V. V. Pukirevi maali järgi.

Remonttööd raudteel. K. A. Savitski maali järgi.

Tuli ette, et ühe tiinu maa rendiks pidi talupoeg harima poolteist tiinu mõisniku maad, tooma kümme muna ja kana ning peale selle saatma mõisniku juurde terveks päevaks teole oma naise või tütre. Pärisorjuse igandeiks olid lõpuks ka küla kogukondlik korraldus, ühiskäendus maksude maksmisel ja talupoja seisuslik mittetäieõiguslikkus.

Talurahva kihistumine.

Rikkad ja vaesed talupojad olid olemas ka enne reformi. Kuid pärast pärisorjuse kaotamist arenes talupoegade põhimassi vaesumine ning käputäie jõukate esilekerkimine külas kiiremini. Jõukad kulakud hakkasid oma majandis laialdasemalt kasutama palgatööd, muutudes külakapitalistideks, kehvikud aga olid ikka sagedamini sunnitud minema sulasteks, et endale elatist teenida. Maatükk, mis moodustas sellise kehviku hingemaa, ei toitnud ära teda ennast ega tema perekonda. Kehviku peamiseks elatusallikaks sai palgatöö. See ei olnud juba enam talupoeg, vaid hingemaa tööline.

Nii toimus reformijärgses külas talurahva kihistumine. Tekkisid uued, teineteisele vastandlikud klassid — maakodanlus ja maaproletariaat. V. I. Lenini arvestuste järgi oli XIX sajandi lõpul maakodanluse valduses üks viiendik kõigist talumajandest, maaproletaarlastele aga kuulus pool majapidamiste üldarvust.

Feodalismi ajal elasid mõisnikud neist isiklikus sõltuvuses olevate talupoegade sundtöö arvel. Kapitalismi ajal sai kodanluse

tuluallikaks palgatöölise ekspluateerimine; palgatöölisel ei olnud tootmisvahendeid ning seepärast oli ta sunnitud müüma oma tööjõudu, et mitte nälga surra.

Tööstus-
proletariaat.

Osa laostunud kehvikuid töötas sulastena mõisnike ja kulakute juures. Teine osa siirdus linna, asudes palgalisena tööle vabrikutesse ja tehastesse, sadamatesse või raudteele. Koos vaesunud käsitöolistega täiendasid nad tööstusproletariaadi ridu.

Aja jooksul suurenes põliste proletaarlaste arv, kes kunagi ei olnud tegelnud põllumajandusega. Ent paljudel linnas elavatel töölistel olid maal sugulased ning nad ei katkestanud nendega sidemeid. See lõi erilise läheduse vene tööliste ja talupoegade vahel.

Venemaa proletariaat oli paljurahvuseline. Donbassi kaevandustes ning Dnepri-äärsetes tehastes töötasid peale venelaste ukrainlased, Bakuu naftaväljadel — aserbaidžaanlased ja armeenlased, Uraali tehastes — tatarlased ja baškiirid. Teistest rahvustest tööliste kaudu oli vene proletariaat seotud tsaari-Venemaa ääremaade rõhutud rahvastega.

XIX sajandi lõpuks oli pool Venemaa tööstustöolistest koonduvad suurettevõtetele. Niisugust tööliste koondumist ei esinenud üheski teises riigis. See andis Venemaa proletariaadile ekspluateerijatevastases võitluses erilise jõu ja kindluse.

§ 49. TÖOLISLIIKUMISE KASV LÄÄNE-EUROOPAS. ESIMENE INTERNATSIONAAL.

Internatsionaali
tekkimine.

Kõrvuti kapitalismi arenemisega Venemaal jätkus kapitalistliku tootmise kasv Lääne-Euroopa riikides. Inglismaa säilitas küll veel «maailma töökoja» seisundi, kuid temaga hakkasid juba võistlema teised riigid, kus XIX sajandi keskel oli toimunud üleminek käsitsitöölisele masinalisele tootmisele.

Määratud proletaarlaste hulgad olid koondunud Kirde-Prantsusmaa ja Lääne-Saksamaa tööstuspiirkondadesse. Märkatavalt suurenes vabrikutöölise arv Belgias, Hollandis, Austrias ja Põhja-Itaalias.

Hoolimata lüüasaamistest 1848. aastal ei loobunud Lääne-Euroopa maade tööliklass võitlusest oma õiguste ja parema elu eest. Mitmetes riikides toimusid streigid, kõikjal tekkis rühmitusi ja ühinguid, mis püüdsid töölisti ühendada.

Kuid ühtsele plaanile allutamata killustatud tegevus ei saanud olla edukas. Oli vaja niisugust organisatsiooni, mis suudaks juhtida tööliklassi võitlust rahvusvahelises ulatuses.

1864. a. sügisel toimus Londonis suur tööliste miiting. Presii-

diumis istus K. Marx. Miitingul esinesid kõnedega mitte ainult inglise töölised, vaid ka sinna kutsutud Prantsuse, Saksa, Itaalia ja teiste maade proletaarlaste esindajad. Miitingust osavõtjad otsustasid luua ühise võitluse pidamiseks kapitali vastu Rahvusvahelise (Internatsionaalse) Tööliste Ühingu. Lühiduse mõttes hakati seda kutsuma lihtsalt Internatsionaaliks.

«Asutamismanifest».

Internatsionaali juhiks oli Karl Marx. Tema kirjutas ka «Rahvusvahelise Tööliste Ühingu asutamismanifesti». Selle

aluseks olid «Kommunistliku partei manifesti» ideed.

«Asutamismanifestis» on öeldud, et vastavalt kodanluse rikkastumisele kasvab proletariaadi vaesumine. Töölisklass võib vabandada vaesusest ja ekspluateerimisest ainult kapitalistliku korra kukutamise tulemusena. Selleks peab proletariaat vallutama riigivõimu ning kehtestama oma diktatuuri. Proletariaat ületab kodanluse arvuliselt. Kuid arvuline ülekaal otsustab asja ainult siis, kui massid on hõlmatud organisatsiooni ning seda juhivad teadus, rõhutatakse manifestis. Seepärast peab proletariaadil olema oma partei, parteil aga oma revolutsioonilise võitluse programm.

«Asutamismanifest» lõppes proletaarsete revolutsionääride vana võitlusüleskutsega: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

Ühtlasi kirjutas Marx ka Internatsionaali põhikirja. Kõigis riikides pidid tegutsema Internatsionaali sektsioonid. Nende juhtimiseks valiti Peanõukogu, mille asukohaks sai London. Internatsionaali iga liige võis osa võtta kõigi küsimuste arutamise, kuid pärast otsuse vastuvõtmist sai see kõigile kohustuslikuks.

Võitlus proletariaadi vabastamise õige tee eest.

Marx ja Engels nägid Internatsionaali ülesannet mitte ainult kõigi maade proletaarlaste ühendamises, vaid ka võitluses nende vabastamise õige tee eest. Sel ajal oli töölisi, eriti mahaäänud maades, kes ei mõistnud riigivõimu

enda kätte võtmise vajadust ning seetõttu ei taibanud poliitilise võitluse mõtet.

Väsimatult paljastasid Marx ja Engels neid ekslikke vaateid. Nad selgitasid töölistele, et kapitalistliku korra hävitamiseks ja kommunistliku ühiskonna ülesehitamiseks peab proletariaat võtma riigivõimu enda kätte, et ainult proletariaadi diktatuur on võimeline maha suruma ekspluateerivate klasside vastupanu ning tagama töörahva tõelise vabastamise. Seepärast peavad töölised osa võtma poliitilisest võitlusest ja neil peab olema oma revolutsiooniline partei.

Internatsionaali Peanõukogu Marxi ja Engelsi juhtimisel kutsus töölisi üles vennalikult koos töötama ja vastastikust abi andma võitluses kapitalistide vastu. Kord kuulutasid prantsuse

töölised välja streigi, nõudes palga tõstmist. Vabrikandid osutasid visa vastupanu, lootes sellele, et nälg sunnib töölisi tööle hakama endistel tingimustel. Siis organiseerisid inglise töölised Peanõukogu üleskutsel rahakogumise streikijate jaoks ning saatsid selle raha Prantsusmaale. Kapitalistid mõistsid, et nüüd töölise streik jätkub, ning andsid töölise nõudmistele järele. Niiviisi aitas Internatsionaal töölistel klassivõitluses edu saavutada.

**Internatsionaal
ja vene
revolutsionäärid.**

Internatsionaaliga olid seotud ka mõned vene revolutsionäärid. 1870. aastal moodustas grupp vene revolutsioonilisi emigrante Genfis (Šveitsis) Internatsionaali vene sektsiooni. Nad palusid Marxi olla nende esindajaks Peanõukogus. Marx oli meeeldi nõus.

Samal aastal valiti Peanõukogu koosseisu vene revolutsionäär German Lopátin. «Väheseid inimesi armastan ja austan ma nii nagu teda,» kirjutas Lopatinist Marx. Oma sõprade abil tõlkis Lopatin vene keelde Marxi kuulsa teose «Kapital» esimese köite. Selles raamatus on valgustatud kapitalismi tekkimist ja arenemist ning teaduslikult põhjendatud tema hukkamise paratamatust. Nüüd on see raamat tõlgitud paljudesse maailma keeltesse. Kuid sel ajal oli «Kapitali» venekeelne tõlge selle teose esimeseks väljaandeks välismaal.

Nii tekkisid vene revolutsionääridel sidemed rahvusvahelise töölisliikumise tegelastega.

§ 50. PARIISI KOMMUUN 1871. a.

**Prantsuse-Preisi
sõda. Napoleon III
keisririigi kokku-
varisemine.**

Esimese Internatsionaali tegevuse ajal teravnes klassivõitlus Prantsusmaal. Pärast 1848. a. revolutsiooni mahasurumist upitas prantsuse kodanlus võimule Napoleon I vennapoja prints Louis Bonaparte'i. Ta valiti algul presidendiks, aga peagi kuulutas ta enda keisriks Napoleon III nime all.¹

Kodanluse huvides pidas Napoleon III vallutussõdu Austria, Venemaa ja Hiina vastu. 1870. aastal kuulutas Napoleon III sõja Preisimaale. Ent üsna varsti purustasid preislased tema armee peajõud. Koos ümberpiiratud vägedega sattus vangi ka keiser ise.

Kui Pariisi töölised sellest teada said, tulid nad tänavaile ja nõudsid vabariigi väljakuulutamist. Hirm rahva ülestõusu ees sundis kodanluse esindajaid teatama keisririigi langemisest ning välja kuulutama vabariigi. Kodanlike parteide tegelased moodustasid kiiruga uue valitsuse, nimetades selle «rahvusliku kaitse valitsuseks». Tegelikult osutus see «rahvusliku reetmise valitsu-

¹ Napoleon II-ks loeti Napoleon I poega, kes suri noorelt ning kunagi ei valitsenud.

18. märtsil 1871. a. Pariisis. Ülestõus on alanud.

Miks rahvas nii juubeldab, nähes suurtükke, mida tõukavad töölised?

seks». Tundes hirmu kasvava revolutsioonilise liikumise ees, otsisid ministrid kokkulepet Saksa reaktsiooniga ja sõlmisid Preisimaaga rahu.

Ülestõus Pariisis.
Kommuni välja-
kuulutamine.

Kui Preisi väed piirasid Pariisi, moodustasid linna elanikud vaenlasele vastupanu osutamiseks Rahvuskardi. Selle põhimassi moodustasid vabatahtlikud tööliste hulgast. Nad kaitsesid kindlalt kodulinna, kuid kodanlik valitsus kartis relvasutatud proletariaati rohkem kui võõraid vallutajaid. Jõudnud Preisi kindralitega vahele suhtes kokkuleppele, otsustas kodanlus Rahvuskardilt relvad ära võtta.

1871. a. 18. märtsi koidikul tegi valitsusvägede salk katset Rahvuskardile kuuluvaid suurtükke ära võtta. Tööliskvartaleis

«Käed püssirohuga — maha lasta!»

Versailased teostavad vangide ülevaatust. Need, kelle käed on püssirohust tahmased või lihtsalt tööst rakkus, saadetakse mahalaskmisele.

tekkis ärevus. Kogunenud rahvahulk ei lasknud sõdureil suur-tükke ära viia.

Keskpäeval hõivas Rahvuskaart valitsushooned. Hirmunud ministrid põgenesid Versailles'sse, kus kunagi olid elanud Prantsuse kuningad. Prantsusmaa pealinn oli ülestõusnud tööliste valduses. Kümne päeva pärast andis Rahvuskaardi Keskkomitee võimu üle rahva poolt valitud linnaomavalitsusele — Pariisi Kommuuni Nõukogule.

Kommunaaride kangelaslikkus.

Kommuun kehtestas uue korra. Rahvast irdunud kodanlik sõjavägi ja politsei asendati kogu rahva relvastamisega. Kõik, kes olid võimelised relva kandma, astusid Rahvuskaarti, mis sai tõeliseks rahvakaitseväeks. Endiste müüdavate kohtunike asemele määrati uued kohtunikud rahva hulgast. Ametnike tegevus seati töörahva kontrolli alla. Kooliõpetaja Raoul Rigault sai Kommuuni prokuröriks, kõitekoja tööline ja Internatsionaali liige Louis Varlin juhtis Pariisi varustamist toiduainete ja laskemoonaga.

Kõik pagenud kapitalistidele kuulunud ettevõtted andis Kommuun üle töölistele. Rikaste poolt mahajäetud luksuskorteritesse

kolisid töölispererekonnad. Kommuun kaotas õppemaksu, avas uusi koole ja rahvaklubisid, lahutas kiriku riigist ega andnud kirikule riigikassast rahalist toetust.

Kommuun oli proletariaadi diktatuur. Tema tegevus kutsus esile kodanluse õela viha. Versailles'sse põgenenud kodanlik valitsus otsustas Kommuuni iga hinna eest hävitada.

Versailles' valitsuse 40 000-meheline armee piiras ümber revolutsioonilise Pariisi. 21. mail tungisid versailased kindral Gallifet' juhatusel linna. Nädal aega käisid ägedad tänavavõitlused. Koos meestega võitlesid barrikaadidel ka naised. Lapsed kandsid padruneid ja aitasid hoolitseda haavatute eest. Olg õla kõrval prantsuse töölistega võitlesid proletaarse revolutsiooni punaste lippude all ka teiste maade revolutsionäärid. Poolakas Jaroslaw Dąbrowski oli Kommuuni vägede ülemjuhataja. Vene naisrevolutsionäär Jelizaveta Dmítrijeva juhtis vaba-tahtlike Pariisi naiskommunaaride väesalka.

28. mail langes viimane barrikaad. Metsistunud versailased lasksid maha ligi 30 000 kommunaari. Veelgi rohkem kommunaare heideti vanglasse või saadeti meretagustesse kolooniatesse sunnitööle. Eriti julmalt õiendasid versailased arveid Kommuuni juhtidega. Lahingus haavata saanud Varlini veeti hulk aega mööda tänavaid ning peksti püssipäradega; kui ta kukkus, siis lohistati teda mööda sõiduteed. Surma eel leidis Varlin jõudu end püsti ajada ja hüüda: «Elagu Kommuun!»

Nii hukkus Pariisi Kommuun. Sel ajal kui kommunaarid pidasid ägedaid tänavavõitlusi, esines Karl Marx kõnega Internatsionaali Peanõukogu istungil Londonis. Ta ütles: «Kommuuni põhimõtted on igavesed ja neid ei saa hävitada, nad kerkivad ikka ja uuesti päevakorda, seni kui töölisklass saavutab vabaduse.»

Kõigi maade proletaarlastel peavad pühaks Pariisi Kommuuni kangelaste mälestust. Iga aasta maipäeval korraldab Pariisi töörahvas leinarongkäigu Père-Lachaise'i kalmistu müüride juurde, kus lasti maha Kommuuni viimaste tugipunktide kaitsjad.

Pariisi Kommuuni ajalooline tähtsus.

Pariisi Kommuun kestis ainult 72 päeva. Prantsusmaa teiste linnade töölised ei suutnud võimu enda kätte võtta. Talupojad ei toetanud Kommuuni.

Kommunaarid tegid mitmeid vigu. Nad lasksid kodanlikul valitsusel Pariisist lahkuda ning välja viia ka oma väed. Nad ei võtnud üle Prantsuse panka koos kõigi rahatagavaradega. Nad ei ilmutanud vajalikku otsustavust võitluses versailaste poolt saadetud kontrrevolutsionääride, spioonide ja diversantidega. Need vead soodustasid Kommuuni hukkumist. Paljusid neist vigadest oleks võinud vältida, kui kommunaaridel oleks olnud tugev ja ühtne revolutsiooniline partei. Kuid niisugust parteid neil ei olnud.

Ent kõigest sellest hoolimata on Pariisi Kommuunil väga suur

tähtsus. Ta oli proletariaadi diktatuuri esimeseks katseks, nõukogude võimu algkujuks. Ta näitas, et töölisklass võib purustada vana riigimasina ning luua uut tüüpi riigi, mis teenib töörahva huvisid.

«Ent kõigist oma vigadest hoolimata,» kõneles Lenin hiljem, «on Kommuun suurim näide XIX sajandi suurimast proletaarsest liikumisest.»

§ 51. REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE KASV VENEMAAL.

Talupoegade võitlus maa ja vabaduse eest.

Talupojad kannatasid endiselt maapuuduse, raskete väljaostumaksude ning hulgaliste koormiste all. Falz-Feini mõisnikuperekond omas Lõuna-Ukrainas ligi 200 000 tiinu maad, ümbuskonna talupoegadel aga oli kõigest 6—12 tiinu maad pere peale. Seejuures moodustasid mõisniku maksud vähem kui 10% tema sissetulekust, talupoegade maksud aga moodustasid rohkem kui 50% tema majapidamise tulust.

Talupojad ei tahtnud leppida pärisorjuse iganditega ning nõudsid eelkõige «lõikude» tagasiandmist ning väljaostumaksude kaotamist; nad ei olnud nõus hingemaa kärpimisega. Talurahva rahutused kord ajutiselt vaibusid, siis jälle tugevnesid.

«Rahva sekka minek».

Eesrindlikud vene haritlased tundsid õnnetule talurahvale palavalt kaasa. Õpetajad, arstid ja üliõpilased soovisid siiralt oma rahvast aidata. Paljudele näis, et talurahvast võib ilma suurema vaevata ülevenemaalisele mässule õhutada ja et talupoegi ühendav külakogukond juba ongi sotsialistliku korra algidu. Aga kui see on nii, arutlesid nad, siis võib Venemaa pärast tsaarivõimu kukutamist kohe üle minna sotsialismile. Neile näis, et võit on lähedal ja möödapääsmatu.

Niisugused arutlused olid muidugi ekslikud. Talupojad ei olnud ka varem võimelised organiseeritud kollektiivseteks väljaastumisteks. Veelgi vähem oli neilt loota ühtsust ja monoliitsust nüüd, kus laostunud kehvikute hulgad seisid vastamisi kulakliku ladvikuga. Töötav talurahvas võis saavutada vabaduse vaid liidus proletariaadiga ja selle juhtimisel. Just sellest ei saanudki aru XIX sajandi 60—70-ndate aastate lõpujärgu revolutsionärid-segaseisuslased.

1874. aastal siirdus ligi tuhat talupoeglikult riietatud noort maale, ühed selleks, et õhutada talupoegi mässule, teised selleks, et tutvustada neid sotsialismi ideedega. Neid «rahva sekka» (vene keeles *в народ*) minejaid ning seejärel ka kõiki nende mõttekaaslasid hakati nimetama *narodnikuteks*.

«Rahva Tahe». Narodnikute üleskutsed ei leidnud kõlapinda talupoegade hulgas. Nad ülehindasid talurahva mässumeeleolu ning pidasid kogukonda ekslikult sotsialismi lähtepunktiks. Nad ei märganud, et külas juba areniski kapitalism ning et kogukonna enda raamides käis klassivõitlus kehvikute ja kulakute vahel.

1876. aastal ühinesid narodnikud salaseltsi «Maa ja Vabadus». Kuid see lagunes peagi. Paljud narodnikud pettusid talupoegade hulgas tehtavas agitatsiooni- ja propagandatöös ning otsustasid hakata pidama poliitilist võitlust tsarismi vastu. Nad asutasid 1879. aastal oma organisatsiooni «Rahva Tahe».

«Rahva Tahte» eesotsas olid vapsrad ja mehised revolutsionäärid Andrei Željábov, Aleksander Mihhailov, Sofja Peróvskaja ja teised. Nad valisid peamiseks võitlusvahendiks poliitilised mõrvad ehk individuaalse terrori. Nad arvasid, et kui tappa mõni tsaari minister või tsaar ise, siis võib sellega valitsevates ringkondades esile kutsuda paanika ning harrata kerge vaevaga riigivõim enda kätte.

Kogu oma keeva energia, kõik võimed ja jõu rakendasid «Rahva Tahte» liikmed terroristlike aktide korraldamiseks. Pärast

Propagandisti areteerimine. I. J. Repini maali järgi.

Politsei on areteerinud narodniku. Raevunult vaatab ta kulaku poole, kes seisab akna juures (seljaga vaataja poole). Tema nähtavasti ongi propagandisti üles andnud. Politseinikud teostavad täre läbiotsimist, tuhuvad areteeritu päberites. Kuidas suhtuvad aga pildil kujutatud talupojad toimuvasse?

seda, kui neil läks korda tappa mitu kõrgemat tsaari tšinovnikut, mõistsid nad surma tsaar Aleksander II enda.

Tehti katset tsaari tulistada jalutuskäigu ajal, pandi miine tema rongi alla; kord lõhkes dünamiidilaeng lossi söögisaalis, kus tsaar tavaliselt lõunastas (kuid just sel päeval hilines ta lõunale). 1. märtsil 1881. a. varitseti tsaari, kui ta sõitis mööda Katariina kanali (praegune Gribojedovi kanal) kaldapealset Peterburi kesklinnas. Esimene pomm purustas tsaari tõlla. Teine, mille heitis «Rahva Tahte» liige Ignati Grinevitski, haavas surmavalt tsaari ja terroristi ennast. Mõlemad surid samal päeval.

Peagi õnnestus tsaari sandarmitel jälile saada «Rahva Tahte» tähtsamatele tegelastele ja nad areteerida. Željabov ja tema lähimad kaasvõitlejad poodi üles. Ulejäänud heideti vanglasse. Mõned neist istusid üksikkambris 20 aastat.

Nii lõppes käputäie kangelaslike revolutsionääride kahevõitlus määratu suure riigi valitsejaga, kelle käsutuses oli võimas riigiaparaat, miljoniline armee ja kogenud politsei.

Ent troonile asus uus tsaar Aleksander III, tapetud tsaari poeg ja troonipärija. Valitsus ei teinud mingeid järeleandmisi, vaid hakkas revolutsioonilist liikumist veelgi julmemalt maha suruma. Paljud end varjata suutnud narodnikud loobusid revolutsioonilisest võitlusest ning hakkasid tegelema kultuurharidusliku tööga tsaarivõimude poolt lubatud raamides.

«Rahva Tahte» võitlus ja hukkimine näitasid, et sellest on vähe, kui revolutsionäär on isiklikult vapper ja valmis end ohverdama. On vaja veel õiget revolutsioonilist teooriat, mis oleks võimeline kätte näitama õige tee võidu saavutamiseks. Narodnikutel sellist teooriat ei olnud. Nende võitluse tee oli ekslik. See killustas võitlejate jõudusid, kiskus neid eemale töötavatest rahvahulkadest ega aidanud tõsta proletariaadi revolutsioonilist teadlikkust.

§ 52. TÖOLISKLASS — REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE JUHT.

Vene tööliste esimesed klassilahingud.

Mitte kuskil Euroopas ei olnud tööliste elu nii raske kui tsaari-Venemaal. Neid ekspluateeris kapital ning rõhus tsarism.

Töötada tuli 14 tundi päevas ja isegi rohkem. Palk oli äärmiselt madal ning sellestki pidas peremees trahvide näol kinni peaaegu poole. Raha ei jätkunud ja töölised olid sunnitud vabrikupoest toiduaineid võlgu ostma. Kaup oli seal alaväärtuslik ning kaks-kolm korda kallim kui turul. Lisaks sellele püüdsid poesellid, kes arveid pidasid, töölisi igati petta.

Töölistel ei olnud tsaari-Venemaal mingeid õigusi. Ei olnud töökaitseseadusi ega ametiühinguid. Vabrikandi huve kaitsesid

aga tsaari tsinovnikud. Iga tööliste protestiavaldust peeti «mäs-suks» ja «korralageduseks». Streiki loeti riiklikuks kuriteoks. Politsei areteeris streigi algatajaid, peremees vallandas streigist aktiivselt osavõtjaid.

Selliste töö- ja elutingimuste mõjul hakkasid Venemaa proletariaadil juba varakult välja kujunema revolutsioonilised võitlusomadused. Suurte tööliskade koondumine suurettevõttesse andis nende klassilahingutele erilise ulatuse ja ägeduse.

1870. a. toimus Peterburi tekstiilitöölise esimene suur streik. Kaks aastat hiljem streikisid üksmeelselt 4500 Narva Kreenholmi Manufaktuuri töölisi. Streigiliikumise laine tõusis iga aastaga kõrgemale.

Esimesed töölis-organisatsioonid.

Eesrindlike tööliste hulgas kasvas püüe ühineda ja organiseeruda. 1875. a. tekkis suures sadamalinnas Odessas salajane Lõuna-Venemaa Töölisühing, 1878. a. aga loodi Peterburis Põhja-Venemaa Töölisühing.

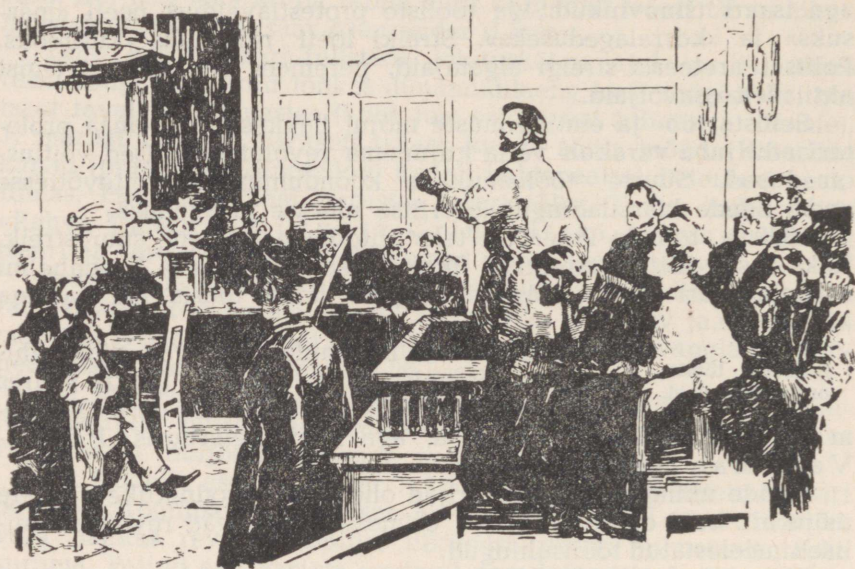
Nende ühingu organiseerijad olid veel narodniklike vaadete mõju all, kuid ometi olid need esimesed iseseisvad revolutsiooniliselt meelestatud töölisühingud.

Juba sel ajal hakkas tööliste hulgast esile kerkima suurepäraseid revolutsioonitegelasi. Lõuna-Venemaa Töölisühingu organiseeris haritlane-narodnik Jevgeni Zaslávski, aga Põhjaühingu asutajaks olid juba töölised ise — lukksepp Viktor Obnórski ja tisler Stepan Haltúrin.

Obnorski oli haritud mees, kes oli korduvalt käinud välismaal ning tundis hästi paljusid rahvusvahelise töölisliikumise tegelasi. Halturin luges palju, oskas vestelda lihtsate inimestega, oli suurepärase organisatsioonitegelane. Pärast seda kui sandarmid tema ühingu hävitasid, saadeti Obnorski sunnitööle. Halturin aga liitus «Rahva Tahtega» ning andus terroristlikule tegevusele. Tema oligi see, kes asus tööle Talvepalee puusepatöökotta, tassis sinna väikeste pakkidena dünamiiti ja laskis tsaari söögisaali õhku. Hiljem võttis Halturin Odessas osa revolutsionääridega julmalt arveid õienandanud tsaari prokuröri tapmisest, sattus politsei kätte ning poodi üles.

Üks esimesi töölisi-revolutsionääre oli Moskva kangur Pjotr Alekséjev. Ta võttis osa narodnikute ringidest ja tegi revolutsioonilist agitatsiooni tööliste hulgas. Ta areteeriti ja anti kohtu alla. Tsaari kohtunike ees peetud kõnes esitas Aleksejev avalikult oma revolutsioonilisi veendumusi. Asjatult kõlistas kohtu eesistuja kella ja karjus, et võtab temalt sõnaõiguse. Mehise revolutsionääri hääl kõlas üha valjemini. Ta lõpetas oma kõne suurepärase sõnadega: «Kerkib miljonite tööliste lihase-line käsi ja variseb põrmu soldatitääkidele tuginev despotismi ikel!»

Need sõnad olid öeldud 1877. aastal. Täpselt 40 aasta pärast

Pjotr Aleksejev peab kohtus kõnet.

Vasakul tsaaripildi all on kohtunikud. Aleksejevi kõrval on teised kaebalused, revolutsioonilistest ringidest osavõtjad. Vaadates pilti, lugege katkendit Pjotr Aleksejevi kõnest, mis on toodud õpikus lk. 248–249.

läks täide töölise-revolutsionääri suur ennustus — tsaristlik despotism löödi põrmuks.

Esimesed vene marksistid.

Töölisklassi kasvav aktiivsus köitis vene revolutsionääride tähelepanu. Õige revolutsioonilise teooria otsinguil hakkasid nad pöörduma Marxi

ja Engelsi õpetuse poole.

1882. a. tõlkis endine narodnik Georgi Valentinovitš Plehhánov vene keelde «Kommunistliku partei manifesti». Järgmisel aastal (1883) löid viis endist narodnikut eesotsas Plehhanoviga Genfis esimese vene marksistliku organisatsiooni — «Töö Vabastuse» rühma.

Marksismi ideede populariseerimiseks andsid nad vene keeles välja Marxi ja Engelsi töid. Omaenda töödes kritiseerisid nad narodnikute vaateid ja tõestasid, et Venemaal, samuti nagu teisteski Euroopa riikides, saab sotsialismile üle minna vaid töölisklassi juhtimisel.

«Proletariaat on see dünamiit, mille abil ajalugu laseb õhku Vene isevalitsuse,» ütles Plehhanov.

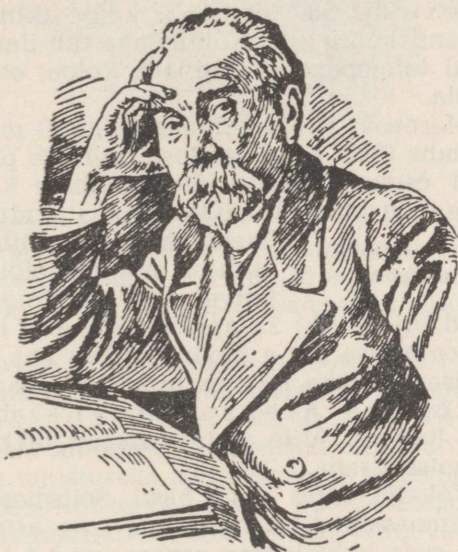
«Töö Vabastuse» rühma teene on selles, et ta andis esimese

hoobi narodnikute ekslikele seisukohtadele, tegi esimese sammu töölisliikumisele lähenemiseks ning esimesena seadis küsimuse revolutsioonilise marksistliku töölispartei loomise vajalikkusest Venemaal.

Morozovi streik
1885. a.

«Töö Vabastuse» rühma tegevus toimus välismaal. Tema mõjul hakkas tekkima põrandaaluseid marksistlikke ringe ja rühmitusi ka Venemaal. Tõsi küll — esialgu ei olnud neil tihedat sidet töölishulka liikumisega.

Vahepeal aga tugevnes ja laienes Venemaal töölisliikumine. Streigid toimusid maa erinevates paikades — Ukrainas, Baltimaadel, Moskva ümbruses. Järk-järgult hakkasid tööliste väljaastumised omandama organiseeritumat iseloomu. Selle näiteks on kuulus Moró z o v i streik.

G. V. Plehhanov.

Moskva lähedal Oréhhovo-Zújevo linnakeses asuvas miljonär Morozovi tekstiilivabrikus töötas üle 8000 töölise. Peremees ekspluateeris neid julmalt, kärpis palku ning määras igasugustel ettekäanel halastamatult trahve. Tööliste hulgas toimus juba pikka aega käärimine.

Mitu eesrindlikku töölist eesotsas endise Põhja-Venemaa Töölisühingu liikme Pjotr Moisséjenkoga koostasid kirja «Tööliste ühised nõudmised». Nad korraldasid kaks elnõupidamist, kutsudes sinna kõige autoriteetsemaid töölisi.

1885. a. 7. jaanuari hommikul katkestasid töölisel varem

kokkulepitud signaali järgi töö. Kogu määratu suur vabrik jäi seisma. Tööliste viha oli niivõrd suur, et hoolimata Moissejenko ja tema seltsimeeste manitsustest purustati vabrikupood ja kontor. Meistrid jooksid laiali. Kohkunud peremees palus telegraafi teel kuberneriga saata välja sõjavägi «mässu» mahasurumiseks.

Järgmisel päeval ilmus vabrikusse kuberner koos kahe pataljoni sõduritega. Noor tööline Vassili Vólkov esitas talle streikijate nõudmised. Peamiseks nõudmiseks oli omavoliliste trahvide kaotamine, mida peremees nõudis töölistelt oma kasuks.

Kui kuberneriga käsul areteeriti Volkov ja teised tööliste saadikud, sööstis streikijad neid vabastama. Lasti käiku kepid, kivid ja raudvardad. Suurte raskustega läks soldateil korda areteeritud ära viia.

Areteerimistest hoolimata kestis streik kaheksa päeva. Kokku saadeti välja 800 töolist, 33 kõige aktiivsemat streigist osavõtnut aga anti kohtu alla. Kohtus aga tuli ilmsiks selliseid fakte tööliste kallal toimepandud vägivalda kohta, et süüdistatavad tuli õigeks mõista.

Morozovi streik kohutas valitsust niivõrd, et tsaar Aleksander III andis 1886. a. eri seaduse trahvide piiramise kohta. See oli tsarismi esimene tõsine järeleandmine kasvavale tööliikumisele. Vene tööliklass oli näidanud oma jõudu.

**Juhi võitluslik
noorpõlv.**

Samal aastal, kui Piiteri töölised viisid läbi oma esimese suure streigi, sündis pealinnast kaugel asuvas väikeses Volga-äärses Simbirski linnas (nüüd Uljanovsk) 22. aprillil 1870. a. Vladimir Iljitš Lenin.

Lenini isa Ilja Nikolajevitš Uljánov oli pedagoog. Ta sisendas oma lastesse armastust raamatute ja teadmiste vastu. Ema Maria Aleksandrovna abiga hakkasid lapsed varakult lugema. Viie aasta vanuselt tekkis ka noorel Leninil kirkulgemise vastu.

Volodja õppis väga hästi. Seitsmeteistkümneaastaselt lõpetas ta gümnaasiumi kuldmedaliga ning astus Kaasani ülikooli. Veidi enne seda hukati tema vanem vend Aleksander, kes oli kuulunud «Rahva Tahte» liikmete hulka ning areteeritud katse eest organiseerida tsaarile atentaat. «Ei, me ei lähe seda teed. Mitte niisugust teed mööda ei tule minna,» ütles Lenin sellest kuulda saades.

Ei möödunud nelja kuudki, kui Lenin heideti üliõpilasrahutustest osavõtmise pärast ülikoolist välja ning saadeti Kokuškino külakolkasse (40 km Kaasanist). Teda areteerinud politseipristav ütles talle manitsevalt: «Mis te mässate, noormees? Teie ees on ju müür!» — «Müür küll, aga murenenud,» vastas Lenin muiates, «tõuka korra, ja variseb kokku.»

Lenini võitlusvaim ei raugenud ka asumisel olles. Ta luges palju, uuris Marxi ja Engelsi töid. Tulnud tagasi Kaasanisse,

V. I. Lenin.

astus ta ühte põrandaalusesse marksistlikku ringi, ja kui tal tuli üle kolida Samaarasse, organiseeris ta seal ise samasuguse ringi.

Lenin valmistus iseseisvalt eksamiteks ning lõpetas eksternina Peterburi ülikooli. 1893. a. sõitis ta päriselt Samaarast ära pealinna.

Vaatamata oma noorusele võitis ta kiiresti autoriteedi vene marksistide hulgas, kes nimetasid end välismaiste mõttekaaslaste eeskujul sotsiaaldemokraatideks. Lenini esimesed ettekanded olid pühendatud narodnikluse kritiseerimisele. Narodniklus oli sel ajal peamiseks takistuseks marksismiideede levimiseks Venemaal. Neist ettekandeist sai terve raamat, millele Lenin pani pealkirjaks «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?». Lenini tööd viisid lõpule narodnikluse ideelise purustamise.

Peterburis tegi Lenin revolutsioonilist propagandat tööliste hulgas. Ta õppis tundma oma kuulajate elu- ja töötingimusi, vestles südamlikult nende muredest, kirjutas lendlehti, kus selgitas töölistele, mida nad peavad taotlema võitluses kapitalistide vastu.

Niiviisi pühendas Lenin end juba noorusaastaist peale töörahva vabastamise üritusele, kommunismiüritusele.

Sotsialismi töölisliikumisega ühendamise algus.

Lenini eeskujul hakkasid ka teised marksistlike ringide liikmed looma tihedaid sidemeid töölishulkadega, üle minema sotsialistlike ideede propageerimiselt revolutsioonilisele agitatsioonile.

1895. a. sügisel ühinesid Lenini ettepanekul kõik Peterburi sotsiaaldemokraatlikud ringid üheks organisatsiooniks — Töölisklassi Vabastusvõitluse Liiduks. Organiseerides ja juhtides streike, hakkas see Liit avaldama suurt mõju Piiteri tööliste võitlusele.

Nii algas Venemaal teadusliku sotsialismi ühendamine tööliikumisega ja astuti esimene tõsine samm revolutsioonilise marksistliku partei loomiseks.

§ 53. KASAHSTANI JA KESK-AASIA ÜHENDAMINE VENEMAAGA.

Kasahstani
ühendamine
Venemaaga.

Olles raskustes kaupade turustamisega sise- maal, hakkasid vene kapitalistid tundma suu- remat huvi ääremaade vastu.

Tsaarivalitsus oli huvitatud kapitalismi arene- misest laiuti ning püüdis laiendada oma impeeriumi piire. 1864. a. olid sunnitud relvad maha panema viimased Kaukaasia mägilas- ed, kes olid võidelnud tsaarivõimu vastu. Pärast seda tugevdasid tsaari kindralid oma pealetungi Kesk-Aasia suunas.

Uraali jõest ida poole kuni Irtõšini laiusid stepid, kus elas kasahhi rändrahvas. Rõhutuina Kesk-Aasia khaanide poolt, hak- kasid kasahhid juba 1731. aastast peale siirduma Vene alamateks.

Püüdes kindlustada oma võimu kasahhi rahva üle, rajas tsar- ism steppidesse kindlustusi ning asustas neile aladele vene kasa- kaid. Jäänud ilma headest karjamaadest, avaldasid rändrahvad vallutajaile vastupanu. Korduvalt puhkesid Kasahstani steppides ülestõusud tsaristlike kolonisaatorite ning kohalike khaanide vastu.

1836. a. tõusid üles Uraali jõe alamjooksul elavad rändkasah- hid. Neid juhtisid vanem *Issatái Taimánov* ja rahvalaulik *Mahhambét Utemísov*. Nende ratsasalgad kihutasid ringi stepituulena ja ründasid kohalike ülikute laagripaiku. Alles kahe aasta pärast õnnestus kohalikul khaanil tsaarivägede abiga see ülestõus maha suruda.

XIX sajandi keskpaiku siirdusid Vene alamateks Balhaši järve piirkonnas elavad rändkasahhid. 1854. aastal rajasid Vene väed Vernoje kindluse. Hiljem kasvas selle ümber suur Vernõi linn. Praegu nimetatakse seda Alma-Ataks. See on Nõukogude Kasahstani pealinn.

Samal ajal algas lõuna pool asuvate kirgiiside maade ühenda- mine Venemaaga.

Kesk-Aasia
vallutamine.

Varsti pärast Kasahstani ühendamist Vene- maaga alustas tsarism Kesk-Aasia vallutamist. Siin oli kolm suurt khaaniriiki — *Kokand*,

Buhhaara ja *Hiiva* — ning mitu väiksemat valdust. Neis kõigis valitses feodaalkord. Võim ja rikkus olid khaanide ja

Kasahstani ja Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga.

bekkide päralt. Koos nendega ekspluateeris töörahvast muhamedi vaimulikkond.

Khaaniriikide elanike põhimassi moodustasid usbekid, tadžikid ja turkmeenid. Oaasides ja jõeorgudes tegelesid nad põlluharimisega ning steppides ja mägirajoonides karjakasvatusega. Taškendis, Buhhaaras, Samarkandis ja teistes linnades elas palju käsitöölisi. Linnast linna liikusid kaubakaravanid, aeglaselt sammusid mööda kuumat kõrbeliiva kaubapallidega koormatud kaamelid.

Käarikaste turgude lähedal vanaaegsete kivimošeede jahedas vaikusel pomisesid oma palvesõnu mullad. Maani kummardades tõid neile annetusi usklikud muhameedlased. Äkki kostsid kitsail tänavail hüüded. Need olid khaani teenrid, kes ajasid ümberkaudseilt talupoegadelt äravõetud lehma ja lambaid. Juhtus tihti, et

niisamuti aeti khaani vanglasse ka talupoegi endid, kes ei tasunud makse või osutasid vastupanu. Vanglaks oli sügav auk, kuhaisvas poris aastate vältel hoiti õnnetuid inimesi. Suurtes linnades müüdi väljakutel orje; need olid röövretkedel vangivõetud inimesed.

Talupojad ja käsitöölised kannatasid rängalt khaanide ja bekkide omavoli all ning feodaalsõdade tõttu. Arusaadavalt ei tahtnud nad oma rõhujaid kaitsta. Khaanide poolt kogutud maakaitseväed ei ilmutanud lahingus vastupidavust.

1865. aastal vallutasid Vene väed Taškendi, kolm aastat hiljem Samarkandi ja veel viie aasta pärast Hiiva. Buhhaara emiir ja Hiiva khaan tunnistasid end Vene tsaari vasallideks. Kokand khaan eemaldati üldse võimu juurest. Turkmeeni hõimude üleminekuga Vene alluvusse lülitati kogu Kesk-Aasia territoorium Vene impeeriumi koosseisu.

Kahekümne aasta jooksul (1864—1884) sai Vene tsarism endale mitu miljonit uut alamat ning laiendas oma valduste piire Pamiiri ja Kopet-Dagi mäeahelikuni.

Tsaari-Venemaa — Kasahstani ja Kesk-Aasia rahvad jagasid Kaukaasia, Siberi, Kaug-Ida ning teiste Vene impeeriumi ääremaade rahvaste saatust. Kõik

nad olid tsaariisevalitsuse võimu all.

Tsaari-Venemaa oli määratu suur rahvaste vangla. Ääremaade rahvaid valitsevad väeülemad võtsid endale paremaid maad, seadsid sisse uusi makse ja koormisi, rikkusid jämedal kohalikke tavasid ja kombeid, ei lubanud õpetada lapsi ning trükkida raamatuid rahvuskeeles, kõnelda ja kirjutada lubatud ainult vene keeles. Vene kapitalistid vedasid ääremaadele riieid nõusid ja rauatooteid ning müüsid neid seal kõrge hinna eest välja veeti aga odavalt kokkuostetud puuvilla, siidi, villa ja nahka. Ühesõnaga — nad talitasid siin samuti nagu inglise kolonisaatorid Indias.

Kuid erinevalt indialastest, kellel ei olnud sidemeid inglise proletariaadiga, olid Kaukaasia, Kesk-Aasia, Kasahstani ja teiste Vene riigi ääremaade rahvastel tihedad suhted vene rahvaga. Nad töötasid koos vene töölistega tehastes ja kaevandustes, ehitasid koos uusi linnu ja rajasid üle mägede ja läbi kõrbete raudteid. Need soojendas üks ja seesama päike, neil oli üks ja seesama peremees, ühine viletsus ja ühine saatus.

Eesrindlikelt vene töölistelt ja väljasaadetud haritlastelt omandasid ääremaade rahvad vabadusideid ja revolutsioonilise võitluse kogemusi. Seal kujunenud rahvusliku proletariaadi kaadriks oli Venemaa suure tööliklassi lahutamatuks osaks. Kõik tsarismi rõhumise all olevad rahvad nägid vene rahvas oma ustavat sõpra ja kindlat liitlast võitluses ekspluataatorlike klasside vastu.

Demokraatliku
haritlaskonna
võitlus rahva
hariduse eest.

Seoses kapitalismi arenemisega ja linnaelanike arvu kasvuga tugevnes töörahva tung hariduse poole. Kuid tsarism püüdis endiselt hoida rahvast pimeduses ja harimatuses. Enamik algkoole oli antud kiriku kontrolli alla ning neid

koole nimetati kiriku-kihelkonnakoolideks. Töörahva laste pääsemine keskkooli oli raskendatud erilise ukaasiga, mis keelas gümnaasiumi vastu võtta kutsarite, pesunaiste, kokkade ja teiste taolistel lapsi. Seda ukaasi hakati kutsuma ringkirjaks «köögitüdrukute laste kohta».

XIX sajandi lõpul oskas lugeda ja kirjutada ainult 28% Venemaa elanikest. See tähendab, et peaaegu kolmveerand kogu maa elanikkonnast oli kirjaoskamatu.

Tsaarivõimude vastuseisu kiuste püüdis demokraatlik haritlaskond kõigest jõust abistada rahvast hariduse omandamisel. Juba XIX sajandi 60-ndail aastail organiseerisid üliõpilased linnades pühapäevakoole tööliste jaoks. Maal avati semstvo rahvakoole. Saamata mingit toetust valitsuselt, võitlesid semstvakoolide õpetajad ennastalgavalt religioosse ebausuga ja eelarvamuste ning harimatuse ja vaimupimeduse vastu.

Visa võitlust pidas eesrindlik haritlaskond naiste hariduse laiendamise eest. Alles 1862. aastal loodi Venemaal esimesed tütarlaste gümnaasiumid ning alles 1869. a. seoses Kõrgemate Naiskursuste avamisega said vene tütarlapsed võimaluse kõrgema hariduse omandamiseks.

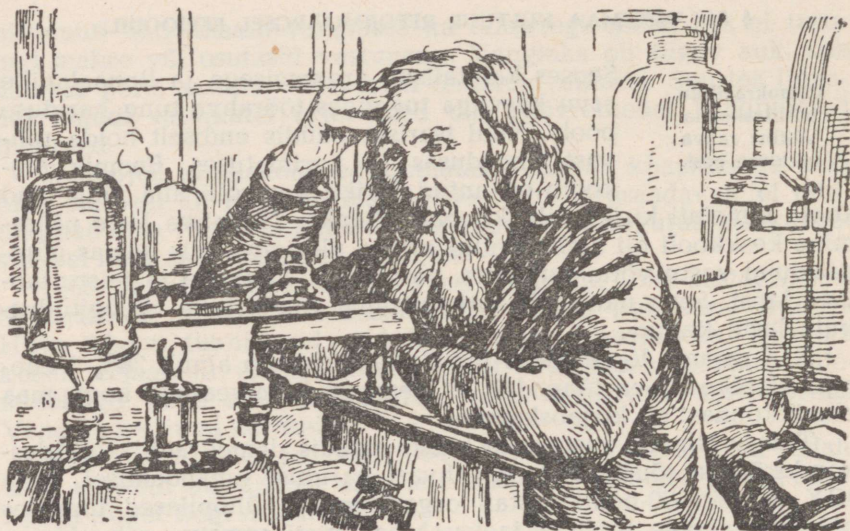
Vene teadlaste
ülemaailmse täht-
susega avastused.

Arenev kapitalism vajab insenere, geolooge, keemikuid, agronoome ja teisi spetsialiste. See pärast avati reformijärgsel perioodil Peterburis, Moskvast, Riias, Kiievis, Harkovis ja teistes lin-

nades uued tehnikainstituudid. Isegi kauges Siberis avati 1888. a. Tomski ülikool.

Sellega seoses elavnes vene teaduslik-tehniline mõte. Paljude vene teadlaste ja leidurite nimed said kuulsaks kogu maailmas.

Peterburi ülikooli professor Dmitri Ivanovitš Mendelejev töötas välja kuulsala elementide perioodilisuse süsteemi, mis sai kaasaja keemia aluseks. Vene füsioloogia rajaja Ivan Mihailovitš Sétsenov oli esimene, kes püüdis seletada inimeste psüühilist tegevust füsioloogiaseaduste abil. Vene teadlane V. V. Dokutšájev lõi uue teadusala — mullateaduse. Maadeuurijad P. P. Semjónov-Tjan-Šánski ja N. M. Prževálski uurisid läbi ja kaardistasid vähe uuritud Sise-Aasia mägi- ja kõrbepiirkondi. Insener P. N. Jáblotškov lõi esimese elektri-kaarlambi ja füüsik A. S. Popóv leiutas raadiotelegraafi. Tagasihoidlik provintsikoolmeister K. E. Tsiolkóvski

D. I. Mendelejev.

sai kuulsaks oma suurepärase avastustega raketitehnika ja planeetidevaheliste lendude teooria valdkonnas.

Ent vene teadlastel ei olnud kerge rakendada oma avastusi praktikas. Tsaarivõimud mitte ainult ei abistanud neid, vaid ilmutasid hoopis põlglikku suhtumist. Jablotškovi ettepanekule omandada tema elektri-kaarlamp ei andnud Sõjaministeerium üldse vastust. Popovi palvele anda 1000 rubla toetust maailma esimese katse-raadiojaama ehitamiseks kirjutas sõjaminister resolutsiooni: «Sellise fantaasia jaoks ma summasid ei luba...»

Eesrindlikele teadlastele sai tsaari-Venemaal osaks tagakiusamine ja jälitamine. Näiteks Mendelejev vallandati ülikoolist selle eest, et ta tundis kaasa üliõpilastele, kes avaldasid protesti politsei omavoli vastu.

Setšenov kirjutas raamatu peaaju tegevusest ning lükkas ümber muinasjutud inimese «hinge» jumalikust päritolust; kirikutegelased nõudsid tema kloostrisse saatmist, tsaari tšinovnikud aga tahtsid teda kohtu alla anda. Ta rääkis kibestunult, et võtab kohtusse advokaadi asemel kaasa oma katsekonna ning tõestab selle abil, et tal on õigus.

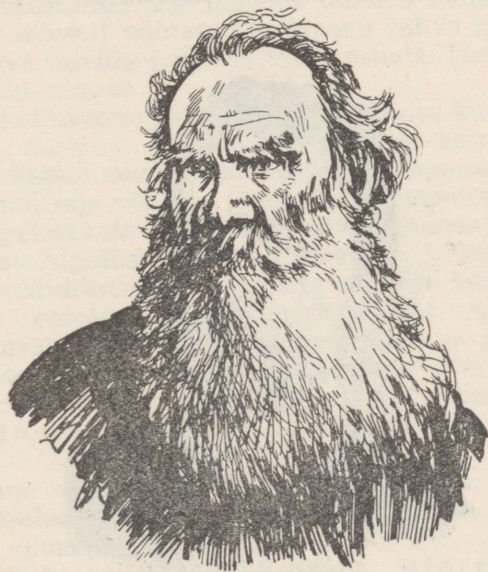
Rahvahulkade vabadusliikumise kasvuga ning klassivõitluse teravnemisega oli tihedalt seotud vene ühiskondliku mõtte aremine. Tšernõševski ja Dobroljubovi tööd olid suureks panuseks ajaloo, filosoofia, kirjanduse ja kunsti uurimises. Marx nimetas Tšernõševskit suureks teadlaseks ja kriitikuks.

Plehhanovi tööd panid aluse marksistliku õpetuse loovale rakendamisele Venemaa elus. V. I. Lenini klassikaline töö «Kapitalismi arenemine Venemaal» avas sügavad vastuolud Venemaa majanduslikus arenemises ja näitas seal küpseva revolutsiooni paratamatust. Edasi arendades ja rikastades Marxi ja Engelsi õpetust proletaarsest revolutsioonist ja proletariaadi diktatuurist, oli Lenini töödel suur tähtsus mitte ainult Vene, vaid kogu rahvusvahelisele töölisliikumisele.

Vene kirjanduse paljastav iseloom. Paljud reformijärgse aja kirjanikud kujutasid oma teostes tõetruult kaasaja tegelikkust. Nad äratasid kaastunnet rõhutatud rahvaste vastu, paljastasid pärisorjust ja selle igandeid, kapitali iket ja tsaarivõimude omavoli.

Kirglikust protestist pärisorjusliku korra vastu olid kantud Ivan Sergejevitš Turgenevi jutustused raamatus «Küti kirjad». Kõrge kunstimeisterlikkuse ja mõttesügavuse poolest paistavad silma tema suurepärased romaanid «Rudin», «Eelõhtul» ning «Isad ja pojad». Turgenev oskas suurepäraselt kirjeldada mitte ainult Vene looduse ilu, vaid ka inimese õilsate mõtete ja kavatsuste kaunidust.

Mõisnike inertsust, laiskust ja parasiitlikkust näitas oma romaanis «Oblomov» Ivan Aleksandrovitš Gontšarov. Veelgi suurema halastamatusega paljastas aadlikke-pärisorjapidajaid suur satiirik Mihhail Jevgrafovitsš Saltõkov-Štšedrín. Tema romaan «Härrased Golovljóvid» näitas,

L. N. Tolstoi.

kuidas pärisorjuslik elulaad inimesi moonutab, kuidas nad teiste töö arvel elades kaotavad inimese näo ja väärikuse. Täieliku lurjuse ja kahepaiksena vaatab Saltõkov-Štšedrini raamatu lehekülgedelt vastu üks selle romaani tegelasi — Juduška Golovljov.

Ent milliseid mehiseid ja julgeid inimesi, kes on valmis rahva heaks kõik ohverdama, kujutas oma romaanis «Mida teha?» N. G. Tšernõševski! Paljud tolle aja vene noormehed tahtsid olla Rahmétovi-sarnased, paljud vene neiud unistasid saada niisuguseks nagu Veera Pavlovna. Nii nimetati selle romaani kangelasi.

Seda raamatut lugedes saab igaüks julgust ja energiat, ammutab helget usku inimestesse ja nende paremasse tulevikku. Ja kõige rohkem tuleb imestada, et niisuguse raamatu kirjutas Tšernõševski pimedas ja niiskes Petropavlovskaja kindluse vanglakambris, kuhu tsaari sandarmid olid ta heitnud.

Suur sõnameister oli Lev Nikolajevitš Tolstoi. Krahvi ja mõisnikuna oli ta revolutsiooniliste ideede veendunud vastane, jutlustades saatusele alistumist ning kurjale mittevastupanemist. Kuid geniaalse kunstnikuna tõepäraselt kujutades ümbritsevat elu, paljastas ta halastamatult reformijärgse aadli elu pahesid ja paiseid ning näitas tsaari seaduste ja kiriklike kombetalituste valelikkust ja silmakirjalikkust. Tema teosed veensid iga ausat inimest selles, et niisuguse rõhumisele ja ekspluateerimisele rajatud korra purustamine on hädavajalik. Mitte asjata ei kuulutanud ametlik õigeusu kirik Tolstoi oma vaenlaseks ning pani ta kirikuvande alla. Ja mitte juhuslikult ei nimetanud V. I. Lenin

A. P. Tšehhov.

Tolstoid «Vene revolutsiooni peegliks», pidades silmas, et selle kirjaniku teosed peegeldasid neid Vene elu vastuolusid, mis viivad paratamatult revolutsioonini. Koos romaanidega «Anna Kare-nina» ja «Ülestõusmine» saavutas laialdase kuulsuse Tolstoi aja-looline romaan «Sõda ja rahu», mis on pühendatud 1812. a. Isa-maasõjale. Selle teose, samuti nagu suurepärase «Sevastopoli jutustuste» tõeliseks kangelaseks on võimas vene rahvas, suur oma töös ja võitluses vallutajate ja orjastajate vastu.

Aadlireaktsiooni võidutamise süngel aastatel, mis saabusid pärast «Rahva Tahte» purustamist, tuli vene kirjandusse Anton Pavlovitš Tšehhov.

Nukra pilguga vaatab ta inimestele, kes kunagi olid unistanud kangelastegudest ja kuulsusest, kuid pärast uppusid argipäeva pisimuredesse. Ent kui jutt oli juhmidest ja egoistidest, kes mürgitasid omaste ja ümbruskonna elu, siis ei kõlanud kirjaniku hääl enam pehme etteheide, vaid viha ja hukkamõist. Kutsudes oma novellides ja draamades võitlusele närususe ja vaimupime-duse vastu, häbistas Tšehhov seda ühiskonnakorda, mis neid nähtusi sünnitas.

**Vabadusideed
vene kunstis.**

Püüe kujutada tõepäraselt rahva elu tema vabastamise nimel oli omane ka eesrindlikele vene kunstnikele, heliloojatele ja näitlejatele.

1870. a. moodustasid 14 noort kunstnikku eesotsas I. N. Kramskóiga Rändnäituste Ühingu. Nad otsus-tasid teenida rahvast, kujutada mitte ainult tema rõõmutut elu, vaid ka tema kangelaslikku võitlust vabaduse ja sõltumatus eest. Sellega lootsid peredviiznikud (see nimetus tuleneb Rändnäituste Ühingu venekeelsest nimest) pöörata tähelepanu rahva hädadele, äratada tahtet töörahva huvide kaitseks välja astuda. Nende näi-tusi külastas tuhandeid inimesi.

Peredviiznikute traditsioone kehastasid oma töödes kunstnikud I. J. Repin ja V. I. Surikov. Vaimustusega võtsid eesrindlikud vene inimesed vastu Repini maalid «Burlakid» ja «Zaporoožlased», mis kujutasid rahvahulkade võimsat jõudu ja alistumatust.

Vene rahva kangelaslikule minevikule olid pühendatud Suri-kovi maalid «Suvorov Alpides», «Siberi alistamine» ja teised.

Oma vaimult peredviiznikutele lähedane oli vene heliloojate «Võimas rühm» eesotsas Glinka järelkäija M. A. Balá-kireviga. Nad korraldasid kontserte rahva jaoks ja pühenda-sid oma muusikateosed rahva elu kangelaslikele sündmustele. Sellisteks teosteks olid näiteks A. P. Borodíni ooper «Vürst Igor» ja M. P. Mússorgski muusikaline draama «Boriss Godunov».

Balakirevi õpilane N. A. Rimski-Korsakov kasutas meisterlikult rahvalaulude ja muistendite motiive oma ooperite loomiseks («Sadko», «Lumivalgeke»).

Rahvamuusika oli ka suure vene helilooja Pjotr Iljitš

Tšaikovski suurepärase teoste aluseks. Tema mitmesugustes vormides kirjutatud teoseid — oopereid, romansse ja sümfooniaid — iseloomustavad sügav siirus, meloodilisus ja lürism. Tema meisterlikud teosed vaimustavad tänapäevani kõiki muusikasõpru.

Kogu maal kasvav vabadusliikumine innustas eesrindlikke vene kunstitegelasi. Kõrgete humanistlike ideaalide ja vaba mõtte propageerimisega aitasid nad omakorda aktiivselt kaasa vabadusliikumise arenemisele. Rahvalikkus ja tõepärasus andsid nende teostele erilise ilu ja erilise kõlajõu.

Progressiivsete püüdluste ühtsus ning ühine osavõtt vabadusliikumisest aitas kaasa kultuurisidemete tugevdamisele Venemaa rahvaste vahel.

Vägivaldsest
ühtsusest vaba
ühtsuseni.

Ukraina kirjanik-demokraat Ivan Frankó, kes pühendas paljud oma teosed töörahva elule ja võitlusele, hindas kõrgelt vene kirjandust ning tõlkis ukraina keelde Herzeni ja Tšernõševski töid.

Silmapaistvale gruusia kirjanikule Ilja Tšavtšavádzele avaldasid viljastavat mõju vene revolutsiooniliste demokraatide ideed. Tema ideelised vastased kujutasid teda karikatuurides, mõök ühes ning Belinski teoste köide teises käes.

Kasahhi valgustaja Tšokan Valihhánov elas sõpruses väljasaadetud vene revolutsionääridega, oli isiklikult tuttav Tšernõševskiga ning veenis tuliselt oma kaasmaalasi tugevdama kultuurialast koostööd vene demokraatliku haritlaskonnaga. «Ilma venelasteta — see tähendab ilma hariduseta,» rääkis ta.

Herzenil oli õigus, kui ta prohvetlikult ennustas, et «vägivaldse ühtsuse tagant,» milleks oli tsaari-Venemaa, «on juba hakanud paistma vaba ühtsus . . . , ühtsus, mis on rajatud võrdsuse ja oma-pära tunnustamisele,» ühtsus, mille loob Vene revolutsioon.

Küsimusi XIV peatüki kordamiseks.

1. Mis on «õigud»?
2. Mida tähendab «teorent»?
3. Kus ja millal tekkisid esimesed töölisorganisatsioonid Venemaal? Kuidas neid nimetati?
4. Milles seisab V. I. Lenini poolt loodud Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu ajalooline tähtsus?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

1. Avaldame katkendi Karl Marxi poolt kirjutatud «Rahvusvahelise Töölise Ühingu ajutisest põhikirjast». Selles selgitatakse, mis ajendas eesrindlikke töölisi looma Internatsionaali.

Arvesse võttes,

et töölisklassi vabadus tuleb töölisklassil enesel kätte võidelda; et töölisklassi vabadusvõitlus tähendab mitte klassiprivileegide ja monopolide, vaid võrdsete õiguste ja kohustuste ning igasuguse klassivõimu hävitamise eest peetavat võitlust;

et töölise majanduslik alistamine töövahendite, s. t. eluallikate monopolisti poolt on aluseks igasugusel kujul esinevale orjusele, igasugusele sotsiaalsele viletsusele, vaimsele alandusele ja poliitilisele sõltumisele;

et töölisklassi majanduslik vabastamine on seega suur eesmärk, millele tuleb igasugune poliitiline liikumine kui vahend allutada;

et kõik selle suure eesmärgi saavutamisele suunatud jõupingutused on senijani ebaõnnestunud selle tõttu, et solidaarsus mitmesuguste tööalade tööliste vahel on olnud igal maal puudulik, ja selle tõttu, et erinevate maade tööliste vahel on puudunud vennalik liit . . .

Arvesse võttes tähendatud kaalutlusi, meie, allakirjutanud Komitee liikmed, volitatud selleks 28. septembril 1864. a. Londonis Saint Martin's Hallis toimunud avaliku miitingu otsusega, astusime vajalikke samme Rahvusvahelise Tööliste Uhingu rajamiseks . . .

Küsimusi.

1. Miks ei olnud tööliste senised jõupingutused kapitali ikkest vabanemiseks edukad?
2. Meenutage, missugune miiting toimus Londonis 28. septembril 1864. a.

2. Anname katkendi Rahvuskaardi Keskkomitee 1871. a. 5. aprilli üleskutses, milles esitatakse Pariisi Kommuuni võitluseesmärgid.

Pariisi kodanikud! Saabuvad kangelaslikkuse ja suure vapruste päevad. Meie maa õnn ja kogu maailma tulevik on teie kättes. Teid ootab tulevaste põlvete õnnistus või needus.

Töölised! Ärge laske ennast petta: on käimas suur võitlus parasitismi ja töö vahel, ekspluateerimise ja tootmise vahel. Kui te olete tüdinud harimatusest siplemisest ja viletsusest virelemisest, kui te tahate, et teie lastest saaksid inimesed, kes kasutavad oma töö vilja, aga mitte loomad, kes on välja dresseeritud töökoja ja kasarmu jaoks, kes oma higiga loovad ekspluateerijate rikkuse ning valavad oma verd mingisuguse despoodi pärast . . . kui te lõpuks tahate õigluse võitu, siis olge vaprad, töölised, tõuske üles ja kukutage teie võimsad käed neetud reaktsiooni! . . .

Keskkomitee usub kindlalt, et Pariisi kangelaslik elanikkond teeb oma nime surematuks ning muudab uueks kogu maailma.

Elagu vabariik! Elagu Kommuun!

Küsimusi.

1. Mida peeti üleskutses silmas, kus kõneldi «võitlusest parasitismi ja töö vahel»?
2. Kelle vastu kutsuti töölisi üles? Kes oli sel ajal reaktsiooni toeks Prantsusmaal?

3. Toome katkendi professor A. N. Engelhardti kirjast. Ta oli 1870. a. Peterburist välja saadetud; elades oma mõisas Smolenski kubermangus, tegeles ta põllumajandusega. Pooldades narodnikute vaateid, suhtus ta talupoegadele kaastundega ning tundis hästi reformijärgse Vene küla olusid.

Paljudes külades said talupojad hingemaaks vähem sellest maast, mis neil oli kasutada pärisorjusliku korra ajal. Kõik, mis mainitud hingemaast üle jäi, lõigati ära mõisniku kasuks ja moodustas nõndanimetatud lõigud... Kus on lõigud, seal on talupojad vaesemad ja maksuvõlg suurem... Äralõigatud maa, mis oli talupojale oluliselt vajalik ja on saanud võõra omandiks, rõhub talupoegi juba ainuüksi oma asendi tõttu, kuna ta tavaliselt piirab nende maad kitsa ribana ja puutub talumaaga kokku igast küljest; seepärast ongi nii, et ükskõik kuhu talupoja veis kargab, tingimata satub ta pani (härja) maa peale... Igal pool harivad meil talupojad lõikude eest mõisnike maid, harivad kõigea, s. t. teevad tööd oma hobustega, oma tööriistadega ning harivad täielikult kõiki kolme põldu nagu pärisorjuse ajal. Neid lõikusid, mis tihti sisuliselt lihtsalt mitte midagi ei maksa, hinnatakse mitte maa väärtuse ja viljakuse järgi, vaid lihtsalt selle järgi, kuivõrd nad on vajalikud talupojale, kuivõrd nad talupojale vaevaks on...

Küsimusi.

1. Kuidas ahistasid lõigud talupoegi?
2. Millistel tingimustel rentisid talupojad mõisnikult lõikusid?

4. Lugege läbi katkend revolutsioonilisest liikumisest osavõtu eest kohtu alla antud kangru Pjotr Aleksejevitš Aleksejevi kõnest, mille ta pidas kohtus 10. märtsil 1877. a.

«Töölised on viidud kõige haletsusväärsemasse olukorda. 17 tundi tööd päevas, ja selle eest teenib vaevalt 40 kopikat! See on kohutav! Toiduainete hinnad on väga kõrged ja sellest napist palgast tuleb anda veel perekonna ülalpidamise jaoks ning kroonumaksude maksmiseks! Ei! Tööliste praeguste elutingimuste juures ei ole võimalik rahuldada inimese kõige hädalisemaid tarvidusi... Kas meil on millegi jaoks vaba aega? Kas meil kehvale inimesele noorest peast peale midagi õpetatakse? Kas meil on tööinimeste jaoks kasulikke ja kättesaadavaid raamatuid?...

Vene töörahvale jääb üle loota ainult iseenda peale ja mitte oodata kelleltki abi, välja arvatud meie haritud noorsugu...»

Eesistuja (*hüppab püsti ja karjub*): «Vaikige, olge vait!»

Pjotr Aleksejev (*jätkab häält kõrgendades*): «Ainult tema sirutas meile vennalikult oma käe. Ainult tema reageeris ja tõstis häält Vene keisririigi talupoegade kõigile kuuldavate oiete pärast... Ainult tema üksi juhib meid käsi rüppe panemata, avab kõigile meie vendadele tee väljapääsuks... kuni teeb meid kõiki iseseisvateks juhtijateks rahva üldise õnne juurde viival teel. Ja ta tuleb lahutamatu meiega, kuni lõpuks (*ta kõneleb, tõstes käe*) kerkib miljonite tööliste lihaseline käsi...»

Eesistuja (*hüppab ärritatult püsti ja karjub*): «Vait, vait!»

Pjotr Aleksejev (*häält tõstes*): «... ja variseb põrmu soldatitääkidele tuginev despotismi ike!»

Küsimus.

Miks nimetas V. I. Lenin Pjotr Aleksejevi kõnet «vene töölise-revolutsionääri suureks ennustuseks»?

5. Esitame katkendeid P. A. Moissejenko, Morozovi streigi (1885) ühe organiseerija mälestustest.

Lähenesid jõulupühad, oodati palka. Igaüks arvestas, kui palju ta saab ja mida võib osta... Jõudis kätte palgapäev, aga saada polnud midagi — kõik läks söögi ja trahvi peale. Palk oli 8—9—11 rubla, mitte rohkem; trahvi arvati maha 3—4 rubla ja isegi rohkem — ela siis, kuidas tahad... Jõudsid kätte pühad. Inimesed olid norus ja rahulolematud, needsid elu, ennast ja kõiki. Just siis oligi vaja õli tulle valada...

Kõige rohkem ettevalmistatud seltsimehed olid kangrud. Nende hulgas tehtigi agitatsioonitööd, selgitati, et meil on vaja kokku tulla ja asi hästi läbi arutada, et ei tekiks lahkkelisid jne.; kus koguneda ja mis ajal. Arutati pikalt-laialt ja lõpuks otsustati kokku tulla Peskis, trahteris...

Trahteris istus juba inimest kümme, ja meiegi seadsime end kõik keskmise laua taha, tellisime teed ja barankasid. Kõik seltsimehed tulid ja nii sai meid inimest 70... Nähes, et rahvast on juba küllalt, hakkasin rääkima, kuidas meid taga kiusatakse ja riisutakse, ütlesin, et niisugusest olukorrast pääsemiseks jääb meil üle ainult tihedasti ja ühel meel kokku hoida ning ühiste jõududega võitlust alustada selle täitmatu vampiiri vastu, kes meie verd imeb. Selleks on meil ainult üks abinõu — streik. Üksmeelne ja üldine streik, solidaarne igas suhtes, et kõik jätaksid töö sinnapaika ning ei laseks kellelgi tööd teha jne. Kõik töölised, kangrud ja ketrajad, olid sellega nõus ja töotasid, et nad iga hinna eest jätaavad vabriku seisma ega lase tööd teha ka teistel vabrikutel.

Küsimusi.

1. Kui suur osa tööliste palgast arvati maha trahvideks?
2. Milles nägid eesrindlikud töölised väljapääsu oma raskest olukorrast?

6. Esitame katkendi G. V. Plehhanovi kõnest rahvusvahelisel sotsialistide kongressil Pariisis 1889. a.

Millistel tingimustel võib revolutsiooniline liikumine Venemaal saavutada võidu Vene absolutismi üle? Proletariaat, kes on tekkinud külakogukonna lagunemise tagajärjel, annab isevalitsusele surmahoobi. Kui isevalitsusest ei ole senini, hoolimata vene revolutsionääride kangelaslikest jõupingutustest, veel Venemaal võitu saadud, siis on see seletatav revolutsionääride isoleeritusega rahvahulkadest. Meie revolutsiooniliste ideoloogide jõud ja eneseohverdus võivad olla küll piisavad selleks, et võidelda tsaaride kui isikute vastu, kuid liialt väiksed selleks, et võita

tsarismi kui poliitilist süsteemi. Meie revolutsioonilise haritlaskonna ülesanne on vene sotsiaaldemokraatide arvates kokkuvõetult järgmine: revolutsiooniline haritlaskond peab omandama kaasaegse teadusliku sotsialismi seisukohad, levitama neid tööliste hulgas ja tööliste abil vallutama tormijooksuga isevalitsuse kindluse. Revolutsiooniline liikumine Venemaal võib olla võidukas vaid siis, kui ta on tööliste revolutsiooniline liikumine. Teist väljapääsu meil ei ole ega saagi olla!

Küsimusi.

1. Keda mõtles Plehhanov, kui ta kõneles revolutsionääride isoleeritusest rahvahulkadest?
2. Kes oli kaasaegse teadusliku sotsialismi rajaja?

VÕÖRNIMEDE LIGIKAUDNE HÄÄLDAMINE.

Abraham — 'eibrähäm	James — džeimz
Antoinette — a(n)tua'net	Jean-Paul — 'ža(n)'pol
Bastille — bas'ti	Jefferson — 'džeferson
Beecher-Stowe — 'biitšer'stou	Jenny — 'dženni
Birmingham — 'bööminghäm	John — džon
Blanc — bla(n)	Konecpolski — konets'polski
Bonaparte — bona'part	Lille — lil
Bourbon — bur'bo(n)	Lincoln — 'linkoln
Brown — braun	Louis — luui
Carmagnole — karman'jol	Lyon — lio(n)
Carpini — kar'pini	Marat — ma'ra
Cartwright — 'kaartrait	Marie — ma'ri
Cavaignac — kaven'jak	Marseille — mar'sei
Charles (<i>ingl.</i>) — tšaalz	Maximilien — maksimil'jä(n)
Charles (<i>pr.</i>) — šarl	Mniszech — 'mnišek
Charlotte — šar'lot	Montagne — mo(n)'tann
Corday — kor'de	Neill — neil
Cromwell — 'kromvel	Newcomen — 'njuukomen
Dąbrowski — do(n)b'rofski	New York — 'njuu 'jork
Daniel — 'dänjel	Nystad — 'nüüstaad
Dehli — 'deeli	Papin — pa'pä(n)
Denis — dö'ni	Patrie — pat'ri
Dupleix — düp'le	Père-Lachaise — 'peerla'šeez
Fioravanti — fjora'vanti	Philippe — fi'lip
Gallifet — gali'fe	Potocki — po'totski
George — džoodž	Raoul — ra'ul
Gironde — ži'ro(n)d	Richmond — 'ritšmond
Guillotin — gijo'tä(n)	Rigault — ri'go
Hargreaves — 'haargriivz	Robespierre — robes'pjeer
Harpers Ferry — 'harperz 'feri	Ruhr — ruur

Saint Martin's Hall — sänt 'martinz
'hool Tuileries — tüil'ri

San Francisco — sanfran'sisko

Varlin — var'lä(n)

Santerre — sa(n)'teer

Versailles — ver'sai

Schilling — 'šilling

Victoria — vik'tooria

Seine — seen

Washington — 'uošington

Shays — šeiz

Watt — uot

Sieyès — sjei'jeess

Wisniowiecki — višnjo'vjetski

Staden — 'štaaden

Wyatt — 'uaiat

Stuart — 'stjuuart

Rõhumärk / seisab rõhulise silbi ees. (n) näitab, et eelnevat täishäälikut tuleb hääldada ninahäälikuna.

SISUKORD.

I. Meie kodumaa kauges minevikus.

I peatükk. Ürgkogukondlik ja orjanduslik kord meie maa ajaloos.	
Muistsed slaavlased	3
§ 1. Ürgkogukondlik kord meie maa ajaloos	3
§ 2. Orjanduslik kord meie maa ajaloos	9
§ 3. Idaslaavlased kauges minevikus	11

II. Feodalismi tekkimine ja arenemine Venemaal.

II peatükk. Vana-Vene feodaalriik IX sajandist kuni XII sajandi alguseni	16
§ 4. Idaslaavlaste riigi tekkimine keskusega Kiievis	16
§ 5. Vana-Vene feodaalriigi laienemine ja tugevnemine X—XI sajandil	19
§ 6. Vana-vene kultuur	24
III peatükk. Vene feodaalriik XII—XIII sajandil	29
§ 7. Vene riigi feodaalne killustatus	29
§ 8. Suur-Novgorod	31
§ 9. Vladimiri suurvürstiriik. Feodaalse killustatuse tagajärjed	36
IV peatükk. Mongolite-tatarlaste sissetung. Võitlus mongoli-tatari, saksa ja rootsi feodaalide vastu	40
§ 10. Mongolite-tatarlaste sissetungi algus. Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvaste võitlus mongoli-tatari vallutajate vastu	40
§ 11. Vene rahva võitlus mongolite-tatarlaste sissetungi ning saksa ja rootsi feodaalide vastu	44
§ 12. Kuldhordi kultuur. Islam	49
V peatükk. Tsentraliseeritud Vene riigi kujunemine ja arenemine	54
§ 13. Vene maade ühinemine Moskva ümber	54
§ 14. Kulikovo lahing. Vene riigi edasine tugevnemine. Mongoli-tatari ikke lõpp	57
§ 15. Tsentraliseeritud Vene riik XVI sajandil	66
VI peatükk. Meie maa rahvaste võitlus poola ja rootsi feodaalide vastu XVII sajandi alguses	77
§ 16. Talupoegade feodaal-pärisorjusliku rõhumise tugevnemine	77
§ 17. Talurahvasõda Ivan Bolotnikovi juhtimisel	80
§ 18. Vene rahva võitlus poola ja rootsi vallutajate vastu XVII sajandi alguses	83

VII peatükk. Ukraina ja valgevene rahva vabadusvõitlus. Ukraina taasühinemine Venemaaga	89
§ 19. Ukraina ja valgevene talupoegade rõhumine poola feodaalide poolt. Zaporozje Setš	89
§ 20. Ukraina ja valgevene rahva sõda poola feodaalide vastu. Ukraina taasühinemine Venemaaga	92
VIII peatükk. Pärissorjuse ja isevalitsuse tugevnemine XVII sajandil. Talurahvasõda Stepan Razini juhtimisel	97
§ 21. Venemaa majanduslik arenemine XVII sajandil. Ülevenemaalise turu kujunemine. Talupoegade olukord	97
§ 22. Talurahvasõda Stepan Razini juhtimisel	101
III. Kapitalismi kindlustumine Lääne-Euroopas ja Põhja-Ameerikas. Feodaalse Venemaa edasine arenemine. Vene impeeriumi tekkimine.	
IX peatükk. Kapitalismi arenemise algus Lääne-Euroopas. Vene impeeriumi tekkimine	107
§ 23. Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon	107
§ 24. Vene impeeriumi tekkimine	111
§ 25. Riigireformid Peeter I valitsemisajal	117
X peatükk. Kapitalismi edasiarenemine Lääne-Euroopas ja Põhja-Ameerikas	127
§ 26. Tööstuslik pööre Inglismaal	127
§ 27. Revolutsioon Ameerikas XVIII sajandi lõpul ja Põhja-Ameerika Ühendriikide tekkimine	130
§ 28. Prantsuse kodanliku revolutsiooni algus	133
§ 29. Rahvuskonvent	138
XI peatükk. Pärissorjusliku korra lagunemine ja kapitalistlike suhete arenemine Venemaal XVIII sajandi keskel ja teisel poolel	144
§ 30. Uued jooned majanduselus. Pärissorjusliku rõhumise suurenemine pärisorjusliku korra lagunemise perioodil	144
§ 31. Talurahvasõda Jemeljan Pugatšovi juhtimisel	148
§ 32. Venemaa välispoliitika XVIII sajandi teisel poolel	152
§ 33. A. V. Suvorovi sõjakunst. Kuulus Vene laevastikujuht F. F. Ušakov	154
§ 34. Vene kultuur XVIII sajandil	156
§ 35. Esimene revolutsiooniline üleskutse võitluseks pärisorjuse ja isevalitsuse vastu	161
XII peatükk. 1812. aasta Isamaasõda. Dekabristid	166
§ 36. 1812. aasta Isamaasõda	166
§ 37. Vene revolutsioonilise liikumise algus. Dekabristid	173
§ 38. Taga-Kaukaasia ja Moldavia ühendamine Venemaaga	178
IV. Töölis- ja rahvusliku vabadusliikumise tõus. Teadusliku kommunismi tekkimine. Pärissorjuse kaotamine Venemaal.	
XIII peatükk. Kapitalismi arenemine ja revolutsioonilise liikumise tõus XIX sajandi keskel. Teadusliku kommunismi tekkimine	184
§ 39. Euroopa proletariaadi esimesed klassilahingud	184
§ 40. 1848. aasta revolutsioon Prantsusmaal	188
§ 41. Teadusliku kommunismi tekkimine	191
§ 42. Tsaari-Venemaa XIX sajandi keskel	193
§ 43. Venemaa kultuurielu XIX sajandi esimesel poolel	201
§ 44. Krimmi sõda	204
§ 45. Pärissorjuse kaotamine Venemaal	207

§ 46. Rahva ülestõus Indias	211
§ 47. Kodusõda Ameerika Ühendriikides	214
XIV peatükk. Kapitalismi arenemine ja revolutsiooniline võitlus	
XIX sajandi teisel poolel. Venemaa kapitalismi perioodil	221
§ 48. Kapitalismi arenemine Venemaal pärast pärisorjuse kaotamist	221
§ 49. Töölisliikumise kasv Lääne-Euroopas. Esimene Internatsionaal	224
§ 50. Pariisi Kommuun 1871. a.	226
§ 51. Revolutsioonilise liikumise kasv Venemaal	230
§ 52. Tööliklass — revolutsioonilise liikumise juht	232
§ 53. Kasahstani ja Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga	238
§ 54. Venemaa kultuur reformijärgsel perioodil	241
Võõrnimede ligikaudne häädamine	251

Нечкина Милица Васильевна
Фадеев Анатолий Всеволодович
ИСТОРИЯ СССР
Учебное пособие для 7-го класса
На эстонском языке
Обложка Э. Тали
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja H. Kaarde
Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja H. Tammes
Korrektorid A. Nurmo ja R. Tänav
Ladumisele antud 23. I 1965. Trükkimisele
antud 9. III 1965. Paber 60×90, 1/16. Trüki-
poognaid 16 + lisad. Arvestuspoognaid 20,56.
Tiraaž 10 000. Tellimise nr. 994. Trükikoda
«Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind 52 kop.

A-26689

52 kop.